

AZƏRBAYCAN

10'2015

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavinləri: Südabə AĞABALAYEVA
Əsəd CAHANGİR

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSİYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-28-34
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

30.09.2015

Sifariş 2931

Tiraj 600

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

11 çap vərəqi

17,2 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com

Qiyməti

1 manat 50 qəpik

Bakı şəhəri,
“Azərbaycan”

nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir.

BU SAYIMIZDA:**P o e z i y a**

FİRUZƏ MƏMMƏDLİ – Şeirlər.....	3
Qəşəm Nəcəfzadə – Şeirlər.....	90
Ağamir Cavad – Şeirlər.....	132
Nazim Əhmədli – Şeirlər.....	137
Fəridə Hacıyeva – Şeirlər.....	156
Adil Şamiloğlu – Şeirlər.....	160

N ə s r

Əli Əmirli – Ağdamda nəyim qaldı? (avtobioqrafik roman).....	13
Vaqif Nəsib – Sənsizlik, mənsizlik, onsuzluq (üç hekayət romanı).....	99
Xuraman – Dağılan dünya (hekayə).....	153

S ə y a v u ş M ə m m ə d z a d ə n i n 8 0 y a ş ı

MƏMMƏD ORUC – Şahmat gedişlərindən savayı	142
KONSTANTİN SİMONOV – Şeirlər.....	143

Y e n i t ə r c ü m ə l ə r

Ataol Bəhramoğlu – Şeirlər.....	145
---------------------------------	-----

Ə d ə b i y y a t ş ü n a s l ı q

Gülşən Əliyeva-Kəngərli – "Şeyx Sənan": sufizmdən romantizmə.....	163
--	-----

İ s t i - i s t i

Vaqif Yusifli – Vüsal Nurunun keçmiş "səyahəti"	168
---	-----

K i t a b l a r , r ə y l ə r

Sərvər Əlioğlu – Adəm övladlarını qardaşlığa çağıran roman.....	172
---	-----

K i t a b r ə f i	174
--------------------------------	-----

◆ P o e z i y a

Firuzə MƏMMƏDLİ

***YERİNİ BİLMƏYƏNLƏR
ÖZÜNÜ BAŞDA GÖRÜR.***

İLLƏRİN

Birdən-birə nə düşmüşdü yadına,
Vərəqlədin keçmişini illərin?!
Saydın, seçdin, seçmələdin, nə yaxşı,
Əllisini, yetmişini illərin?!

Bu seçdiyən ürəyincə deyilsə,
Ələ gələn gərəyincə deyilsə,
Donluq olub, çörəyincə deyilsə,
Nə gəzirsən itmişini illərin?!

Nəyi vardı, xəbirlədin, ələdin,
Acısını şirininə caladın.
Çağaydımı, - laylaladın, bələdin,
Daha vaxtı ötmüşünü illərin?

Sözgəlişi dedim bunu, incimə,
Hövüllənmə savaşına, dincinə.
At zamanın sənə düşən küncünə,
Gəlmişini, getmişini illərin.

Nə qədər ki, yerişinlə dirisən,
Canım-gözüm, beş adamdan birisən.
Çəkmə, çəkmə... Çəkəməzsən geri sən
Ömrü talan etmişini illərin.

Eh, il vardı, vaxt əlində saz idin,
Bir sarışın, bir alagöz qız idin.
Gərək onda arayaydın, gəzəydin
Düzü əyri bitmişini illərin.

Karvan gedib, izi qalıb yollarda,
Zaman adda tozu qalıb yollarda.
Qaytar geri, gözü qalıb yollarda,
Qəfil yada düşmüşünü illərin.

2015

BAHAR RİTMLƏRİ

Gün - bulud əsiri, dan yeri küskün,
Yağır, yal-yamacın çəmənə yağır.
Göydən Yer üzünə kəkotu, yarpız,
Göydən Yer üzünə səməni yağır.

Hələ yumuludur bahar əlləri,
Qaranquş gəlməyib, dimdiyində su.
Novruz xonçasından bağ ətri gəlir,
Gəlir, gözlərində bahar yuxusu.

İncimi səpilir qar dənəsində?! -
Bənövşə dodağı qaçır torpağın.
Gecikmiş qış baba hər dənəsində
Elə bil mirvari saçır torpağa.

Üşüyür qar altda aldanmış çiçək,
Bu sazaqlı gün də nahaq deyilmiş.
Əyninə qar geyib gülən təbiət,
Aprel yalanıymış, bahar deyilmiş.

...Elə cilvələnir aşığın təbi,
Əli üzüləmmir saz ətəyindən.
Açır boxçasını axır ki düzlər,
Bənövşə tökülür yaz ətəyindən.

Sinəsi atlanan çəməndən, çöldən
Çiçək ətri gəlir, yaz ətri gəlir.

Daha şairlərin qələmindən də
İncə, lətifətli söz ətri gəlir.

2015

BAXIR

Güzdəki "mən"ə

Ah, bu gözlər mənimdimi?!
Mənə yaddaşlardan baxır.
Sevinci yox, kədəri yox, -
Ürəyi daşlardan baxır.

Qanadlanıb, milyon kərə
Uçuşu çırpılıb yerə.
Bəlkə, bəlkə, buna görə
Həsrəti quşlardan baxır?!

Nitqi bağlı dildir daha,
Ağlaya da bilmir daha.
Axıb gildir-gildir daha,
Quruyan yaşlardan baxır.

Nə şövqü var, nə həvəsi,
Nə meyardı, nə tərəzi.
Hara dönsə, savaş gəzir, -
Ağılsız başlardan baxır.

2015

* * *

Səbrimin ətəyilə
Gözümü sildim, yetər.
Bir ümidin yolunda
Ölüb-dirildim, yetər.
Sirdi, hikmətdi, nədi...
Öyrənib, bildim, yetər.
Daha bildiklərimi
Bəyan etmək vaxtıdır.

Yerini bilməyənlər
Özünü başda görür.
Haqqa nahaq deyənlər
Sülhü savaşda görür.
Əli gəlmir atmağa,

Günahı daşda görür.
Daşatan zamanlara
Qiyam etmək vaxtıdır.

Dayan, qisas adamı,
Zamanla az kəllələş.
Dəniz kimi hirsini
Qumlara yaz, kəllələş.
Bəlkə, bəxtin gətirdi,
Qəbrini qaz, kəllələş.
Doğru, dürüst, hər nə var,
Yalan etmək vaxtıdır.

2015

ƏLİM

*Əllərim var idi, danışan, gülən,
Əllərim var idi, - çəhrayı pilə.
Bəs hansı dözümdən göyərdi görən
Üşüyən əllərim, donan əllərim.*

(Müəllif)

Çöhrəmin xəcalətinə
Örtükdü, boyaydı əlim.
Səsi göylərdən gələrdi, -
Alqışdı, duaydı əlim.

Bir uğura sultan idi,
Bir hücumu qalxan idi.
Gen dünyada arxam idi,
Bir isti yuvaydı əlim.

Haram yoxdu çəkdiyində,
Biçdiyində, əkdiyində.
Ömrün səhra təkliyində
Ləhləyən dəvəydi əlim.

2015

* * *

Çəkib bağladım qapısın,
Nə bilim, kimindi bu ev.
Pəncərə gözü də baxmaz,
Hansı miskinindi bu ev?

Maşa burda, kömür burda,
Niyə ocaq sönüb burda?

Kimin sonu gömüb burda?
Kimin ilkinindi bu ev?

Qapısını açanı yox,
Qəfil döyüb qaçanı yox.
"Harda"sı yox, "haçan"ı yox,
"Yox"un, itkinindi bu ev.

2015

ZƏHMƏT ADAMI

Heç nə deyəmmədim,
zəhmət adamı...
Sənin gəlirin yox,
mənimsə dərdim.
Eləcə bağından bir
nar dərmışdim,
Onu dənələyib
sənə göndərdim.

Bax gör sevərsənmi
bağını özün?!
Niyə zəhmətini
dada bilmirsən?
Əkirsən, biçirsən...
min-bir ümiddən
Barı bircəsini
sata bilmirsən.

Yığırsan üst-üstə
bağ əməyini,
Gəzişir barmağın
alın tərində.
Şaha əyilməyən qəddin
əyilir
Bir sınımış budağın
ətəklərində.

Daha nə söyləyim,
zəhmət adamı?!
Sənin gəlirin yox,
mənimsə dərdim.
Eləcə bağından
bir nar üzmüşdüm,
Onu dənələyib
sənə göndərdim...

2015

XOF

Ömürdən dediyin yetər, bir az da
 Ümiddən, arzudan, əməldən danış.
 Danış, böyükləri kiçildən nədir,
 Kiçiyi böyüdən təməldən danış.

Danış, həqiqətin sərt üzü yoxmu?
 Yoxmu xəyanətin qızaran üzü?
 Niyə tikan biçir çiçək əkənlər?
 Niyə gülümsəmir güzəran üzü?

Cırılır ortada inad yaxası,
 Kimə üz tutasan, kimi anasan!..
 Susur fəryadı da misra simlərin,
 Vargəldir ömür də... Səndən-sənəcən.

Təzə bir qitəsən, bəlkə, özün də, -
 Səni kəşf edənin yolları bağlı.
 O kimin xofudur susur gözündə?!
 Durub uğurların - qolları bağlı.

Hanı o beş metr Yer payın, göstər,
 Bəlkə, heç qismətin yoxmuş ona da.
 Vaxta, zamana bax, hamıdan əvvəl
 "Unutma", dediyin səni unudar.

Hanı Yer qulağı, bir bəri tutsun,
 Tənə qulağı da ötürməz səni.
 Doğma planetdə yerin yoxdusa,
 Ögey planetlər götürməz səni.

2015

* * *

Vaxtın qulağı səsdə,
 Hövsələ yox bir kəsdə.
 Adamlar dəstə-dəstə
 Yoxa çıxırlar, Allah.

2015

* * *

Vida bu yalqız həyata,
 Vida bu simsar həyata.

Mən gedirəm düz həyata,
"Yox" adlanan "var" həyata.

Həm yaxındı, həm aralı,
Həyası üzdən aralı.
Əlvida bizdən aralı,
Dörd yanı bulvar həyata.

Canımı fəda etmişəm,
Olsun ki, xəta etmişəm.
Artıq əlvida etmişəm,
Gen dünyası dar həyata.

2014

* * *

Uğur kəsib ayağını,
Qapımızdan keçmir daha.
Deyən kəsüb duyğular da,
Mənlə kəlmə kəsmir daha.

Beynimdən kimsəm yox olub,
Məscidim, kilsəm yox olub.
Çilləmi kəsən yox olub, -
Başım üstə əsmir daha.

Nəslim mənə güc deyilsə,
Boynumdakı borc deyilsə,
Tutduğum oruc deyilsə,
Qıldığım da nəhədir daha.

2015

* * *

***Bəziləri təzələnmayı
cildini dəyişmək kimi başa düşür.***

Sözümə "köhnə" dedim,
Gör neçəsi sevindi!
Açılmadı bu sirr də,
Bilməcəsi sevindi.

Biri qapdı qələmi,
Alıb-satdı aləmi,
Yazdı ağla gələni,
Gülməcəsi sevindi.

Zalım bir "qan-qan" dedi,
"Görün, mən buyam" dedi.
"Köhnə dəryayam" dedi, -
Gölməçəsi sevindi...

2015

* * *

Heç cürə könlüm açılmır,
Heç cürə rahat olmuram.
Yumulub, gülüm açılmır,
Bir sevincə ad olmuram.

Quş sədası, quş ünüyəm,
Fəsillərin qış günüyəm.
Qarğışa düşmüş kimiyyəm,
Bir xoş günə şad olmuram.

Əzizləyir ağrı məni,
Allahın fağır məni.
Göy üzü çağırır məni,
Uçmağa qanad olmuram.

Eh, nə deyim mən bu günə?!
Salıb işimi düyünə.
Allahın göndərdiyinə
Nə doğma, nə yad olmuram.

2015

* * *

Sevdalıyam mən əzəldən,
Seçilmişəm ən əzəldən.
Allah verən can əzəldən,
Mənlə yola getmir, getmir.

Səbr quyu, daşmaq olmur,
Qismət busa, qaçmaq olmur.
Durub bazar açmaq olmur,
Ağıl pula getmir, getmir.

Ömür verib yazı əldən,
Ümid salıb bizi əldən.
Könül qalib - sazı əldə,
Mizrab telə getmir, getmir.

2015

* * *

Göydələnlər üçün

Yuxarıdan baxan şəhər,
Mən Yerə yaxınam a...
Yerin ovcunda məscidə,
Minbərə yaxınam a...

Çox atırsan can Allaha,
Oxuma meydan Allaha.
Sənə nisbət mən Allaha
Min kərə yaxınam a...

Düşmənlə göz-gözə duran,
Məni mənə unutduran,
Yağılara qan udduran
Səngərə yaxınam a...

2015

* * *

Artır xarabalıqlar,
Mərdiməzarlar artır.
Göydə qara balıqlar,
Yerdə məzarlar artır.

Hərbə Göy də Yerdə ta,
Haqlı, haqsız birdi ta.
Alan, satan sirdi ta,
Qara bazarlar artır.

Fərq yoxdu boyda, yaşda,
İnsanda, fildə, quşda.
Canda, ürəkdə, başda
Azar-bezarlar artır.

İlahi, nə dərdi bu?!
Dərdə də son həddi bu.
Yoxsa axırətdi bu? -
Qəbirqazanlar artır.

2014

* * *

Gəlmişəm anım yerinə,
Can verim canın yerinə.
Dur, mən uzanım yerinə,
Yatdığın yer sərtidi, bacı.

Dinirəm, sözümdən axır,
Susuram, üzümdən axır.
İllərdi gözümdən axır
Ah, bu necə dərdidi, bacı?!

2015

BU ADAMLAR NAHAQ NIYƏ DANIŞIR?

İstəkləri, mətləbləri bilinməz,
Bu adamlar haqsız niyə danışır?
Hövüllənib açıldımı "gül" ağzı,
Gah aşkara, gah gizliyə danışır.

Sərxoşdumu içməmişi, içmişi,
Çaşbaş salır sarımsağı, kişmişi.
Töküşdürüb yaxın, uzaq keçmişi,
Qıra-qıra gələcəyə danışır.

Yetirdimi əməlləri xəsarət,
Üz-gözünü suya çəkir xəcalət.
Elə buymuş demə mərdlik, cəsarət,
Sinəsinə döyə-döyə danışır.

Haqlısını, haqsızını bilən kim,
Dərd-sərinə ağlayan kim, gülən kim.
Ürəyini boşaltmağa elə ki,
Adam tapmır, yerə-göyə danışır.

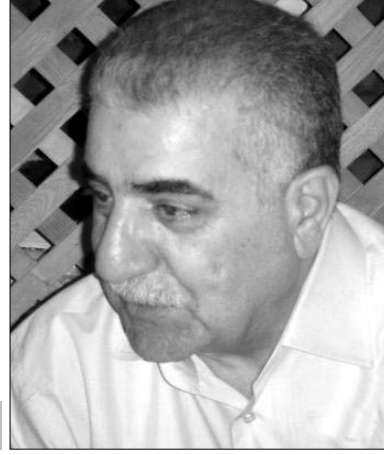
Baxammırlar bir-birinin gözünə,
Əyriyə calayırlar düzünə.
Bir tənəni qıya bilmir özünə,
Başqasını söyə-söyə danışır.
Bu adamlar nahaq niyə danışır?

2015

◆ N ə s r

Əli ƏMİRLİ

Ağdamda
nəyim qaldı?

◆ Avtobioqrafik roman

Monoloq

Keçmişə boylanmağı sevmirəm, gələcəyə də heç vaxt möhtəşəm planlar qurub arzular sorağında olmuram. Fikrimcə, hər şey bu gündə, indidə həll olunur. Hər gələn sabah da elə indiyə, bu günə çevrilir. Personajlarımın birinin dili ilə desəm, keçmiş yuxu, gələcək (əgər gələcəksə!) naməlum, nağd olan bugündür, indidir, onun qədrini bilmək gərək. Bəlkə, elə bu inamuma görədir ki, mən ağdamlı olsam da, Qarabağı o qədər də tez-tez xatırlamıram. Xatırlayanda isə, Qarabağ mənim üçün iki məkana bölünür: doğulduğum Novruzlu kəndi, böyüdüyüm, məktəbi bitirdiyim Ağdam şəhəri.

Kənddən yeddi, şəhərdən on yeddi yaşında çıxıb, dünyanın ən gözəl, ən doğma şəhərinə - Bakıya gəldim. O Bakıya ki, yaxşı nəyim varsa, onunla bağlıdı. Mən bu şəhərdən kənardə heç müvəqqəti də yaşaya bilmirəm, işğaldan qabaqkı vaxtlarında Ağdama yolum düşəndə də üç-dörd gündən artıq qala bilməzdim. Bakısız özümü xoşbəxt hiss eləyə bilmirəm. Bununla belə, altmış yeddi illik ömrümün ilk on yeddi ili məhz Novruzlu ilə, Ağdamla bağlıdır. İstəsəm də onu kəsib ata bilmərəm, heç atmaq da istəmirəm. Həqiqətən, keçmiş yuxu olsa da, o, adamın içində həmişə canlıdır, diridir, o, keçmiş insanın bütün gələcək həyatını müəyyənləşdirir, ona istiqamət verir.

Boccalı

Dünyaya göz açdığım Novruzlu kəndinin özündə çox kiçik, amma daha doğma bir vətənim də vardı. Bu, kəndin lap girecəyindəki Boccalı məhləsi idi. Bu məhlənin tən ortasında, bedana tut ağaclarının əhatəsində hələ Oktyabr inqilabından əvvəl Qarqar daşından tikilmiş üstü qırmızı dəmir taxta-puşlu ikimərtəbəli böyük bir evdə doğulmuşdum. Elə bir evdə ki, kəndin qalan

evləri ilə müqayisədə paçcah sarayı kimi bir imarətdi. Bu evi üzünü görməyib adını daşdığı babam Məşədli kişi (Məşədi Əli) böyük qardaşı Kəlbabbasla (Kərbəlayı Abbas) şərikli tikdirmişdi. Ev beş aşağıda, beş yuxarıda on otaqdan ibarətdi. Onu üç tərəfdən bəzəkli məhəccərləri olan geniş artırma dövrələyirdi. İkinci mərtəbədə ocaq qalamaq, biş-düş eləmək üçün qara-göy daşdan yonulmuş iri buxarı vardı ki, yananda tüstüsü dəmir taxtapuşun üstündəki bacalardan burula-burula çıxır və hardasa əriyib yox olurdu.

Kəndin girəcəyində olsa da, elə bizim bu evə görə Boccalı bir vaxtlar Novruzlunun mərkəzinə çevrilmişdi. Səbəb də kolxoz idarəsinin, kənd sovetinin, sonralar kənd xəstəxanasının da inqilabçı hökumət tərəfindən qismən müsadirə edilmiş bu imarətə, yəni bizim evə yerləşdirilməsiydi.

Baba mülkümüzdən bizim on baş ailəmizə ikinci mərtəbədə bircə otaq və evin dövrələmə artırımının bir hissəsi verilmişdi. Evin o biri kəlləsində bir otaq da Kəlbəabbin madar oğlu Hümbət əminin ailəsinindi. Bizim otaqla divar-divara otaqda isə Xumuş əmimdi öz ailəsi ilə. Ata nənəm, yəni bir vaxtlar bu mülkən tam səlahiyyətli xanımı olmuş Kəklik də Xumuş əmimlə bir yerdəydi. Qalan otaqlar inqilabi hökumətindi.

Kənd soveti və kolxoz idarəsinin, kənd xəstəxanasının bu evdə məskunlaşması Boccalını kəndin administrativ mərkəzinə çevirmişdi.

Mülkümüzün hökumət tərəfindən işğalı altmışıncı illərə qədər davam etmişdi. Sonralar elə bir vaxt gəlib çatmışdı ki, o möhtəşəm imarətdə mənim yönlü bir gün görməmiş yazıq anamdan, Xumuş əminin dul qalmış arvadı Şokət bibidən, bir də Hümbət əmi ilə arvadı Reyhan bibidən başqa bir kimsə yoxdu. Mamam demiş, qu desən, məhlədə qulaq tutulardı, amma mənim uşaqlıq illərimdə, yeni əllinci illərin əvvəllərində bura çox gürşad yerdə. Kənddən kimi axtarsan, bizim evdə tapardın.

Mənim uşaq təsəvvürümdə həyətimiz qonaqlı-qaralı, çox səsli-küylü, qaynar bir yerdə. Arabada, çox vaxt yorğan-döşək arasında xəstəxanaya gətirilən xəstələri evimizin artırmasından maraqla izləyirdim.

Kolxoz adamlarının axşam-tərəfi idarəyə yığılması da bir özgə aləmdi. Kolxoz iclaslarındakı danışıqlar, mübahisələr, planla, sosialist öhdəlikləri ilə bağlı davalar evimizin içindəydi. Evin ən görkəmli yerindən asılmış qara boşqaba oxşayan radioda olduğu kimi, adamların üzünü görməsək də səslərini eşidirdik. Divarın o üzündə danışanları səslərindən tanıyırdıq. Bax, o gur qalın səs kolxoz sədri Hüseyindi. Bizim evdə hamı ona Hüseyin qağa deyirdi, çünki Hüseyin qağa kolxozun sədri olmaqdan başqa, həm də xalam qızı Dilşadın əriydi. O gər səsli cığal danışıq isə, həmişə at belində gəzən Tağı Yarovundu. Nədənə, adamlar ondan danışanda familiyasını adına yapışdırırdılar, bəlkə də, familiyasının səslənməsindən xoşlanırdılar. Mən bilmirdim Tağı Yarovun vəzifəsini, amma həmişə ortalıqda olurdu, at üstündə olması da onun nəse mühüm bir adam olduğundan xəbər verirdi. Hər halda, kəndin məşhur adamlarındandı, bu yazını davam elətdirsəm, Tağı Yarovun üstünə mütləq qayıdacam.

Mənim ailəm

Dörd qızdan sonra doğulmuşdum, ona görə də evin ən sevilən, ən erköyün uşağıydım. Aqlım kəsəndən, bütün kənd məclislərinə atam Xanlar da (biz atamıza əmi deyirdik, ümumiyyətlə, Qarabağ tərəfdə o vaxtlar "ata-ana" müraciət forması yoxdu, kənddə hamı uşaqlar atasına ya bizim kimi "əmi" ya da "qağa" deyirdi, nadir hallarda "dədə" deyənlər də olurdu), anam Sitərə də (anamıza bütün kənd uşaqlarından fərqli olaraq, biz "mama" deyirdik, bu da, görünür, xəstəxanaya işləməyə gələn və vaxtaşırı dəyişilən

şəhərli həkimlərin ailələrinin təsirindəndi) tək-cə məni aparardı. Elə buna görə də kənd, el-oba məclislərindən bəzi fraqmentləri çətinliklə olsa da xatırlayıram. Amma bu fraqmentlərə keçməmiş "əmi" dediyim atam haqqında danışmaq istəyirəm, çünki bugünəcən heç bir yazımda, hətta avtobiografiyamda belə onun adını çəkməmişəm.

Atam Xanlar Məşədəli kişinin beş oğlundan ikincisi idi. Bir vaxtlar Novruzlunun zənginlərindən olmuş Məşədəli kişinin kəsibladığı, daha doğrusu, inqilabçı hökumətin onu müflis etdiyi zamana düşmüşdü uşaq illəri, ona görə də oxumağa, təhsil almağa böyük həvəsi olsa da istəyi baş tutmamışdı, elə kənddə qalıb təsərrüfatla dümələnmiş, bekarçılıqdan tez də evlənmişdi. Dörd uşaq atası olanda müharibə başlamış və, təbiidir ki, cəbhəyə çağırılmışdı. Dörd il vuruşmuş, sağ-salamat evə qayıtmışdı. Özü sağlam qayıtsa da, ailəsi neçə can itirmişdi: arvadı və iki oğlu aclıqdan, xəstəlikdən vəfat etmişdi, bəlkə də, tələf olmuşdular ifadəsi daha doğru olardı. Ailəsindən ikicə qızı qalmışdı: Tərzan və Nazilə.

Müharibə bu ailəyə sağalmaz yaralar vurmuşdu. Məşədəlinin oğlanlarının, yəni Əminin qardaşlarının ikisi cəbhədə həlak olmuşdu. Əminin yun hazırlığının direktoru vəzifəsində işləmiş böyük qardaşı Qulu (evdə hamı onu Quluş çağırırmış) isə, repressiyanın tüğyan etdiyi 1937-də həbsə alınmış, 44-də türmədə vəram xəstəliyindən vəfat etmişdi. Bir də, müharibəyə yaşlı düşməyən kiçik qardaş Xumuş sağ idi, sonralar müəllimlər institutunda oxumuş, uzun illər Novruzlu və Sufcanlı məktəblərində dərs demişdi. Dediyim bu tarixlərdə, əlbəttə, mən yoxdum.

Mən doğulmamışdan on bir il qabaq, yeni 1937-ci ildə Quluş əmim həbsə alınanda onun özündən iyirmi yaş cavan arvadı Sitarə hamilə imiş. Elə həmin il də doğulan və dustaq atanın istəyi ilə Elmira adlandırılan qızını Quluş əmim türmədə olduğu üçün görə bilməzdi, heç vaxt da görməyəcəkdi, bir az əvvəl dediyim kimi, o, 44-də həbsxanada vəfat etmişdi.

Deməli, mənim müharibədən sağlam qayıtmış gələcək atam Xanlar anadan yetim qalmış iki qızla, gələcək anam Sitarə isə, atadan yetim doqquz yaşlı qızı ilə dul qalmışdı. Belə yerdə o qədər də təqdir olunmayan bir adət boy göstərir, qohum-əqraba qarışır işə və mənim gələcək valideynlərimin birgə həyata qədəm qoymalarını çox məntiqli hesab edirlər:

- Kişi iki qızla qalıb arvadsız, qardaşının qızı da atadan yetim, niyə özge adama ata desin o binəva körpə, doğmaca əmisi ola-ola? Evin gül kimi dul gəlini niyə özge ocağa qismət olsun, hazır dul qayın olan yerdə?

Əslində, burda bəyənilməyən mənəvi bir naqislik olsa da, rasionallıq baxımından sərfəli bir izdivaca rəvac verilə bilərdi. Verildi də!

Bu məsələdə Sitarənin qardaşı, bu yazının əsas qəhrəmanlarından biri kimi adı tez-tez çəkiləcək dayım Mamed Əmirovun rolu az olmayıb, baxmayaraq ki, sonralar, lap çox sonralar öz qulağımla eşitmişdim Xanları qınamağını: "Qeyrəti olan kişi qardaşının arvadını almazdı!"

* * *

Xeyli mürəkkəb strukturu olan yeni bir ailə yaranır, doğma əmiqızı olan qızlar ata bir - ana ayrı ögey bacılara çevrilirlər; yeni izdivacdan şərikli uşaqların dünyaya gəlməsi ilə struktur bir az da qəlizləşəcəkdi. Uşaq vaxtlarımda da, sonrakı yeniyetməlik çağlarımda da atamın bu izdivacdan nə qədər əziyyət və xəcalət çəkdiyinin dəfələrlə şahidi olsam da, hiss edirdim ki, o, anamla çox xoşbəxt idi, anam da atamdan razıydı, amma ətraf vardı, sənin xoşbəxtliğini sinirə bilməyən qohumlar, qonşular, dostlar-tanişlar, düşmənlər deməyə dilim gəlmir.

Atam kənd kişilərinin çoxundan fərqli olaraq, anama dərhal görünən bir məhəbbət bəsləyir, hədsiz qayğı göstərirdi. Anamın təsərrüfat işlərində əli yoxdu, o, firavan, şən həyata meyilli, səslü-küylü, gözəllik haqqında kənd etalonuna tam uyğun gələn yaraşlıq qadındı. Mənim zahiri görkəmi ilə diqqət çəkməyən təvazökar, sakit təbiətli, qayğıkeş Əmimlə çox fərqli olsalar da, bir-birini yaxşı tamamlayırdılar. Sözüün həqiqi mənasında, bir-birini sevən xoşbəxt ər-arvad idilər, amma bu xoşbəxtliyin üstündə ağır bir kölgə vardı. Bu, Quluş əminin heç vaxt çəkilib getməyən kölgəsiydi.

Həmişə təriflərlə yad edilən, mərdliyinə, şücaətinə, qızıl muşduğuna, gümüş portsıqarına, uzunboğaz xrom çəkmələrinə oxşamalar deyilən, sarı kəhər atı haqqında nağıllar söylənən, bütöv nəslin keçmiş fəxr yeri olan Quluş əmini nəslin sağ qalan tör-töküntüləri unudulmağa qoymurdular. Quluş zavallı Əmimin həm doğma qardaşı, həm də çox güclü rəqibi idi. Əmim nə qədər yaxşı insan, sevən qayğıkeş ər olsa da, heç vaxt Quluş əmi səviyyəsinə qalxa bilməzdi, buna ətraf və Quluş əmi haqqında yaranmış mif imkan verməzdi. Əmim hər cəhətdən uduzdu böyük qardaşına.

Vaxtaşırı söz çıxırdı, guya Quluş əmini hardasa gören olub, guya o sağ-salamatdı, amma qardaşının xəyanətini eşidəndə kəndə gəlməyib, elə gəldiyi yerə də qayıdıb gedib.

Əlimizdə Quluş əminin qazamatda vərəm xəstəliyindən öldüyünü sübut eləyən kağız olsa da, Əmim bərk həyəcan keçirir, böyük və hörmətli qardaşının qayıdıb gələrsə, üzünə necə baxacağına qorxusunu çəkirdi. Bəlkə, elə ona görə dörd illik müharibədən sağ-salamat çıxan kişi sağalmaz ürək xəstəliyi tapdı və 1963-cü ildə qırx səkkiz yaşında vəfat elədi. Anam atamla birgə dünyaya gətirdiyi dörd balaca uşaqla (özümü hesaba almıram, çünki atam vəfat eləyəndə mən çoxdan Ağdamda dayımın himayəsindəydim, doqquzuncu sinifdə oxuyurdum) ikinci dəfə dul qaldı və daha heç vaxt xoşbəxt olmadı.

* * *

Anama nisbətən atam çox sakit, təvazökar, hətta utancaq adamdı. Orta boyu, qara gur qıvrım saç, bir balaca sarıya çalan qalın bıığı vardı. Kəndin hərbiyə olmuş kişilərinin çoxu kimi qalife şalvar geyirdi. Geyim-keçiminə, saçına-başına qulluq eləməyi sevirdi. Bu da təbii idi. Əmim cəbhədən qayıdandan sonra dəlçəklik eləyirdi. Novruzlu boyda çox iri bir kəndin tək cə dəlçəyi idi. Məhləməzə yaxın olan su dəyirmanının yanında balaca bir dükanı vardı. Kəndin bütün kişiləri başını bu dəlçəkxanada qırxdırırdı. Bütün varidatı əlindən çıxmış Məşədəli kişinin oğlu - Əmim, qolçomaq oğlu olduğuna görə, dediyim kimi, təhsil ala bilməmişdi, tez evlənmiş, gəncliyini də müharibəyə bağışlamışdı. Yaxşı ki hərbi xidmətdə baş qırmaq öyrənmişdi, ömrünün axırınadək bu sənət onun karına gəldi. Elə bu peşəsinə görə onu it əzabı olan kolxoz işindən də azad eləmişdilər.

Əmimlə bağlı xatirələrim çox deyil, dünyanı az-çox anlamağa başlayanda, yəni yeddi yaşımın tamamında evimizdən ayrılıb Ağdamın özündə dayım Mamed Əmirovun evində yaşamalı olmuşdum.

* * *

Kənddə, doğma evimizdə keçən uşaqlıq illərimdə həm ailədə, həm məktəbdə qayğı ilə əhatə olunmuşdum, məndən sonra doğulan iki qardaşım - İlhami və Çingiz də ailədəki birinciliyimi əlimdən ala bilməmişdilər. Bu ərköynlük yeddi il davam elədi. Və günlərin birində valideynlərim məni

Ağdamda nəyim qaldı?

17

Ağdamın ən məşhur adamlarından biri olan və həmişə "dayımın canı haqqı" deyib canına and içdiyimiz Mamed Əmirova peşkəş elədilər. Ən təəccüblüsü bu idi ki, kəndimizdən, evimizdən, ata-anamdan, bacı-qardaşlarımdan qətiyyətlə ayrılmaq istəməsəm də, Ağdamda, dayımın evinə getməyə etiraz eləmədim.

Məsələ bircə anda baş verdi. Dayım növbəti arvadı Şəfiqə ilə bizə qonaq gəlmişdi kəndə - tut yeməyə. Saçı zavivkalı, dodaqları pamadalı, dikdaban çəkməli, uzunboylu bu qadın elə bil özgə planetdən gəlmişdi. Nəinki Novruzluda, heç Ağdamın özündə də belə qadına rast gələ bilməzdin.

Şəfiqə dayımdan xeyli cavan olsa da, uşağı olmurdu. Bu qısrılığın səbəbini mən sonralar anladım, özüm kişi-qadın münasibətlərinə bələd olandan sonra. Onu da deyim ki, Şəfiqənin ərinədən xeyli gənc olan qadınlara məxsus hədsiz erköynlüyü vardı. Sözü sözdü, kəndiyi başa da sorğu-sual yoxdu.

Qapımızdakı cavan tut ağacını karxana deyilən çox iri bez parçaya çıxanda, mən barama irilikdə yetişmiş beş-altı tutu şirədən qaralmış xırda ovcuma yığıb hər şeyə şişirdilmiş maraqla baxan bu qəribə qadına yaxınlaşdım, əlimi ona tərəf uzadıb ovcumu açdım və "Ala, ye!" dedim. Nəydi məni o qadına tərəf aparan? Bəlkə, onun qeyri-adi görkəmi? Gözəlliyi? Bəlkə, daha qəliz səbəb vardı: Tale! Qismət! (Əcəb monoloq yeridi.) Niyə bir elə uşağın içində o qadına tutu məhz mən aparmalıydım şirədən qaralmış ovcumda? Bu nə jestdi belə? Doğrudanmı dünya, həyat təsadüflər üzərində qurulub? Buna mənim şübhəm var. Bəlkə, bu, mənim həyatımın fabula başlanğıcı idi? Ritorik sualları saxlayaq, fəlsəfə də mənim xörəyim deyil.

Şəfiqə məni, yəqin ki, indicə gördü və içdən gələn səmimi heyətlə az qala qışqırdı:

- Oy, Mamed, gör nə qəşəng uşaqdı!

Mamed o saat eşitmədi, bizdən xeyli aralıda yerə sərilməmiş karxananın bir qırağında yanakı oturub gülləmə tut yeyirdi, yeni ən yaxşı tutları seçib tez-tez ağzına atırdı.

Şəfiqə əlimdən tutub məni dayıma tərəf çəkdi.

- Mamed, sən allah, buna bax! - Yanağımı əllədi. - Heç şəhərdə belə simpatişni uşaq yoxdu.

Dayım tutdan ayrılıb mənə baxdı, elə bil birinci dəfə görürdü, bəlkə, elə doğrudan da bu vaxtaca mənə görməmişdi.

- Bo-ho! Nətəər Sitarıya oxşuyur, az, bu?!

Qadın bu dəfə əlimdən möhkəm yapışib hökmlə dedi:

- Mamed, mən istəyirəm bu uşaq mənim olsun!

- Nətəər yanı sənin olsun, nəne? Bu itdi, pişikdi?

- Mən onu oğulluğa götürürəm!

- Nə deyirə, bu?

- Dedim bu uşağı mən oğulluğa götürürəm, Mamed!

- Gerçək sözüdü, nəne?

Arvad erköynlüklə qırmızı dikdaban çəkməsini yerə vurdu:

- Mıçka, mən onsuz getmiycəm şəhərə!

Qadın hökmünü vermişdi. Onun səsində elə bir qətiyyət, dediyinə inam vardı ki, nəinki dayım, o yaşım da mən də bildim ki, həqiqətən, bu bərlı-bəzəkli arvad dediyini yeridəcək.

Dayım bir mənə baxdı, bir tovuzquşu kimi yüz bir rəngli arvadına və tərəddüdlə bir də təkrar elədi:

- Nəne, gerçək sözüdü?

Hə, onu deyim ki, bu "nəne" sözünü o vaxt anlamasam da, sonralar bildim ki, bu "nəne" o "nəne"dən deyil, bunun ayrı mənası var: mehribanlıq məqamında kişi arvadına "Nəne", arvad da ərinə "Mıçka" deyirdi. Bu müraciət

formasının arxasında nə dayanırdı, heç vaxt dəqiq bilmədim.

- Çox şirin uşaqdı! - Qadın neçənci dəfə təzəcə qırılmış başımı sığallayıb, yanağımı əllədi.

Dayım sınavıcı nəzərlərlə bir də üzümə baxdı və özünəməxsus əda ilə "Səni Ağdama aparsam gedərsənmi, ə?" sualını verəndə mən dərhal başımı tərpədirib çox ədəblə "Bəli!" dedim və o zaman ağıma da gəlməzdi ki, bu qısa sözlə həyatımın istiqamətini tamam dəyişmiş oldum.

Dayım gur səsi ilə Mamamı səslədi:

- Az, Sitara, bu gədəni verərsənmi aparım bizə?

Karxanadan tutu iri məcməyiyə boşaldan Mamam dizi üstə dikəldi:

- Niyə vermərəm, ə?! Saa mənim bu canım da qurbandı!

- Az, həmişəlik aparıram ey, oğulluğa istiyirəm.

Mamam, deyəsən, heç duruxmadı da.

- Ə, balalarımın hamısı sənin o bircə qaraltına qurbandı, qağa!

- Bo-ho?! - Dayım təəccüblənir. - Az, bə Xannara gənəşmiyək?

-Ə, Xannar nə deyəcək?!

Doğrudan da, Xanlar heç nə demədi, etiraz da eləmədi. Onu da deyim ki, Əmim bir az çəm-xəm eləsəydi, onun ərköyün qayını dərhal bu fikirdən vaz keçərdi, amma bunu bir toyda deyərdi, bir də yasda.

Elə həmin gün dayım məni Ağdama, heç adına-sanına, tutduğu vəzifələrə, özü demiş "salidni" görkəminə, bir sözlə, statusuna yaraşmayan evinə apardı. Bununla da yeddi yaşımda mənim uşaqlıq həyatım bitdi.

Bir filmdə qəhrəmana sual edirlər:

- Uşaqlığın necə keçdi?

Cavab verir:

- Qısa.

Mən bu dialoqu eşidəndə öz uşaqlığım yadıma düşmüşdü.

Dayımın ailəsi

Mən Ağdama gələndə dayımın evi bir otaqdan və şüşəbənd halına salınmış artırmadan ibarət idi. Burada dayımla arvadı Şəfiqədən başqa, yaşı yetmiş çoxdan ötmüş nənəm Zinyət, dayımın əsgərlikdən qayıdıb evlənmiş yeganə oğlu Mənaf arvadı ilə yaşayırdı. Onu da deyim ki, Mənafın arvadı mənim atabir-ana ayrı bacım Naziləydi. Yəni Əmimin müharibə vaxtı tələf olmuş arvadından qalmış iki qızından biri.

Bu gün o vaxtkı şəraiti təsəvvürə gətirəndə adam dəhşətə gəlir, o zamanlar isə, yəni 50-ci illərdə bu darkeşlik elə də qəribə görünmürdü. İndi bu qədər adamın dar-düddək bir evdə yaşadığı halda, hələ kimisə də övladlığa götürməyin adı nəydi bilmirəm. Beləliklə, mənimlə birlikdə altı nəfərlik ailə, amma xeyli mürəkkəb, özü də qarışıq ailə. Bu evdə hamıya ögey Şəfiqə idi, heç kimlə qan qohumluğu yoxdu. Mənə gəldikdə isə, məsələ xeyli mürəkkəbdi. Mənaf indi mənim həm dayım oğlu, həm qardaşım, həm də yeznəmdi, bacımın əri. Nazilə mənim həm ögey bacım, dayımın gəlini, həm də qardaşımın arvadıydı. Nənəmin qohumluq əlaqəsi dəyişməzdi, istənilən halda doğma nənəmdi, amma ögey nənədən betər: ətiacı, hirsli-hikkəli, acıqlı. Yeri gəlmişkən, Nənəm mənim bu evə oğul keyfiyyətində gətirilməyimi qəbul eləyə bilmirdi və vaxtaşırı çox müdrək, amma biədəb bir misal çəkirdi: dana damdan çıxar, oğul... Həm də ona elə gəlirdi ki, bu oğulluq məsələsi ilə mən onun özünə daha yaxın bildiyi Mənafın haqqına girmiş oluram. Əsas səbəbsə, təşəbbüsün o "hayasız"dan gəlməsi idi, yəni Şəfiqədən. Dirsəyini lazım gələndə Şəfiqəyə göstərib: "Umud ol, onnan saa oğul olajax!" - Bir ağız öskürüb bıçağı bir az da dərinə işlədirdi: "Oğul istiyən onu doqquz ay qarnında

gəzdirər, canı çıxar hıqq eliyif doğar, o dartıf göyə dikəldiyi döşdərinənəm emizdirər, canım saa desin..."

Bundan sonra dava düşür, tərəflər bir-birlərini yamanlayır və Nənəmin göz yaşları və kənddə qoyub gəldiyi ev-eşiyinə ağı deməsi, ötən günlərini oxşaması ilə bitirdi.

Bəs necə olmuşdu Nənəm kənddə bir anbar ağbirçəklik hörmətini, özü demiş, topdağıtmaz evini, bağını-bağçasını, çox evdən rahat töyləsini, mal-heyvanını, toyuq-cücəsini buraxıb gəlmişdi şəhərə, oğlunun bu dardüddək evinə? Hələ bu azmış kimi, evi müəllimlər evindən bir arakəsmə divar ayırırdı. O müəllimlər evi ki, bir vaxtlar orada Ağdam teatrı yerləşirmiş. İndi həmin müəllimlər evində bir tar dərnəyi vardı ki, uşaqlar orda səhərdən axşamacan, "bəsdə deyincə" tar dıncıldadır, Nənəm də deyirməkdən, "başınız-dişiniz ağrısın!" deməkdən yorulmur, hərdən də əlinin altında olan çəliyinin tutacağı ilə divarı bərk-bərk döyəcləyirdi.

Məsələ burasıydı ki, babam Şahverən kişi Allahın rəhmətinə gedəndən sonra Nənəm bir müddət yeniyetmə yaşında olan Mənafla tək qalır. Günləri pis keçmir; kişi oldu-olmadı, elə əvvəldən təsərrüfat işlərinə Nənəm özü rəhbərlik edirmiş. Mənafla da əsgərlik yaşına qədər ona ən ağır işlərdə kömək eləyir, əlbuyruqçusu kimi, arvadın göstərişlərini yerinə yetirir.

Mənafla hərbi xidmətə çağırıldıqdan və uzaq Rusiyaya xidmətə yola düşəndən sonra dayım, bundan sonra Papa deyəcəm ki, çaşqınlıq olmasın, qərara gəlir ki, tək qalmış qoca anasını şəhərə yanına gətirsin. Onda Papamın arvadı bir vaxtlar onun özü ilə Ağdam teatrında aktrisa kimi çalışmış Mahizərdi. Yaxşı muğam səsi olan bu xanım Ağdam teatrının tamaşaya qoyduğu muğam operalarında Leylini, Əslini, Ərəbzəngini oynayıb. Papamdan ayrıldıqdan sonra Bakıya köçmüş, Opera və Balet Teatrında işə qəbul olunmuş, yenə də muğam operalarında müxtəlif partiyaları ifa etmişdi. Ərə də getmişdi, hələ desən oğul-uşaq sahibi də olmuşdu. Sözümdə deyil. Elə Ağdamda gəldiyi ilk gündən Nənəmlə gəlinin xasiyyəti tutmayıb. Artıq Şəfiqəyə aşiq olmuş və canını Mahizərdən qurtarmaq istəyən Papamın əlinə yaxşı bəhanə düşür və "ipək kimi" anasını yola vermədiyinə görə ondan ayrılmaq qərarına gəlir. Eşitdiyimə görə, qadın da məmnuniyyətlə boşanır. Səbəblər də çoxdu: Ağdamda teatr neçə ildir bağlanmış, ailədə uşaq yox, Papam kolxoz bazarının müdiri vəzifəsindən çıxarılıb, işsizdir, nə cibində, nə də altında bir manatı yox. Bir tərəfdən də, kənddən gəlmiş erköyün qayınana firounluq eləyir, gəlinə gün verir- işıq vermir. Ayrılmaq qaçılmazdı. Əlbəttə, bu danışdıqlarım eşitdiklərimdir, məndən qabağın işləridir.

* * *

Papam növbəti dəfə subaydır, yenidən evlənmək, düz iki il dalbadal alışıb-verişdiyi Şəfiqəni evə gətirmək məsələsində heç bir maneə yoxdur. Amma yox, karlı maneə vardı: pulsuzluq! Şəfiqə tanış olduqları iki ildə Papamı pullu görüb, özündən xeyli yaşlı olsa da (əslində, 48 yaş kişinin həm bilən, həm bacaran vaxtıdır), kifayət qədər yaraşılıq, indi deyilən kimi, xarizmatik kişi, səxavətli, vəzifəli... İndi buyur: evlənmək məqamında pulsuzluq kəsib qabağın. Evlənmək istədiyi qadına necə desin ki, mən lüt-lütqomam? Kişi bir balaca düşünüb çıxış yolunu tapır: kənddə qapısı-darvazası bağlı qalmış ev kimin nəyinə gərəkdir?!

Ata yurdunu satdığına görə qonum-qonşunun, qohum-əqrabanın qınağına tuş gələcəyini bilsə də fikrindən daşınmayıb, heç Nənəmə gənəşməyib də. Arvad bir də ev əlindən çıxanda ayılıb, gücü də çatıb qışqırmağa, qarğış eləməyə, amma gecdi, olan olub, torba dolub, daha geriyə yol yoxdu. Alan da

kəndin cəddi daş çatlardan çox hörmətli, ağır seyididir. Əslində, Papam savab iş görmüşdü, bomboş qalmış ata yurdu müqəddəs ocağa çevrilmişdi. Həqiqətən, adam bilmir harda qazanır, harda itirir, amma Papam üçün mühüm olan bu deyil, mühüm olan pul probleminin həll olunmasıdır.

Yeni izdivac baş tutur, qubalı qız Ağdama, Dəyirman həyətinə gəlin gəlir. Çətin də olsa, Dəyirman həyətinə, Papamın ordaki evini görə qadının xəyal qırıqlığını təsəvvür etməyə çalışıram, amma...

Təzə gəlinin ayağı sayalı olur, papamı "Selpo" deyilən kəndlərlə bağlı bir ticarət idarəsinə müdir təyin edirlər. Vəziyyət tez dəyişir: pul var, vəzifə var, hörmət var, o vaxtların nadir bəzək əşyası olan qızıl "Zarya" saat və onu gözəl biləyinə bağlayan təzə arvad da var! Bir sözlə, həyat gözəldir, amma Nənəm belə düşünür, o yenə də müxalifətdədir. Yetənə deyir ki, "Toy toğlusuna oxşayan bu qırmızıdodax gəlindən heç bir kişiyyə, heç Məhəmmədə də arvad olmaz!"

Bir tərəfdən də Mənaf əsgərlikdən qayıtmalıdır. Kənddə ev yox, qocalmış nənə özü qalib evsiz-əşiksiz, "podralı-qrasqalı yad qızının əlində əsir-yesir". Amma evin aman-zaman bircə oğlu əsgərliyi "savıb" küçələrdə qalmayacaqdı ki! Buna Dəyirman həyəti nə deyər? Onu da deyim ki, Mənaf hələ üzünü görmədiyi təzə analığından bir yaş da böyükdü. Axı, Papam ilk dəfə evləndə on beş yaşının içində olub. Nənəm sonralar danışardı ki, gədəni evləndirəndə xrom çəkməsinə qəlbi daban vurdurub başına uzunşüllək gümüşü papaq qoymuşdum ki, boyu qəlbi olsun, yaşlı görünsün, yoxsa kənd sovetində kəbin kəsmirdilər. Ona görə də Mənaf, əslində, Papamın kiçik qardaşı yerindəydi, yaman da oxşayırdılar. Fərq ondaydı ki, Mənaf ilk baxışda boylu-buxunlu, yaraşlıq olsa da, atasının xeyli primitiv dublikatı idi.

Papam əsgərlikdən gəlmiş, heç bir təhsili, sənəti-peşəsi olmayan Mənafa bir budka-dükən açdırır və Mənaf başlayır ticarətə, amma unutmayaq ki, Mənaf atasının oğluydu, yeyib-içən, kefqom, qadınlara münasibəti də əsgərlikdən göndərdiyi şəkillərdən məlumdu. Papamın sevimli monoloqlarındandı: "Ə, camaatın uşağı əsgərlikdən tank belində, avtomat çiyində şəkillər göndərir evə, mənəmki də urus qəhbələri ilə şəkil çəkdirib yolluyur üstümə. Deyirəm, ay oğrac, mən səni ora göndərmişəm tufəng atasın yoxsa... nəhlət saa şeytan dayna!" Bu monoloqu eşidəndə Mənaf gülməkdən qəşş eləyirdi.

Bu yerdə Nənəm Mənafa qahmar çıxır:

- Ə, Məhəmməd, saa çəkif dayna! Sənnən oluf özgəsinə oxşamıyajeydi ha! On üç yaşınan arvad deyif dad döyürdün.

- Palan içi tökmə, az! Sənin yekəltiyin uşax bunnan artıq olmuyajeydi!

Bu yerdə Nənəmi saxlamaqmi olardı:

- Neynək, ə, mən pisiydim, gəlif sən yekəldeydin! Arvad bilmədin, ata-ana saymadın, uşax tanımadın, qızdın qıza bildikcə, kəndə sığmadın, qaşdın şəhərə. Pis yekəltmişəm mən?! Bə niyə onda fikrin çəkmədin baleyin? Anası da demə qıncılış dayanıfmış, o da hayıxıf qoşuldu qaşdı Çölməhlə lotusuna! Qaldım altıaylıq südəmər uşaxla. Sənin dilin də var danışırın, ay beinsaf? Mənaf yazıx havax ata gördü, havax ana südü əmdi?

- Bədi, az! Ağzını qoyma Allah yoluna! Dinc saxla o yüz qramlıq dilini!

- Niyə, ə, mənim səsimi alıflar? Qaldım eeey tək canıma dilsiz-ağızsız tifiñnən. Şəlliyirdim kürəyimə, inək sağırdım, pəyə kürüyürdüm, mal nobatına gedirdim. Bir də görürdüm oduhaa... kürəyimin arası isdandı, işəməyi axdı belimnən dabanımacan... Sən də onda kefdeydin; lotu qalmaq Ağdamda, aldın-boşadın, aldın-boşadın...

Nənəmin bu aqressiv rəçitativindən sonra növbəti davanın ikinci, daha qaynar fazası başlayırdı.

* * *

Papam Mənafın ipə-sapa yatmadığını, qazandığını "arvadlara və qumara" qoyduğunu görüb onu evləndirmək qərarına gəlir və bir dəfə kənddə bizim evdə gördüyü Naziləni istəyir Mənafa. Nazilənin ağ bənizi, bilək yoğunluğunda sarışın hörüyü, yaşıla çalan ala gözləri kişinin xoşuna gəlmişdi. İki ögey qızına əsil "öyəlİK" eləyən Mamam məmnuniyyətlə razı olur, təkİ yetimlərin birindən canı qurtarsın, qardaşının da könlü xoş olsun. Elə bir cə günün içində Naziləni Mənafa, həmin o dardüddək evə gəlin gətirirlər. Mənafa kimi almaq fərq eləməzdi, həm də atasının sözündən çıxmazdı. Gənclik illərində, elə sonralar da "qağa" dediyi atasından həm çəkinir, həm də çox istəyirdi. Onun müqəddəs and yeri qağasının canı idi. Sonralar Mənaf evdən xeyli aralıda ev kirələdi və arvadı ilə ora köçdü, şübhəsiz bu həm də Şəfiqənin təzyiqinin və istəyinin nəticəsi idi. Amma bu köçdən qabaq çox işlər oldu, çox hadisələr baş verdi. Bu barədə yeri gələndə və lazım bilsək danışarıq. Beləliklə, Mənaf ev tutub köçəndən sonra bu evdə qaldı Papam, Şəfiqə, Nənəm və mən.

* * *

Ağdamda, təzə evdə, yad ailədə mən hər bazar gününü səbirsizliklə gözləyirdim. Həmin gün Əmimlə Mamam şəhərə, yeni Ağdamda bazarlığa gəlirdilər. Təbiidir ki, bazara gəlib qardaşı evinə dəyməyə bilməzdi Mamam. Həm də orda indi anasından, qardaşından başqa mən də vardım, özündən ayırıb qardaşa peşkəş elədiyi uşaq.

Ağdamda gəldiyim gündən darıxmağa başladım. Ata-anam, bacı-qardaşlarım, həyətimiz, bağçamız üçün tək burnumun ucu yox, ürəyim göynəyirdi. Dayımın evində mən özümü sürgündəki kimi hiss edirdim, amma bunu heç kimə deyə bilmirdim, hamıdan gizlədirdim, necə xifət elədiyimi heç vaxt bürüzə vermirdim. Hamı məni xoşbəxt, ərköyün, sevilən uşaq bilirdi. İndi mənə çox qəribə gəlir, yeddi-səkkiz yaşlı uşağı ikili həyat sürməyə, həqiqi hisslərini cidd-cəhdlə gizlətməyə məcbur edən nəydi? Nəydi məni bu evdə, bu süni ailədə saxlayan? Mən Papamın neçənci arvadı olan Şəfiqənin qabağında, elə Papamın hüsurunda niyə özümü ata-anama biganə göstərirdim? Onların yanında anama həmişəki kimi mama demirdim, həm də deyim ki, buna ixtiyarım da çatmırdı. Bilirdim ki, artıq Papa dediyim dayım, mama dediyim Şəfiqə mənim valideynlərimə göstərdiyim bu biganə münasibətdən xoşlanır, hətta anamın məni öpməsinə qısqançılıqla yanaşırdılar. Yazıq Mamam bunu bildiyindən Papamın, xüsusilə də Şəfiqənin yanında məni öpməkdən çəkinirdi. Özünü saxlaya bilməyib məni yüngülvari öpəndə isə, Şəfiqə o saat Papamı köməyə çağırırdı:

- Mamed, buna bax, gör necə öpür Əlini?

- Nədaaz, dəəsən peşman olmusan?

Yazıq Mamam vəziyyətdən çıxmağa çalışır:

- Ə, indi qardaşımın balasını öpbəyə ixtiyarım yoxdu, Mamed?

Əmimin gücü isə mənə baxıb məzlum təbəssümlə gülümsəməyə çatırdı. Elə ki, mamamgil bizdən çıxıb bazara yol alırdılar, bir bəhanə ilə qaçıb qaranəfəs onlara çatır, özümü Mamamın həsrətində olduğum qucağına atırdım. Mamam burda, küçədə, qardaşının gözündən iraq yerdə məni duz kimi yalayır, üz-gözümü göz yaşları ilə isladırı. Əmim isə xasiyyətinə uyğun təvazökarlıqla, sakitcə, ən çoxu da günahkar adam kimi üzümdən və başımdan öpürdü. Mən hələ onda hiss edirdim ki, Əmim mənim üzümə baxmaqdan utanır.

Mamam toxtayıb göz yaşlarından islanmış yanaqlarını ipək kəlağayısının ucu ilə silir və hirsli-hikkəli soruşur: "O lotu səni incitmir ki, ə?" Mamam lotu deyəndə Şəfiqəni nəzərdə tuturdu, çünki qulağına Ağdamlı qonşularımız Şəfiqənin məni nökrə kimi işlətdiyini pıçıldamışdılar.

- Bax, qorxub eləmə, saa pis baxırlarsa de bu sahat aparım səni evimizə. Mən qardaş-zad bilmərəm! - Bu yerdə Mamamın səsi çatal vurur, gözləri yaşla dolur.

Mən Mamamın sualına heç nə demədən başımı bulamaqla cavab verirdim. Heç vaxt Şəfiqənin məni incitdiyini, əlbuyruqçusu kimi işlətdiyini, hətta həyəət süpürtdürtdüyünü demirdim, çünki hələ o zaman da bilirdim ki, Mamam qardaşından çox asılıdı. Bilirdim ki, Mamam tez hirsələnən, özündən çıxan hikkəli qadındı, özü demişkən heç nəyin üstündə "qırğın qoparandı", birçə şikayətimdən hirsələnib sabahı düşünmədən məni elə burdanca götürüb kəndə apara bilirdi, amma tez də peşman olardı. Əvvəla, birçə qardaşı ilə küsü saxlaya bilməzdi, bu heç bir cəhətdən ona sərf eləməzdi, ikincisi də qardaşını çox istəyirdi. Papam hər bir cəhətdən onun uman və guman yeri idi. Bütöv Ağdamda tanınan, sayılıb-seçilən adamdı kişi, elədiyi xahiş boşa çıxmaz, sözü havada qalmazdı. Bir çətinliyimiz olanda dərhal dayı yada düşürdü. Özü demiş "Poxu g...dən əyri çıxan" üstünə yüyürdü.

Kənddə çox adam Mamama, elə bizim ailəyə Mamed Əmirova görə hörmət edir, bizi adamlı bilirdilər. Arvadlar Mamama "Sənin nə dərdin, ay Sitara, adı rayonnan bir qardaşın var" deyirdilər. Mən uşaq olsam da, bütün bu nüansları başa düşür və ona uyğun hərəkət edirdim.

* * *

Mən Şəfiqənin bütün təpkilərinə dözürdüm, nə qədər istəsəm də, kəndə qayıtmağı ağılıma belə gətirmirdim. Çox illər sonra, onda Əmim xeyli vaxtdı rəhmətə getmişdi, Mamam bir söhbət əsnasında dedi ki, "Əmin saa görə çox xifət eliyirdi, yazıx kişi içində çəkirdi. Bir dəfə bazardan qayıdanda dedi ki, az, Sitara, biz niyə belə nainsaf iş tutduq?!" Mamam gözünün yaşını silir: "Əli, o dayının canı haqqı, bir dəfə də bunu dedi, sonra o boyda kişi içini çəkib hiçqıra-hıçqıra ağıladı. Mən də dedim ki, ə, Xannar, ə, ağlamaq nədi, ay dəli, görmürsən gədəni paççah balası kimi saxlıyıllar?! O boyda kişi belindən gələn Mənafi qoyuf Əlinin canına and içir? Bənnən də danışdıxca gözümən yaş axır... Axı hər şeydən xəbərim vardı, anan ölsün sənin, mən anan..."

Əlbəttə, nə Şəfiqə, nə onunla antoqonist münasibətdə olan nənəm Zinyət, nə də Papam məni məxsusi incitmirdilər, amma mən bu evə gələndən artıq uşaqlı-ğım bitmişdi. Uşaq istəklərimin çoxunu içimdə dəfn eləmişdim. Heç kimə erkim çatmırdı. Evdə güvənə biləcəyim adam yoxdu. Ona görə də məhlədəki tay-tuş-larım kimi ürəkli deyildim. Nahaq deməyiblər yetim quzu qoç olmaz! Bilirdim ki, çətin məqamda arxamda dayanan olmayacaq, əksinə haqlı-haqsız çoxlu danlaq, tənə yeyəcəm, odur ki, bütün hərəkətlərimi Şəfiqənin xoşuna gələ biləcək istiqamətdə tənzimləyirdim. Bir oğlan uşağı kimi mənim azadlığım yoxdu, heç kəs kənddəki kimi başıma fırlanmır, məni tumarlamır, nəvaziş eləmir, üzümdən öpmürdü. Mən heç doğmaca Nənəmdən də elə bir məhəbbət, qayğı görmürdüm. Onun başı özünə qarışmışdı, daha çox "toy toğlusuna oxşayan" gəlinlə mübarizədə idi. Ümumiyyətlə, Dayımın evində bütöv bir ailə anlayışı yoxdu.

Şəfiqə

Şəfiqə Papamdan iyirmi yaş kiçik, məndən cəmi on beş yaş böyükdü. Mən uşaq olsam da bilirdim ki, bu izdivac müvəqqətidir. Prinsipcə onları bağlayan

heç nə yoxdu, ayrılmaq üçünsə səbəblər kifayət qədərdir. Bu qadını papamın kişi yaraşığı, xarizmatik görkəmi, ən çoxu da pullu və səxavətli kişi rolunu məharətlə oynaması aldatmışdı və bunu başa düşmək üçün bir toyuğun ağı da kifayət edərdi. Qubalı qız Ağdama gəlib reallığı görəndən hər şeyi anlamışdı mən bilən, amma gecdi, dərhal geri qayıtmaq ayıb olardı. Hər bir cəhətdən sınıq təknə təəssüratı yaşamış və nə etmək lazım gəldiyini bilməyən, bəlkə də hələ nəyəsə ümid eləyən bu gənc qadın hər şeyi öz axarına buraxmışdı.

Papam yaxşı vəzifələrdə işləsə də pul qazanan deyildi, əyri işlərə girməz, hökumət əmlakına əl uzatmaqdan qorxardı. Xırda-xuruş nələrini isə nəzərə almaşsaq, əsasən, aylıq məvaciblə dolanar, onun da əsas hissəsini əyin-başına xərcləyərdi. Hər şeydə simic olsa da, özünə geyim almaqda səxavətli idi. O sabahı düşünən kişilərdən deyildi, kef adamıydı. Əslində, Şəfiqə də gələcəyi görəndən deyildi, yüyən zamanın, bəzən də, lap anın əlindəydi. O, cavanlıqından istifadə edib şiltaqlıqlar yapır, bir aktrisa kimi, lazım gələndə vurğun qadın rolunu da pis oynamırdı. Bu da Papamın xoşuna gəlirdi.

Məni oğulluğa götürmək də bu qadının növbəti şiltaqlıqlarından biri, sonranı görməyən adamın əməli idi. Yəqin onun ağına da gəlməyib ki, uşaq kukla deyil, canlı varlıqdı, onun başını sığallayıb yanağını əlləmək azdır, onu çimdirmək, yedirtmək, geyindirmək, bir sözlə, qayğısına qalmaq lazımdı, özü də bir dəfə yox, beş dəfə yox. Deyim ki, o buna təşəbbüs də eləmişdi. Ağdama gəldiyim ilk günlər çox böyük həvəslə mənim əyin-başımı dəyişib şəhərli görkəminə salmağa girişdi və Papamın köhnə pal-paltarından mənə qısa şalvar, çesuçadan o vaxtlar şəhər yerində dəbdə olan yaxası tikməli köynək, daha nələrə tikdi, geyindirdi. Kənd uşağı tezliklə təğyiri-libas olub şəhər uşağına çevrildi, hətta məhlə uşaqlarını da bu qəribə geyim-kecimlə keçdim, onlar da mənə maraqla baxırdılar. Şəfiqənin modelyerlik həvəsi tez keçib getdi, payız gəldi, dalınca da qış və məlum oldu ki, mən çılpagam. Bax, onda Əmim hər qışda olduğu kimi, on manata mənə bir balaca sırıqlı aldı bazardan və mən yenə də əvvəlki kənd uşağına çevrildim.

Heç vaxt övladı olmamış gənc bir qadının birdən birə yeddi-səkkiz yaşlı özgə uşağının qayğısını çəkməsi, əslində, asan iş deyildi. Onun buna nə həvəsi, nə istəyi vardı. Deməli, səkkiz yaşını tamam eləməmiş bir uşaq özü öz qayğısına qalmalı, əyin-başını təmiz saxlamalıydı. Və bütün bunlar Şəfiqə tərəfindən düzgün tərbiyə metodu kimi qələmə verilirdi. Məsələ dözülməz olardı, əgər Mənafin arvadı, mənim bacım Nazilə olmasaydı. İndi yadıma düşür ki, Mənafigil kirayə ev tutana qədər evin işlərinin hamısını yazıq Nazilə görürdü. Amma mən insafli olmalıyam. Şəfiqənin müsbət tərəflərini də deməliyəm.

* * *

Altı il mama dediyim bu qadın heç vaxt mənə əl qaldırmadı, demək olar ki, haqsız yerə incitmədi. Əgər bu humanist yanaşmanın bir səbəbi Şəfiqənin, prinsipcə, xeyirxahlığa meyilli olması ilə bağlıdırsa, ikinci səbəb mənimlə bağlıydı - mən gəldiyim gündən bu ailədə həlledici səsə və hökmə malik bu qadının istəklərinə köklənməyi bacarmışdım. Məni incidən, mənə mənəvi əzab verən onun mənə can yandırmaması, bəzən də kobud, qaba davranışı idi. Əlbəttə, o vaxtlar indiki ağıllımla düşünə bilsəydim, hər cəhətdən mənə ögey-özgə olan qadından ana sevgisi ummağın ən azı sadələşməlik olduğunu bilər və ondan bu qədər inciməz, özüm də əzab çəkməzdim. Əslində mən öz valideynlərimdən küsməli, inciməliydim, bunu isə, bacarmırdım, çünki mən Şəfiqəni deyil, onları sevirdim. Sevdliyindən incimək

olmur. Bununla belə, sevsəm də, sevməsəm də, istəsəm də, istəməsəm də Şəfiqə mənim həyatıma həmişəlik girmişdi. Mən uzun illərdən sonra, indinin özündə də bunu aydın görür, etiraf eləyirəm.

İlk olaraq onu deyim ki, mənim dünyagörüşümün yaranmasında, hətta Ağdam mühitindən fərqli olmasında, zövqümün formalaşmasında Şəfiqənin xidməti danılmazdı. Həyatımızdəki ev arvadlarından fərqli olaraq o, ardıcıl şəkildə kitab oxuyur, mütaliə edir, məni də kitab oxumağa həvəsləndirirdi. Rus dilində oxuduğu kitabların məzmununu danışırdı mənə. Drayzerin adını ilk dəfə Şəfiqədən eşitmişdim. "Cenni Herhardt", "Kerri bacı", "Dahi" romanlarını mən ondan sonra oxumuşdum. Rus dilində oxuduğu kitabların məzmununu mənə nağıl eləyəndə hiss eləyirdim ki, o, bu işdən ləzzət alır, bəlkə də, aktrisa olduğu illər yadına düşür, mənə tamaşa oynayırdı. "Qraf Monte-Kristo" romanını Şəfiqə mənə bitdə-bitdə elə danışmışdı ki, sonralar, özüm də rus dilində mütaliyə başlayanda o romanı oxuya bilmədim, mənə elə gəldi ki, bu romanı artıq bir dəfə oxumuşam, məzmun mənə bütün təfərrüatları ilə məlumdu.

Şəfiqə teatrdan danışmağı da çox sevirdi. Böyük həvəslə yadına salırdı oynadığı rolları, ayrı-ayrı parçaları əzbərdən deyir, bəzən ağlamağı sevməyən bu qadının gözlərinin yaşardığını görürdüm. Onun aktyorluq fəaliyyətinin məkanı olan Quba teatrının o vaxtki repertuarı haqqında mən tam məlumatlı idim. Təbii ki, bu teatr söhbətlərinin mərkəzində Şəfiqənin özü və onun oynadığı rollar dayanırdı. Onu demək artıqdır ki, bu söhbətlər, kitaba, illah da teatra aid nağıllar mənim uşaq yaddaşımda dərin izlər buraxırdı. Məhz həmin illərdə mən Azərbaycan dramaturqlarının bütün pyeslərini oxudum.

Şəfiqə şəhər kino-teatrında göstərilən təzə filmlərə baxmağı sevirdi, bu həm də o uzaq illərin hansıdasa Papamın Ağdam kino idarəsinə rəhbərlik etdiyi vaxta düşürdü. Təzə filmlərə Şəfiqə çox vaxt yəhudi qonşularımızla, Faynşteynlərlə gedirdi, mən də bir kişi kimi bu üç qadını müşayiət edirdim. Zalda qadın qismində Şəfiqə və Faynşteynlər olurdu. Ağdam qadınları ancaq məşhur hind, bəzən də səs salmış Azərbaycan filmlərinə baxırdılar.

Şəfiqənin Faynşteynlərlə söhbəti yaxşı tuturdu, amma bu dostluq deyildi, hardasa bir-birinə lazım olan insanların mənəvi ehtiyacından yaranan münasibət, ünsiyyətdi.

Faynşteynlər Ağdamda, Dəyirman həyatında illərlə yaşasalar da, həyatın qadınları ilə ünsiyyətə meyl göstərmirdilər. Qızların anası Manya divar qonşusu Surayya ilə heç yola getmirdi. İmkan düşən kimi ona bir-iki acı söz deyirdi. O vaxtlar qadının hirsə dodağının altında Surayyanın ünvanına dediyi "şalava", "prostitutka", "zaraza" kimi sözlərin mənasını aydın bilməsəm də, pis söyüş olduğunu hiss edirdim.

Haqqında danışdığım bu qadınlar Şəfiqə başda olmaqla mənim fikrimdə, düşüncəmdə, maraq dairəmin formalaşmasında mühüm rol oynayırdılar. Təbiidir ki, o vaxtlar mən bu barədə düşünə bilməzdim, tərbiyəmdə kiminsə hansı mühüm rol oynadığını anlamazdım. İndi isə, hələlik Şəfiqəni rahat buraxıb qayıdaq mənim uşaqlığımın xoşbəxt günlərinə, doğma Boccalıya, atanamla getdiyim kənd toylarına.

Novruzlu toyları

Dediym kimi, ögeyli-doğmalı qardaş-bacılarımdan kənd məclislərinə getmək təkəcə mənim imtiyazımdı. Təbii ki, burada mənim çox yaraşlıq uşaq olmağım da rol oynayırdı. Valideynlərim mənimlə qürrələnirdilər.

Kənd toyları əsrarəngiz yuxular kimi yadıma düşür. Düzdür, yaşa dolduqca, elə birbaşa deyək, qocaldıqca köhnə xatirələrin təsir gücü azalır, bir vaxtlar səni üzən nostalji zəifləyir, heydən düşür, amma yenə də! Bu xatirələr

içerisində kəndin toylarının dəyişməz "paccahı" olan gər səslı arıq, hıkkəli, artıq bu yazının əvvəlində adını çəkdiyim Tağı Yarovu, bir də çox gözəl rəqs eləyən, ağappaq sifəti işıq saçan, kənd qadınlarından kəskin seçilən, şəhərlilər kimi yaraşlıq geyinən Gülsaba müəlliməni elə bil indi də görürəm. Bu qadının rəqsı də başqa qadınların rəqsindən kəskin seçilirdi. O, adi kənd qadınları kimi başını aşağı salıb utana-utana oynayırdı, onun rəqsı qadının bütün gözəlliyini aşkar edir, onu olduğundan da yaraşlıq, məlahətli göstərirdi. İndi də Gülsaba müəllimənin geyim-kecimi, başındakı ağ, uzun saçaqılı ipək örpəyi, örpəyi rəngində lak dikdaban çəkmələri gözümün qabağında.

Çox-çox uzun illərdən sonra Bakıda xalam oğlunun hüzür yerində az qala əyilib ikiqat olmuş bir qarını mənə göstərib: "Gülsaba müəllimədi" - dedilər. "Sənin yadına gəlməz, bir vaxtlar Novruzluda bundan gözəl arvad yoxuydu".

Onda mən donub qaldım, heç nə də demədim... Doğrudanmı quru yarpaq kimi bükülüb bürmələnməmiş bu xırda qarı mənim uşaqılıq yaddaşıma həkk olunmuş o ağ örpəkli, dikdaban çəkməli, ay qabaqlı qadındı?! "Sənin yadına gəlməz" - dedilər. Doğru dedilər, mənim yadımda olan tam başqa qadındı.

Bir də, başında soğanı rəngdə örpəyi olan çox utancaq bir qızın rəqsı yaxşı yadımdadı. Görünürdü ki, o çox utanır, sıxılır, təzə yerimək öyrənən körpə kimi qorxa-qorxa addım atır, ləng oynayır, elə bil icbari vəzifə yerinə yetirirdi. Onda Mamam Əmimə pıçıldadı ki, Şəkərin qızıldı, ərə gedəndən birinci dəfədi üzə çıxır. Yeri gəlmişkən, o zamanlar bizim kənddə, elə bütöv Qarabağda arvadlı-kışılı hamı bir mağarda (Bakıda palatka deyirlər) olurdu toyda. Bu ümumi mağar rəqs və musiqi üçündü. Burada yemək verilməzdi. Yemək üçün qonaqları beş-beş, bəzən on-on mağardan çıxarıb başqa bir otağa dəvət edərdilər.

Qonaqlar mağarda, adətən, iki-iki oynayardı. Ər arvadla, gəlin qayınana və ya qardaşla, yəni doğmalar, dostlar... O zamanlar kollektiv rəqs yoxdu, heç kəs başqasının havasına oynamırdı. Əsl hökmdar ədası ilə toyu idarə eləyən Tağı Yarov bütün bu qaydalara ciddi nəzarət edir, pozucuları cəzalandırırdı.

Paccahın qabağında kiçik stolun üstündə həmişə seçmə payız meyvələri ilə dolu mis məcməyi olurdu. O da istədiyi qonağı bir zingilə üzümlə, yaxud bir dilim yaxşı armudla, alma ilə mükafatlandırır, istəmədiyini və ya toya gecikəni fərraş vasitəsilə cəzalandırır, kimisə rəqsə məcbur edir, şabaşla cərimə kəsirdi. Bu, əsl tamaşa idi; rejissoru və baş rolun ifaçısı Tağı Yarov özü, rejissor köməkçisi əli çubuqlu fərraş Dilqəm, aktyorlar da toyun qonaqları. Hamı bu tamaşada məmnuniyyətlə iştirak edir, rolunu məharətlə oynayır, bəziləri isə geniş improvizəyə meyl edir, hoqqalar çıxarır, nəticədə, Tağı Yarovdan ya hədiyyə alır, ya da cərimələnirdi.

Hava qaralanda toyun ən maraqlı vaxtı başlayırdı. Hələ kənddə elektrik işığı olmadığından, mağarda bir neçə nöyüt lampası yandırılırdı, iki otuzluq lampa da paccahın stolunun üstünə qoyulurdu. Lampa işığında toy daha maraqlı, daha sirlı görünürdü. Uşaq vaxtlarımda yaxşı oynadığıma görə mənı tez-tez ortaya çıxarırdılar. Hər tərəfdən şabaş verilən iri kağız pullar xırda ovuclarıma güclə sığışırdı. Bilirdim ki, oyun bitəndə mən o pulları istəməsəm də, çalğıcılara verməliyəm. Qayda beləydi.

* * *

Toyların birində "Qarabağın maralı" mahnısının müəllifi İsgəndər Novruzlunu görmüşdüm, indi də onun Səməd Vurğunun yaşlı, saçları ağarmış vaxtını xatırladan yapışıqlı çöhrəsi yadımdadı. Onun həqiqi adı İngilisdı, sonradan dəyişmişdi. Deyilənə görə, İngilis Novruzlu Hacı bəyin oğluydu. Amma vaxt o vaxtdı ki, adamlar bəy, kulak, molla oğlu olmağı ilə

qürrelənmir, əksinə, bunu hər vəchlə gizlədirdilər. İngilisdə də nə bəylik qalmışdı, nə var-dövlət, nə də təkəbbür. O adəcə bir oxuyandı. Taleyi isə adi deyildi. İki müharibə iştirakçısı olmuşdu.

1917-ci ildə anadan olmuş İngilis əvvəl Sovet - Fin, sonra 1941-1945-ci illər müharibəsində hərbi xidmətə çağırılmış, hər dəfə də yaralanaraq tərxis edilmişdi. Buna baxmayaraq, İngilis Hacıbəy oğlu etibarsızlar sırasında idi. Qələbədən sonra yeni bir güclə tüğyan edən repressiyadan, təqib və tənələrdən canını qurtarmaq məqsədi ilə İngilis Türkmənistanına gedir. Orada evlənir, oğul-uşaq sahibi olur. Təəssüf ki, 1948-ci ildə baş verən Aşqabad zəlzələsində o, bütün ailəsini bir göz qırpımında itirir və havalnmış şəkildə yenidən Novruzluya qayıdır. Toylarda oxuyur, şeirlər yazır, adını da dəyişib İsgəndər Novruzlu qoyur. Mən bu məlumatları dostum Mustafa Çəmənlinin "Bir şair-bəstəkarın taleyi" oçerkindən götürmüşəm. Elə o oçerkdən bir parçanı yada salmaq istərdim: "Ətrafı istedadlı şair-bəstəkarı olduğu kimi qəbul edə bilmirdi. Azad ruhlu İsgəndər onların əhatəsində təkdi. Qanadları qırılmış bir quşa bənzəyirdi, çırpınır, vurnuxur, bir çıxış yolu tapa bilmirdi. Ailəsini itirib tək-tənha qalmış İsgəndərin şair könlünə yeni eşq odu düşmüşdü. O, Novruzlunun çox hörmətli seyid ocağından bir qıza vurulmuşdu. Təbiidir ki, bütün kəndin müqəddəs bildiyi bir ailə meyə meyl edən, azadlıq sevən, dilinin siyasi mənada qaytanı olmayan İsgəndərə qız verməzdi. Bu uğursuzluqdan sonra şair bir az da bədbinləşir, hamıdan, lap dünyanın özündən də küsür, artıq-əskik danışır, adamları haqlı-haqsız acılayır, incidir. Nəticədə İsgəndər həbsə alınır. İstedadlı şair, incə ruhlu bəstəkar qəfəsə salınmış bülbül kimi çırpınır, səsinə səs verən tapılmır. Heç kəs fərqində olmur ki, dillər əzbəri "Qarabağın maralı" mahnısının müəllifi Qala türməsinə xiffətdən saralılıb-solur. Dünyanın, Qarabağın, onun gözəlliklərinin heyranı olan İsgəndər 1958-ci ildə vəfat edir".

Əgər İsgəndər əlli səkkizinci ildə vəfat edibse, deməli mən onu beş-altı yaşımnda görmüş, yaddaşımda saxlamışdım. İndi də o məşhur mahnını eşidəndə keşməkeşli həyat yaşamış şair-bəstəkarın məlahətli siması köhnə albomda ilişib qalmış pozuq şəkil kimi gözümün önündə canlanır.

***Ay qız, gəzmə aralı,
Könlüm səndən yaralı,
Gözlərinə heyranam,
Qarabağın maralı.***

Bir vaxtlar mahnıda "Qarabağın maralı" əvəzinə "Azərbaycan maralı" deyilməsi tələb olunurdu və bu günün özünə kimi də bu təhrif qüvvədə qalır. Onda, həqiqətən, senzura kimi səbəb vardı, bugünkü səbəb isə bilməməzlikdən və yəqin ki, vərdişdəndir.

* * *

Kəndə ilk dəfə radio xəttinin çəkilməsini, elektrik işığının verilməsini də xatırlayıram. Kəndin məişətini kökündən dəyişən bu texniki yeniliklərə möcüzə kimi baxırdıq. Radio ilk vaxtlar camaatın əlini işdən soyutmuşdu. Hamı radioya aludə olmuşdu, millət daim konsert sorağındaydı. Saat on ikidən sonra verilən oyun havalarını adamlar həsrətlə gözləyirdilər. Məni oynatmaq üçün məktəbdən gəlməyimi güdürdülər.

Birinci sinfə getməyim də yadımdadır, heç xoşlamırdım məktəbə getməyi, hər səhər ağlayırdım. Mamam əvvəl məni əzizləməyə, dilə tutmağa çalışır, sonra, özü demiş, "höysələsi bir tikə olanda" qışqırırdı:

- Cəhənnəmə get! Getmirsən- getmə!

Əmim isə, mələk kimi hövsələli, qılıqlı, mehribandı. Yaxşı da muğam səsi olduğundan çox yumşaq danışar, "Əlləş (Əmimdən başqa heç kəs mənə Əlləş deməzdi) niyə ağlayır?" - deyib, həmişə ağappaq olan dəsmalı ilə burnumu silər, cibindən bir manat pul çıxarıb verərdi mənə. Mən pulu görüb susar, Novruzlunun bizim Boccalıdan xeyli uzaqda - Aşağı məhlədə yerləşən məktəbinə yollanardım.

Deməzdim ki, yaxşı oxuyurdum, yazıq Əmim hər axşam mənə hesab dərşini öyrədənə kimi cəhənnəm əzabı çəkirdi. Otağımız böyükdü, onun aşağı başında bir stol qoyulmuşdu, bir-iki də stul. Əmim həmişə stol arxasında oturur, yeməyini orda bizdən ayrı çəngəllə yeyir, bizim kimi palaz üzərində salınmış süfrə qırağında oturmurdu. Mənim hesab dərşim də elə o stolun arxasında başlayırdı.

Əmimin hesab öyrətmək cəhdi, bir qayda olaraq, mənim göz yaşlarımla bitirdi. Onda kişi dilxor halda məndən əl çəkir, mənim də canım kibrit çöpləri ilə misal həll eləməkdən qurtarırdı. Buna baxmayaraq, məktəbdə şəklimi əlaçı kimi şərəf lövhəsinə vurmuşdular. Həmişə belə olub; uşaq vaxtlarımda da, gənclik dövrümdə də, bir sözlə, həyatımın hər dönəmində tay-tuşlarımin deyil, məhz yaşlı adamların hörmətini, hətta məhəbbətini hiss eləmişəm, bəlkə də, qazanmışam. Sonralar, elə indinin özündə də çox vaxt yaşlılarımla deyil, məndən böyükklərlə (indi məndən böyükklərin sayı xeyli azdır), bir də məndən çox-çox cavanlarla daha səmimi ünsiyyət qururam. Yaşlılarımla münasibət qurmaqda çətinlik çəkirəm, bu kompleks məni həmişə izləyir. Ümumiyyətlə, hər bir adamla, hətta dost dediyim adamla da, aramda görünməyən bir sədd var. Bu sədd mənə dostluq eləməkdə ciddi əngəldir. Ona görə də çevrəmdə tanışlar çox olsa da, dostların sayı bir əldəki barmaqların sayından azdır. Bəlkə, bu, mənim çox erkən yaşlarımdan ehtiyatlı davranmaq verdişimin nəticəsidir?!

Dəyirman

1956-cı ilin yayından mənim Ağdamlı günlərim başladı. Papam məni şəhərin ən yaxşı və nüfuzlu hesab olunan 1 nömrəli məktəbinə yazdırdı. Mənim Ağdamla bağlı xatirələrimin çoxu da məhz bu məktəblə, bir də "Dəyirman həyəti" kimi tanınan məhlə ilə bağlıdır. İndidən hiss edirəm ki, bu yazıda məktəbdən yox, bir yazıçı kimi yaradıcılığımın dərin izlər buraxmış bu köhnə məhlədən söhbət açacam.

Bəli, Ağdamda bir dəyirman vardı. Adına çox vaxt od dəyirmanı deyirdilər, yəqin su ilə deyil, elektrikle işlədiyinə görə. Mənim uşaq təsəvvürümə görə, bu, çox nəhəng bir tikili idi. Həm də yarıxaraba bir yerdə, baxmayaraq ki, onun bir hissəsi, deyək ki, ağız çeynəyir, dən üyüdüdü.

Yaxın-uzaq kəndlərdən bura üyütməyə çuval-çuval dən gətirirdilər. Dövrə görə xeyli arxaik mənşərə idi. Nimdaş geyimli adamlar eşşək və ya at qoşulmuş araba ilə kisə dolu buğda, arpa, darı gətirir, axşam tərəfi qovurğa iyi verən unu elə həmin kisələrdə arabaya yükləyib geri aparırdılar.

İlk vaxtlar dən üyüdülməsini maraqla izləyirdim, sonralar şəhərli tay-tuşlarımda olduğu kimi, bu proses mənim üçün də adiləşdi. Dəyirmanla bağlı əsas marağımız həyətin cənub divarına, bir növ hasarına çevrilmiş bu yöndəmsiz, çox iri və uzunsov tikilinin baxımsız və istifadəsiz qalmış arxa tərəfiydi. Pəncərə şüşələri bizim, bizdən də qabaqkı nəsil uşaqların atdığı daş parçaları ilə sındırılmış, dişi tükülmüş ağız kimi mırıqlamışdı. Bununla belə, şüşələrdən hələ salamat qalanları da vardı. Hərdən kiminsə əli dinc durmur, daş atıb daha bir şüşəni sındırır və dəyirmançı Astanın qulağı səsi alanda balaca bir qara-qışqırıq, qalmaqal qopurdu.

Dəyirman ikimertəbəli idi, ya da tavanı çox hündür olduğundan bizə ikimertəbəli kimi görünürdü. Avdi tövləsi kimi uzun, ucu-bucağı görünməyən yarıqaranlıq zalda çoxlu metal hissələr, dəzgahlar, saysız-hesabsız dişli, dişsiz çarxlar, təkərlər, onları birləşdirən enli qayıq ötürmələr, transpartyorlar... Nələr yoxdu burda?!

Biz şüşəsi sındırılmış pəncərələrdən qorxa-qorxa içəri keçirdik; Astandan qorxurduq, amma burda Astan təhlükəsindən başqa, məzmunu bizə aydın olmayan bir vahimə də vardı. Bəlkə də, bu vahimə dəyirmanın sirli bətni ilə bağlıydı və elə bu vahimə, qorxu bizi nəhəng piton şikarını çəkən kimi Dəyirmanın içinə çəkirdi. Parlaq metal hissələri əlləşdirir, o üzünə bu üzünə çevirir, böyük hissələrdən vaz keçib xırda metal hissələri qənimət kimi götürür, "Dava-dava" oyununda silah kimi işlədirdik. Metal kürəcik, diyircəkli təkər tapan uşaqlara isə həsədlə baxırdıq.

Mənim uşaq təsəvvürümdə Dəyirman sonralar Hollivudun savaşı-döyüş və triller filmlərindəki mürəkkəb konstruksiyalı əsrarəngiz məkanlara bənzəyirdi.

Astanın çox vaxt dəyirmanın yağmalanmasından xəbəri olmurdu. Biz qarətə ya axşamtərəfi, Astan evə gedəndən sonraya saxlayırdıq, ya da Astan dən üyüdəndə. İkinci hal risqlə olsa da, şəbxunlar, yəni gecə basqınları daha cazibəli, vahiməli və qandondurandı. Adama elə gəlirdi ki, indi hansı qaranlıq küncdənsə əcaib bir məxluq çıxıb səni görünməz bir aləmə dartıb aparacaq. Adətən, bu gecə basqınlarından sonra fantaziyası zəngin olan uşaqlar maraqlı nağıllar uydururdular. O vaxtlar məndə hələ yazıçı istedadı oyanmamışdı, maraqlı bir şey düzüb-qoşa bilmirdim, həm də kənddən gəldiyimə görə şəhər uşaqlarından bir baş geri ydım, sən deyən populyarlığım və liderliyim də yoxdu. Şəhər uşaqları üçün mən maraqlı deyildim. Səmimi görünmək üçün onu da deyim ki, uşaq yaşlarında məndə əlamətdar bir cəhət yoxdu, bir zahiri görkəmin, qıvrım saçım ki, o da yaşlı adamların, xüsusilə qadınların diqqətini çəkirdi. Onu da deyim ki, saçımın qıvrım olduğunu mən Ağdamda bildim, kənddə başım həmişə Əmimin çalışqanlıığı üzündən daz olurdu. Başımın elə bir balaca qaralması kifayət edirdi ki, Əmim maşınkanı götürüb işə başlasın. Ağdamda isə birdən-birə saçımın qıvrım olduğunu kəşf etdik. Bu, Papamın xoşuna gəldi. Hətta məktəbdə saçımın uzunluğuna müəllimlər irad tutmasın deyə, həkimdən arayış da almışdı, guya başım qırılanda burnumdan qan açılır. "Ogey ana" filminin də populyar vaxtıydı. Böyüklər saçımın qıvrımlığına görə məni İsmayla bənzədirdilər. Mənim bu təbii üstünlüyüm tay-tuşlarımın vecinə deyildi.

Dərslərdə də uğurum yoxdu, üçüncü sinifdə qiymət vərəqində dörd qəşəng "iki" vardı. Alt-alta yazılmış o dörd ikinin qıvrım görkəmi altmış ildən sonra da gözümün qabağındadı. Bu vəziyyət beşinci sinfə qədər davam elədi, altıncı sinifdə isə mən "iki" və "üç"ün nə olduğunu unutdum, humanitar fənlərdən dörd-beş almağa başladım. Məktəbi bitirməyə yaxın mən artıq medala namizəddim, amma namizəd olaraq da qaldım. Elə onda da medal məsələsində valideyn-müəllim münasibətləri az rol oynayırdı. Bir tərəfdən də, yaxşı ki, mənə medal vermədilər, yoxsa mən də biabır olardım, məktəb də. Məsələ bu ki, riyaziyyat müəllimi mənim riyazi qabiliyyətimi nə qədər tərifləsə də, şəxsən mən özüm bilirdim ki, riyazi tefəkkürdən, demək olar ki, məhrumam. Bununla belə, həvəs və istəyimin əksinə olaraq, AZİ-yə (indiki Neft akademiyası) daxil olmaq istədim və xoşbəxtliqdan elə birinci imtahandan kəsildim. Bu yerdə çox-çox illər sonra bir elmi-tədqiqat institutunda rəhbərlik elədiyim şöbədə hər cəhətdən qartımış bir erməni işçimin sözü yadıma düşür: "Adə, eto tvoy xorek?" Doğrudan da, AZİ, özü də avtomatika-telemexanika qətiyyəyən mənim xörəyim deyildi.

* * *

Astanın çox vaxt dəyirmanda baş verən hadisələrdən, bizim şəbxunlardan xəbəri olmurdu. Dəyirman, bir növ, quyruğunun çürüdüyündən xəbəri olmayan dinozavr kimi idi. Onun ağız hissəsində hələ də dən üyütməşeydilər, yeni faydalı bir işə yaramasaydı, milyon illər qabaq məhv olmuş və skeleti bir möcüzə ilə salamat qalmış dinozavrdan artıq bir şey olmazdı.

Əlbəttə, bu Dəyirman ekzotik bir şeydi, amma uşaqlıq həyatımın ən maraqlı, bəzən dramatik, bəzən komik məqamları Dəyirmanın özündə deyil, onun yanındakı dövrləmə həyətdə, konkret desək, Dəyirman həyətinə baş verirdi. Mənə atalıq eləmək iddiasında olan Papam da bu həyətin ən koloritli sakinlərindən biri idi. Yox, birincisiydi!

Tutduğu vəzifələrə, rayon miqyasındakı hədsiz populyarlığına, hörmətinə, nəhayət sosial statusuna görə, Papam bu məhlənin çox sadə kontingentinə yad adamdı desəm düz olmazdı, sadəcə, yaraşmırdı. Kommunal təsərrüfat idarəsinin, daha sonra təmir-tikinti idarəsinin, bütün Qarabağda məşhur olan Ağdam kolxoz bazarının, yol idarəsinin rəhbəri olmuş bir adamın Ağdamda ən azı ikimərtəbəli ev tikdirməsi çox təbii, adi bir iş olmalıydı, amma kişi bu həyətə necə alışmışdısa, ordan aralanmağı ağılına belə gətirmirdi. Bir tərəfdən də o, ev-eşik, ailə adamı yox, kef adamıydı. Heç vaxt evində cibindəkindən artıq pulu olmazdı. Çox vaxt idarə müdiri olduğundan gələn ayların maaşlarını da vaxtından qabaq alır, pal-paltara, hansısa kostyuma, çəkməyə, köynəyə, sayı-hesabı olmayan qalstuklara xərcləyirdi. Bəlkə də ağıllı işi o görüb. Ağdamın ağ daşdan tikilmiş saysız-hesabsız saraylarını murdar düşmən acgöz canavar kimi vəhşicəsinə yağmaladı, sökdü, dağıtdı, daşlarını belə daşıyıb apardı. "Zıpırtıçı" kommunal evi itirmək dəbdəbəli villa itirməkdən ağrısız olmalıdı yəqin. Bu faktın özü maraqlı bir xarakter kimi Mamed Əmirovu tanımaqda bir ipucudu.

Papam

Ata-anasının verdiyi ad Məhəmməd olsa da, Papamın pasportunda Məmməd Əmirov yazılmışdı. Buna baxmayaraq, bütün Ağdam əhli özünə qarşıq, Mamed deyirdi ona. Pasportunda yaşı 1908-ci il olsa da, kişi iddia edirdi ki, 1912-də anadan olub, özü də Novruzluda. Burda deyək ki, yalan yoxdu. Həqiqətən o, Novruzlu kəndinin Orta məhləsində anadan olmuşdu. Niyə məhləni xüsusi qeyd edirəm, çünki kəndin özündə hansı məhlədən olmağın əhəmiyyəti böyükdür, burda vətən kiçilib, daralıb bircə məhləyə sığışır. Kənddən çıxıb xırda vətəndən aralandıqca vətən böyüyür, rayon mərkəzində sən artıq filan kənddənsən, böyük şəhərdə sən filan rayondansan, ölkədən çıxıb xarici diyara üz tutanda isə, sən artıq filan ölkədən sən. Bir sözlə, xırda vətəndən aralandıqca vətənin miqyası genişlənir, vətən böyüyür.

Kənddə məhlələr çox fərqli olur, yerliçilik hissi də elə məhlədən başlayır. Məhlə təəssübü üstündə kənddə qan da tökülər, ölüm də ola bilər.

Mamed Əmirovun atası, yəni mənim ana tərəfdən babam Şahverən kişi cavanlıq vaxtlarında tarçalan olub, toylara, məclislərə gedirmiş. Arvadı, mənim ana nənəm Zinyət Urusdam (Rüstəm) qızı isə tək Novruzluda deyil, bütün Qarabağda məşhur olan Hacı bəyin bacısı qızıydı. Nənəmlə bağlı xatirələrim çoxdu, Babamı isə görmədiyimdən onunla bağlı çox az şey bilirəm. Bildiklərimi də Nənəmdən eşitmişəm... Hə, Şahverən kişi tarçalan olub cavan yaşlarında, ahıl çağında isə günlərin bir günü tar çalmaqdan, toylara getməkdən imtina edib, özü də xarakterinə uyğun cılığın bir hərəkətlə.

Nənəm danışdı:

- Bir də gördüm günü qaraaəlmiş tarı köynəyinnən sıyrıf çıxartdı, özü də tiyə bir köynəkdə çıxdı həyəətə. Söyux da adamı pıçax kimi kəsir. Soruşdum, belə köynəkçə hareydirsən ay əvi yıxılmış, demirsən söyux vurur ölərsən durduğun yerdə?

Bu yerdə deyim ki, Nənəmə görə bütün azar-bezarın baskarı soyuqdu, odu ki, yay-qış damalı yun şalı çiyindən düşməzdi. Danışanda da deyərdi "A balam, istidən ölən olmuyuf, hamıca söyuxdan ölür."

Babam arvadın ritorik sualına dodağının altında sakitcə cavab verib:

- Gedirəm dədeyin gorunu... - Burda Babamın sözünü yarımçıq saxlamaq hər cəhətdən məsləhətdi. Ağızdan harfa kişi həyətdəki qoca şahtuta yaxınlaşıb hikkə ilə tarı onun iri-yoğun gövdəsinə nə təhər çırpırsa, tar elə ilk zərbədən çilik-çilik olub tökülür yerə.

- Buy allah, itin-pişiyin olum! - Bu, hadisəyə Nənəmin reaksiyasıdı.

- Vəssalam! Beynamısam, beqeyrətəm, oğracam bir də əlim tar götürsəm!

Bu hikkəli tobalamadan sonra Şahverən kişi sazəndəliyin daşını birdəfəlik atmış, kənd məşçidində təmənnəsiz qarovol çəkməyə başlamışdı, sərəsər on iki il, yəni Allah dərğahına gedənə qədər.

* * *

Nənəmlə Babamın ailəsində yeddi oğlan, iki qız dünyaya gəlib. Açılışı xalam Sayad eləyib, bağlanışı anam Sitarə. Bu iki qızın arasında Nənəm parta-part yeddi oğlan gətirib dünyaya. Hayıf ki, onların altısı erkən yaşlarında "tələf olublar", qalan bir Məhəmməd olub, yəni Mamed Əmirov! İndi bu oğlanın ailədəki yerini, xətir-hörmətini, həddi-hüdudu olmayan erköyünlüyünü təsəvvür edin. Nənəm onun uşaqlığı, yeniyetməliyi, ilk gəncliyi, nadincliyi, söyüşcüllüyü və erköyünlüyü haqqında nələr danışmazdı... Bu əsil minbir gecə nağıllarıydı, onunla işim yox. Bir onu demək kifayətədi ki, bu insan harda, hansı şəraitdə olursa-olsun, mütləq hamıdan seçilməli, dərhal görünməli, hadisələrin mərkəzinə keçməliydi. Bunun üçün Allah ona hər şey vermişdi: gözəl boy-buxun, yaraşlıq və çox məlahətli qarayanız sima, şirin dil, incə, bəzən də qaba yumor, qalın sirayətədicə səs, qadınlara sonsuz maraq və fəal məhəbbət. Ən əsası isə, hərtərəfli istedad və hədsiz-hüduzsuz artistizm! Elə bunun nəticəsi idi ki, hamı ona artist Mamed deyirdi, amma bu "artist" ayaması həm də onun həqiqətən bir vaxtlar Ağdam teatrında aktyor olması ilə bağlı idi.

Papamın aktyorluq istedadından başqa, yaxşı qələmi də vardı. Ali təhsili olmayan bu adamın çoxlu şeirləri, bir neçə pyesi vardı. Hələ müharibə vaxtı Ağdam teatrında "Qana - qan" adlı pyesi tamaşaya da qoyulmuşdu. Rayon miqyasında müxtəlif təşkilatlarda rəhbər işlərdə çalışsa da, həmişə bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdu. Altmışıncı illərin lap ilk illərində "Qohumlar" və "Kəbinli subaylar" adlı iki komediya yazmışdı. O, bu pyesləri ucadan oxumağı çox sevirdi, özü də böyük şövqlə, aktyor məharəti ilə. Əlinə keçən bir neçə yaxın dostunu tutub evə gətirir, çay süfrəsi arxasında bu pyesləri böyük ləzzətlə oxuyurdu. Mən belə məclisləri çox sevirdim və böyük maraqla Papamın mahir ifasına qulaq asırdım. Əslində, bu bir aktyorun teatrıydı.

Papamın xeyli publisistik yazıları da vardı. Bu yazıları vaxtaşırı Ağdamın "Lenin yolu" qəzetində dərc etdirirdi. Onun məqalələrindən biri hətta Ağdamın qədim kəndlərindən hesab olunan Sufcanlının adının dəyişdirilməsinə səbəb olmuşdu. Belə ki, Sufcanlı dönüb oldu Yusifcanlı. Halbuki, Sufcanlı sözünün Yusifcanlıya oxşaması hələ onun Yusifcanlı olmasına dəlalət eləməirdi. Hər halda bu iddianın heç bir elmi əsası yoxdu. Buna baxmayaraq, Papamın versiyası yaşamaq hüququ qazandı və bundan sonra hamı kəndə Yusifcanlı

deməyə başladı, hətta bu ad öz-özünə rəsmiləşdi. Sufcanlı demək savadsızlıq əlaməti hesab olundu. İndi düşmənlə tapdağında olan bu kəndin hər dəfə Yusifcanlı kimi təqdim olunmasını eşidəndə Papamın "xidmətini" xatırlayıram. Elə vaxtda gülməyimi saxlaya bilmirəm və öz-özümə deyirəm ki, kişi kəndin gül kimi adını xarab elədi.

* * *

Dediym kimi, Papam bir vaxtlar Ağdam teatrında aktyorluq eləmişdi; 1948-ci ildə teatr ləğv olunana qədər. Mamed Əmirov teatr truppasının əsas aktyorlarından biri kimi neçə gözəl rolun ifaçısı olmuşdu. Söhbətlərindən bildirdim ki, ən çox sevdiyi rol Şillərin "Qaçaq"ında Frans Moor, biri də əlbəttə ki, məşhur "Vaqif" pyesindəki Ağ Məhəmməd şah Qacar idi.

Səməd Vurğunun həqiqətən xalq dramı səviyyəsinə qalxmış "Vaqif" pyesində, qarabağlıların fikrincə, Qacar rolunun ən gözəl ifaçısı məhz artist Mameddi. Köhnə aktyor, yəni Papam kefi yuxarı olanda mənə Vaqif rolunun məşhur ifaçısı Ələskər Ələkbərovla bağlı bir əhvalatı təkrar-təkrar danışdı.

Guya məşhur aktyor vaxtaşırı rayonlarda fəaliyyət göstərən dövlət teatrlarına Vaqifi oynamağa gedərmiş, yəni təkbəşinə qastrol, təbii ki, əlavə para qazanmaq üçün. O vaxtlar da nəinki dövlət teatrları, hətta xalq teatrları, məktəb dram dərnəkləri belə, "Vaqif"i tamaşaya qoyurdu. Belə bir qastrol səfərini Ələskər Ələkbərov Ağdam teatrında gerçəkləşdirir. Təbii ki, Papam Qacarı oynamaq imiş məşhur bakılı aktyorla və nədənsə, Papam bunu rinqə hazırlaşan iki boksçunun təkbətək döyüşü kimi qəbul edir və tamaşaya da elə o ayaqdan hazırlaşır.

Azdramanın məşhur aktyorunun Ağdama çıxması, Ağdamlı Qacarla döş-döşə gəlməsi fəvqəladə hadisə idi şəhərin teatr həvəskarları üçün. O da məlumdur ki, iddialı əyalet teatrlarında paytaxt teatrları ilə bəhsə girmək və onlardan əskik olmadıqlarını daima sübut etmək istəyi, indiki anlamla desək, kompleksi mövcuddur. Başa düşülən hissdır.

Həmin qarışıq hissələrin təsiri altında ağdamlı aktyorlarda da paytaxtdan gəlmiş rəqibi məğlub etmək və yerli aktyoru qalib görmək istəyi baş qaldırır. Nəticədə teatra yaxın adamlar, illah da Papamın pərəstişkarları məşhur aktyora kələk qururlar, qonaqlıq şəklində. Nahar vaxtı onu çox soyuq arağa qonaq eləyib möhkəm içirdirlər. Gözlənilən nəticə alınır: həm aktyorun səsi yatır, həm də axşam tamaşaya qədər tam ayıla bilmir.

Tamaşa başlamaq ərəfəsindədir, teatr həvəskarları salonu doldurub, hamı azartlı bir yarış sorağındadır. Tamaşa başlayır. Millət səbirsizliklə Vaqiflə Qacarın "döyüş" səhnəsini gözləyir.

Şəkillər bir-birini əvəzləyir. Səməd Vurğunun möhtəşəm replikaları bir-birini çırpır. O vaxtkı teatrda əsas olan söz, aktyorun səsi, aydın diksiyası, pafosu idi. Qacar qışqırır, Vaqif qışqırır, Vaqif qışqırır, Qacar onu üstələməyə çalışır və buna tam nail olur, çünki səsinin möhkəmliyinə, gurluğuna, şaqraqlığına görə artist Mamedə çata bilən ikinci aktyor tapmaq çətindi. Ələskər Ələkbərov da səsdə zəif deyildi, amma artist Mamedə çata bilməzdi. Papam bu hadisəni şövqlə danışanda mən çox təsirlənib o səhnəni təsəvvür etməyə çalışırdım, alınmırdı, bu gün isə o döyüş səhnəsini çox yaxşı canlandırma bilirəm xəyalımda. Bakılı Vaqifin səsinə batırır ağdamlı Qacarın səsi. Bu, əyalet teatrının paytaxt teatrının korifeyi üzərində bir günlük qələbəsi, triumfu idi. Filosof Ziyəddin Göyüşov "Həzz və izzət" kitabında ağdamlı Qacarın məharətini vəcdlə xatırlayır. Papam isə fəxrlə danışdı ki, mən Qacarı oynayanda qabaq sırada oturan uşaqlar qorxudan altını batırırdı. Burda bir haşiyyə çıxım.

* * *

1967-ci il. İki ildir Bakıda yaşayırdım, Azərbaycan Dövlət Universitetinin, indi Bakı Dövlət Universiteti deyirlər, filologiya fakültəsinin axşam şöbəsində oxuyurdum, gündüzlər özümü dolandırmaq üçün zavodda fəhlə işləyirdim. İşlədiyim zavodun yataqxanasında da qalırdım. Burada bir məqamı deyim: bilirəm ki, xarici ölkələrdə, konkret desək, elə Amerikada gənclər on yeddi - on səkkiz yaşa çatanda ailədən ayrılıb müstəqil yaşamağa üstünlük verirlər. Bu, amerikalı gəncin həyatında çox vacib mərhələ hesab olunur. Gənc adam müstəqil yaşamağa, müstəqil qərarlar qəbul etməyə, ən əsası isə, himayədən azad olmağa çalışır və buna da nail olur, çünki əsil azadlıq iqtisadi azadlıqdan başlayır. İlk baxışda bu bizə qəribə gəlir, halbuki, əllinci illərdən başlayaraq, ölkənin "rayon" deyilən əyalət şəhərlərindən Bakıya təhsil, iş dalınca gələn bizim gənclər də elə həmin yaş civarında müstəqil həyata başlayırdılar. Ailə himayəsindən, daha çox da nəzarətindən ayrı düşən belə gənclər müstəqil yaşamağı addım-addım öyrənirdilər, ona görə də belə gənclərin əksəriyyəti Bakıda uğur qazanır, bir növ, Balzak, Mopassan qəhrəmanları kimi böyük şəhəri fəth edirdilər. Fəth etmək üçün mücadilə aparmaq, yaxşı-pis fəndlərə yiyələnmək lazım gəlirdi. Ailədən erkən ayrılmış gəncin şəhər gəncinə nisbətən daha kreativ, daha fəal olması başadüşüləndi; onu böyük şəhərə gətirən məqsəd dəqiq və aydındır. Əlbəttə, əsas hədəfə hamı çata bilmir, şəhərlə mücadilədə məğlub olanların sayı da az olmur, istəklə imkan həmişə üst-üstə düşür.

Mən də müstəqil həyata on yeddi yaşında başladım, özü də tam müstəqil. Bakıya tək gəldim, cibimdə iyirmi səkkiz manat pulla. Əynimdə Papamın köhnə kostyumundan tikilmiş pəncək-şalvar, ayağımda Papamın enli pəncələrini sıxdığı üçün geyinə bilmədiyi uzunburun qəhvəyi çəkmələri. Ağdamdan çıxandan sonra dalımca bir manatın belə göndərilmədiyini də desəm, mənzərə tam aydın olar, amma mənim az pulla yaşamaq, hətta ailə saxlamaq kimi iki-üç illik Ağdam təcrübəm vardı. Bu barədə yeri gələndə bəlkə danışdım, indi isə qayıdıram 1967-ci ilə.

Eşitdim ki, Ağdamda dövlət teatri açılıb, Papamı da teatra direktor təyin ediblər. Hələ bu azmış, Papam iyirmi illik fasilədən sonra səhnəyə də çıxıb aktyor kimi. Həm də mən bu hadisədən çox gec xəbər tutmuşam.

Mən Ağdamda ildə bir ya iki dəfə gedərdim, o da yay aylarında, teatr məzuniyyətdə olanda, on-on beş günlüyə. Əvəzində Papam Bakıya tez-tez ezamiyyətə gəlir və biz, təbiidir ki, görüşürdük. Bir şeyi də deyim ki, onun məndən bir az çəkinməyi, bəlkə də utanmağı vardı, buna görə səhnəyə çıxmasını məndən gizlədir. Tamam təsadüfən, teatrın artıq mövcud olduğunu 5-ci, ya 6-cı ildə mən özgə adamdan eşitdim ki, Mamed Əmirov Qacar rolunda səhnəyə çıxıb. Bu xəbər, etiraf eləyim ki, mənim xoşuma gəlmədi. Növbəti görüşümüzdə mən narazılığımı bildirəndə kişi bir az pərt oldu:

- Əli, sən öl, bax, saa sən öl deyirəm, məni qabıra qoyasan yalan deyirəmsə, katib öz əyağı ilə gəldi tiyatıra, dedi eşitmişəm, Mamed mənim, sən yaxşı Qacar oynamısan o vaxtlar, o kişidən də yaxşı oynamısan, Sidqi Ruhulladan. Nə deyim?! Dedim, düz eşitmişəm, yoldaş katib, cavannıxdan oynamışam. Sən öl, Əli, dedi, nədi, Qacar cavan olub Şuşuya hücum eliyəndə? Dedim, yoldaş katib, cavan deyəndə ki... mən bilən, əlli yeddinin içindəymiş. Bu da duruf soruşasan ki, bə sənə neçə yaşın var? Dedim əlli yeddindən bir az çox olar, yoldaş katib. Ta duruf buna da demiyəyəm ki, yaşımı havaxsa azaltmışam. Əli, bu kopolu nə desə yaxşıdır? Sən öl, saa sən öl

deyirəm... dedi, samiy raz! Bax, indi özün de, başına dönüm, mən bədbaxt oğlu bədbaxt neynəmeliydim? Özün birisən ki, katibin kəsdiyi başa sorğu-sual yoxdu, bütöy rayonun yəəsidi.

- Bəs məndən niyə gizlətmisən?

- Nə bilim, ə, dedim dilxor olasan dayna!

Beləcə, Papam təzədən aktyorluq fəaliyyətini Qacarla bərpa edir. Onu da deyim ki, uşaqlıqdan teatrı çox sevsəm də, Papamın iyirmi il direktoru olduğu Ağdam teatrının, demək olar ki, heç bir tamaşasına baxmamışdım. Amma bir dəfə artist Mamedi gördüm səhnədə, özü də məşhur rolunda, Şuşada.

* * *

1977-ci ildə ailəmlə (onda mən evlənmişdim, birinci qızımın da dörd yaşı vardı) istirahət evindəydik Şuşada. İyulun isti günlərindən biriydi. Bir də gördüm Papam axırıncı arvadı Zümrüdlə istirahət evinin həyətidədir. Bizi axtarır. Görüşdük və məlum oldu ki, teatr Şuşaya qastrola gəlib.

-Bildim burdasınız, bu arvadı da gətirdim, kopaqqızı ölür gəzməydən öteri, dedim savabdı, qoy bir-iki gün burda şellənsin siznən.

Arvadı bizə tapşırıb sağollaşanda dilucu təklif elədi:

- Ə, bu axşam "Vaqifi" göstərəliyik, bəlkə, gəlib baxasan?

Qacar

Axşam biz teatra getdik. Həmin gün xatirimdə rəngi solmuş kinoxronika kimi qalıb: tamaşaçı çoxdu, yarıqaranlıq darısqal zalda nəfəs almaq mümkün deyildi. Boynuma alım ki, gəlməyimə dərhal peşman olmuşdum, amma sonralar, xüsusilə indi, qırx ilin tamamında şükür eləyirəm: nə yaxşı Papamı birinci, həm də axırıncı dəfə səhnədə gördüm, artist Mamedi Qacar rolunda izləmək mənə nəsib oldu. Təəssüratımı deməyəcəm, bir halda ki, kişi həqiqətən Sidqi Ruhulladan pis oynamadı, ağdamlıların yaratdığı və yavaş-yavaş yaddaşlardan silinən Qacar mifi qoy olduğu kimi də qalsın, amma bir səhnəni danışmaya bilmirəm.

Deməli, Qacar bədheybət qrimdə, zərzibalı geyimdə, qəzəb və kinini soyutmaq üçün "Rəqqasələr gəlsin!" replikasını atır. Rayon teatrındakı aktrisa qıtlığında rəqqasə keyfiyyətində səhnəyə çıxan sınıq-salxaq üç qız indi də gözümün qabağındadır. Qızlar tar, kamança və qavalın canlı ifası altında nəse çox primitiv bir oyun havasında səhnəyə varid oldular. Onlar qəzəbli şahın qabağında elə bircə dövrə vurmuşdular ki, Papam sürü güdən şir kimi əl atıb qızlardan ən çəlimsizini qamarladı, az qala marçılı ilə öpdü və xilas olmaq üçün çapalayan şikarını buraxmadan "Deyirlər şirindir busənin dadı, O da kor bəxtimə qismət olmadı!" replikasını deyib var gücü ilə qızı kulisə tulladı. Əgər o qız salamat qaldısa, nənəsi "toçnu" namaz üstəymiş.

Ümumiyyətlə, mənim uşaq dünyamda Qacarı xüsusi yeri vardı. Papam səhərlər Dəyirman həyətidən qarğı hasarla ayrılmış kiçik xudmani həyətimizin ovuc boyda artırmasına çıxanda (bura kiçik səhnəyə bənzəyirdi) çox tez-tez Qacarı monoloqlarından bir-iki parçanı səsləndirərdi: "Yan, yan tərənlərin yaşıl yuvası! Ruhuma can verir ölüm havası... Çıxsın asimana odlar, alovlar, Göylərdən od töksün yerə ruzigar!" və ya "Keçdi pəncəmizə gözəl Qarabağ, Öpsün qılıncımdan hər qaya, hər dağ! Mən Qacar nəsliyəm, şahlar şahıyam, Mən də yer üzünün bir allahıyam!"

Bəlkə də, mənim çox-çox sonralar, əlli il keçəndən sonra Ağa Məhəmməd şah Qacar şəxsiyyətinə müraciət etməyimdə bu uşaqlıq xatirələrinin, daha çox da təəssüratların rolu vardı. Mən "Vaqif" dramını oxumuş, Azdramanın məşhur

aktyorlarının ifasında onun tamaşasına baxmışdım. Əbdürrehim bəyin "Ağa Məhəmməd şah Qacar" pyesi ilə də lap uşaqlıqdan tanışdım. Bununla belə məndə Qacar haqqında pyes yazmaq istəyi Jan Gevrin "Xacə şah" romanını oxuyandan sonra yarandı. Mən bu bədbaxt hökmdarı bütün yaxşılıqları və pislikləri ilə daha yaxından tanıdım, bir dramaturq kimi onun mifik varlığına daxil olmağa çalışdım və cəsərət eləyib onu səhnəyə insanlarda rəğbət oyada biləcək bir biçimdə gətirdim. Bu tarixi şəxsiyyəti eybəcər karikaturaya çevirmiş Səməd Vurğunla xəyali polemikaya girdim. Onu da nəzərə almışdım ki, azərbaycanlılar Qacarı tarix kitablarından deyil, məhz Səməd Vurğunun məşhur pyesindən tanıyırlar. O pyesdən ki, orada müəllif Qacarı "Bir boynu olsaydı bəşəriyyətin, Onu bir qılıncı vurardım yəqin" deməyə məcbur edir. O pyesdən ki, Azərbaycan teatr tarixində ondan populyarı olmayıb, fikrimcə, olmayacaq da, amma bütün ədalətsizliklər bir gün haqqa məğlub olur. Bəlkə elə bu qanunauyğunluğun nəticəsidir ki, mənim qətiyyəni ideallaşdırmadığım Qacar tamaşaları tərəfindən sevildi. Ustad rejissorumuz Azər Paşa Nemətin və qüdrətli aktyorumuz Fuad Poladovun köməyi ilə mən Qacarı qaniçən monstr kimi deyil, qüdrətli sərkərdə, ağıllı siyasətçi, qətiyyətli kişi, lazım gələndə qəddar hökmdar kimi təqdim edib, tarixi ədalətsizliyi aradan qaldıra bildim. Bildimmi?!

* * *

Mən yeddi yaşında Ağdama gələndə Papam teatrdan çoxdan ayrılmışdı. Neçə vəzifə dəyişmişdi bu illərdə. İndi də "Selpo"nun müdiri idi. Söz düşəndə teatrı yamanlayır, artist olmaq istəyənin atasının gorunu söyürdü, amma görünürdü ki, bütün bunlar üzdeydi, bir az dərinə gedəndə, kişinin qəlbində teatr məhəbbətinin hələ də yaşadığı özünü bürüzə verirdi. Bakıdan hansısa bir teatr, xüsusilə Azdrama qastrola gələndə Papamın əhvalı dəyişir, mütləq şəhərdən gəlmiş aktyorlarla görüşür, onlarla saatlarla söhbət eləyir, aktyorların yerləşdiyi yeganə mehmanxananın arxasındakı çayxanada çay içir, hətta qonaqlıq verirdi. Hərdən də deyirdi ki, mən vaxtında Bakıya getsəydim, indi, ən azı, xalq artistiydim.

Papam teatrı bitməyən məhəbbətlə sevirdi. Təsadüfi deyildi ki, evləndiyi qadınların çoxu sənətə olub, hətta arvadlarından biri məşhur rəqqasə imiş. Elə buna görə də Şəfiqədən sonra aldığı axırıncı arvadın sənətə dəxli olmadığını biləndə qohum-əqraba, xüsusilə qardaşının əməllərindən həmişə narazı qalan Sayad xalam çox sevinmişdi:

- Axır ki, Mamed də bir abırlı arvad almış!

Sonra məlum oldu ki, bu arvad da stolda yaxşı ritm tutub nağara çalmağı bacırır. Əlbəttə, nağara və ya qaval çalmaqda bədnam bir şey olmasa da, bu, artıq diaqnozdu.

Papamın əksər macəralarının şahidi olmuş, bir növ, ona Sofilik eləmiş xalası oğlu Yelmar peşəkar nağaraçalandı, yaxşı sənətkar kimi ad da çıxarmışdı Ağdamda. Həmişə də Abdal-Gülablı aşıqlarının dəstəsində olardı. Çox məclislər görmüş, toylar yola salmışdı. Uzun qış gecələrində evimizin sevilən qonağı olurdu tez-tez. Onun gəlişi və bizdə gecələməsi hamımız üçün, hətta Nənəm üçün də toy-bayramdı. Papamın arvadları ilə də həmişə zarafatı vardı. Yelmar axırıncı arvadın stol üstündə yaxşı ritm tutduğunu birinci dəfə görəndə demişdi:

- Tüpürüm sizin məstəbinizə, arvad nağara çalır, ə! Tü! Ə, deyirəm axı, buna yönü arvad gəlməz!

Yelmar dayı yada düşmüşkən, onun həyatının bir lətifəsini də danışım.

Müharibə başlayanda Yelmar dayını davaya aparırlar, Papam isə ideoloji cəbhənin əsgəri və sevilən aparıcı aktyor kimi bronza düşüb qalmışdı arxa

cəbhədə. Bədbaxt Yelmar dayı cəbhədə elə ilk döyüşdəncə əsir düşür və dörd il faşistlərin əsir düşərgələrində zülm çəkir, amma ölümə can vermir. Qələbədən sonra əsirlikdən azad olub sağ-salamat gəlir doğma Gülablı kəndinə. İndi də burda - vətəndə əsir düşmüşlərə gün verib işıq vermirlər. Uzun illər səsləri alınan, etibardan düşən, tənələr yeyən ikinci növ adam kimi gözükölgəli dolanırlar. Papam isə arxa cəbhədə teatrda işləyib, tamaşalarda oynamışdı, hələ dediyim kimi, "Qana - qan" adlı bir pyes də yazıb səhnələşdirmişdi. Beş-üç medalı da vardı. Qələbə bayramından - Qələbə bayramına da medallarının sayı artırdı. Elə ki 9 May gəlirdi, Papam müharibə veteranları kimi, medallı pencyini geyinib çıxırdı şəhərə. Onda Yelmar dayıya elə bil od vururdular, çoxmərtəbəli söyüşün biri olurdu bir qəpik: "... bu hökumətin daşını qoyanın dədəsinin kəlləsini! Mən kopolu vuruşmuşam, qan tökmüşəm, neçə il əsirlik çəkib ajninan otdamışam, düzəndə qanqal yeyif inək kimi köppüşəm, əvəzində səsimi alıflar, arvad-uşağımı gözüqıyırı eliyiflər, amma bu burda arvadlarla yatıf-duruf sinəsində medaldan yer yoxdu. Sizin məstəbinizi, ananızı, bəjınız!"

* * *

Beş-altı dəfə evlənsə də, Papamın bircə övladı olmuşdu. O da, artıq dediyim kimi, birinci arvadından olan oğlu Mənafdı. Papamın birinci evliliyi elə Mənaf altı aylıq olanda bitmişdi. Dəli ehtirasları ilə daha kəndə sığışmayan gənc ata, yumşaq desək, canını götürüb qaçmışdı şəhərə - Ağdama, daha böyük məkana, özü də birdəfəlik. Sonralar bitib-tükənməyən macərələrinin birbaşa bədəliydə ki, evləndiyi arvadların heç birində döl tuta bilməmişdi, taqsırkar olduğunu da hamıdan yaxşı özü bilirdi. Görünür, elə yuxarıdan da belə məsləhətmiş, yoxsa neçə qanuni evlilikdən və saysız-hesabsız qeyri-qanuni əlaqələrindən əmələ gələn çox uşaq yetimçilik çəkərdi.

Kənd qızı olsa da, körpə Mənafın anası da onu qoyub qaçan ərindən geri qalmayıb, südəmər uşağını Nənəmin üstünə atıb, ərə getmişdi başqa kişiye. Nənəm məcbur olub ərköyün böyütdüyü madar oğlunun altı aylıq körpəsini saxlasın əsgərlik yaşına qədər. Doğma və yeganə oğluna atalıq eləməyi unutmuş dayımın uzun illərdən sonra mənə necə papalıq etdiyini təsəvvür eləmək çətin olmasın gərəkdir, amma onu da deyim ki, Papam məni həqiqətən, bir övlad kimi istəyə biləcəyi qədər istəyirdi, həmişə canıma and içirdi, yuxarı siniflərdə oxuyanda isə, ağılsız yeniyetmə olmadığımı görüb mənimlə hesablaşdı. Bu yazıda dediyim kimi, Papam tez-tez yada düşəcək, indi isə söhbətin istiqamətini Dəyirman həyətinə yönəldirəm.

Dəyirman həyəti

Şəhərin bu hardasa ekzotik həyətinə yaşadığım on il içərisində dəyirman özü tədricən ölürdü, şəhər adamları daha onun xidmətindən istifadə eləmirdi, hətta kəndlərdə də yavaş-yavaş dükən çörəyi, ağappaq un satılmağa başlayandan, buğda almaq, dən üyütmək, təndirə çörək yapmaq həvəsi azalırdı. Adamlar dükandan daha keyfiyyətli hazır kisə unu almağa üstünlük verirdilər.

Dəyirman xaraba qalmış tikintiyə bənzəsə də, onun yanında dövrələmə kommunal evlərdə həyat öz axarı ilə gah ləng, gah da sürətlə gedirdi. Burda on iki ailə, demək olar ki, ağız-ağıza yaşayırdı. Odur ki, qonşulardan gizli heç nə eləmək mümkün deyildi. Yay-qış, dəxli yoxdu, hamı bir-birini görür, hətta güdüdü. Kimin evinə kim gəldi, nəyə gəldi, niyə getdi, nə vaxt getdi? Soyuq

qış günlərində on iki evdən bir az aralıda yaşayan ailəsiz-uşaqsız Fatma arvad bu gün kimin qapısını açacaq, kimin evində bir az qızınıb söhbətlə, qeybətlə başını qatacaq, gününü yola verəcək?

Deyilənə görə, bu evlər bir vaxt karvansara kimi bir şey olmuşdu. Dəyirman da dən üyütməyə gələnər bəzən burada iki-üç gün qalmalı olurluşlar. Odur ki, burda yaşayan hər bir ailənin ev şəraiti demək olar ki, eyni idi: bir otaq və həmin otağın qabağında iki-üç metr enində, qabağı açıq artırma. Sonradan gücü çatan, imkanı olan kommunal təsərrüfatı idarəsindən icazə alıb artırmanın qabağını şüşəbəndə çevirmişdi. Həmin şüşəbənd çox vaxt mətbəx rolunu oynayırdı.

Ağdamlıların da Dəyirman həyəti adlandırdığı bu kiçik məhlə şəhərin lap mərkəzində yerləşirdi. Həyəti bir tərəfdən bir-birinə bitişik mənzillər özləri qövsvari formada əhatələyirdisə, digər tərəfdən, Müəllimlər evinin binası və bizim barı dediyimiz hündür daş hasar qapayırdı. Şimal tərəfdən həyətin rayon prokurorunun iqamətgahını və meyvəli bağ-bağçasını mühafizə edən digər bir hasarla xarici aləmdən təcrid olunurdu. Yeri gəlmişkən, üç ildən - beş ildən bir rayona göndərilən hər təzə prokuror məhz bu "iqamətgah"da yerləşirdi. Biz meyvə vaxtı prokurorun həyətinə oğurluğa gedirdik. Bu çox risqli və təhlükəli işdi; rayonda hamı prokurordan qorxurdu. Bunun səbəbini yaxşı bilməsək də, biz də çəkinirdik. Həm prokurorun özündən, həm də neçə prokuror yola salmış zəncirli qoca avçarkadan.

Həyətin ayaq hissəsi isə Dəyirmanın nataraz binası ilə hasarlanmışdı, başqa sözlə bu həyətin başqa tikililərin köməyi ilə qapalı bir məkana çevrilmişdi ki, ordan yeganə çıxış Kommunist küçəsinəydi. Bu küçə çaxır zavodundan başlayıb bizim məhlənin qabağından keçərək İmarət deyilən tarixi yerə və İmarətin yanındakı məşhur Ağdam stadionuna gedib çıxırdı. İlk dəfə stadionu gedib görməyincə bu küçə mənə elə uzun görünürdü ki, inanmırdım o hardasa bitir.

Ağdamın çox səslə-küylü, dəli-dolu adamlarından biri, kinomexanik və yaxşı fotoqraf Qəzənfər də Dəyirman həyətinə yaşayırdı, daha doğrusu, at oynadırdı. Qəzənfər hind kinolarından Rac Kapurun, onun ən uğurlu tərəfmüqabili və mənim ilk məhəbbətim Nərgizin, Gülçöhrə rolunda Leyla Bədirbəylinin şəkillərini böyüdüb rəngləyir, Ağdam bazarındakı piştaxtasında ya özü, ya da bazar uşaqlarından biri satırdı. Sonralar, yuxarı siniflərdə oxuyanda bildim ki, Qəzənfər o vaxtlar üçün çox risqli bir işlə də məşğul olur, yəni lüt qadın şəkillərini çoxaldır və yaxşı qiymətə satır. Daha sonralar Dəyirman həyətinin lap ucqar hissəsində on iki mənzildən ayrı xudmani bir həyətin evində yaşayan, bir az əvvəl adını çəkdiyim Fatma arvadın evində (qadının ölümündən sonra) əməlli-başlı qumarxana açılmış. Rayonun ən qızğın qumarbazları bu "kazinoya" yığışmışlar. Prinsipcə, Qəzənfər indiki əyləncə biznesmenlərini çoxdan qabaqlayıbmış.

Belə danışırlar ki, Qəzənfər zarafat məqsədi ilə qolboyun dayanmış üç lüt qadın şəklini (məşhur "Üç qratsiya" ilə səhv salmamalı!) xalası Fatmaya göstərir. Arvadın gözü pis görürdü, eynək də taxmırdı. O, şəkli bir o tərəfə çevirir, bir bu tərəfə, gözlərinə yaxınlaşdırır, uzaqlaşdırır və nəhayət, deyir: "Ay Qəzənfər, nə yaxşı uruset inəkləridi! Bunun bircəciyi mənim oleydi, bağlardım həyətdə, ot-əncərdən tökərdim qabağına, süd-qatıx dərdim olmazdı." Söhbətin nə qədər doğru olduğunu demək çətindi, amma Qəzənfər bunu elə bir məzə ilə danışırdı ki, adamlar gülməkdən qəşş eləyirdilər, xüsusilə də həyətin gülməyə bəhanə axtaran arvadları.

Qəzənfər dəli-dolu xarakterinə uyğun bir gürşadlıq gətirirdi həyətdə. O, həm də, dediyim kimi, Ağdamın mədəniyyət evində kinomexanik işləyirdi, bir növ, incəsənət adamıydı; mədəniyyət evində Bakıdan gələn teatrlar, konsert

briqadaları, hətta sirk kollektivləri də çıxış edirdilər. Söz sözü çəkər, mən Azdramanın 60-cı illərdə çox məşhur olan tamaşalarına elə bu mədəniyyət evinin səhnəsində baxmışdım.

Gərək ki, 1962-ci ildə. Azdrama çox böyük bir heyətlə Qarabağa qastrola gəlmişdi. Əsas ştab da, yəni dislokasiya yeri Ağdamdı. Ən yaxşı və ağır dekorasiyalı tamaşalar da məhz burda göstərilirdi. Onda mən bütün qastrol tamaşalarına baxa bildim. Bu, mənim üçün sehirli bir aləmdi. Qəzetlərdə haqqında resenziyalar oxuduğum tamaşaların, adlarını eşitdiyim aktyorların özünü gördüm. "Otello", "Vaqif", "Pəri cadu", "Fərhad və Şirin"də o dövrün ən məşhur aktyorları oynayırdı; Fatma Qədri, Hökümə Qurbanova, Barat Şəkinskaya, Leyla Bədirbəyli, İsmayıl Dağıstanlı, Ətayə Əliyeva, Həsənağa Salayev, Ağadadaş Qurbanov, Məhluqə Sadiqova, Əli Qurbanov, Əjdər Sultanov, Rza Əfqanlı, Fateh Fətullayev... İndi Fatma Qədrini səhnədə görənləri barmaqla saymaq olar, onlardan biri mənəm. O məşhur qastrolda Fatma Qədrini mən Emiliya ("Otello"), Hafizə ("Pəri Cadu"), Xuraman ("Vaqif") və Məryəm ("Fərhad və Şirin") rolunda gördüm.

Həmin qastrol günlərində mən Barat Şəkinskayanı tək səhnədə deyil, küçədə də gördüm. Gərək ki, İsmayıl Dağıstanlı ilə mədəniyyət evinin qabağında gəzişirdilər. Mən məktəbdən qayıdırdım, onları görəndə, elə bil yerə mışıldadım. Mən Ağdamda bu ağılda, bu gözəllikdə arvad görməmişdim. İndi də onun ağappaq yalın ayaqları, "indiyski bezzadnik" deyilən qızılı çəkələkləri, çəhrayı platyası, balaca qızlar sayağı saçını iki yerə bölüb "kosiçka" bağlaması gözümün qabağındadır. Qadın xeyli qabarıq formaları olan ağır əndamını çox asanlıqla, xüsusi bir qratsiya ilə daşıyırdı. Barat xanımı belə detalları ilə (hamısını sadalamağı lazım bilmədim) aydın xatırlasam da kişinin kim olduğunu dəqiq deyə bilmirəm. Bəlkə də, həqiqətən İsmayıl Dağıstanlı idi. Niyə İsmayıl Dağıstanlı, çünki Ağdamda göstərilən "Otello"da Dezdemonanı Barat xanım, Otellonu İsmayıl Dağıstanlı oynayırdı.

Bir dəfə də "Leyli və Məcnun" operasını gətirmişdilər Ağdama. Tamaşaya baxmaq istəyən o qədər ki, mədəniyyət evi darlıq elədi, tamaşanı Ağdamın məşhur stadionunda göstərmək qərara alındı. Bəlkə də, ilk dəfəydi bu opera stadionda, açıq havada ifa olunurdu. O məşhur stadion tamaşasının bir özelliği də ondaydı ki, Leylinin partiyasını növbəliliklə dörd aktrisa-müğənni, səhv eləmirəmsə, Zeynəb Xanlarova, Rübabə Muradova, Rəsmiyyə Sadiqova və daha kimsə, bəlkə də, Nəzakət Məmmədova ifa edirdi. Məcnunu da bir neçə müğənni oxuyurdu. Yadımda qalan Arif Babayev, Qulu Əsgərov və, gərək ki, Bakir Haşimovdu. Sözümdə ondan deyil, sözümdə Dəyirman heyətinin Qəzənfərindədir.

* * *

Hərdən rayona yaxşı bir film gələndə Qəzənfər heç nədən, heç kimdən çəkinmədən nataraz ölçüləri olan kinoqurğunu evinə gətirib mehələ adamlarına kino göstərirdi. Səhər açıldandan hamı bilirdi ki, bu axşam Qəzənfər hamının kimi balaca, dardüddək evində kino göstərəcək. Bu, bakılılar demiş, bir özgə məərəkəydi: uşaqlar, arvadlar, kişilər yığılırdı Qəzənfərin evinə. Seans başlayırdı. Təbiidir ki, repertuarda çox vaxt hind filmləri olurdu. O vaxtlar "Avara" və bir qədər sonra "Cənab 420" filmləri çox populyardı. Mən bu filmlərə Qəzənfərin ev seanslarında dəfələrlə baxmışdım. Daha bir film də yadımdadı: "Xleb, lyubov i fantaziya". Bu, hind filmi olmasa da, Qəzənfərin məzəli sinxron tərcüməsi, çox vaxt qaba, hədd bilməyən, abır-həya gözləməyən şərtləri, duzlu zarafatları və bir otaq arvadın ciyərdən gələn saqraq zəngülə, kişnəmə xarakterli qəhqəhələri ilə böyük uğur qazandı.

Dəyirman həyəti italyan neorealizminin bu məşhur şedevrini yüksək qiymətləndirdi.

Qəzənfərin arvadı çox gözəl bir rus qızı idi, əsgərlikdən gətirmişdi özü ilə. Nainanın uzun, sünbül rəngində çox gözəl saçları vardı. O, başını hamar darayıb ipək saçlarını bir hörüyə alar və boynunun dalında sancaqlayardı. Başqa rus qadınlarından fərqli olaraq, Nainanın çox abırlı gözəlliyi vardı. Görünürdü ki, Qəzənfəri çox sevir, həm də qısqanır. Tez-tez vuruşurdular. Hamı da bu davalara şahid olurdu. Dediym kimi, bu həyətdə gizli, örtülü heç nə baş vermirdi. Dava da, sülh də, mehribanlıq da, hətta sevimə və küsüşmə də hamıya dərhal əyan olurdu. Odur ki, Qəzənfərgilin ər-arvad döyüşləri də gizli qalmırdı. Belə döyüş məqamlarının birində bizim dili bilməyən Naina Qəzənfərin cibindən tapdığı bir şəkli sübut kimi ona göstərib qışqırır:

- Seyças ya yeyo cırım-cırım sdelayu!

- Dura, o şəkildəki arvadın mənə dəxli yoxdu, atkırıtkadı!

- Yesli eto atkırıtka, to poçemu zdes yest nadpis? Ya seyças yeyo cırım...

Qadın sifətində tapança kimi açılan şillədən sözünü bitirə bilməyib çarpayıya yığılır. O, ağlaya-ağlaya "Ya uyedu, seyças je uyedu" deyib bir az da bərk hönkürür.

- Yesli uyedeş, ubyu tebya!

İndi mən düşünürəm ki, bəlkə də, o şəkil Leyla Bədərbəylinin şəkliymiş, amma yox, Naina elə də sadələvh deyildi.

Qəzənfərin Nainadan bir qızı da vardı, buna baxmayaraq, o gözəl gəlin Ağdam mühitinə, Dəyirman həyətinə çox dözə bilmədi, düşdüyü dar qəfəsin qapısının açıq olduğu əlverişli bir məqamda qızını da qoyub uçdu öz vətəninə, doğma yuvasına. Tez-tez arvadını "ubyu" ilə hədələyən Qəzənfər də ona mane ola bilmədi.

Bir şeyi də deyim ki, mənim xeyli xoş hisslərlə xatırladığım o qadının üstünə kölgə düşməsin. Naina çox istəyirdi qızını da aparsın özü ilə, amma Qəzənfərdən qanun yolu ilə, özü də Ağdamda uşaqmı almaq olardı?! Bir tərəfdən də qızın nənəsi, Qəzənfərin anası Güleyşə arvad! Bah-bah-bah! Gözəl anasını sarışınlığından başqa heç nəyi ilə xatırlatmayan Mila adlı bu qıza Güleyşə arvad elə heyvərə tərbiyə vermişdi ki, qız özünü nəinki ailənin, hətta həyətin ağası, tiranı hesab eləyirdi. Belə sonsuz-hüduzsuz hakimiyyəti hansı axmaq buraxıb naməlum yerə gedərdi? Nənəm demiş, ömür billah getməzdi. Getmədi də!

Dəyirman həyətinə bu qıza gözün üstə qaşın var deyən anasından olmamışdı. Əgər kimsə, istər, uşaq, istərsə, böyük, çaşıb belə bir cəsarət göstərsəydi, indi deyilən kimi, qabağında Güleyşəni görəcəkdik. Güleyşənin ağzından salamat qurtarmaq ilan ağzından çıxmaq kimi bir möcüzə olardı. O adam bir həftə, bəzən bir ay Güleyşənin qara qarğışlarının, tualet məzmunlu söyüşlərinin hədəfində olardı. Ümumiyyətlə, həyətdə hamı çalışırdı ki, Qəzənfərin ailəsinin qabağına çıxmasın.

Burda yazdığım bəzi məqamları, çox ciddi ev redaktorum və senzorumun məsləhəti ilə silib etiraf etməliyəm ki, səkkiz - on yeddi yaş arasında tez-tez vurulurdum. İlk məhəbbətim, bir dəfə qeyd etdiyim kimi, hind kino aktrisası Nərgizdi, bu xeyli platonik məhəbbətədi, həyətdə isə ilk məhəbbətim Nərgizə çox oxşayan Nahidə adlı bir qızdı. Mən Dəyirman həyətinə gələn gündən ona vurulmuşdum. Mənim səkkiz, qızın doqquz yaşı vardı, sonra məlum oldu ki, biz bir sinifdə oxuyacağıq. Mən ikinci sinfi qurtarıb gəlmişdim Ağdama. Yadımdadı, uşaqlarla "dava-dava" oynayanda Nahidə şəfqət bacısı olurdu, mən də onun xidmətindən istifadə etmək üçün tez-tez yaralanırdım. Məqsədim qızın əlindən tutmaqdı. O illərdə sevgi obyektim tez-tez dəyişsə də, Nahidəyə olan istəyim uzun illər, yəni məktəbi bitirənə qədər məni tərk etmədi,

baxmayaraq ki, bu uzunömürlü məhəbbət başqa qızlara vurulmaqda mənə mane olmurdu. Onu da deyim ki, qız mənə tam biganəydi, deyəsən, mənim istəyimdən də xəbərsizdi. Və günlərin bir günündə düz qırx beş il sonra, altmış yaşı arxada qoyduğum, çoxdan yazıçı kimi tanındığım bir vaxtda Nahidə mənə telefon açdı, kimliyini bildirəndə canımdan yüngül bir həyəcan dalğası keçdi. Çox sürətlə məktəb illərini və bu yaşlaşmış səsin sahibinə olan sevgimi xatırladım. Qadın hal-əhval tutandan sonra hansı rayondasa, gərək ki, bağça müdiri işlədiyini və keçmiş sinif yoldaşı kimi mənimlə görüşmək istədiyini bildirdi. Mən onunla görüşdən çəkildim, axırıncı dəfə on yeddi yaşında gördüyüm, haçansa sevdiyim qızı bağça müdiri kimi, həm də pensiyə yaşında görmək... Bu, ağ olardı!

* * *

Həyətdə müxtəlif yaşdan olan qızlar diqqətimi çəkirdi. Onların içərisində məndən yaşca böyükklər də vardı, məndən yaşca xeyli kiçiklər də. "Kişi və qadın" adlı epataj komediyamda personajlarımdan biri arvadına günahsız olduğunu sübut etmək üçün deyir: "Nahaq sən mənə inanmırsan, əzizim. Mənim bircə məhəbbətim olub; qızgın, ehtiraslı, o da..." Qadın ərinin sözünü kəsir: " Bilirəm, o da obyektini yüz on yeddi dəfə dəyişib."

O vaxtlar mənim yeniyetməlik məhəbbətim də obyektini tez-tez dəyişirdi, amma reputasiyama təmiz saxlaya bilirdim, xüsusilə böyükklərin gözündə. Sevgi məsələsində çox səliqəli və konspirativ davranırdım, oğlan tay-tuşlarıma da sirr vermirdim. Tərəf-müqabillərim olan qızlardan başqa heç kəs mənim gizli tərəfimdən xəbərdar deyildi. Mən hər bir cəhətdən tərbiyəli uşaq imicini Dəyirman həyətinə yaşadığım on il müddətində qoruyub saxlaya bildim.

Faynşteynlər və digər qonşular

Arvadlı-kişili, qonşuların hamısı məni çox istəyirdi. Çünki, hamı ilə mərifətlə dolanır, sözə baxır, buyrulan işdən boyun qaçırmır, heç bir böyüyün üzünə ağ olmurdu. Həyətdə məni bütün uşaqlara nümunə göstəriridilər. Belə tərbiyəli uşaqları, bir qayda olaraq, tay-tuşları sevmirlər, məndə əksinəydi, məktəbdə də, həyətdə də uşaqlar mənimlə, sevgi deyə bilmərəm, sayğı ilə davranırdılar.

Onu da deyim ki, dəyirman həyəti internasional həyətdi. On iki ailənin yeddisi azərbaycanlı, dördü erməni, biri isə Faynşteyn fəmilialı yəhudi ailəsi idi. Faynşteynlərin mənzili sağ tərəfdən bizim evlə divar-divara idi. Ailə üç qadıncıdan ibarətdi: ana - Manya, böyük qız Klara - rayon bankında baş mühasib, kiçik qız Lyuba - su idarəsində mühasib. On-on iki yaşından bu ailə ilə mənim xüsusi münasibətim yaranmışdı, illah da tyoty Manya ilə.

Az yaşla mən tələyin hansı oyunu ilə isə gəlib Ağdama düşmüş bu qoca qadının yaşamağa məcbur olduğu mühtədən, ona hər cəhətdən yad olan bu adamlardan nə qədər narazı olduğunu hiss edir, görürdüm, deyim ki, onu başa düşür, haqq qazandırardım. Bəlkə, elə ona görə tyoty Manya fürsət düşəndə, dərini heç kimə yox, məhz mənə, özü də çox vaxt təklikdə, həmişə də ayaqüstü danışırdı. Mənim nə dərəcədə rus dilini anlayıb-anlamadığımı da nəzərə almırdı. Bəlkə də, onun üçün bunun heç fərqi yoxdu, ona sadəcə danışmaq, ürəyini boşaltmaq lazımdı. Necə ki Çexovun oğlunu təzəcə torpağa tapşırılmış qəhrəmanı İona Potapov insanlardan qarşılıq görməyib dərini dilbilməz qoşqu atına danışır. İonanın atından fərqli olaraq, mən dərini dilini anlayırdım. O vaxtlar Ağdam şəhərinin üç kitabxanasının üzvü idim.

Azərbaycan dilində olan əksər bədii kitabları acgözlüklə oxuyub başa vurmuşdum, artıq rus dilində kitablar oxuyur, başa düşür, hətta cəsarət eləyib rusca danışırıdım da. Hərdən Papam da mənimlə özünün pozuq rus dilində danışır. Gözümü yumuram, yaddaşımda kişinin kəskin, hikkəli bariton səsi cingildəyir:

- Alik! İdi suda!

Rus dilində mənim ilk ciddi həmsöhbətim tyotyа Manyа idi.

Faynşteynlər, xüsusilə də tyotyа Manyа Stalınə nifrət eləyirdi, hərdən rusca ədəbsiz söyüş də işlədirdi onun ünvanına. Ağdamda isə, Stalinin populyarlığı hələ də yaşayırdı, onun qızğın pərəstişkarlarından biri də elə Qəzənfər özü idi. XX partiya qurultayında Xruşşovun şəxsiyyətə pərəstişin, konkret olaraq, Stalinin ifşasına həsr olunmuş məşhur məruzəsindən sonra dahi rəhbərin populyarlığı bir az da artmışdı. Stalinin heykəllərinin yığıldırılması, adının hər yerdən silinməsi insanları narazı salmışdı. Mühəribədən sonra Stalınə olan məhəbbət eyforiyası səngiməyə başladığı bir vaxtda bu məruzə əks təsir yaratmış, diktatora xalq məhəbbətini yeni qüvvə ilə alovlandırmışdı.

Qəzənfər Stalinin şəkillərini böyüdü bazar da satdırır, dahi rəhbərin anası və alqaş oğlu Vasili ilə olan şəkillərini retuş eləyib gözəlləşdirir, çoxaldıb paylayırdı. Sürücülərin maşınının qabaq şüşəsində o şəkil cəddinə görə böyük avtoritet olan Seyid Lazım ağanın şekli ilə yanaşı yapışdırılırdı.

Məhlədəki adamların hamısından fərqli olaraq, mənim Stalınə simpatiyam yoxdu, qəribə də olsa, mən bütün hərəkətləri ilə təlxək təəssüratı yaradan Xruşşova "balet" eləyirdim. Məhlədə hamı bunu bilirdi. Qəzənfərlə tez-tez mübahisələrimiz olurdu. Papam da deyirdi ki, ə, Qəzənfər, ona fikir vermə, boynuna düşüb.

"Boynuna düşüb" ifadəsi mənə yaxşı tanışdı. Dəyirman həyətinin bütün sakinləri kimi, mən muğamata deyil Azərbaycan bəstəkarlarının romanslarına, operalarından ariyalara, estrada mahnılarına qulaq asırdım və demək olar ki, dinlədiyim bu əsərlərin hamısını əzbər bilir, hətta oxumağa cəsarət eləyirdim. Hamı bazar günləri saat ikidə verilən bir saatlıq muğamat konsertini gözləyəndə, mən dərd çəkirdim ki, yenə bir saat muğam oxunacaq. Mən Bülbülə, Rəşidə, Şövkət xanıma qulaq asırdım. Bu o vaxtlar idi ki, Yelmar dayı deyirdi, ə, camaat Bülbülün əlindən radiosunu satmaq istəyir. Şövkət Ələkbərova fortepianonun müşayiəti ilə bəstəkar mahnıları oxuyanda isə arvadlar qışqırırdı ki, az, o zəhrimarı keçirt, genə Şökət urucca oxuyur. Rəşiddən danışmağa dəyməzdi. İndi belə bir mühitdə mənim ariyaya qulaq asmağıma Dəyirman həyətinin reaksiyasını təsəvvür eləmək çətin olmasın gərək. Papam deyirdi: "Atama nəhlət, əgər o qulağ asdığınnan bir şey qanırsa! Elə boynunaca düşüf."

Deyim ki, mən özüm də zövqümün bu istiqamətinə təəccüb edirdim. Nənəm demiş "uluyan arvadlara" xüsusi bir ləzzətlə qulaq asırdım. Zəhra Rəhimovanın ifasında Firuzənin ariyasını dinləməkdən doymurdum, hətta Üzeyir bəyin bu gözəl əsərini əzbər bilirdim. Bir də görürdün ariyanın kulminasiya hissəsində Nənəm müğənnidən bərk qışqırırdı:

- Ay üstünə od tökülsün, kəs o uluyan arvadın səsini, başım getdi!

Mən muğamatı, qədim xalq mahnılarımızı ancaq Bakıya gələndən sonra, yaşım artıqca anlamağa, hiss eləməyə, duymağa başladım. İndinin özündə də muğam xiridarı deyiləm, amma ustad nəfəsini dərhal hiss edirəm.

Manyа Stalınə mənfə münasibətimdən xəbərdar olduğundan mənə ürək qızdırır, Kobanı o ki var söyürdü. Ərinin güllələnməsini, oğlunun həbsə atılmasını, ailəliklə müxtəlif yerlərə sürgün edilmələrini, sonralar oğlunun cərimə diviziyasına göndərilməsini və döyüşlərdə həlak olmasını yana-yana danışır. Bu yerdə indiki ağılla Axmatovanın bir şeiri yadıma düşür, elə bil

şairənin taleyini Manya Faynşteyn də yaşamışdı: «Eta jenşina odna, eta jenşina bolna. Muj v moqile, sın v türme, pomolites obo mne». Mən çox-çox illər sonra bu şeiri oxuyanda tyoty Manyanı xatırladım. Ümumiyyətlə, mən o üç yəhudi qadını vaxtaşırı xatırlayıram, deyim ki, yaradıcılığında da onların öz yeri var. Bu barədə az sonra!

* * *

Tərtəmiz geyimli, yaxası önlüklü, başında həmişə xırda göy xalları olan ağ ləçekli, yanaqları xırda tor qırıqlarla örtülmüş solğun ağ bənizli, dümağ saçlı qadının dodağının altında Stalinin ünvanına mırıldamasını və nifrətlə "... tvoyu mat!" deməsini çox təbii qarşılayırdım.

Tyoty Manya halal yaşamağı sevirdi, haqqını da əldən vermirdi. "Mənimkinə dəymə, səninkini istəmirəm" prinsipi ilə yaşayırdı. Burda bir haşiyə çıxım.

Evimizin qabağında kiçik həyətimiz, həyətin ən uzaq yerində tualetimiz və su kranımız vardı, bir sözlə, böyük həyət içində kiçik bir həyətdi. Hasarımız da qarğıdan hörülmüşdü. Bu qarğı çitəmə ilə qonşuların gözündən yayınırıdıq. Dardüddək həyətimizdə darısqallıqdan qorxub çilız qalmış dörd-beş meyvə ağacı da vardı. Bir də şüşəbənd artırmamızın qabağında, ev qapısının önündə ağ mişar daşları üzərində kiçik bir eyvan-meydança da tikdirmişdik. Bu eyvanın qabağında da təzə əkilmiş cavan bedana tut vardı ki, darısqallığa bir gənclik ehtirası ilə üsyan edib, hara gəldi qol-qanad atmışdı. Ağac cavan olduğundan iyunun əvvəlindən sonuna kimi hərəsi barama boyda ağ şirin tut gətirirdi. Bu erköyün ağacın yaxşı bir qanadı qarğı çitəməni aşıb Faynşteynlərin heç bir hasarı olmayan şərti həyətinə uzanmışdı. Əslində, bu, həyət yox, onların uzunluğunu üç-dörd metr olan artırmalarının qabağı idi. Bütün qonşuların hamısının beləcə bir artırmaqabağı şərti həyəti vardı, amma heç kəsin həyəti Manyanın həyəti qədər təmiz deyildi. Əgər kimsə yolunu qısaltdıb Manyanın həyətinə düz bucaq üzrə deyil, diaqonal üzrə kəsə gedirdisə, Manyanın həyətinin sərhədi pozulmuş olurdu. Onda arvad dodağının altında cins it kimi mırıldanır, söyüş söyür, süpürgəsini götürüb hikkə ilə adamın keçdiyi o yerə nümayişkarənə bir-iki süpürgə çəkir, bəzən də aftafadan su töküüb süpürgə ilə yuyurdu. Ona görə də Faynşteynlərin həyəti təmizliyinə görə hamınınkindən seçilirdi, hətta onların həyətinin asfaltı daha təzə, daha tünd görünürdü.

Deməli, bizim tutun bir qanadı Faynşteynlərin həyətinə uzanırdı. Manya bundan xeyli narazıydı, əlacı olsaydı, o qanadı dibindən kəsərdi. Yayda tut tökülürdü Manyanın həyətinə, payızda saralmış yarpaqlar. Tut sovuşanacan, yarpaqlar tökülüb qurtaranacan süpürgə Manyanın əlindən düşmürdü. Gündə neçə dəfə deyinə-deyinə, mırıldana-mırıldana həyəti süpürürdü.

Konsert tutun yetişdiyi vaxt olurdu: barama kimi iri ağ tutlar şirələnir, ağırlaşır saplağından qopur və Faynşteynlərin həyətinə düşürdü. Onda Manya hər səhər gecə yerə tökülmüş tutları bir-bir asfaltın üstündən boşqaba yığıb bizə gətirirdi ki, bu sizindi, lütfən götürün. Manyadan zəndeyi-zəhləsi gedən, çox davakar, yava Nənəm eləcə arvadın üzünə bir "Aley!" çevirib öz dilində deyirdi: "Qareer aybını örtməsin, yazıxsan, tökülüb yığ ye dayna! Biz tut tamarzısıyix?"

Manyanın da Nənəmlə arası yoxdu, salam verməz, salam almazdı, hərdən Nənəmin uzun çəkən dörd oktavalıq öskürəyi tutanda, dodağının altında arvadı yamanladığını, hətta söydüyünü dəfələrlə eşitmişdim. İndi o Nənəmin Novruzlu şivəsində dediyini tam başa düşməsə də, intonasiyadan əsas məzmunu almışdı. Cavabını isə Nənəmə yox, mənə deyirdi: "Nam çujovo nenada!"

Nənəm soruşur:

- Nə mırtdıyır, ə, o gürcü arvad?
 - Heç nə! Deyir bizə özgənin tutu gerek deyil!
 - Denən gerek deyil, süpür tulla dayna! Yoxsa biz tut görməmişik? Həyətimdə on beş tut ağacım vardı, hərəsi bu həyəət boyda! İndi gəlib düşmüşəm gürcünün-erməninin arasına..." - Bu yerdə Nənəmi uzun bir öskürək tutur, Manya da bundan istifadə edir, tut dolu nimçəni qoyub gedir.

Deyim ki, bu tut gətirmə jestinin arxasında bir məqsəd də dayanırdı; Manyagilin də iki gavalı ağacı vardı, yaxşı da bar gətirirdi. O ağaclardan birinin karlı bir qanadı bizim şiferli dama uzanırdı. Arvad hər il bəhər vaxtı o budağın gavalısından söz salır, açıq deməsə də, istəyirdi, mən də dama çıxım, onun bəhərini yığıb verim özünə. Bu da bizə, ən çoxu da mənə sərf eləmədi. Çünki gavalı çox yaxşı qara gavalıydı, onu yığıb Manyagilə vermək heç insafdan deyildi, bir halda ki, gavalı bizim damdaydı, deməli, bizimdi. Həm də dama məndən başqa heç kim çıxıb bilməzdi. Əlbəttə, mən Manyanı başa düşürdüm, "Mənimkinə dəymə, səninkini istəmirəm" ədalətli prinsipdir, hətta elə ədalətli ki, hər bir insan ona əməl etsə, dünya cənnətə döner, amma bir şey var ki, ən azı səninkinin sənəin olduğunu sübut etməlisən, bax, bu çətinlikdir, bir halda ki, qarşıdakı səndən çox-çox fərqli düşünür. Nəticədə dünya, bəlkə də, "Mənimkinə dəymə, səninkini də istəyirəm" prinsipi ilə idarə olunur.

Deyəsən, Dəyirman həyətidən danışanda Faynşteynlərə çox yer verdim. Umumiyyətlə, bu fəmiiliya mənim yaddaşıma həmişə qıdıqlayır, əsərlərimin bir neçəsində ondan istifadə eləmişəm, daha doğrusu, əsərdə olmayan, amma adı çəkilən obrazlarda. Nəhayət, bu fəmiiliyanın daşıyıcıları mənim 2013-cü ildə yazdığım "Ünvansız qatar" adlı pyesimə təşrif gətirdilər, üçü də birdən: Manya, Klara və Lyuba Faynşteynlər! Öz adları, fəmiiliyaları, taleləri ilə birgə. Qarabağdan çıxan sonuncu qatardakı qaçqın ailələrindən biri məhz Faynşteynlər ailəsidir, qohum-əqrəbasız, simsarsız, oğul-uşaqsız iki qız və ana. Qırx ilin qaçqınları və onların Qarabağla bağlı qaçqınlıq faciəsi. Maraqlanan həmin pyesi "Azərbaycan" jurnalının 2013-cü il, 12-ci nömrəsindən və ya Azadliq.org saytının onlayn kitabxanasından oxuya bilər.

Həqiqətən, yaradıcılıq qəribə, sirli bir möcüzədir. Fikir verin, əgər mən bu yaşa çatmışamsa, yurdsuz-yuvasız, vətənsiz, qaçqın o üç qadın, təbii ki, çoxdan həyatda yoxdur, heç kəs onları xatırlamır, bu dünyada heç izi-tozu da qalmayıb onların. Demə, əlli ildən sonra onlar hansısa bir bədii əsərdə yenidən zühur edəcəklər. Manya Faynşteynin ağına gələdimi ki, dərdlərini, ailə sərgüzəştlərini, qaçqınlıq macərələrini danışdığı yeniyetmə oğlan bir vaxt yazıçı olub onun dramatik, hətta faciəvi obrazını yaradacaq?!

Yeri gəlmişkən! Ağdamda bir qəribə fəmiiliya da vardı: Traxtenberq! Ağdamın yeganə almanı! Heç kəs onun adını bilmirdi, daha doğrusu, elə bilirdik adı elə Traxtenberqdi. Onun da fəmiiliyasından mən "Kişi və qadın" pyesimdə istifadə eləmişəm. Sonralar, yaşa dolduğum vaxtlarda həmişə təəccüb edirdim: yəhudi hara, Ağdam hara?! Alman hara, Ağdam hara?! Özü də ola Faynşteyn! Hələ Traxtenberq! Personajlarımdan biri necə deyir: "Ah, hər şey göründüyü kimi sadə olsaydı!"

* * *

Faynşteynlə Traxtenberqin Ağdam kimi xalis Qarabağ şəhərində olmaları nə qədər qəribə idisə, ermənilərin Ağdamda olmalarını biz təbii qəbul edir, buna görə nə təəccüblənir, nə də qıcıqlanırdıq.

Dəyirman həyəti də ermənisiz deyildi. İlk vaxtlar həyətdə iki erməni ailəsi yaşayırdı, sonralar müharibə vaxtı düz Berlinə gedib çıxmış Mərkəz müəllim həyətdən köçüb gedəndən sonra onun yerinə üçüncü, Calal müəllim

təzə ev alıb həyətdən çıxandan sonra dördüncü erməni ailəsi gəldi. Beləliklə, mənim yeniyetməlik dövrüm başlayan vaxtlarda Dəyirman həyətinə dörd erməni ailəsi vardı. Ermənilərə keçməmiş bir-iki cümlə də Mərkəz müəllim haqqında deyim.

Böyük Vətən Müharibəsi deyilən davanın qəhrəmanlarından Mərkəz müəllim, görkəmində də bir igidlik vardı: qarayanız, arğaz, hər iki yanağında içəri batmış dərin qırış, çuxura düşmüş bir cüt qaynar qara göz. Davadan qayıdanda özü ilə bir qənimət də gətirmişdi - trofey. Bu çox yaraşlıq bir süfrəydi, bəlkə də, çarpayı örtüyü idi?! Hər nəydisə çox gözəldi. Bəlkə də, mən o örtüyə heç fikir də verməzdim, amma Mərkəzin arvadı o matahı ildə bir-iki dəfə günə verəndə qonşu arvadların necə həsədlə baxdıqlarını, sonra da xısın-xısın danışdıqlarını görüb diqqət yetirmişdim.

Qarayanız, qıvrıq, qayışbaldır Mərkəz müəllimin bütün görkəmindən igidlik yağırdı, amma bu igidlik arvadı Xanımın qabağında bir göz qırpmında itirdi. Kişi qadının hirsli-hikkəli çığırtıları qabağında necə yığışır, fağırlaşırdısa, adamın yazığı gəlirdi. Xanım Mərkəz müəllimdən xeyli cavan, yaraşlıq bir qadındı, amma dəhşət əsəbiydi. Onların dörd oğlu, çox göyçək, cazibədar bir qızları vardı. Bir vaxt o qıza maraq göstərmişdim deyə, yaxşı xatırlayıram. Qızın çox gözəl oynamağı vardı, rəqs dərnəyinə gedirdi, hətta Bakıda hansısa olimpiadada mükafata da layiq görülmüş, o dövrün çox populyar qəzeti olan "Ədəbiyyat və incəsənət" in birinci səhifəsində rəqs elədiyi yerdə boyaboy şəkli də verilmişdi. Əgər Xanım uşaqlardan hansınasa hirslənib qışqırır, nifrinlər tökürdüse, axırı Mərkəz müəllimə qarğışla bitirdi: "Ciyərin yansın, Məçəz!" İndinin özündə də ərinə cikkənək çəkib cırıq səslə qarğış eləyən o qadının "Ciyərin yansın, Məçəz!" səsi qulağımdadır. Qarğışın bədbaxt Mərkəzə ünvanlanmasının səbəbi o yaşında mənə də aydıdı.

Vaxt gəldi Mərkəzgil həyətdən köçüb getdilər və onların yerinə daha bir erməni ailəsi köçdü. Bu Qrişa adlı bir erməniydi, arvadının da adı gerek ki, Nelya idi. Sonradan bütün məhlə bildi ki, bu qadın Ağdamın idarə müdirlərindən birinin aşnasıdır. Qrişa da elə həmin idarənin təsərrüfat işlərinə baxır, o zamanın dili ilə desək, zavxozdu. O biri ermənilərə nisbətə bu ailə heç nəyi ilə maraqlı deyildi, gerek ki, uşaqları da olmurdu, Nelya qardaşı qızını saxlayırdı. Duzsuz bir uşaqdı.

* * *

Ən maraqlısı və təəccüblüsü bu idi ki, Dəyirman həyətinin erməniləri bir-birləri ilə yola getmirdilər, hətta düşmənçilik eləyənləri də vardı. Dəllək Arsenin yüz iyirmi kiloluq arvadı Knarik Mailiyan Sürəyya Hüseynova adını götürmüş Raya Soqomonyanla qanlı-bıçaqdı. Əvvəl onu deyim ki, həyətdəki erməni arvadlarının hər birinin "musurman" kişilərlə məlum mənada qanuni və ya qeyri-qanuni "işbirliyi" olmuşdu.

O zamankı rayon əhlinin gözəllik haqqındakı təsəvvürü Knarikin xarici görkəmi ilə tam üst-üstə düşürdü. Bu iri qadının çənəsini hər tərəfdən dövrələmiş ağ buxağı, hərəsi bir donuz çosqasını xatırladan ağappaq yoğun qolları, bir sözlə, yeriyəndə yer titrədən əndamı görünləri valeh edirdi. Kökəlmək üçün sino gedən arıq, tükü, miyanə görkəmli heyət arvadları hər səhər artırmada Şehli arvadın Şıxbabalı kəndindən gətirdiyi bir kasa qaymaqla bir təndir çörəyini təkbaşına şirinçayla yeyən Knarikə həsədlə, paxıllıqla baxırdılar; hamı Knarik kimi hər səhər üç manat verib qaymaq ala bilmirdi, ikincisi də, hamının yediyi Knarikdə olduğu kimi üzə çıxmırdı, zay olub gedirdi.

Knarik ovcunda bürmələdiyi bir xışma "Vişka" qəzeti (Arsen "Vişka"ya abunəydi) evindən çıxıb ümumi həyətin lap axırında yerləşən dal-dala

yapışdırılmış qoşa tualet budkasına üz tutanda onun hər ani hərəkətdən əsim-əsim əsən quyruğunun yerişi ahəngində ahəstə-ahəstə titrəməsinə kişili-arvadlı neçə göz baxırdı. Bu mənzərəni Papam görürdüsə mütləq "Vay dədeyin evi yıxılsın, fələk!" nidasını özünəməxsus bir məzə ilə elə deyirdi ki, Knarik də eşidir və tualetə gedən uzun yolu yarıda saxlamayıb ciyərdən gələn qəhqəhə çəkirdi. Görünür, papamın heyrət dolu bu nidasını qadın çox eşitmişdi, həm də fərqli şəraitlərdə.

Knarikin tək Dəyirman həyətinə deyil, bütün Ağdama bəlli olan zəngin keçmiş də vardı. Papam da yaxşı qadın mütəxəssisi kimi daha məlumatlıydı. "Ciyəri yanmış Məçəzin" qəhrəmanı olduğu həmin müharibədə Knarikin əri Arsen də iştirak eləmişdi. Həyat yoldaşını davaya yola salan arvad yasa batıb ər yolunu gözləməmiş, Arsenin dəlləlxana yoldaşı və həmkarı Yunusa ərə getmişdi - qeyri-rəsmi. İndi buna nədənsə vətəndaş kəbini deyirlər. Zətən çox təntənəli səslənir, hətta mən deyərdim bu ifadədə nəse ictimai-siyasi və patriotik bir çalar da hiss olunur.

Yunusun bir ayağı total olduğuna görə hərbidən azadmış, amma xoşbəxtlikdən qalan əzaları yerindəymiş, elə olmasaydı, Knarik kimi arvadı yanına almazdı. Deyilənə görə, dəllək Yunus həm Knarikə yaxşı baxmış, çəkisinin aşağı düşməsinə imkan verməmiş, həm də Arsenin bir cüt xırda oğluna atadan artıq olmuşdu. Bu vətəndaş nikahı Arsen davadan sağ-salamat qayıdıb gələnə qədər davam eləmişdi. Sonra qadın vəfalı bir dost kimi balalarını da götürüb qayıtmışdı Arsenin üstünə. Bəs Arsen neynəmişdi? Knariki və artıq gimrikləşmiş oğlanlarını sağ-salamat qoruyub saxladığına görə Yunusa dərin minnətdarlığını bildirmişdi. Əgər Yunus olmasaydı, Allah bilir, Knarik nələrdən keçər, başına hansı oyunlar gələrdi, balaları Robertlə Albertin taleyi necə olardı?! Nəyəsə, yaxşı olan odur ki, yaxşı qurtarır. Bu "unikal" ailəyə mən bir də qayıdacam, hələlik danışım növbəsini gözləyən Surayya Hüseynovadan, yeni Raya Soqomonyandan.

* * *

Raya cavanlıqda bir "musurman"a, yəni azərbaycanlıya ərə gedibmiş. Bir xeyli də birgə yaşayıblarmış. O kişidən övladı olmasa da, əvəzində yaxşı bir azərbaycanlı fəmiliası qazanmışdı. Raya bununla kifayətlənməyib adını da dəyişib olmuşdu Surayya Hüseynova, əsl azərbaycanlı!

Surayya çox koloritli, məzəli danışan, zarafat eləməyi sevən, tez cırıyan, bərkdə əli olmasa da, davakar arvaddı. Həyətdə onun dalaşmadığı nə arvad qalmışdı, nə kişi. Dalaşdığı adama pulemyot kimi "dı-dı-dı-dı" çapında söyüş-nifrinlər yağdırır və sonda da bir "De get!" deyib tələsik yuvasına - evinə soxulurdu ki, cavab atəşinə məruz qalmasın. O, hər davada bu taktiki maneərdən böyük uğurla istifadə edirdi. Surayya xalanın dalaşmağına dəhşət "balet" eləyirdim. Xüsusilə rəqibini söyüb bulayndan sonra "De get!" nidasını "kontrolni" güllə kimi düşmənin kəlləsinə sıxıb tələsik evinə soxulması məni əyləndirirdi.

Dava bitəndən, ara sakitləşib əsəblər yatandan, Surayya da yaxşıca yeyib-içəndən sonra yağlı əllərini və bulaşmış ağızını çirkədən işıldayan önlüyünün ətəyinə silib təmizləyir və artırmasının qabağında nərtdaxtanı hazırlayıb başlayır musiqi ilə məni çağırmağa:

- Əə - li!

Mən onunla nərd oynamağı heç sevmirəm, ona görə də səsimi çıxarmayıb susuram.

- Əə-li! Bilirəm, eşidirsən, maddax! De gəl!

Mən cavab vermərəm.

- Əəə-li! Hardasan, a yeddi manat yarım?!
"Yeddi manat yarım" ifadəsi mənə ləzzət eləyib güldürsə də susuram.

Surayya ruhdan düşmür və yenə də musiqi ilə çağırır:

- Əəə-li! Ara, sən eşitmirsən, maddax? Saa sözüüm var li!

- Nə var e, nə istəyirsən?

- De gəl də!

- Oynamıram!

- Bircə tas, maddax, bircə tas!

- Heç yarım tas da!

- Ay yeddi manat yarım!

- Havayı oynamıram.

- Yaxşı, bir mars iyirmi qəpik.

- Yox bir, iki qəpik!

- Yaxşı, sən deyən olsun.

- Bir manat!

- De yaxşı, gəl!

- Bir manat!

- Vay astuvas!

Bir manata təslim olub arvadın əvvəlcədən hazırladığı kətildə otururam.

- Bax, bircə tas, Surayya xala! Pulu da qoy ortaya!

- Ara, de bazar açma li!

- Peşman oldun? - Qalxıram.

-Vay astuvas! Sən lap alverçi oldun li!

- Alverçidən örgənirəm!

- De otur! - Önlüyünün cibindən əvvəlcədən hazırladığı yağloça kağız manatı çıxarıb nərdin altına qoyur. - Bu manata on dəne sərçə alıram mən, maddax.

- Sərçəni neynirsən? Camaat göyərçin saxlıyır, sən sərçə?

Surayya qəhqəhə ilə gülür:

- Yox bir yarasa saxlıyajam! Ara, bazarda avara uşaqlara zakaz eliyirəm, axşama on dəne sərçə vurub gətirirlər, biri on qəpikdən.

- Neynirsən sərçəni, kabab eliyirsən?

- Kabab niyə? On dəne sərçədən bir sup-xarço bişirim töyuxdan daddı.

Sabah bişirif bir qab da saa verəjəm.

- Özünə saxla, mən sərçə-xarço yemirəm.

- Ara, sərçə-xarço nədi? - Surayya gülməkdən uğunur. - Sərçə-xarço! Yox bir... - Daşlardan birini gizlicə irəli sürüşdürür və danışmaqda davam edir. - Ara, bilirsən mən səni naxartana istiyirəm? Valodun canı, Valod qədər istiyirəm səni.

Valod Surayyanın yeganə övladı idi, atası kimdi bilmirdik, amma familiyasını daşdığı Hüseynovdan deyildi. Mən bilən, Valod təmiz erməniydi, özü də bir müddətdi Bakıya getmişdi, yoxsa Surayya belə asudə yaşaya bilməzdi.

Elə ki, oyun qızıdır, Surayya uduzduğunu görüb başlayır cığallığa, fırldaq gəlməyə, özü də məni fırldaqda günahlandırma-günahlandır. Sonralar bildim ki, bu keyfiyyət, yəni elədiyi pislilikləri başqasının üstünə yıxmaq həyasızlığı ermənilərdə anadangəlmədi. Ümumiyyətlə, qədim millətlər çox məkrli olurlar.

-Bəyaxları nəyə güldürdün, a yeddi manat yarım?

- Hansı "bəyaxları"?

- Ara, mən o qaxbanı itin dalına soxub çıxardanda?

Məni yenə gülmək tutur. O da ciyərdən gələn qəhqəhə çəkir.

- Sən söyüşdən sonra "De get!" deyib tələsik evə təpiləndə məzəli alınır.

Elə bil...

- Nə elə bil, ara?
 - İncimə, elə bil it yuvasına soxulur qorxudan.
 -A yeddi manat yarım, mana it deyirsən?
 - Dedim də, lətifəsi sənnən uzax!
 - Az aşın duzu döyülsən haa!
 -Bu da mars! - Surayyanın axırıncı açıq ayağını şaqqıltı ilə bağlayıram.
 Surayya dik atılır.
 - Ara, demişəm elə şaqqılatma da!
 - Araya söz qatma, marsdı!
 - Ara, belə mars olar?!
 - Mars elə belə olur li!
 - Mən bela oynamıram, sən zər tutursan.
 - Cığallığa başdadın?!
 - Ara, indicə başdadıx, nə mars? - Surayya uduzduğunu görüb həqiqətən pərt olur, yanaqları qızarıb pörtür, gözləri sulanır. - Ged e burdan! Sən pırıldaxsan!
 - Az, nə pırıldax, Surayya xala? Görmürsən bağladım?
 - Mamed duz deyir, sən zər tutursan! Sən... - tutduğum xanadan daşı çıxarıb ayağı açır. - Burda daş vardı? İndi soxdun bura!
 - Bax, ona görə oynamıram də sənnən! - Manatı taxtanın altından qəfil götürürəm. - Vsyo! Tas bitdi, uduzdun! - Pul cibimdə olduğundan arxayın şitəniyəm. - Özün də həmişəki kimi suxoy uduzdun. İki mars dalbadal. - Ona tərəf əyilirəm. - Qulağını gətir, söz deyirəm.
 - Ara, ged e!
 - Mən ölüm, qulağını gətir!
 - Ara, ta nə söz e? - Qulağını yaxınlaşdırır.
 Mən bərkdən arvadın qulağına qışqırıram:
 - De get!
 Surayya səksənir, eyni zamanda cəld tərənib mənim qıvrım saçımdan yapışır:
 - A yeddi manat yarım!
 - Az, burax!
 Surayya saçımı buraxır.
 - Sən maa kələk gəlırsən, mən axmax da Seyid Lazım ağıya nəzir eliyirəm saa görə.
 -Az, nəzir eləməknən nərddə udassan?
 - A pıçom nard?! Nəzir eləmişəm sən inistuta girəsən.
 - Nə nəzirdi o elə?
 - Valodun canı üçün düz beş manat!
 - Sən o pulu ver maa, mən inistuta seyidsiz də girəjəm.
 Surayya dirşeyini göstərir:
 - Ala, bu saat verdim!
 Mən də borclu qalmıram:
 - Surayya xala, niyə bu məhlədə qoja arvaddarın hamısı sənin kimi tərbiyəsizdi?
 - Qoja sənın nənəndi!

* * *

Surayya xalanın Ağdam bazarında yüz cür xırdavat satdığı bir budkası vardı. Budka balaca olsa da arvadın firavan yaşayışını gen-bol təmin edirdi. Dərdi-səri də olmazdı, əgər oğlu Valod onun başına itin oyununu açmasaydı. Məsələ burasındaydı ki, Surayyanın yeganə oğlu havalı idi, hətta,

necə deyərler, cəmiyyət üçün təhlükə yarada biləcək qədər dəli idi. Surayya bunu etiraf eləmək istəməsə də, özü də Valodla bir otaqda yatmaqdan qorxurdu. Odur ki, otağının qabağındakı artırmının bir hissəsini balaca bir aynabəndə, Ağdamda deyilən kimi, şüşəbəndə çevirib, yay-qış orda yatırdı ki, gecənin bir aləmi Valod onun həyatına qəsd eləməsin. Bununla belə, Surayya heç vaxtlə oğlunu dəli hesab eləmirdi, uzaq başı "balam xəstədi" deyirdi.

Bir az əvvəl dedim ki, Knariklə Surayya heç yola getmirdilər. Səbəb daha çox Valodla bağlıydı. Gündüzlər ümumi həyətin ortasındakı mənsubiyyətini bilmədiyim qollu-budaqlı iki ağacdan birində yaşayırdı Valod. Yaşayırdı deyəndə, ağacın yuxarı budaqlarına bir-iki enli döşəmə taxtası mıxlayıb, oturub- durmağa yer düzəltdi, hətta nöyütlə işləyən piltəyə də yer qayırmışdı. Orda canına nöyüt hopmuş piltələri yandırır, çaydanda çay qoyur, sapılıca kartof qızardır. Hərdən qonşu cavanları da yuxarı çağırırdı çay içməyə. Gecələri isə Valod ağacdan düşüb evə keçir, orda gecələyirdi. Elə hər şey də gecə başlayırdı. Ona elə gəlirdi ki, heç kim yox, məhz Knarik gecələr hamını yuxuya verəndən sonra girir onun otağına, lüt soyunub dırmaşır "pataloka", orda yerini rahatlayıb yağun ayaqlarını yellədir, Valoda acıq verir. Həftədə bir-iki, bəzən də hər gün dalbadal səhərlər Valod həyətdə çıxıb Knariki əxlaqsız sözlərlə təhqir edirdi:

- Ay qaxba, əl çək də mənən! Girmə də mənim evimə, ayaqlarını patalokdan aşağı sallayıb yellətmə də!

Knarik də sülh bilməyən, əmin-amanlıq yaratmaq istəyində olmayan erköyün, iddialı, kifayət qədər hayasız bir qadın, amma bir tərəfdən də Knariki başa düşmək çətin deyildi. Vallah, Dəyirman həyətinə bir dava qopurdu, səsi Arsenin dəlləxanasına gedib çıxırdı. Valod hirsindən maykasını cırrır, sinəsinə döydürdüyü Lenin-Stalin şəklini Knarikə göstərir, "Man bela kişilərlə oturduram, a qaxba, əl çək mannan!" Dalınca da rusca, ermənicə söyüşlər, Knarikin çıxıntıları, lapatkanı götürüb Valoda hücum eləməsi. Robertlə Albert evdə olurdusa, tərəflər arasında mübarizə daha gərgin, daha xatalı olurdu.

Bu davalar çox vaxt gündüzlər, əsasən səhər saatlarında başlayırdı, Valod yuxudan duranda. Bütün gecəni Knariklə mübarizə aparan Valod yəqin ki, səhərə yaxın yuxuya gedir, ona görə də on birdə-on ikidə yataqdan qalxıb həyətdə düşür və gecənin hayıfını Knarikdən çıxırdı. O vaxtlar Surayya bazarda, Arsen dəlləxanada, Robert-Albert bulvarda olurdu. Odur ki, Valodla Knarikin davası çox vaxt təkə-tək baş verirdi.

Surayya axşam evə qayıdanda dava təzələnilir və Knarik Valodu tutdurmaqla hədələyirdi arvadı. Onların davası daha çox erməni dilində olurdu, hərdən hamının başa düşməsi və tərəfdar tapmaq üçün kimsə Azərbaycan dilinə keçirdi. Əlbəttə, bu davalarda həmişə Knarik qalib gəlirdi, çünki taqsır qarşı tərəfdəydi, həm də Surayyanın davada bərki yoxdu, açıq davadan tez qaçır. Təbiidir ki, Surayya çox narahatlıq keçirir, gərginlik yaşayır, amma nə Valoda təsir eləyə bilər, nə də Knarikə başa sala bilirdi ki, bu adam xəstədir, ona baş qoşma, keç günahından.

Nəhayət, növbəti davaların birində Knarik Valodun təhqirlərinə dözməyib millisə şikayət verdi və Valodu 15 sutkalığa həbs elədilər. Surayya işdən qayıdıb məsələdən halı olanda möhkəm bir dava salmağa təşəbbüs eləsə də alınmadı və elə həyətin ortasındaca oturub hönkür-hönkür ağladı.

- Mənim xəstə balamı tutduranın balaları türmələrdə çürüsün!

Surayya bu qarğıışı qışqırmadan sakit və toxtaq səslə dedi və əlavə elədi:

- Ya Seyid Lazım ağanın cəddi, eşit səsimi!

Sonra yadımdan çıxar demərim, sifarişçi müsəlman olmasa da, Seyid Lazım ağanın cəddi öz işini gördü: Knarikin ikinci oğlu Albertin gənc həyatı, həqiqətən "türmələrdə çürüdü".

* * *

Həbs müddəti bitənəcən Surayya Dəyirman heyətinin qonşuluğunda Valod üçün ev kirələmək fikrinə düşdü, tapdı da. Qonşuluqda Əliş kişinin ağ daşdan tikilmiş ikimərtəbəli çox yaraşqlı evi vardı. O zaman Ağdamda o cür evi çox az adam tikdirə bilirdi. Əliş kişinin evinin ən gözəl cəhəti heyətindəki gülüstanlıqdı. "O olmasın, bu olsun" filmində Rüstəm bəyin qızılıgüllərlə dolu heyətini görəndə indiki yaşında da Əliş kişinin bağçasını xatırlayıram. Bu heyət başdan-başa hər növdə, rəngdə qızılıgüllər məskəniydi. Əliş kişinin suyu da kəsilməzdi. Yay aylarında onun heyətindən çox su daşımışam.

On beş günlük həbsdən sonra Valod həbsxanadan birbaşa kirayə evə köçdü və Knariklə davalara da son qoyuldu, amma heyətin iki ən populyar qadınının düşmənciliyi həmişə aktualdı; bu düşməncilik gah közərib alovlanır, gah da qızaran közün üstünü kül təbəqəsi örtür, hərarət öləziyirdi.

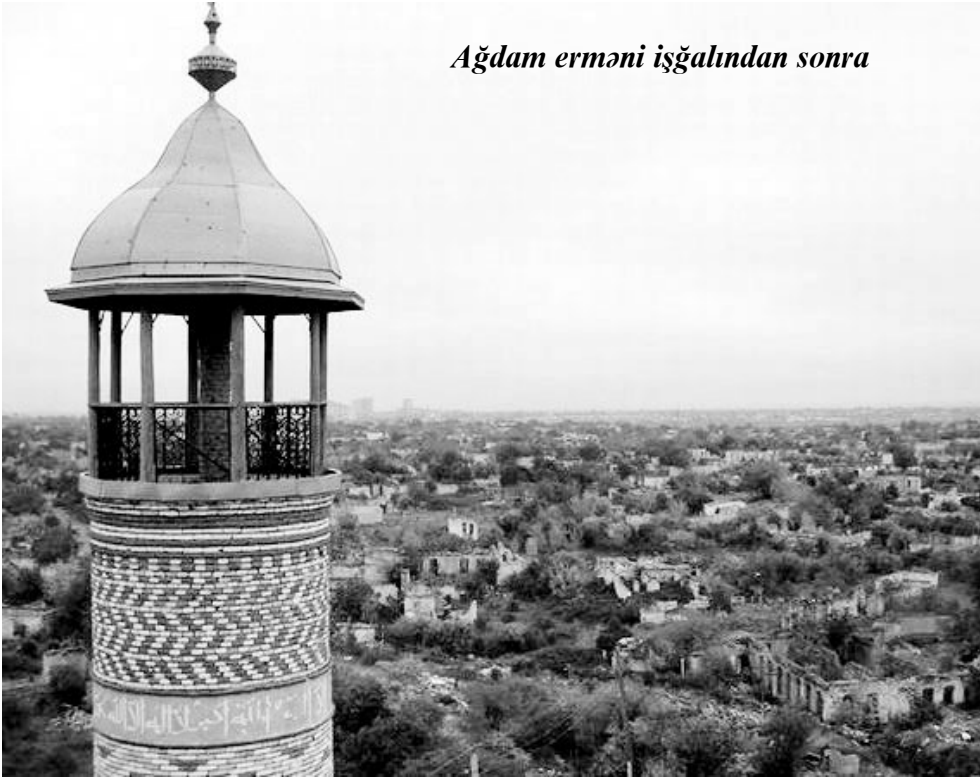
Bu sülh, əmin-amanlıq çox çəkmədi. Dörd-beş aydan sonra Əliş kişi Valod kimi kirayənişindən canını qurtarmaq qərarına gəldi, qorxdı ki, gül kimi evini yandırıb kül eləyər. Valod təzədən heyətimizə, yəni öz evinə qayıtdı. Surayyanın gərgin günləri təzədən başladı. Valod yenə də Knariki qaraladı, iki dəfə on beş gün-on beş gün yatdı çıxdı, amma heç nə dəyişmədi, yenə də Knarik "gəcələr Valodun otağının tavanından sallanıb yoğun baldırlarını yellədir, Valoda acıq verirdi".

Nəhayət, günlərin bir günündə məlum oldu ki, Valod Bakıya gedib işləməyə, demə o, yüksək dərəcəli sürücüyümüş, xəstələnməzdən əvvəl yük maşınında işləyirmiş. Onu da deyim ki, Valodun ruhi xəstə olduğu dərhal bilinirdi, o, sakit dəlillərdəndi, heç kimdə işi yoxdu, bir Knarikə münasibətdə aqressivdi, bir də öz-özünə astadan danışmağı vardı, yəni prinsipçə, onu qəribəliyi olan adam kimi də qəbul eləmək olardı. Bu səbəbdən də o Bakıda iş də tapdı (yük maşını sürürdü), arvad da.

Surayyanın uçmağa qanadı yoxdu, yeri düşdü-düşmədi Valodun Bakıdakı işindən, evindən, ailəsindən danışdı. Dediklərinin çoxunu da Knarikə eşitdirir, ona acıq verirdi, çünki Knarik də övlad əlindən yaralıydı, böyük oğlu Robert nəşəxordu, kiçiyi Albert də içən və qumarbaz. Bədbaxt Arsenin dəlləklikdən qazandığını yeyib avaralanırdılar. Səhər Ağdamın məşhur "bulvar" deyilən parkına gedir, xırda qumar oynayır, axşam evə gəlirdilər, yeməyə.

Surayya qapımızın ağzında yerə çöküb balaca döşəkçə üstündə oturmuş Nənəmin qənsərində ayaq üstə dayanıb Knarikə eşitdirir:

- Jasmen deyir Valod nə qazanır, evə gətirir qəpiyinəcən.
- Kim deyir, kim deyir? - Nənəmin sualıdı bu, qulağı Jasmen sözünü almayıb.
- Az, Jasmeni deyirəm dayna!
- O kimdi dedin?
- Az, Valodun arvadı dayna, Zınyat xala! Adı Jasmendi.
- Nə beqəvliyət addı, az?! - Nənəm sakitləşmir.
- Aaa, sən də intresni arvadsan ey! Erməni adıdı da!
- Dedin nə deyir?
- Kim nə deyir, az?
- Az, gəlinini deyirəm dayna! Nədi adı dedin?
- Jasmen!
- Hə, dayna, o nə deyir?
- Deyir Valod nə qazanır, evə gətirir.

Ağdam erməni işğalından sonra

- Yaxşıca deyir.
- Burda balamı dəli eləmişdilər.
- Kim eləmişdi, az?
- Bilmirsən kim eləmişdi? Guya Valod dəliymiş!
- Az, bəri bax... - Nənəm gücənir ki, Sürəyyanın adını yadına salsın, bir şey çıxmır. - Adın nədi, az, sənin?
- Kimin adı?
- Az, səni soruşuram dayna! Adın nədi, huşumda qalmıyır.
- Surayya!
- Hə dayna! Dəli dəyildi gedən bəs nəydi, Surayya?
- Dəli niyə olur, ay arvad? Kimə neynəmişdi mənim balam?
- Az, ta neyniyəjeydi, çıxırdı ağacın başına, bişmiş qayırırdı orda.
- Az, sən allah, bəsd! Uşaxdı da! Siz uşax olmamısınız?
- Nənəm güzəştə gedən deyildi:
- Harasıydı, az, onun uşax? Bir dəfə mənim mis aftafamı da çıxartmışdı ağacın başına, güjnən aldım əlindən, suyun yox vaxtında naxartana suya çəkif pak elədim.
- Surayya sonrakı söhbətin mənasız olduğunu görüb atəş açır:
- Yaxşı eləyib çıxartmışdı!
- Bo-ho!
- Hamının yerini dar eləmişdi mənim xəstə balam! Dəli! Sözə bax! Dəliyə o boyda Bakıda iş verəllər, maşın daveryat eliyəllər? Ağdam dəyil ey ora! Şəhərdi! Qoy allah mənim balama dəli deyəninin balalarının qabağına çıxartsın! Ya Seyid Lazım ağanın cəddi, mənim balama dəli deyəninin dilini qurut birdəfəlik. Belindən vur heç qalxa bilməsin yerinnən! De get! - Burda Sürəyya fır eləyib evinə soxulur.
- Bayaqdan səsini udub dayanmış Nənəmin uyuşuğu açılır. Arvad Surayyanın dalınca bir qaramat çevirib deyir:

- Harsın kopaqqızının fırladacağına bax ey! Guya bu özü ağıllıdı! - Bir ağız öskürür. - Denən bə dəli nətəər olur? Ta dəlinin başında palıd ağacı bitməz ki?!

Zaman keçir, Surayya Valoddan, Valodun arvadından əhvalatlar danışır, bəzən özündən nələrsə uydurur, qonşulara, daha çox da Knarikə acıq verirdi.

Nəhayət, yay günlərinin birində, iyulun axırları idi, mən Bakıya instituta daxil olmağa hazırlaşdığım bir vaxtda Valod bir yük maşını ilə qonaq gəldi Ağdama, yanında da Jasmen. İlk baxışda pis arvad deyildi Jasmen, amma bir az danışandan sonra bilirdi ki, ağılda heç bir qram da Valoddan irəlində deyil. Əxlaqında da bir naqışlıq, sürüşkənlik hiss olunurdu, amma çox istiqanlı, söhbətçildi, özü də rus dilində danışdı, bizim dili, elə erməni dilini də pis bilirdi. Əyalət aktrisalalarına bənzəyirdi Jasmen. Boynu-boğazı-qulağı ucuz bijuteriyalarla doluydu. Sonradan, mən artıq Bakıda olanda Jasmeni sirkdə dondurma satan gördüm, deməli, mən səhv eləməmişdim, dolayısı da olsa, Jasmenin incəsənətə dəxli varmış.

* * *

Erməni qonşuların azərbaycanlılarla münasibəti çox yaxşıydı, mehribandı. Dilimizi, adətlərimizi çox gözəl bilir, bayramlarımızı bizimlə birgə qeyd eləyir, hətta məhərrəmliyə də sayğı ilə yanaşır, bəzən nəzir deyib məscidin həyətində bir çaydan şərbət paylayanı da olurdu. Bizdən nə deyim, özgə millətə həmişə özümüzünkündən çox hörmət göstərmişik, ayrı-seçkilik eləməmişik. Dözümlülük, tolerantlıq, nə bilim, indi deyilən kimi, multikulturalizm bizim canımızda, qanıımızdadır. Nə qədər ermənidən məkr, hiylə, nifrət, qəddarlıq, yalan öyrənmək istəyib, onları öz silahları ilə vurmağa çalışsaq da, alınmır, alınmayacaq da, çünki bizim mayamızda xeyirxahlıq, humanizm, özgə millətlərə və dinlərə dözümlü, hörmət və mərhəmət dayanır. Bu saydıqlarım bizim milli keyfiyyətlərimizdir. Əslində, bu da bizim silahımızdır, və deyim ki, bu silah daha güclüdür. Ümumiyyətlə, haqqa tapınmaq, xeyirə qulluq eləmək, qəlbində sevgi becərmək son nəticədə insanın özünə xoşbəxtlik gətirir. Baxaq guya qələbə çalmış erməniyə və məğlub olmuş azərbaycanlıya. Kim daha xoşbəxtdir? Kim daha firavan yaşayır? Sualın cavabı uşağa da aydındır. Əlbəttə, haqqın üzü bizədir, o, nazilə bilər, amma üzülməz, o, həmişə qalibdir.

Erməni qonşularımız bizə xoş getsin deyə tez-tez Stepanakert və İrəvan ermənilərinin dalınca danışdırlar, yəni biz onlardan deyilik, heç dillərini də başa düşmürük: "Yerevannıların dili tamam başqadı, ollar əsl erməni döyüllər" deyirdilər.

Bir dəfə də Knarik yay axşamlarının birində dedi ki, bu qış Stepanakertdən qonaqlarımız gəlmişdi, Arsenin uzaq qohumları. Çox yava-yava danışdırlar, Mamed.

Sonra da heç dəxli olmadan Knarik ortaya belə bir sual atdı:

- Ağdamlılar qoyar Naqornı Karabax Yerevana bitişsin?

- Nətəər yanı Naqornı Qarabağ, az? Qarabağ yəəsizdi? - Papam hirsələnir.

-Mən nə bilim, Mamed? Ollar deyir Stepanakert də, Şuşa da Armeniyanındı.

- Pox yeyib deyirlər! Onu deyənə, səndən uzaq, lap... Nəhlət saa şeytan dayna! Ə, niyə bizim çörəyimizin duzu yoxdu?!

- Bəs mən nə deyirəm? - Knarik həsləyir.

- G...ü var Ermənistanın alsın Qarabağı görüm nətəər alır?!

Məhlədə belə söhbətlər, axşam qeybətləri çox vaxt yay aylarında olurdu. İstilər düşəndən bütün məhlə həyətə köçür, həyətdə yaşayırdı. Həyətdə

çıxmayan da artırımında oturub olanları müşahidə eləyir, söhbətlərə qulaq verir; Faynşteynlər kimi. Onlar həyətin gündəlik həyatına qarışmır, avtonom yaşayırdılar.

Axşam saat onda ləng addımlarla dəlləkxanadan yorğun-arğın gəlib çıxan və bir tərəfdə xırda kətlin üstündə oturub "Avrora"sını tüstülədən Arsen hiyləgər təbəssümlə xəfifcə gülümsəyir.

-Vazgen deyir səbr eliyin, hoppanıb-düşməyün, hər şeyin vaxtı var, axarına buraxın.

- Pox yeyir Vazgen də, onun sözünü gəzdirən də!

Papamın təhqirindən Arsenin sifəti allansa da, təbəssümünü saxlaya bilir və ehtiyatla deyir:

- Söyməyə nə var kə?!?

- Nədə, bəlkə, ermənilər İspanakertdə zülüm çəkillər? Ya biz burda sizin ananızı?.. Nəhlət saa şeytan dayna! - Papam hirsənib siqaret yandırır.

Knarik Arsenin nəse demək istədiyini görüb hirsə təpinir:

- Tsenit kitre!

Papam ciyərini doldurmuş tüstünü ağızından-burnundan buraxır:

- Arvad deyənə qulağ as, səsini kəs! Gəmidə oturub gəmiçiyənə dava eləmiyin. Sən burda bizim çörəyimizi yeyirsən. Arvadın da bizim zəhmətimizlə yüz iyirmi kiloya çatıb! - Papam hirsə qalxıb həyətimizə tərəf yönəlir və deyənə-deyinə uzaqlaşır, hətta Knarikin incik səsle "Sağ ol, Mamed!" deməsini də eşitmir.

Mən onda Vazgenin kim olduğunu bilmirdim. Deyəsən, böyüklər də Vazgeni tanıyırdılar. Ümumiyyətlə, bizimkilər bu "erməni-musurman" söhbətlərini ciddi qəbul eləmir, hər şeyi zarafata salır, çalışırdılar qonşu erməniləri pərt eləyə biləcək naqolay danışıqlara yer verməsinlər.

Lap sonralar, illər keçəndən sonra Qarabağ hadisələri, qovğalar başlayanda mətbuatda, meydan mitinqlərində tez-tez Vazgenin adı çəkilirdi. Bax, onda mən xatırladım ki, bu Vazgen elə Arsenin dediyi Vazgendi, "miatsum" ideologiyasının müəlliflərindən biri, şeytan libaslı katalikos Vazgen.

Arsenin o vaxtlar Vazgenlə bərabər tez-tez dilinə gətirdiyi Eçmiədzinin də nə və hara olduğunu anladım. Anladım ki, erməni problemi, erməni xəstəliyi nə deməkmiş; heç vaxt sağalmayacaq xroniki xəstəlik. Bunun əlacı ondadır ki, həmin xəstəliyin daşıyıcısının üstündə Damokl qılıncı misallı ağır bir qapaz olsun ki, hər məqamı gələndə sorğu-sualsız başına endirib yerini göstərəsən ona.

* * *

Uşaqlığımın on ilini, yeni 1965-ci ildə məktəbi bitirib Bakıya yollanana qədər, Dəyirman həyətinə yaşadım. İlk gənclik həyatım burda başladı, burda formalaşdı, burda hamısı haqqında danışmadığım qəribə, çox qəribə, həm də çox adi insanlar bu formalaşma prosesində az-çox rol oynadılar. İlk sevgim də bu həyətdə oldu, ilk öpüş də, o vaxtlar məzmununa o qədər də dərinəndən vara bilmədiyim və mənə əks cinsə tərəf çəkən hisslərin sirli, əsrarəngiz qarışıqlığı da.

Bu on il ərzində Dəyirman həyətinə yaşayan ailələrin bir çoxu köçüb getdi, yerlərinə başqaları gəldi. Hamı mənim Papam kimi sədaqətli olmadı bu həyətdə. Calal müəllim musiqi məktəbinin direktoru olandan sonra onun ailəsi artıq birotəqlı evə sığışmadı, köçüb daha geniş evə getdi, onların yerinə də təzə bir erməni ailəsi köçüb gəldi. Bu, Baqrat Davıdov, arvadı Arusyak, onların iki oğlan və bir qızdan ibarət ailəsi idi. Oğlunun böyüyü Bakıda yaşayırdı, qızı

Ağdamda axmaq bir hərbiçiyə erməniyə ərə getmişdi, tez-tez acıq eləyib ata evinə qayıdırdı. Baqratın kiçik oğlu Yurik mənimlə yaşıdı, bir neçə il dostluq da elədik.

Baqrat rayonun əsas ticarət idarəsində baş mühasib işləyirdi. Qəribə deyildi; Azərbaycanın hər yerində olduğu kimi, Ağdamda da maliyyə ilə bağlı vəzifələrin çoxunu ermənilər tuturdu. Ağdamın bütün ticarət işçiləri Baqrat kişiye hörmət və sayğı ilə yanaşırdılar, çünki hamısının "atçotu" onun əlindən keçirdi. Baqratgilin dolanışığı məhlədəki ailələrin hamısından fərqli və firavandı. Kişi həmişə evə əlidolu qayıdırdı, bu da məhlə arvadlarının gözündən yayınmırdı: "Bəxdəvərin oğlu elə bir üjdən dartıf gətirir."

- Bəxdəvər o dəyil ey, o yönsüz arvadıdı, gözü də doymur.

- Olmaz o bəxdəvərdən! - Bunu Baqratgilin, illah da Baqratın arvadı Arusyakın paxıllığını çəkən Knarik deyir. - Yediyi üzünə-gözünə çıxmır. Mən su içəndə də kökəlirəm.

Yurikin yaxşı velosipedi, bir neçə fotoaparatu, radiolası, hətta maqnitofonu vardı. Yaxşı şahmat və nörd oynayırdı. Arusyak da əlində bir parç süd, "Yuvik! Yuvik!" deyə-deyə dalınca gəzirdi ki, gədə heç olmasa bir-iki qurtum içsin. Bizə süd nədi, heç su verən də yoxdu. Tay-tuşlarından kimin hünəriydi anasının "Yuvik" dediyi Yurikə əl qaldıra, söz deyib söyüş söyə. Haqlı-haqsız, Arusyak ancaq oğlunun tərəfini saxlayır və bütün günü "uşağı" incidənin qarasına deyindir, erməni dilində söyür, qarğışlar töküdü. Bax, elə bu üstünlüklərinə görə məhlə oğlanları Yurikə həm həsəd aparır, həm də sayğı göstərirdilər.

Yurikə münasibətdə bircə təsəllim vardı - mən dərslərimi, xüsusilə yuxarı siniflərdə, ondan qat-qat yaxşı oxuyurdum, hətta oğlunu hamıdan üstün tutan Arusyak məni ona misal göstərirdi ki, bax ona, bir qayğısına qalanı yox, dər oxu deyənə yox, amma gör kitabdan əl çəkir, qiymətləri də dörd-beşdi. Bunları ermənicə deyirdi, mən də az-maz başa düşürdüm, bilmədiyimi də imkan düşən kimi məni nörd oyununa çəkən Surayya tərcümə eləyirdi.

O vaxtlar evdə mənim qayğıma qala biləcək heç kəs yoxdu. Papam öz kefində, Nənəm də kiməsə qayğı göstərəcək yaşda deyildi. Onsuz da analıq eləməyi bacarmayan, buna heç həvəsi olmayan Şəfiqə də Papamdan ayrılıb getmişdi, heç şələ-küləsini də aparmamışdı, bir növ, sürpriz eləmişdi.

Quba tətilləri

Əsli Qubadan olan Şəfiqə hər yayın azı iki ayını anasının yanında keçirməyi xoşlayırdı, həmin yay təttilində mən də iştirak edirdim. Mənim Qubaya getməyim, bir növ, şirma rolunu oynayırdı. Yoxsa qonşular arasında söz-söhbət yaranardı: kişi burda Ağdamda, arvad da, Allah bilir harda?! Beləliklə, yayın iki ayını mən yad adamların evində - Qubada qalırdım. Bu iki ay ərzində mən Qubanın lap mərkəzində yerləşən Sülh küçəsində (onda "Mir" deyirdilər) Şəfiqənin anası Töhvənin ikimərtəbəli kommunal evin ikinci qatında yerləşən iki otaqlı mənzilində yaylayırdım. İki deyəndə ki, onun biri hardasa on kvadratlıq balaca otaqdı, o biri də otağa bənzəyən üç-dörd kvadratlıq kiçik bir hücrə. Bircə çarpayı yerləşirdi bu hücrəyə. Çox vaxt mən həmin çarpayıda yatırdım. Hiss edirdim ki, bu darkeşlikdə mən onlara, illah da Şəfiqəyə, artıq yükəm, amma başqa variant yoxdu; o da dözməliydi, mən də.

Evin pəncərəsindən Qızılqaya, onun ayağından axan gen yataqlı, az sulu Qudyalçay və çayın o tərəfində Qızılqayanın ətəyində Krasnaya Sloboda (Qırmızı Qəsəbə) görünürdü. Şəhərlə qəsəbəni çayın üstündən keçən körpü birləşdirirdi. Artıq mən bilirdim ki, o xırda, birmərtəbəli kasıb evlərdə,

qubalılardan dediyi kimi, cuhudlar yaşayır, sonralar onlara dağ yəhudiləri (qorskiye yevreyi) deməyə başladılar.

Sülh küçəsi şəhərin iki parkını birləşdirirdi, yəni küçənin əvvəlində də, axırında da park vardı. İkinci park ingilissayağı parkdı, yaşıllığı və təbii gözəlliyi daha çoxdu. Bu küçə şəhərin, bir növ, bulvarı idi. Küçə boyu, Ağdamdakından fərqli olaraq, əsasən birmərtəbəli xudmani və xeyli səliqəli xüsusi evlər cərgə ilə düzülmüşdü. Hər evin arxa hissəsindən on-on iki sotluq alma bağı uzanırdı çayın sıldırımınadək. Bu küçədə olmasa da, Qubanın qədim hissəsində milli memarlıq üslubunda tikilmiş evlər çoxdu. Bir vaxtlar xanlıq mərkəzi olmuş şəhərlərin hamısında bir özünəməxsusluq əhvalı var. Bu əhvalı mən Şəkiddə, Şuşada, Naxçıvanda, uşaqlıq dövrümə düşsə də, ilkin olaraq Qubada duymuşdum. Sonralar, bəlkə, bir otuz-qırx ildən sonra xatirələr dənizinə baş vurmaq, Qubalı günlərimi yaddaşında canlandırmaq üçün yolumu ora saldım ailəmlə, uşaqlarımla. Qırx ildən sonra həmin küçəni tapdım, altı yay yaşadığım-yayladığım evə yaxınlaşdım, Şəfiqəni, çoxdan rəhmətə getmiş Töhvəni yada saldım, amma evə qalxmadım, onu içəridən görmədim.

Küçə həmin küçəydi, çəhrayı ev, demə çox balaca, həqiqətən ikimərtəbəli evmiş. Guya heç nə dəyişməmişdi, amma hər şey dəyişmişdi. Birinci növbədə, mən dəyişmişdim, mənim havam dəyişmişdi. Yad adamlar əhatəsində, bakılılar demiş, birovuz yaşayan qıvrım saçlı o göyçək uşaq yoxdu, əlli il qabaq ölmüşdü. İndi onun yerində altmış yaşını keçmiş, hissləri silinsimiş, istəkləri azalmış, Papam demiş, "salidni" bir kişi itiyini axtaran adam kimi ora-bura baxır, nələri isə arvadına, nəvəsinə, uşaqlarına danışır, ən çox da özünə deyir, hansısa hissləri oyatmağa, yenidən yaşamağa təşəbbüs edir.

* * *

Xatirələr tək hisslərə, duyğulara deyil, insanın fiziki varlığına da təsir göstərir. İki yay bundan qabaq yenə də yayda nəse axtarırdım, əlimə, bəlkə də, elə otuz-qırx il əvvəl istifadə elədiyim qara bir portfel keçdi. Portfeli açdım, içi mənim əsgər məktublarımla doluydu. Mən bu məktubları iyirmi beş yaşında əsgərlikdən arvadıma yazmışdım. Üç yüz gün hərbi xidmət və üç yüz məktub! Əslində, bu, məktublara yazılmış əsgər gündəlikləridi.

Naxçıvanda xidmət edirdim. Hərbi hissəyə daxil olduğum gündən başlayaraq, hər gün evə məktub yazırdım. Doqquz aylıq qızımı, çox sevdiyim arvadımı Bakıda qoyub əsgər getməyə məcbur olmuşdum. On aylıq, sözlün həqiqi mənasında, hicran, on aylıq sürgün! Necə yazmayasan?! Hər gün yazdığım məktubları arvadım yığıb saxlamışdı. Qırx yaş vardı bu məktubların. İndi mən onlarla neyləməliydim? Artıq hasarın o üzünü haqqında düşünən kişinin bu məktubları saxlamağa ixtiyarı varmı? Axı, bu məktublar 75-ci ildə qalmış gənc kişinin, gənc atanın həsrət, məhəbbət, ehtiras, ağrı-acı, kədər-sevinc, gələcəyə ümid dolu hisslərinin kağız üzərinə köçürülmüş ifadəsiydi. Bu məktubları başqa bir adamın oxuması, iki adama məxsus intim hisslərin şahidi olması lazımdımı? Əlbəttə, mən bunu istəməzdim. Bir halda ki, ölüm də gözlə qaş arasındadır. Deməli, bu mirası məhv eləmək vaxtıydı. Necə deyərlər, mən sizi yazmışam, mən də sizi, Qəzənfərin arvadı Naina demiş, "cırım-cırım zdelayu". Amma məktubları cırmamışdan qabaq oxumaq qərarına gəldim. Və birdən-birə mən uzaq 1974-ci ilə düşdüm. Həqiqətən, söz vaxtına çəkər. Bu sətirləri mən iyulun birində yazıram, əsgərliyə isə dediyim ilin 6 iyulunda yola düşdüm. Arvadım, qucağında doqquz aylıq qızım, məni qapıdan yola

salır. Onların üzündə elə dərin kədər və qorxu var ki, mən göz yaşlarımı saxlaya bilmirəm. Həmin gün mənim "Ədəbiyyat" qəzetində hekayəm çıxmışdı. Mən "Bakı - Naxçıvan" qatarında üzücü dərdən o hekayəni oxuya bilmədim. Bütün dünya mənim üçün arvadımın və körpə qızımın gözlərindəki kədərə bürünmüşdü. Körpəmin gözlərində donmuş yaş gözümün qabağından çəkilmirdi.

Məktubları oxuduqca mən o on ay içərisində olmuşları, məktublarda yazılmışları, tək hadisələri, nələr haqqında isə mülahizələri, fikirləri deyil, hissləri də yaşayırdım. Qəribədir ki, o məktubları oxuduğum günlər mən yaşımı hiss eləməirdim, necə ki, cavan adam yaşını duymur, bu haqda heç düşünmür, necə ki, sağlam olanda insan sağlq haqqında fikirləşmir. Hətta məktublardan ayrılıb gündəlik işlərimin dalınca gedəndə də özümdə daxili bir yüngüllük, hər şeyə gücüm var inamı məni tərək etmədi. Təhtəşüurda gizli bir bayram əhvalı yaşayırdım. Elə bil mənim bu nimdəş bədənime gənc adamın hisslərini, duyğu və istəklərini köçürmüşdülər. Arvadıma da o uzaq illərin ehtirası ilə baxırdım.

Oxuduqca məktubları cırmağa əlim qalxmadı. Bir düşündüm ki, bəlkə, bu məktubları "Üç yüz sevgi məktubu" və ya eləcə "Üç yüz məktub" adı ilə çap elətdirim, olsun epistolyar roman. Çox güman ki, kifayət qədər tanınan yazıçının çox-çox şəxsi məzmunlu məktublardan ibarət romanı böyük maraq doğura bilərdi. Eləmədim! Dəbbələməmək üçün arvadıma belə gənəşmədən məktubları çırdım. Bir portfel xatirəni məhv elədim. Elədimmi?!

* * *

Axşamüstü sərinləmək, gəzmək, özünü adamlara göstərmək istəyən qubalılar və daha çox da şəhərə istirahətə gələn qonaqlar bu küçədə iki park arasında aşağı-yuxarı gəzişirdilər. Şəhərin dram teatri və elə küçənin adını daşıyan "Mir" kinoteatri da burda yerləşirdi. Kino diqqətimi daha çox çəkirdi. Tez-tez gündüz seanslarına gedirdim. Çox vaxt da məni kinoya pulsuz buraxırdılar, amma bir dəfə, nə illah elədim, məni "Naməlum qadın" adlı ərəb filminə buraxmadılar ki, on altı yaşdan aşağı uşaqlar bu filmə baxa bilməz, icazə verilmir. Şəhərdə də hamı bu filmədən danışır, kinoteatr tamamilə bir həftə adamlarla dolur, boşalır. Hamı da kinodan gözü yaşlı çıxır.

Nəhayət, böyük çətinliklə, yalvar-yaxarla zala keçə bildim, özü də axşam seansına. Filmin təəssüratı o qədər zəngin oldu ki, bu gün, əlli beş ildən sonra da onu bütün detalları ilə xatırlayıram. İlk dəfə bu filmə ərəb musiqisi eşitdim, özü də tanqo ritmində. Çox gözəl zahiri görkəmi olan aktrisa Şadiyyə və yaşlı olsa da, hələ qadın qəlbini fəth eləyə bilən kübar ədalı Əhməd Həmdi tamaşaçıları heyran eləmişdilər. Onların həmin tanqo altında rəqs etmələri, bir-birlərinə könül verib evlənmələri, bir-birini əvəz edən effektiv səhnələr, dramatik-sentimental epizodlar tamaşaçıların qəlbini rıqqətə gətirirdi. İstehsalat münasibətlərinin, sxematik müsbət sovet adamlarının, kolxoz-sovxoq mənşələrini üstünlük təşkil etdiyi filmlərdən sonra "Naməlum qadın" melodraması quraq səhrada oazis təəssüratı yaratmışdı. Onu da deyim ki, əlli-altmışıncı illər hind və ərəb kinematografi dünyada tanınan və çox sevilən filmlər istehsal edirdi.

Çəhrayı rəngli iki mərtəbəli, iki bloklu bu binada yeddi-səkkiz ailə yaşayırdı. Dediym kimi, Təhvənin evi ikicə xırda otaqdan, kommunal mətbəxdən və iki ailəyə bir tualetdən ibarətdi. Daha böyük və rahat mənzildə çox hörmətli və Qubada yaxşı tanınan ziyalı ailə yaşayırdı. Bu ailə ilə Təhvənin münasibəti çox gərgindi. Səbəb elə evlə bağlıydı. Əvvəllər Təhvənin mənzili də həmin ailəninmiş, sonradan o iki balaca otağı alıb ona vermişdilər. İndi mən həmin

ailə haqqında danışmaq fikrində deyiləm, amma bir məqama toxunmaq istəyirəm.

Bu hörmətli ailənin hər iki ayaqdan şikəst bir oğlu vardı, deyəsən, lap uşaq yaşlarından polemialit xəstəsiydi. Məndən on yaş böyük olardı. Məktəbi bitirmişdi, mən bilən, ali təhsili də vardı. İki çəliyin köməyi ilə çətinliklə yeriən çox balaca boylu, amma hərtərəfli maraqlı olan bu oğlan yoldaşları arasında çox populyar, çox hörmətli idi. Hər axşam beş-altı hündür boylu, cavan, sağlam oğlan gəlirdi onun yanına, özləri ilə gəzməyə də çıxarırdılar onu. Sonralar mən həmin adama Bakıda, "Azərbaycan" nəşriyyatında rast gəldim. Bildim ki, boyu bir metrədən bir az çox olan bu anadangəlmə şikəst insan idman üzrə (!) ixtisaslaşmış jurnalistdir. Bir-iki il bundan qabaq yetmiş beş yaşında rəhmətə getdiyini mətbuatda oxudum.

* * *

Qubada günlərim yaxşı və maraqlı keçirdi. Bunun bir səbəbi də o idi ki, burda mənə buyurmağa nə həyəət vardı, nə əlavə bir iş. Su da evin içində fasiləsiz gəlirdi. Vedrə ilə növbəyə dayanıb su daşımağa ehtiyac yoxdu. Çox vaxt küçədə, həyətdə olurdum. Burda da bir dost tapmışdım özümə, onun da adı Yura idi, xoxoldu. Əsilləri Qarabağdan olan iki bacı da vardı: Lidya və Nəstərən. Sonralar bildim ki, o vaxtlar mənə çox qəribə gələn hər iki adın biri, gərək ki, yunan mifologiyasından, o biri, yəni Nəstərən, klassik Şərq ədəbiyyatından gəlir. Bacıların ikisi də mənə maraqlandırır, elə buna görə də daha çox onlarla oynayırdım. Qızlarla tək qalanda onlar toyuq-cücə kimi qaqqıldayıb qaçırdılar məndən, amma bu oyun onların xoşuna gəlirdi. Tez-tez şitəndilər ki, onların dalınca qaçım.

Kinoteatrın binasında bir kitabxana da vardı, ora tez-tez gedir, kitab alır, bəzən elə orda da oxuyurdum. O vaxt Qubada dövlət teatri də vardı, özü də, dediyim kimi, bizim küçədə yerləşirdi. Bir vaxtlar Şəfiqə də həmin teatrın aktrisası olmuşdu. Köhnə iş yoldaşları ilə görüşmək üçün ora gedəndə mənə də bir neçə dəfə özü ilə aparmışdı. Orda yaşlı bir aktyorla da tanış olmuşdum. Kişi Papamı tanıyırdı, deyəsən, nə vaxtsa Papamla Ağdam teatrında işləmişdi. Mənə çox əzizləyirdi. Ona güvənib hərdən teatra gedir, aktyorların masaarxası məşqinə qulaq asırdım. Bu mənə çox maraqlı görünürdü. Hətta həmin teatrdə bir axşam Məcid Şamxalovun "Qaynana" komediyasına tamaşa eləmişdim. Onda hələ Musiqili Komediya Teatrı bu əsəri tamaşaya qoymamışdı, Nəsimə Zeynalova da Cənnət rolunda oynamamışdı. Bunu mən sonralar bildim. Qubanın "Qaynana" tamaşasından yadımda qalan Afət rolunda oynayan Anik adlı aktrisa oldu. Bilirdim ki, Anik ermənidir, özü də teatrın direktorunun arvadıdır. Şəfiqə dedi ki, əri direktor olduğuna görə həmişə baş rolları oynayır. Ah, aktyor qısqanclığı, teatrın əbədi problemi!

Dediyim kimi, Qubada Ağdama nisbətən daha sərbəst olurdum, hətta bir az özbaşınaydım. Hara istəsəm gedir, harda istəsəm gəzirdim. İki ay, bəlkə də, bir az artıq vaxt Qubada tez keçirdi və sentyabra bir həftə qalmış Şəfiqə ilə qayıdırdıq Ağdama, evimizə.

Quba tətilləri beş ya altı il təkrar olundu. Birinci tətlim, gərək ki, üçüncü sınıfdən sonraya düşmüşdü, sonuncu tətlim isə səkkizinci sinfi bitirəndə. Elə həmin il o vaxtlar çox populyar olan "Kirpi" jurnalında əvvəl Papam haqqında "Köhnə aktyorun təzə monoloqu" adlı felyeton çıxdı, sonra da onun özünü təmir-tikinti kontorunun rəisi vəzifəsindən çıxarıb işini verdilər məhkəməyə, amma bir-iki aylıq "silist"dən və onunla bərabər keçirdiyimiz həyəcanlardan sonra məlum oldu ki, Papamın heç bir yeyinti işində əli yoxdur. Buna

baxmayaraq, onu işə bərpa eləmədiklər və kişi bir müddət işsiz qaldı. Həmin kritik vəziyyətdə də Papam Şəfiqə ilə məni yenə Qubaya yola saldı, yay tətiline.

* * *

Yenə də mənim Quba tətlim, yenə də hər şey təkrar olunur, amma mən indi o qədər də uşaq deyiləm, artıq on beş yaşımın içindəyəm, çox şeydən də başım çıxır. Bu yay özümdə yaşımınla bağlı yeni fiziki keyfiyyətlər kəşf etdim. Səsim də qalınlaşdı, qız səsinə bənzəyən diskantın yerini dramatik tenor tutdu. İçimdə də həmişə diri olan bir qürur hissi yeni güclə baş qaldırıb. Mən Qubada, bu kiçik ailədə özümü tamam yad uşaq kimi deyil, yad kişi kimi hiss eləyirəm. Bu, məni incitsə də, mən emosiyalara, hisslərə deyil, ağılla tabe olub dözməliyəm, dözməyə məcburam.

* * *

Həmin yay Şəfiqənin xalasının ailəsi hansı rayondansa köçüb Qubaya gəlmişdi. Xalanın əri yaxşı vəzifədə işləyirdi. Çox yaraşığı, görkəmli, abırlı və tərbiyəli kişi idi. Zəhəri görkəminə görə Xala hər cəhətdən ərinə uduzurdu, amma onların arasında o saat görünən bir mehribanlıq, istək vardı. Qadın nə qədər kifir olsa da, xasiyyətində sirayətədir bir mülayimlik, xeyirxahlıq vardı. Heç bir cəhətdən böyük bacısı Töhvəyə bənzəmirdi. Nə sifətdən, nə boy-buxundan. Deməsələr, onların doğma bacı olduqlarına heç kəs inanmazdı. Deyim ki, Xalanı da, ərinə də həmişə xoş, isti hisslərlə, məmnuniyyətlə xatırlayıram.

O yay tətildə günüm Xalagildə keçirdi, mən bilən, bu hamıya əl verirdi. Xalagil Qubada yaxşı bir heyət evi almışdılar - geniş, rahat. Şəfiqəgildəki darısqallıq adamı sıxırdı. Düzdü, kənddə də evimiz darısqaldı, Ağdamda da, amma oralarda mən nə qədər də olmasa doğma adamların arasındaydım. Genişlikdən başqa Xalagilin evində bu vaxta qədər heç bir yerdə rast gəlmədiyim bir asudəlik, mehribanlıq, mülayim və abırlı aura vardı.

Evin yaxşı alma bağçası da vardı. Darıxanda bağçaya çıxıb ağaclar arasında fırlanırdım. Çox vaxt da bağçanın göz tutmayan ucqar bir yerinə çəkilib "Baskervillərin iti"ni oxuyurdum. Bilirdim ki, bir azdan Xalanın iki qızından biri, böyüyü özünü yetirəcək... Burda yenə də redaktorun məsləhəti ilə bəzi məqamları buraxıram.

* * *

Uzun illər Xalagilin övladı olmamışdı və "Düz on beş ildən sonra Allah baxmışdı üzlərinə", bir-birinin dalınca iki qız vermişdi onlara. Onların bu əyriqızların üstündə necə əsdiklərini görmək lazımdı. Nənəmin dili ilə desəm, elə bil göy yarılıb göydən düşmüşdülər.

Onu da deyim ki, Xala da, onun əri də mənə böyük simpatiya ilə yanaşırdılar. Elə hey "Kaş sənə kimi bir oğlumuz olaydı!" - deyirdilər. Bir ara çox səmimi şəkildə məni oğulluğa götürmək də keçmişdi ürəklərindən, hətta dilə də gətirmişdilər istəklərini. Xala mənim hamını maqnit kimi çəkən qıvrım saçımın tumar çəkib soruşmuşdu: "Bizim oğlumuz olarsan?" Bu işdə kifayət qədər təcrübəsi olan adam kimi mən onlara qəşəng bir "bəli" cavabı vermişdim. Sonra arvad məsələnin ciddi olmadığını anlayıb: "Qismətdən artıq yemək olmaz" demişdi. "Şükür ki, on beş ildən sonra Allah heç olmasa bu qızları verdi bizə!"

* * *

Həmin yayın bitməsini istəməsəm də, günlər uçar, həftələr sürətlə əriyir, Ağdamda getmək vaxtı yaxınlaşırdı. Papam məktub yazıb nə vaxt qayıdacağımızla maraqlanır. Şəfiqənin isə qayıtmaq fikri yoxdu, mən bunu çoxdan hiss eləmişəm, bəhanəsi də vardı, Töhvə ürək xəstəliyi tapmışdı, bir ay da qalıb arvada qulluq eləmək istəyirdi. Həqiqətən, Töhvənin ürəkgetməsi vardı, bir neçə dəfə tutmasının şahidi olmuşdum, amma bu, indinin məsələsi deyildi, xəstəliyin on ildən çox stajı vardı.

Dərslər başlayırdı, mən getməliydim. Deməli, məni tək yola salmalı idilər Ağdamda. Elə də oldu, Şəfiqə anası ilə məni Bakıya gətirib Ağdam avtobusuna mindirdi. Töhvə, qızından fərqli olaraq, avtobusa minməmişdən qabaq məni qucaqlayıb öpdü, dünən dəlləyə aparıb bir az səliqəyə saldırdığı saçımı əlləşirdi, hətta gözündən yaş da çıxdı. Mən də kövrəldim. Qadın heç vaxt qoltuğundan düşməyən yastı qara redikülündən əzik-üzük "Belamor" qutusu çıxartdı. Əsən əlləri ilə bir papiros götürüb o vaxtlar az adamda olan gümüşü alışqanı ilə yandırdı. Dərin bir qullab vurub tüstünü məharətlə ağızdan-burnundan buraxdı. Papirosu heç kim onun kimi ləzzətlə çəkə bilməzdi. Adam elə ona qoşulub çəkmək istəyirdi. Çəkmişdim də. Onun qutusundan xəlvətcə götürdüyüm papirosu evdə tək qalanda əllərim əsə-əsə yandırır necə dərin bir qullab vurduğum yadıma düşəndə indi də başım hərlənir. Tüstü ciyərimə gedəndə elə bildim içimə xəncər işlədi. Bir müddət nəfəs ala bilmədim. Dəhşətli bir öskürək tutdu məni. Hannan-hana özümə gələndə başımın necə hərləndiyini hiss eləyib bərk qorxdum. Elə bildim öləcəm. Sakitcə uzanıb həyəcanla nə olacağını gözlədim. Ölmədim. Yəqin, ona görə ki, əsərin qəhrəmanı belə tez ölə bilməz.

Bu əməlin xeyri o oldu ki, mən papirosun dadına bir də on doqquz yaşımda baxdım. Onu da deyim ki, qırx il papiros çəksəm də, onun aşıqı, xəstəsi olmadım.

Töhvənin əsəbi və kəskin hərəkətlərini, bir qədər lotuyana danışığını, ustalıqla papiros çəkməsini xoşlayırdım. Bu qadına məndə heyranlıq qarışıq bir rəğbət hissi vardı. Yaşım az olsa da, çox şeyi başa düşürdüm. O vaxtkı yaşımı və bildiklərimi, duyduqlarımı yadıma salanda anlayıram ki, uşaq çox erkən yaşdan ən incə mətləbləri də qanır, dəqiq müşahidə edir.

Mənim içimdə lap erkən yaşdan, Ağdamda gələndən iki "mən" yaşayırdı, birinci "mən"i özümdən başqa heç kəs tanımırdı, ikinci "mən"im isə ətraf üçündü. Birinci "mən"imdən bəzi məqamları bu yazıda demişəm, amma axıracan yox, orda örtülü yerlər çoxdu. İkinci "mən"im isə reklam xarakterlidir, hamıya açıqdır. Bu "mən"im həmişə göz qabağında olub, böyüklərin sözüne qulaq asıb, onların istəklərinə köklənib, "bəli - xeyir"dən usanmayıb, yerinə uyğun hərəkət edib. Bir sözlə, nümunəvi uşaq, sayğılı yeniyetmə, tərbiyəli gənc!

Ətrafımda baş verən hadisələrə isə, çox vaxt gizli "mən"imin gözü ilə baxır, onun düşüncəsi ilə qiymət verirdim. Odur ki, Qubadakı müşahidələrim, qulağım alan sözlər, söhbətlər mənə bu ana-bala ilə bağlı çox şeyləri bildirmişdi. Mən Şəfiqəni, onun anasını Papamdan yaxşı tanıyırdım.

Mən bu qənaətdəydim ki, Töhvə dünyanın hər üzünü görmüş, bir qədər kişi ədaləti olan, mərd qadındı. Onda, yaxşı mənada, bir kişi başlanğıcı vardı. Dizdən bir az aşağı düz ətkli, boz rəngli kabardin parçadan olan yubkasını kişi şalvar geyən kimi çəkirdi əyninə. Qısa kəsilmiş saçını bir əlinin kəskin hərəkəti ilə tez-tez arxaya darayırdı, özü də bircə həmləyə. Vaxtı ilə rayon miqyasında məsul vəzifələrdə çalışmışdı. Rayon meyvə hazırlığı bazasının

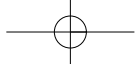
direktoru işləyəndə kişi həmkarlarının xəyanəti və acgözlüyü səbəbindən xeyli əskiyyə gəlmiş və haqsız yerə həbsə alınmış, altı il türmə həyatı yaşamış, şəhərin çox yaxşı yerində geniş, dəbdəbəli evindən məhrum olmuş, var-yoxundan çıxmış, evini-ailəsini itirmişdi. Həbsə düşəndən sonra arvada nisbətən çox fəqir əri oğlunu və qızını başsız qoyub doğma kəndinə çəkilməmiş və özünə bab bir kənd qızı ilə evlənmişdi, bir növ, heç bir tərəfdən tayı olmayan Töhvəni, ondan olmuş övladlarını unutmuş, hər şeyi sıfırdan başlamışdı. Yiyəsiz qalan Şəfiqə və qardaşı bir az uşaq evində, bir az da qohumların himayəsində yaşamışdılar. Şəfiqəni on altı yaşında Quba teatrına cəlb eləmişdilər, burada Papama ərə gedənə qədər aktrisa kimi çalışmışdı. Töhvə həbsdən çıxanda o, artıq əməlli-başlı aktrisa imiş.

Töhvə Qubanın kəndində yaşayan və hansı dildənsə dərs deyən ərinə heç vaxt bağışlamamış, heç adını çəkməyi də özünə sığışdırmamışdı. Şəfiqənin Papama ərə getməsinə də qəbul eləməmişdi, amma susmuşdu, görünür, qızının teatrda işləməsi onun qabağını kəsmişdi, başa düşmüşdü ki, onun kiməsə ərə getməsi zay olmuş reputasiyasını tam da olmasa bərpa eləyə bilər.

Papam da Şəfiqəni elə səhnədə görmüşdü. Quba teatrı Ağdamda qastrolda olarkən Papam çoxdan teatrdan ayrılmış sabiq aktyor kimi teatr xatirələrini təzələmək qərarına gəlir və "Məlikməmməd" tamaşasına baxır. Şəfiqə Divə əsir düşmüş qızlardan birini oynaymış. Papam quyudan çıxarılan Şəfiqəni gören kimi ona necə vurulursa, evdə qoyub gəldiyi arvadı da yadından çıxır, daha doğrusu, evli olduğunu bilmərrə unudur.

Başı daşdan-daşa dəymiş, xəyanətlər görmüş, türmədə yatmış Töhvənin, əslində, ona heç dəxli olmayan bir yeniyetməyə görə ağlaması bir az qəribə idi. Amma Hacı Qəmbər demiş, uşaqlıqda mən, artıq bildiyiniz kimi, çox göyçək uşaqdım, plyus böyüklərə özümü istətməyi də bacarırdım, ona görə də mənə o yaşında istəməmək, biganə qalmaq çətindi, az adam olardı ki, yanımdan ötəndə mənə saxlayıb "Kimin oğlusan? Neçənci sinifə gedirsən? Qiymətlərin neçədir?" kimi axmaq suallar verməsin, heç olmasa "naxadu" qıvrım saçıma əl vürməsin, yanağımı sığallamasın. Arvadlar isə fürsət düşən kimi üzümdən öpürdülər. Ağdamda qonşuluqda məndən bir neçə yaş böyük Xatirə adında bir qız (bir az havalı idi) girəvə tapanda, heç nəyə, heç kimə məhəl qoymadan, mənə marça-marçla elə öpürdü, əlindən güclə qurtarırdım. Bir dəfə də məktəbdən evə qayıdanda Ağdama qastrola gəlmiş Musiqili Komediya Teatrının bir dəstə aktyoru ilə rastlaşmışdım, Lenin bağının yanında. O dövrlərdə teatrda tamaşaya qoyulan bütün əsərlərdə duzsuz baş rolların əsas ifaçısı aktrisa-müğənni Şəfiqə Qasimova yoldaşlarına göstərərək "Ay allah, bu nə qəşəng uşaqdı!" deyib mənə saxlamış, cavablarını əzbər bildiyim suallarını verəndən sonra saçımı qarışdırıb qəşəng biçimli, həm də pamadalı dodaqlarını yanağıma yapışdırmışdı. Onda Şəfiqə xanımın heç ağılına da gəlməzdi ki, o, gələcəyin məşhur dramaturqunu öpür.

Amma bir az əvvəl qeyd elədiyim kimi, mən göründüyüm qədər də sadə, sadələvh uşaq deyildim, özümü istətməyi yaxşı bacarırdım, başqa sözlə, böyüklərə kəf gələ bilirdim. Töhvənin də qəlbini beləcə fəth eləmişdim. Ona görə də qadın mənə qayğı ilə yanaşır, hətta qızı ilə mənə görə sözləşirdi, hesab edirdi ki, Şəfiqə mənə layiq olduğum münasibəti göstərmir, mənə insafsız davranır, hətta görəndə ki, Şəfiqə mənə oğlan uşağına yaraşmayan iş buyurur, hirsələnirdi. Qızına tat dilində bir-iki söz deyib əsəbi hərəkətlə çox vaxt barmaqları arasında unudulub sönmüş papirosunu alışırdı. Elə burda yadıma düşdü ki, Şəfiqənin tat olduğunu deməmişəm. Düzdü, mən o vaxtadan tat adlı xalq tanımırdım, amma Şəfiqənin fars dilini başa düşdüyünü

bilirdim. Yadıma gəlir ki, o, radio ilə İrani tutur, orda gedən söhbətlərə qulaq asır, həvəsi olanda mənə də tərcümə edirdi. Şəfiqə Ağdamda dəmirçilik eləyən beş-on lahıcın da dilini bilirdi. Nənəmin olan-qalan mis qazanlarını misgərlərə satanda onların dilində danışır. Hərdən Papamla məzələnəndə fars dilinə bənzəyən bu dildə biz başa düşməyək deyə sözlər, cümlələr deyirdi. Papam onu çox vaxt başa düşürdü, mənim də anladığım məqamlar olurdu.

* * *

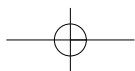
Mən ilk dəfə idi təkbaşına belə uzaq yola çıxırdım. Yolda yeməyə Töhvə mənə iki dəne pavidlalı bulka almışdı vağzalda. Bulkaları iki dəfəyə yedim, krantdan su içdim. Cibimdə Töhvənin verdiyi üç manat olsa da, dayanacaqlarda qarğıdalı, pəraşki, iris və sair xırdavat satanlardan heç nə almadım. Bilirdim ki, Papam işləmir, bu pul mənə lazım olacaq.

* * *

Ağdama çatanda axşam düşmüşdü. Qarşılayanım yoxdu. Yüküm 7-8 kitabdan ibarət dərsliklərimdi. Kitablari da mənə Töhvə almışdı. Sonradan, bəlkə, bir beş-altı aydan sonra "Ən yeni tarix" adlı dərs kitabının lap arxa səhifələrinin birində qəhvəyi karandaşla tələsik yazılmış bu sözləri oxudum: "Əli, tarix unudulmazdı, sən də bizi unutma". İmza olmasa da xətdən bildim ki, yazının müəllifi Töhvədir. Bu bircə cümləni oxuyanda, yadımdadı, mən məktəbin ən ucqar küncündə yerləşən və uşaqların "Kamçatka" dediyi sinifdə dərsdəydim, elə bil tok vurdu məni. Qadının papiros çəkməkdən xeyli qalınlaşmış kişi səsinə xatırladan səsinə eşitdim, kişiyana ədalətini gördüm, barmaqlarının mehriban təmasıni saçımnda hiss elədim. Gözlərim doldu, ağzım əyildi, sifətimi gizlədib ağlamaq istəyimi çətinliklə dəf elədim. Mən onları unutmuşdum! Yox, unutmamışdım, heç vaxt da unuda bilməzdim, əlli ildən sonra yazdığım bu sətirlər də göstərir ki, o qadınlar həmişə mənim içimdə, xatirimdə, xarakterimdə yaşayırlar, həmişə də yaşayacaqdılar, o vaxtsa mən onlardan sadəcə üz çevirmişdim. Bakı vağzalında ayrıldığımız gündən keçən altı-yeddi ayda mən bir barmaq kağız belə yazmamışdım onlara. Səbəbini bu günə qədər də bilmirəm. Onlarla keçirdiyim o axırıncı yaydan sonra mən nə Töhvə ilə, nə də altı il mama deyib çağırtdığım Şəfiqə ilə bir daha görüşmədim.

* * *

İllər sonrası bir dəfə Bakıda təsadüfən küçədə gördüm Şəfiqəni, Malakan bağının yanında. Kimdənsə eşitmişdim ki, Teatr institutunda qiyabi təhsil alır. Yaxınlaşıb görüşmədim, uzaqdan onu müşahidə elədim, gözdən itirənə kimi. İndi mənə tamam yad olan bu qadın mənim həyatımda neçə il baş rolda oynamışdı. Məni çimdərək, əynimə qəribə geyimlər tikib geyindirib kiçik yaşlarımda, məni danlayıb, haqsız yerə incidib, əlbuyruqçusu kimi işlədib, bütün azadlığımı əlimdən alıb, məni gözüqıpq eləyib, mənim uşaqlığımi öldürüb. Bununla belə, mən ona nifrət eləmərdim, heç sən deyən incikliyim də yoxdu. Bəs onunla görüşməkdən məni nə saxladı? Bilmədim, amma hiss edirdim ki, mən düz eləyirəm. Mənim ona sözüüm yoxdu. Görünür ki, o da məni həyatından silib atmışdı. Bu gün də bilmirəm neçə il mama deyib çağırtdığım o qadın sağdır ya yox? Əslində, fərqi yoxdu. Uzun illərdən sonra da o qadınla bağlı heç nə mənim qəlbimi titrətmir.

Yenə də Dəyirman həyəti

Anasının danlaqları Yurikin beyninə girmirdi, onun fikri-zikri elə fotoaparata idi. Yaxşı şəkillər çəkir, Qəzənfər də ona bir ustad kimi məsləhətlər verirdi. Sonralar Bakıda 60-70-ci illərdə hərdən Yurikə rast gəlirdim, fotoqraf işləyirdi. Malakan bağının yanında, "Çiniçi" mağazasının yerindəki köhnə Bakı həyətinə onun kiçik fotoatolyesi vardı. Bir dəfə onun yanına şəkil çəkdirməyə gedəndə məşhur "Şərikli çörək" filminin həyət çəkilişlərinin şahidi olmuşdum.

Haqq üçün deyim ki, Baqrat kişinin ailəsi də, özü də çox abırlı, tərbiyəli idi. Onların bu tərbiyəsinə, xüsusilə Baqrat kişiye görə hamı bu ailəyə hörmətlə yanaşırdı, bir Knarik dözmürdü Baqratgilə, paxıllıq eləyirdi. Odur ki, onlara münasibətdə yeri-göyü dalayırdı, dava eləməyə bəhanə gəzirdi. Əgər belə bir bəhanə tapırdısa, vəssalam! O gün Davidovların günü qara olurdu.

Knarik tez-tez küsülü olduğu bu adamlara, xüsusilə Arusyaka sataşır, söz atır, dava salırdı. Belə davaların birində Knarik geyinib-kecinib işə getməyə hazırlaşan və arvad davalarına, demək olar ki, baş qoşmayan Baqrata həmlə elədi. Ağız köpüklənə-köpüklənə, ermənicə nəse deyə-deyə həyət süpürgəsi ilə kişini döyməyə girişdi. Bu artıq son həddi. Nəse olmalı, bəlkə də, qan tökülməliydi. Bütün məhlə tamaşaya durub kulminasiyanın açılışını gözləyirdi.

Baqrat süpürgə zərbələrinin altında çaşıb qalmışdı. Neyləyəcəyini kəsdire bilmir, müqavimət də göstərmirdi. Hiss olunurdu ki, süpürgə zərbələrindən qorunmağı özünə sığışdırmır. Sir-sifətdən çıxmış arvad isə getdikcə azğınlaşırdı. Nəhayət, rüsvay olmuş kişi hirsindən tüpürçək ifraz edən qadını dayandırmaq üçün ermənicə nəse dedi. Elə bil Knarikə od qoydun. Hikkəsindən aqlını itirmiş qadın dava-dalaşdan ləzzət alan tamaşaçıların gözünün qabağında arxasını Baqrata çevirib ətəyini yuxarı, belinə qaldırdı. Əlini on qoyun quyruğuna bərabər yanına bir-neçə dəfə ləzzətlə şappıldadıb erməni dilində deyil, bizim dildə elə bir təklifdə bulundu ki, onu redaktorun müdaxiləsi olmadan da təkrar eləyə bilmərəm. O sözdən və əcaib təklifdən sonra Baqrat kişi qadının öz şapalağından hələ də titrəyən yanına yaxşı bir təpik vurmali idi, amma, dediyim kimi, Baqrat çox tərbiyəli kişiydi; Knarik isə hələ də iqiqat dayanıb təklifinin nəticəsini gözləyirdi.

Rəngi pərtlikdən və haqsız təhqirdən qapqara qaralmış Baqrat Knariki elə iqiqat vəziyyətdə qoyub ağır addımlarla yoluna davam elədi. Bu davadan çox keçmədi, Davidovlar ailəsi Dəyirman həyətinə çıxıb daha yaxşı, geniş və rahat evə köçdülər. Həqiqətən, hər pisin bir yaxşı tərəfi də var.

Onu da deyim ki, bu həyətdə dava-dalaşlar, küsüşmələr, vuruşmalar epizodik xarakter daşıyırdı. Məhlə adamları əsasən mehriban qonşuluq şəraitində dolanırdılar və bu həyətdə maraqlı münasibətlər, kiçik sevgi intriqaaları, flirtdən o yana getməyən kişi-qadın əlaqələri də baş verirdi. Əlbəttə, mən bu münasibətləri yeniyetməlik yaşlarımda o qədər də... anlamırdım demək istədim, amma yox, o zamanlar "flirt" sözünü bilməsəm də, münasibətlərin mahiyyətini başa düşürdüm.

Axi, otuz yaşını keçdiyini cidd-cəhdlə gizlədən Donaranın on altı - on yeddi yaşlı oğlana sivaşmasını necə başa düşməyəsən? Bu sivaşma əvvəl-əvvəl sivaşma xarakteri daşıyırdı və oğlanı, yeni məni, qızardır, bir az da pərt eləyirdi. Eyni zamanda vaxtında dərilməyən meyvə kimi sulanıb saplağına ağırlıq eləyən bu qızın ikibaşlı zarafatları, hər dəqiqə sızanaqlı yanaqlarına əl atması, guya təsadüfən əlimə-qoluma toxunması məni həyəcanlandırmaya bilməzdi. Burda Donaranı söhbətin desert hissəsinə saxlayıb deyim ki, axırıncı

Quba səfərindən qayıtdığım yayın sonunda mənim sifətim birdən-birə sizanaqlarla doldu, bir gecənin içində "prişşik" basdı üzümü. Sonra il-il artdı, məktəbi bitirəndə üzümdə təmiz yer qalmamışdı, üstəlik, burnum da xeyli yekəlib qabağa çıxmış, üzümün xeyli hissəsini tutmuşdu. Uşaqlıqda olan yaraşığım məni birdəfəlik tərk elədi...

Nənəmlə mən

Qubadan Şəfiqəsiz qayıdıb gələndən sonra ailəmizin və, təbiidir ki, həyatımın yeni bir mərhələsi başladı. İndi biz üç nəfərdik: Papam, Nənəm və mən. Bura onu da əlavə eləyim ki, Papam hələ də işsizdi, deməli, maddi vəziyyətimiz gərgin, hətta dözülməzdi.

Nənəm çox qoca olduğundan heç xörək də bişirə bilmirdi, qab-qazan əlindən düşürdü, bir dəfə paltarlarını yumaq üçün qızdırdığı bir qazan qaynar su ilə ayaqlarını yandırmış, bir neçə ay özü də, biz də zülm çəkmişdik. Onun olan-qalan qüvvəsi bütün günü deyilməyə, qarğış eləməyə və öskürməyə çatırdı. Arvad faydalı iş görmək qabiliyyətindən çox-çox uzaqdı.

Papam işləməsə də səhər evdən çıxır, ancaq hava qaralandan sonra, bəzən də lap gecəyarısı gəlirdi evə, çox vaxt da kefi yuxarı. Ağdamın baməzə söhbət sevən kefcil oğlanları, demək olar ki, hər gün Papamı kababxanalara, restoranlara yeyib-içməyə aparırdılar. Kişi gününü pis keçirmirdi, yemək-içməkdən də korluq çəkmirdi. Cibinə siqaretpulu adıyla xərclik də basırdılar. Problem Nənəmlə mənimki idi.

Papam hər gün, bəzən də günəşini mənə bir manat pul verirdi. Bu pulla mən evi dolandırmalıydım. Pis-yaxşı, bir-iki adda xörək bişirməyi öyrənmişdim. Demə, Şəfiqə cürbəcür işlər buyuranda məni bu günə hazırlayırmış. Yaxşı ki, Mənaf köçüb yaxına gəlmiş, Dəyirman həyətinə bitişik bir ev kirələmişdi. Dediym kimi, Mənafın arvadı mənim atabir bacımdı. Az-çox o bizə əl yetirirdi. Elə Mənaf da bizi unutmurdu. Ümumiyyətlə, Mənafın ən yaxşı xüsusiyyəti onun Papama nisbətə çox səxavətli olmasında idi. Bununla belə, evin bütün işlərini mən görməli olurdu, məsuliyyət mənim üstümdə idi. Mən evi yığışdırmalı, bazara getməli, xörək bişirməli, su gətirməli, bir sözlə, evin bütün təsərrüfat ehtiyaclarını ödəməliydim. Doqquzuncu sinifdə oxuyan on beş yaşlı oğlan üçün çox çətin missiya idi. Amma çıxış yolu yoxdu, yaşamaq, təhsil almaq, qoca nənənin qayğısına qalmaq lazımdı. O nənənin ki, mənə məhəbbət bəslədiyini heç vaxt hiss eləmədim, bir "Başına dönüm, ədə! Səni verənə şükür! Gözümün işığı!" kəlməsini eşitmədim o arvaddan. Nədənə ona elə gəlirdi ki, mən onun oğlunun, yəni Papamın evini dağıdıram. Arvad mənə ögey oğul, ögey nəvə kimi baxırdı, baxmayaraq ki, mən onun doğmaca qızının qarnından çıxmışdım.

Beləcə, 1963-cü ilin yayını keçirdik, əsas imtahan qışda oldu.

* * *

Ovaxtlar Ağdamda hamı evi odun peçi ilə qızdırırdı. Normal yaşayışı olan ailələr hələ yayda odun tədarük edirdilər. Qışı rahat başa vurmaq üçün ən azı iki yük maşını yaxşı odun lazımdı. O qış biz odun da ala bilmədik, amma donmamaq üçün evi qızdırmaq lazımdı. Papam hələ də işsizdi, odun almaqdan danışmağa dəyməzdi. Nənəm məni sevməsə də, onun soyuqdan titrəməsinə baxa bilmirəm, elə özüm də əziyyət çəkirəm. Əlimə nə taxta-tuxta, zir-zibil düşürsə, yığıb gətirirəm, peçdə yandırıb beş-on dəqiqəlik də olsa evi qızdırıram, amma bu çıxış yolu deyil. Nəzərlərim bizim kiçik

həyatımızın tualetə yaxın tərəfində çox yoğun və, demək olar ki, qurumuş çəkil ağacına yönəlir. İki adam əl-ələ versə, o ağacın gövdəsini qucaqlaya bilməzdi. Mən o ağacı kəsib doğramaq qərarına gəlirəm. Bunun gücüm xaricində olduğunu bilsəm də, soyuq məni buna məcbur edir.

Ağzının yarısı qırılmış küt balta ilə işə başlayıram. Hər gün məktəbdən qayıdandan sonra nərdivanla çəkilin başına çıxır, əvvəlcə qurumuş budaqları qırıram. Sonra aşağı düşüb həmin budaqları çilikləyib peçin ölçüsünə uyğun doğrayıram. Mənim o çoxillik çəkil ağacı ilə mücadiləm getdikcə qızıdır. Əvəzində peçimiz, pis-yaxşı, yanır. Bir gün, beş gün, budaqlar qurtarır, indi qalır çox yoğun gövdə, ağzının yarısı qırıq balta və mənim qabar bağlayıb suluqlamış əllərim, amma nə olur-olsun, qışdan salamat çıxmalyıq. Nənəm hamama gedəsi halda deyil, hərdən onu çimzirmək lazımdı, deməli, peç yanmalı, ev isti olmalıdı. Burda bir vaxtlar Nənəmdən eşitdiyim bir əhvalat köməyimə gəlir.

Deyir, keçmiş əyyamlarda bir oğlan bir qıza elçi düşəndə qız evi oğlanın bərkliyini-boşluğunu yoxlamaq üçün ona mənim çəkilmə yoğunluğunda bir kötük vermişlər ki, doğrasın. Əgər oğlan işin öhdəsindən gəlirdisə qızgildən "hə" cavabı alırdı, gəlmirdisə, "yox" kəlməsi eşidirdi. Bir dəfə bir adaxlının da qabağına kötük itələyirlər. Oğlan bir az ağıldan zay, bədəndən də çəlimsizmiş, odun yarmaqda da mənim kimi səriştəsi yoxmuş. Qız görür oğlan işin öhdəsindən gələ bilməyəcək, deməli, adaxlı əldən çıxacaq. Qərara gəlir ona yardım eləsin, amma necə? Elə zaman, elə dövrəndi ki, qız oğlana heç yaxınlaşa bilməzdi. Nəse bir fənd işlətmək lazımdı. Yaxşı ki, oğlana nisbətən qız daha ağıllı imiş. Tələsik bir qab ayran götürüb aralıda şöngüyüb yad oğlana hirsle baxıb mırıldayan, boynundakı zənciri çeynəyən itə yaxınlaşır və ayranı yerə tökür. İt acgözlüklə ayranı yalamağa başlayır. Onda qız oğlana eşitdirmək üçün itə müraciətlə deyir:

- Ay it, tələsmə, üzdən-üzdən yala, üzdən-üzdən!

Oğlan nə qədər küt olsa da, itə xitabən deyilənin məhz ona aid olduğunu başa düşüb kötüyü qızın dediyi kimi üzdən-üzdən doğramağa başlayır və tez bir zamanda sınaqdan üzü ağ çıxır.

Mən də həmin ağıllı qızın məsləhəti ilə o yoğun çəkili üzdən-üzdən, qamqalaq-qamqalaq doğramağa başlayıram. Hər gün küt baltamı ağacın oraburasına çırpa-çırpa bir-iki manqal qamqalaq tədarük eləyirəm. Böyük çillənin axırınacan mən o çəkili dibindən doğraya-doğraya, qamqalaqlar qoparda-qoparda yerə yıxdım. Qonşular məəttəl qalmışdılar. Heç kəs gözüne inanmırdı, elə mən özüm də.

Yelmar dayı çəkili böyrü üstə yerdə görəndə heyretindən mat qalmışdı.

- Mamed, sən öl, mənim o eşşək belinnən düşməyən gədələrim bunu eliyə bilməzdilər. Özdəri də sığa boydadılar.

Papam qürrələnir:

- Ə, sığa boyda olmaxnan dəyil ha, adamın gərək ağılı ola!

Bax, onda, deyəsən, Nənəm də dedi ki, ömrü uzun olsun bu gədənin, yoxsa mən yazı çıxmazdım. Ömrünün axır illərində arvadın yaşamaq şərti qışdan yazı çıxmaqdı: "Bu yazı çıxsam, ölmərəm", "Məni bu qara geyif, göy çalmış qış aparajax", "Adam istidən dəyil, söyuxdan ölür".

Nənəmin Allahla da öz haqq-hesabı vardı. Hava pis olanda münasibət kəskinləşir, arvad açıqca Allaha tənə edir, hətta danlayırdı:

- Genə nə qara geyif göy çalırсан, çıxart dayna bu gününü!

Bir az qabağa qaçıb deyim ki, yazı çox ümidli olan arvad çox qorxduğu qışda deyil, öz dili ilə desək, yazın qırx beşində, yəni yazın oğlan çağında vəfat elədi.

* * *

1963-cü ilin qışından Nənəm salamat çıxsa da, Əmim rəhmətə getdi ürək xəstəliyindən. Düzdü, o, mənim həyatımda çoxdan elə bir rol oynamırdı, amma mənə çox doğma olan sakit, təvazökar, doğma bir insanın ölümü təklədi məni. Məni kəndə yas yerinə apardılar. Hamının mənə maraqla baxdığını hiss edirdim. Əslində, ağlamalıyım, amma bacarmadım, ağlaya bilmədim. İçim ağır nisgillə, hüznə dolu olsa da gözlərim quruydu.

Həmin il həm də mənim sevimli Xruşşovumun "ağıllı" iqtisadi siyasətinin nəticəsində dəhşətli bir çörək qıtlığı yaranmışdı. Ağdamda buğda, un və təbii ki, çörək tapmaq müşkülə çevrilmişdi. Hətta elə vəziyyət yaranmışdı ki, müharibə vaxtında olduğu kimi, çörəyə norma qoyulmuşdu: adam başına üç yüz qram, özü də qara çörək.

Ailəmin adı evimizdən xeyli aralıda yerləşən çörək budkasındakı siyahıda idi. Budka bazara və məktəbimə yaxındı. Öz-özünə aydındı ki, həmin o çörəyi nə Papam növbəyə dayanıb alandı, yəni özünə, şəxsiyyətinə sığışdırmazdı, nə də Nənəm bu işi bacarandı.

Əmimin vəfat elədiyi gündən çox keçməmişdi. Soyuq gündü. Dərsdən çıxıram. Çörək almalyam. Bazara tərəf yönəlirəm.

Budkanın ətrafında növbə gözləyən xeyli adam var. Hələ çörək gətirməyiblər. Dedilər saat dördde olacaq. Mən də növbəyə yazılıram. Düz iki saat gözləməliydim. Havayı yol ölçmək istəmədim, ona görə də evə gedib bir də qayıtmaq fikrindən daşındım. Həm də Nənəm əliboş gəldiyimi görüb mütləq qara-qışqırıq salacaqdı. Bir tərəfdən də, Ağdam saatına gümanım yoxdu, burda vaxta münasibət nisbi idi, dörd deyib üçdə də gətirə bilərdilər, beşdə də.

Hava get-gedə soyuyur. Əynim yalındı. Ölümündən əvvəl iki-üç il xəstə yatdığından Əmim işləyə bilmir, qazanmırdı. Deməli, mənə sıyrıqlı alan da yoxdu, əlsa da geyinməzdim, xeyli vaxtdı yaraşdırmırdım özümə sıyrıqlını. Ağdamda sıyrıqlı geymək "kəççilik" əlaməti idi.

Əynimdə tünd boz rəngdə pamaziya oxşar parçadan astarsız pencək vardı. Papamın illər dostu olan Böyükkişi əmi "mesprom"dakı dərzisi sexində tikdirmişdi. İlk vaxtlar uzununu az qala dizimə çatan o pencəyi geyməyə utanırdım, elə bilirdim məktəbdə hamı mənim bu qəribə pencəyimə baxıb gülür. Deyim ki, uşaqılıq illərimdə geyimimə görə həmişə sıxılmışam, utanmışam, hətta əzab çəkmişəm. Sıyrıqlım, əynimə xeyli yekə parusin kostyumum (o kostyum mənə iki il - mən yekəlib onun ölçüsünə uyğunlaşana qədər əzab verdi), Papamın köhnələrindən tikilən, çevirdirilən, calaşdırılan daha nə bilim nələrim, Papamın ayağına dar gələn, mənim ayağıma isə iri olan çəkmələri... Geyimimə görə bir-iki dəfə sevinmişəm. Papam "Remstroykantoranın" rəisi olanda ilk dəfə mənə məxsusi olaraq çox gözəl bir kostyum aldı. Bu, yeniyetmələr üçün çox dəbdə olan, özü də Çexoslovakiyada tikilmiş idman stilində şalvar-kurtka idi. Kostyum həm "modni"dı, həm də əyniməydi. Ən çox xoşuma gələn isə ətəyi rezinli, sinəsində klapanları olan iki cibli kurtka idi. O kostyumunu iki il dalbadal geyindim, əynimə balacalaşana qədər. Yəni də geyəcəkdim; günlərin bir günü Nənəm şalvarın süzülmüş, amma hələ cırlmamış dizlərinə tünd göy sətindən yamaq salmasaydı. Sevdiiyim o kostyumda qonşu qızla şəklim var. Bu şəkildə mən çox xoşbəxtəm. Hələlikse, mənə xeyli əzab vermiş pamazi pencəkdə titrədirəm.

Bərk üşüyürəm. Odun doğramaqdan içi qabar bağlamış, üstü havanın sazağından çat-çat olmuş əllərim soyuqdan gör-gör göynəyir. Dilim söz tutmur. Hərdən qızınmaq üçün yaxındakı aptekə girir, az qala daş kömür peçinin qarına girirəm.

Nəhayət, üstünə "Çörək- Xleb" yazılmış maşın göründü, adamlar tərpəşdi. Mənə düşən bir buxanka qara çörəyi hansı müsibətlə aldığına nağıl eləyib qan qaraltmaq istəmirəm; şikayətlənməyi və gileylənməyi heç uşaqlıqda da özümə sığışdırmamışam.

İsti çörəyi qoltuğuma sıxıb az qala qaça-qaça evə yollanıram. Bilirəm ki, Nənəm acdı. Elə mənim də ürəyim acından siyirilir, amma sevinmirəm, içimdə elə bir kədər, elə bir ağırlıq var ki, indi də həmin vəziyyəti xatırlayanda əlli ilin o tayında qalmış yeniyetmənin vəziyyəti gözlərimi yaşardır.

Qoltuğumda çörək evə salıram özümü, axırıncı qamqalaqların yandığı peçə soxuluram, göynəyən əllərimi az qala isti qara metala yapışdırıram. Göynərti bir az da güclənir. Sifətimin ağırdan əyildiyini hiss edirəm. Nənəm, görünür, çoxdan başlamış öskürək tutmasını bitirib töyşüyə-töyşüyə qışqırır:

- Ay üstünə od tökülsün, hardasan? Bəs demirsən nənəm kopaqqızı öldü ajınnan?

Mən zığıldaya-zığıldaya ağlayıram. Məni ağladan nə əllərimin göynərtisi idi, nə də Nənəmin qarğıışı, onsuz da ondan alxış gözləmirdim, dediklərini də çoxdan vecimə almırdım. Məni ağladan Əmimin ölümündən sonra içimdə yığılıb qalmış və heç kimə etiraf eləmədiyim qəhər, Mamamın dərdi, bacı-qardaşlarımla yetim qalması idi. Məni ağladan həmişə içimdə diri olan gizli qürurumun bir buxanka qara çörəyə görə əzilməsi, təhqir olunmasıydı. Fəhm gücünə hiss edirdim ki, mən bu həyat tərzinin adamı deyiləm, məni əhatə eləyən insanlardan xeyli fərqli olduğumu düşünürdüm, amma sərt reallıq başqa şey deyir, məni əzirdi. Bir təsəllim vardı; həmişə, lap uşaq vaxtlarımdan reallıqla hesablaşmağı bacarırdım. Bax, bu keyfiyyətim mənə yaşamaqda, ən çətin vəziyyətlərdən az itki ilə çıxmaqda yardımçı olub. Personajlarımdan birinin dedi ki: "Sən reallıqla barışmaya bilərsən, amma onunla hesablaşmağa məcbursan!"

* * *

Nəhayət, Papama iş verdilər. İndi o, "rayispalkom" deyilən rayon İcraiyyə komitəsində əhəmiyyətsiz bir şöbəyə müdir təyin edilmişdi. Bu iş ürəyincə olmasa da, razılaşmağa məcbur olmuşdu. Maaşı yüksək deyildi, amma, Nənəm demiş, "Nəhlət yoxa!"

Papam Bakıya ezamiyyətə getməyi çox sevirdi, Bakı üçün də bərk darıxmışdı. İşləmədiyi üç ildə bir dəfə də olsun paytaxta yolu düşməmişdi. İndi əvəz çıxmağın yeri vardı. Şöbənin işi ilə bağlı tez-tez, azı ayda bir dəfə Bakıya gedib yuxarı idarəyə hesabat verməli idi. Bakıdan hər qayıdanda əynində təzə nəşə olurdu, ən azı qalstukunu təzələyirdi. Hərdən mənə, hətta əyni-başı çoxdan tökülmüş Nənəmə də əl yetirirdi.

Şəfiqənin qayıdıb gəlməsinə olan-qalan ümid də çoxdan yox olmuşdu. Xeyli vaxtdı qırdı-qaçdılığına bəraət qazandıran, baş verənlərdə, ilk növbədə, yazıq Nənəmi günahlandıran məktublarının da arası kəsilmişdi. Onun yazdığı məktubları oxumaq üçün Papam hərdən mənə verirdi, amma özünün nə yazdığından xəbərim olmurdu. Məktublarının birində Şəfiqə yazmışdı ki, qorxuram nənən (Papam anasına "nənə" deyirdi) saçını kəsə-kəsə "strişka" eləsin. Bu atmacanın məzmunu mənə məlumdu.

Məsələ buydu ki, Nənəm Şəfiqənin vaxtında heç olmasa həftədə, on gündə bir məscidə gedirdi. Əgər bu gediş gəlinlə dava-qırğından sonra baş verirdisə, qayıdanda mütləq ona eşitdirirdi ki, saçından kəsib qoyub məscidə. Bu o deməkdi ki, Nənəm kiməsə qarğıış eləyib, kimisə Həzrət Abbasa tapşırıb və girov kimi də saçının ucundan kəsib qoyub məscidin hansısa bucağına. Əgər döyüş çox ağır olub yaralar dərinə işləyirdisə, Nənəm saç kəsməklə

kifayətlənməyib, birbaşa Həzrət Abbasa ərizə yazdırırdı. O da məlumdu ki, qarğış o zaman effekt verir ki, obyektin bundan xəbəri olsun. Nənəm də mütləq elədiyi niyyətlər haqqında öz obyektinə, yəni Şəfiqəyə xəbərdarlıq edirdi. Gərgin vəziyyət bir neçə gün davam edirdisə, qarğışların sayı artırdı, deməli, Nənəm məscidə tez-tez, bəzən hər gün getməli olurdu. Doqquz-on yaşlarımda mənə elə gəlirdi ki, məscid kiməsə qarğış eləmək üçün xüsusi yerdə. İndi Nənəmin "strişka"sından yazanda Şəfiqə keçmiş olayları yada salıb Papama kinayə edirdi.

Yeri gəlmişkən, Şəfiqə kinayə eləsə də, Nənəm Dəyirman həyatında namaz qılan, oruc tutan, məhərrəmlik ayınlarına riayət edən yeganə, deyək ki, imanlı ağbirçəkdi. Onun dini tərbiyəsi Novruzlu ilə bağlı idi. Ağdamın ən qədim kəndlərindən biri kimi tanınan Novruzlu məscidi olan az kəndlərdən biri idi. Ana babam Şahverən kişi də, yəni Nənəmin, necə deyərlər, ömür-gün yoldaşı on ildən çox həmin məscidin qarovulunu çəkmişdi, özü də məccani, yəni ictimai əsaslarla. Mən namaz, zikr, oruc, məhərrəmlik, qətl və şəbehin nə olduğunu Nənəmdən öyrənmişdim. Kəlmeyi-şəhadəti də Nənəm diqtə eləmiş, mən yazmışdım, hətta əzbərləmişdim də. Yatağa girəndə Nənəm şüşəbəndin yuxarı başındakı çarpayısında, mən də aşağı başındakı çarpayıda kəlmeyi-şəhadətimizi deyib yatırdıq. Ağdamda da Nənəm vaxtaşırı şəhərin lap mərkəzindəki qoşa minarəli məscidə gedirdi. Mən də məktəbə həmin məscidin yanından keçib gedir, gündə üç dəfə azan səsi eşidirdim.

Bu yaxınlarda jurnalistlərdən birinin Ağdam məscidi ilə bağlı bir sualı məni o uzaq illərə apardı. Sualın məğzi beləydi: düşmənlərimiz Avstraliyanın qədim peşə ilə məşğul olan bir aktrisasını Xankəndindən Ağdama gətirib müqəddəs Allah evinin qabağında müxtəlif pozalarda şəklini "atdırırlar", bu barədə bir ağdamlı yazıçı, ziyalı kimi nə deyerdiniz?

İlk reaksiyam sualı cavabsız qoymaq oldu, amma bu tez keçdi, hiss elədim ki, danışmağa ehtiyacım var. Jurnalistə dediyimi olduğu kimi təkrar edəcəm: "Mən o aktrisanı qınamıram, onun üçün harda, hansı şəraitdə poza verməyin fərqi yoxdur, təkni vermək olsun. Qaldı həmin fotosessiyanı təşkil edən ermənilərə... onların bu addımı mənə nifrət deyil, rəhm oyadır. Ermənini yaşadan, bütün şər əməllərə təhrik edən kin, paxıllıq, həsəd və, əlbəttə, sonsuz nifrətdir. O, bu nifrətlə doğulur, bu nifrətlə böyüyür, bu nifrətlə də ömrünü başa vurur. Nə qədər acı olsa da, bu nifrətin əsas obyektlərindən biri də bizik.

Çaqqal Tabaki kimi, daha güclülərə sığınıb, yalmanıb torpaqlarımızı qəsb etməkdən ürəyi soyumayan erməni hələ acıq da verir, müvəqqəti qələbəsinin dadını çıxardır. Bax elə həmin provokasion şəkillərin özü də acığa xidmət edir. Əslində, bu, nifrətdən boğulan insanın aciz çabalarını, aqoniyasını xatırladır və bu, normal ağıla, məntiqə sığmayan natəmiz əməllər, yenə də deyirəm, mənə nifrət deyil, rəhm oyadır o bədbəxt insanlara, ömrünü xeyirə deyil, şərə xidmətə sərf edən xəstə təxəyyüllü ermənilərə. Axı, bu pisliklər, məkr və xəbisliklər, hətta "qələbələr", ermənini xoşbəxt eləmir, əksinə, daimi məhrumiyyətlər və uğursuzluqlar içində inləyir, zarıyır və nəhayətdə diz çöküb güclülərə əl açmağa məcbur olur. Bu, erməninin həyat tərzidir.

Mənim üçün müqəddəs məscidin qabağında peşəsinə və ixtisasına uyğun pozalar verib şəkil çəkdirmək o qədər də dəhşətli deyil, məscidə it bağlamaqla məscidi murdar eləyə bilməzsən. Dəhşətli və kədərli olan odur ki, biz Ağdama, Vahid Qazinin dediyi kimi, "ruhlar şəhərinə" ayaq basa bilmirik. Hər bir ağdamlının and yeri olan qoşa minarəli məscidi murdar düşmənlərdən, alçaq niyyətlərdən qorumaqda acizik. Məni incidən, ağrıdan budur.

Mənim o məscidlə bağlı xeyli xatirələrim var. Məktəbə yolum məscidin yanından keçirdi. Dərs aldığı sinfin pəncərəsindən məscidin minarələrini görürdüm. Hər gün saat birdə minarədən çox məlahətli, həm də sirli bir azan

səsi gəlirdi qulağıma. Onda azan canlı idi, mikrofon, fonogram yoxdu. Azan verilirdisə, deməli, bir azdan zəng vurulacaq, dərs günü başa çatacaqdı. Əgər bir gün azan səsini eşitmirdiksə, bilirdik ki, müəzzin (onda molla deyirdik) xəstələnib, ya da səsi yerində deyil. Onda Nənəm də deyirdi ki, Mir Heydər ağa "azarıyif."

Məhərrəm ayı başlayanda minarələrdən qara bayraqlar asılırdı. Nənəm belə günlərdə xeyli hüznü olur, az yeyir, daha çox namaz qılırdı. Aşurada isə qətl sınaqına qədər heç bir iş görmürdü. Deyirdi ki, həmin vaxt paltar yumaq, çimmək, yır-yığış eləmək olmaz, günahdı.

Aşura təziyələrini də ilk dəfə Ağdam məscidində görmüşdüm. Əllinin axırları, altmışın əvvəlləri, Sovetin ən güclü vaxtları idi, amma Aşuranın dəmdəstgahla keçirilməsinə o vaxtkı hökuməti təmsil edən rayon partiya komitəsi də mane olmurdu. Həmin gün məscidin abad həyəti, ətrafı "unvermax" deyilən birmərtəbəli qarışıq mallar dükanının həndəvərinə qədər adamla dolu olardı. Sinə döyənlər, zəncir vuranlar, alını çərtib qan çıxaranlar, şəbeh göstərən ağköynəklər, nəzir mənasında şərbət paylayan arıq, qara, başıxınalı qoca arvadlar... Mən bütün mənzərəni daha yaxşı görmək üçün məscidin həyətidəki ehsanlıq tut ağaclarından birinə dırmaşırdım...

Bir dəfə də "şami-qəriban" deyilən gecə mərasimində iştirak eləmiş və Papamdan yüngül bir "podzatlınik" almışdım, üstündə də yağlı bir "Padles!". Ateist olmasa da, kişinin əksər ağdamlılar kimi dinə, mollaya, seyidə sayğısı, yumşaq desək, sərindi. Seyid Lazım ağa istisna idi, o, bu siyahıya düşmürdü. Hər bir ağdamlının cibində nurani siması olan o kişinin şəkli vardı.

Məscid şəhərin lap mərkəzində olduğundan hər yərə mütəlak onun yanından keçib getməli olurdun. Ağdamda o minarələrdən hündür tikili yoxdu. Şəhərin hər yerindən görünən qoşa minarə, dediyim kimi, inamından asılı olmayaraq, hər bir ağdamlının and yeri idi. Ağdamın bütün yolları bizi o məscidə aparırdı. Təəssüf ki, o müqəddəs ocaq, müqəddəs Qarabağ torpaqları kimi murdar, şərəfsiz düşmənin ayaqları altındadır. Amma heylsilənmək, yanib yaxılmaq azdır, düşünmək lazımdır! Axı, hər şeydə bir səbəb - nəticə əlaqəsi var. Əgər uğursuzluğa düşər olmusansa, birinci növbədə, özünə bax, əməllərini təhlil elə, nədə səhv elədiyini araşdır, sonra qarşı tərəfi təftiş elə.

İndi biz özümüzə soruşmalıyıq: "Niyə biz vətənimizin gözəl bir parçasını itirdik?". Bu sual ətrafında mən çox düşünmüşəm, obyektiv və subyektiv səbəbləri anladığım qədər çək-çevir eləyib bir yazıçı kimi onun cavabını "Ünvan-sız qatar" adlı pyesimdə verməyə çalışmışam: "Biz həqiqətimizi itirdik. Dünya nemətlərinə olan hərisliyimiz gözümüzü bağladı, məmnuniyyətlə nəfsimizin köləsinə çevrildik, haqq dünyasını unutduq, özümüz özümü zülm elədik. Müqəddəs olan hər şeyi qiymətsiz elədik, nəfsimiz vicdanımızı yedi. İndi biz pulun köləsiyik. Biz bu köləlikdən qurtulub azad olmalıyıq. Bunun üçünsə, itirdiyimiz həqiqəti dərk etməliyik. Yalnız həqiqəti dərk edənlər həqiqi azadlığa qovuşurlar. Necə ki, Musa peyğəmbər həmin həqiqəti tapmaq üçün İsrail övladlarını Misirdən çıxardı, qırx il səhraları dolandırdı, Misirdəkindən çox əzab-lara düşər etdi onları ki, rahat, amma şərəfsiz köləlik həyatı qan yaddaşlarından silinsin nəsil-nəsil, ta ki, həqiqi azadlığın dadını bilsinlər. Bizim mənəviyyatımız o qədər aşındı ki, haramın qabağında ikiqat olub əyildik, halala isə hə-qarət elədik. Ona görə də biz öz vətənimizdə qaçqınıq. Biz heç yere gedib çıxma bilməyən bu qatar kimi əsl yolumuzdan azmışıq, biz yalan yoldayıq, bu qatar kimi. Bizim xəstə ruhumuz şəfa tapmayınca haqq yoluna çıxma bilməyəcəyik."

* * *

Nənəm ömrünün axır illərində məscidə gedə bilmirdi, namazını heç vaxt üstündən düşmədiyi çarpayısında oturulu vəziyyətdə qılırdı, hətta çox əyilməmək üçün canamazı yastığın üstünə qoyurdu. Uzun qış gecələrində təsbehlə zikr eləyir, mənə deyirdi, niyyət tut, zikr eləyirəm. Mənim niyyətim çoxdan məlumdu: tezliklə Bakıya getmək, instituta daxil olub arzuladığım həyata qovuşmaq!

Zikrdə "Sübhanallah" gəlirdisə, Nənəm dişsiz ağzı ilə gülümseyib təsbehin axırıncı dənəsini öpür və "yaxşı gəldi" deyirdi. Beləliklə, əgər mənim kitablarla tanışlığımın ilk səbəbkarı Şəfiqə idisə, ilk dini anlayışlarım da Nənəmlə bağlı idi.

Nəhayət, Şəfiqə bizim ünvanı tamam unutdu, ondan gələn məktublar birdəfəlik kəsildi. Papam onun bir vaxt cehiz adı ilə gətirdiyi "qu tükündən" bir dəst yorğan-döşəyini, boşqabda, nimçədə, nəlbəkide, iri fincanda, daha nəyinsə üstündə olan saysız-hesabsız şəkillərini və, Nənəmin dili ilə desək, bəzi "xırda-para andırlarını" da göndərmişdi Qubaya. Buna baxmayaraq, kişi evlənmək haqqında, deyəsən, düşünmürdü. Yazıq Mamam bu barədə söhbət salanda Papam Nənəmi göstərib deyirdi:

- Nədi, Sitara, deyirsən bir arvad da gətirim bunun yanına, təzdən başdı yax kansertə?

- Nə deyir, az, o? - Nənəm nəse anlayıb quyruğu üstə qalxmağa təşəbbüs göstərir.

- Nə deyərəm, az, sən gəlincən dolanan... nəhlət saa şeytan dayna!

- Bo-ho! Mən hansı gəlinin gözünə ağ salmışam, ə?

- Zinyət, əl çək, qoy bu zəhrimarı içim, rədd olum!

- Ə, yox ey, sən maa de görüm o hansı gəlindi ki, dədəsinin goruna p.. qoymuşam, xəbərim yoxdu mənim?

- Nəhlət saa şeytan dayna! - Papam boşalmış stəkani nəlbəkiyə çırpır. - Az, o it qızı Mahzəri sən şərrəmədin? Şəfiqəni gözümçixdiyə sən salmadın?

- Ə, bəs o biriləri niyə demirsən? Mahzardan qabax beşini alif boşamışdın haaa... Onda mən hardeydım? Bəlkə, elçi getmişdim mən? Bəlkə, mən kopaqqızı bildirdim sən kimi alif, kimi boşuyursan?

- Az, bəsdı, kəs səsini, o bir parça dilini dinc saxla, məni halit əvinnən çıxartma!

-Ə, mən saa demişdim get camhatın qabağında burcudan o lotunu al? Yoxsa o urus matışqasını maa gənəşiv almışdın?

Papamda artıq Qacar qəzəbi tüğyan edir.

- Az, ay imansız, sən mənim arvadlarıma... arvadıma lotu, matışqa deyirsən?

- Ə, bəs camahatın qabağında qol qaldırır yambız burcudan lotu deyil nədi?

Bundan sonra nələr baş verir, nə sözlər-söyüşlər söylənir, dörd-beş mərtəbəli nə qarğışlar edilir - onları dilə gətirmək, türklər demiş, mümkünsüz.

Əlbəttə, Nənəm acıqlı, hökmlü, ərköyün, qarğış və söyüş ustası mürəkkəb arvaddı, amma dediklərində kifayət qədər məntiq, elə o qədər də həqiqət vardı. Həqiqəti isə... Bir sözlə, qanlı-qadali dava üçün motiv bəsdı deyincəydi.

* * *

Dediyim kimi, Papam təzə işi ilə əlaqədar tez-tez Bakıya ezamiyyətə gedirdi. Onda bir beş-altı gün Nənəmlə ikilikdə qalırdıq. Münasibətlərimiz hamar deyildi. Mehriban da olurduq, dalaşırdıq da, amma daha çox sülh şəraitində dolanırdıq. Yayda nisbətən asan olurdu, əl-ayaq evə

gec yığılırdı, mən uşaqlarla oynayır, qonşularla əylənir, Nənəm də bizim ümumi həyəte açılan kiçik darvazamızın qabağında oturub həyət adamlarına, gəlib-gedənə baxır, kiməsə söz atır, kiminsə qarəsınca deyir, vaxtaşırı dörd oktavlıq öskürəyini nümayiş elətdirirdi. Qışda, yəni soyuq aylarda vəziyyət bir az mürəkkəbləşir, təkliyi daha çox hiss edirdik. Xüsusilə Nənəm darıxır, tıncıxır, tez-tez Babamın şəkli ilə danışır, kişini tez öldüyünə görə danlayırdı:

- Nədi, elə bildin qəbirsannıxda yer çatmıyajeydi saa? Oturmuşdun dayna paççah sarayı kimi əvində. Malın, heyvanın, cənnət kimi bağ-bağcan, qabağında da mənim kimi qulluxçun! Nə istiyirdim sənnən? Heş nə! Bir qaraltın bədi maa, onu da qıymadın, a goru çatdamış! Qəfil qoydun başını yerə ki ölürəm. Sənin tayların evində-eşiyində, işində-güjündə, sən başıbatmış da Qarqarın üstündə qəbirsannıxda! Öldün getdin, məni də saldın odun-yalavın içinə. Elədin məni üzüdanıxlı, başı qapazdı. Ə, bilirənmi ki, Hacı bəyin bayısı qızı bir qarnı aj, bir qarnı tox dolanır burda? Axı, mən ölmüş ayrıni bəyənmiyif itə töküdü. İndi qatığa-südə tamarzı qalmışam. - Bu yerde Nənəm ağlayırdı. -Dava vaxtı mən nə xartana adamı ajdıxdan, ölümənə qutardım. Bir də gördüm çəpərin dalınan zığıltı səsi gəlir. Qorxdum, dedim, yəqin, canavardı, o illər ajdıxdan çaqqal-canavar yaman dadanmışdı kəndə. Yabancı götürüf qorxa-qorxa səs gələn xəndəyə yaxınlaşdım. Nə görsəm yaxşıdı, taytax Hüsü bir böyrü üstə uzanıf zarıldıyıf. Dedim, Hüsü, ay əvi yıxılmış, bu nə gündü, nə sahatdı? Cavab verə bilmədi, ağladı. Bildim ajdı. Sürüyə-sürüyə gətirdim onu bizim qapıya, bir qab təzə pencərdən dooğa qayırmışdım, onnan qoydum qabağına. Əvin yıxılmasın, fələk! Bu beçara bədbax bu dooğanı nətəər yedi, nətəər hortdatdı, ta mən onu deyif-danışəlmərəm. İndi burda bu erməninin-gürcünün içində mənim qədrimi-qıymatımı kim biləjek? Məni kəndimnən-kəsəyimnən, elimnən-obamnan eliyən sən oldun, sən beinsaf. Nə sağlığında gün verdin maa, nə... - Burda Nənəm duruxur, hiss eləyir ki, monoloqun məntiqi pozulur. Hirsənir: - İndi o şikildən sən nə deyif baxırsan üzümə? Nədi, nə deyəssən? Diriliyində bir adam balası kimi danışmadın, ölənnən soora nə deyəssən?

Bu yerde mən ta gülməyimi saxlaya bilmirəm. Nənəm ekstazdan çıxıb adi halına qayıdır:

- Nəyə gülürsən, ay üstünə od tökülsün? Maa gülürsən?
- Az, gülməli danışana güləllər də!
- Nədəə, gülməli? Kimin g...ü açılıf?
- Bir sual verim saa?
- Nə sual verəssən, ə, sən maa?!
- Sən elə əvvəlinədən belə tərbiyəsizsən, yoxsa sonradan pozulmusan?
- Nəyəm dedin mən?
- Tərbiyəsiz! Ağzını qarğışla açıb söyüşlə bağlayırsan.

- Belə o duzsuz boccallılardan örgənmişəm o dediyini! Belə nənən yekəxana Kəyliydən örgənmişəm... Pah, kişinin qızı toyaəlırdı arxası qatda! Guya Nəsrəddin şahın qızıdı. On iki taxtalıx tumanının ətəyinə qızıl pul düzürdü. Hamı kimi aşağıda yox, yuxarıda taxtın üstündə, qəlbidə ayrıca oturdurdular bunu, Kəlbəabbasın qısır arvadiynan. İndi bullar xanımiydi, qalan hamı qul-qaravaş...

Burda Nənəmin monoloqunu yarıda kəsib, kiçik bir haşiyə çıxım. Kəklik mənim ata nənəmdi. Yadımda qalan onun qoca vaxtıdı: nazik, necib, ağ bənizli, dümağ saçlı qarıydı. Xumuş əminin ailəsi ilə qalırdı. Bizim böyük mülkümüzün hələ sağ qalan əsas sahiblərindən biriidi. Əgər kolxoz bizim on başlıq külfəti bir otağa soxmuşdusa, onu da gəlinlər soxmuşdu bir qoz qabığına. Ətəyi qızıl pullu Kəklik mama (kənddə bir az yaşa dolmuş hörmətli qadının adına bir "mama" sözü də qoşulardı) yaşının ahıl çağında olmuşdu ələbaxan.

Kəklik nənəm qalan bütün ömrünü böyük oğlu Quluşun Mamamdan qabaqkı arvadından olmuş lal-kar oğlu Əlqana həsr eləmişdi. İyirmi yaşını çoxdan bitirmiş, hələ otuzuncu illərdə qılıncının dalı da, qabağı da kəsən atası Quluş əminin istəyi ilə Ağdamda ya hardasa lallar məktəbində yazıb-oxumaq öyrənmiş "binəva" Əlqanı Kəklik nənəm bütün nəvələrindən seçirdi. Bu uzun-arğaz, tüklü kişini yayda bağçada nar kollarının dalında, qışda tövlədə çimizdirmək, əyin-başını yumaq, bit-sirkəsini təmizləmək, onu haqlı-haqsız təpkilərdən qorumaq Kəklik nənəmin əsas vəzifəsi olmuşdu. Arvad vaxtaşırı Əmimə yalvarırdı:

- Ay Xannar, bu binəvanın saçına-saqqalına əl yetir, tamam istahatdan çıxıf. Axı, bu qızıl muşduqlu, qızıl sahatdı, sarı kəhər atdı bədbaxt Quluşun balasıdı. - Bu yerdə arvad ağlayırdı.

- Nədəz, Kəylik xala, Əlqanı evləndirirsən? - Bu Şokət bibinin istehzalı replikasısıdı.

- Az, Şokət, evləndirsən, bu sahat evlənər. - Bu da Mamamdı. - Oyrəli maa kağızda yazıf nə göstərsə yaxşıdı?

- Sən Əlinin canı, de görüm nə yazıf?

- Şokət, bu canım ölsün, yazıf ki, Şuşaniki al maa. Ağa Zeynal həkimin baldızın.

- Az, bəsdı, Həmid eşidər yazığı xışdıyar.

Ağa Zeynal xəstəxanaya təzə gəlmiş həkimdi. Arvadı Sofa erməniydi, baldızının da adı Şuşanikdi. Şuşanik də bir Şuşanikdi, Mamam demiş, döşü baş yarırıdı. Kəndin oğlanları dəli olmuşdular dərdindən. Axır vaxtlar Şokət bibinin qardaşı Həmidlə gəzib dolanırdı.

- Qələt eliyər Həmid! - Bu mənım anabır bacım, Quluş əminin qızı, Əlqanın da ögey bacısı Elmiradı. - Dolamağa da ayrı adam tapın. - Ağlayıb tələsik pilləkənlə yuxarı qaçır.

Çoxlu sapsağlam nəvələri ola-ola Kəklik nənəm bütün mehrini dilsiz-ağızsız, atasız-anasız şikəst Əlqana salmışdı. Mamam deyirdi ki, yazıq arvad öləndə də gözləri ilə elə vurğunu güclü gəlmiş Əlqanı axtarırdı. Kəklik nənəmin nigaranlığı əbəs deyildi, arvad ölən günü Əlqan onun qəbrindən əl çəkmədi. Heç kim onu evə gətirə bilmədi, bütün gecəni qəbirin yanında oturub zığ-zığ zığıldadı, uladı. Xumuş əmi özü şahiddi. Ertəsi gün Əlqan yoxa çıxdı. Onun yoxa çıxması və ya itməsi hamıya əl verirdi.

* * *

Televizor yoxdu, olan bir radio idi, onu da işə salmağa Nənəm qoymurdu. Guya səsi başına düşürdü. Mən o vaxtlar "montaj" deyilən ədəbi verilişlərə, radio və teatr tamaşalarına qulaq asmaq üçün qulağımı söykəyirdim radioya, buna baxmayaraq, Nənəm yenə də narazı qalırdı. Əslində onu narazı salan səs deyildi. Ona elə gəlirdi ki, çox qulaq asanda radio xarab olur. Burda bir vaxtlar "7 gün" qəzetinin baş redaktoru olmuş Emin Eminbəylinin danışdığı bir əhvalat yadıma düşdü.

Ağdamda evlərə təzəcə telefon çəkilən vaxtlarmış. İlk növbədə, rayonun hörmətli, yəni vəzifəli adamlarının evindən başlayırlar. Beləcə, kəmsavad bir müdirin də evinə telefon çəkirlər. Ustalar gedən kimi arvad cumub dəstəyi götürür, başlayır telefonu olan qohum-əqraba ilə söhbətə. Kişi deyir, az, o qədər danışma, "tilfon" xarab olar. Arvad qulaq asmır, kişi iki deyir, az, bəsdı ey, o tez xarab olan şeydi, bu qədər gəvzəmə. Arvad kişini heç eşitmir, elə danışmaqda davam eləyir. Kişi hirsələnib gedir işə, axşam evə qayıdanda görür arvad yenə də telefonla danışır-gülür. Kişi ta heç nə demir arvada, dərdindən bir ah çəkib dərdli-dərdli başını bulayır:

- O tilfonnan ta tilfon olmaz!

Nənəm məndən narazı qalanda əvvəl deyindir, sonra söyür, qarğış eləyir, Papamla hədələyir... Arsenalındakı bütün vasitələr tükənəndə isə, keçirdi ən güclü silahı olan göz yaşlarına. Belə vaxtda arvad məndən əl çəkib üzünü yenə də babamın divardan asılmış iri şəklinə tuturdu:

- Ə kişi, məni niyə odun içinə atıf getdin? Sən sağ olseydın mənim nə itim azmışdı erməninin-gürcünün arasında? - Burnunu şartılı ilə yekə bir parçaya silib yeni ovqata köklənir. - Kaş bir qılçın olmuyeydi, bir gözün də kor oleydi, hamma qaraltın gələydi qapımnan. Onda hansı oğul kopolu-kopaqqızı ürəy eliyif əvimi satar, məni çöllərə salardı? Hansı zətqırır yetim üstünə od tökülmüş mənənən qoz-qoz oynuyardı? Qatardın dəhrənin qabağına hamısını. Sən olseydın o Şəfiqadi - nə lotudu, ürəy eliyif mənim bir maşın mis qazanımı sateylərdimi? Oxartana var-döylətdən bir mis aftafam qaldı. Gör bu zülümü heç Allah götürər? Onu görüm getdiyi yerdən salamat qayıtmasın! Onu görüm heç oğul-uşax yəəsi olmasın! Onu görüm diri gözünü olsun, ölü bədəni!

Burda lirik və kövrək ovqatı dramatik qəzəb və döyüş əhvalı əvəz edir. Arvadın göz yaşları quruyur. İndi o, ciddi döyüşə hazırdır, amma kiminlə?

- Namazımın vaxtı da keşdi... - Çarpayıda yerini rahatlayıb canamazı yastığın üstünə qoyur, nimdaş kəlağayısını bir az üzünə tərəf çəkir. - Allah mərdimazara nəhlət eləsin, günorta namazın da ötürmüşəm. - Susur. İndi ancaq onun dodaqları tərpənir, hərdən ayrı-ayrı ərəb sözləri qulağıma dəyir.

Mən asudəlikdən istifadə eləyib Muxtar Auezovun "Abay" romanını oxuyuram. Kitabdakı təsvirlər məni Qazağıstan çöllərinə aparır. İndi mən Abayın məhəbbətini yaşayıram. Həmişə beləydi, oxuduğum kitabı bitirənə qədər onun qəhrəmanları ilə yaşayırdı, onlarla sevinirdi, kədərlənirdi, hətta ağlayırdı.

Nənəm xeyli vaxtdı namazını bitirib, altdan-altdan mənə baxır. Bu bir müddət davam eləyir. Nəhayət, dillənir və kitabın qalınlığına işarə ilə soruşur:

- Buy, başıma xeyir, nə boyda kitabfdı ə, heylə?

Mən Abayla Toqjanın məhəbbət səhnəsinin ən şirin yerindəyəm, indi Toqjanın titrək əlindən yapışan da Abay deyil, mənəm. Yavaş-yavaş qızın üstünə əyilirəm ki, onun həyəcandan qızarmış yanağından öpüm. Hardansa, lap uzaqdan Nənəmin səsi gəlir:

- Sənnənəm...- Adım yadına düşmür. - Əəədə! Eşitmirsən, Məhəmməd? Mənaf... İrəf! Aaz... əə-də! Ay üstünə od tökülsün, sənnən dəyiləm mən?

Mən istəməsəm də Toqjanın əlini buraxıram və guya indicə eşidirəm arvadın səsini.

- Mənnən?

- Ə, bəs sənnən dəyiləm kimnənəm? Burda ayrı vurğun vurmuş var?

- Mən bilən sən Məhəmmədi, İrəfi, Mənafı çağırırdın. Mənim də adım...

- Nədi, ə, bəs sənın adın?

- Mənim adımı bilmirsən? Gəl tanış olaq! Əli! - Əlimi ona uzadıram.

- Adın Əli saa qənim olsun! - Çəliyi ilə əlimin üstünə vurmaq istəyir, alınmır.

- Sarımisan məni?

Mən sakitcə deyirəm:

- Yox!

- Ürəyinə qara ox!

- Sağ ol, nənəcan!

- Neynək, qoy o beqeyrət gəlsin, gör səni ona döydürürəm ya yox?

- Təşəkkür edirəm, nənəcan!

- Nəyə şükür eliyirsən, ay yazıq, ay yetim, ay dədəsiz-nənəsiz... nəhlət saa şeytan dayna!

- Yetim niyə oluram? Mənim sənın kimi mehriban, qayğıkeş, sevimli nənəm var!

- Dolamısan dayna məni?! Yəəsiz görmüsən, heyləmi?! Ə, mən bir elin ağbirçəyiyəm ey! Aş qazannarının ağzı açılmazdı ey, mən gəlincə. Baxma indi qalmışam bir zatıqırıq gədənin əlində. Nə yediyimi bilirəm, nə işdiyimi bilirəm. Bu gündü mən görürəm? Allah bunu götürər? - Bu yerdə yenə də göz yaşları gəlir köməyə və mən təslim oluram.

-Yenə başdadın, Nənə?

Nənəmin söyüşü, çoxmərtəbəli qarğışları, hədələri mənə o qədər də təsir eləmirdi, bir onun ağlamağına dözə bilmirdim. Belə vaxtda nə deyirdi eləyirdim, hətta qulağımı dirəyib qulaq asdığım radionu da keçirtməyə məcbur olurdum.

Arvad gün-gündən uşaqlaşır, istəklərində sağlam məntiqə yer qalmır, adamı tamam hövsələdən çıxarırdı. Kitab oxumağı da sevmirdi. Baxmayaraq ki, Papamdan başqa iki qızı vardı Nənəmin, Mamam Sitarə və xalam Sayad, hər ikisi uzaqdaydı, ona əl yetirə bilmirdilər. Mamam kənddə öz dərdi-səri ilə baş-başa idi. Xalam da kiməsə qulluq eləyən həvəsdə və yaşda deyildi. Əri Ağdamın hörmətli, vəzifəli kişilərindəndi. Onların üç oğlu, üç qızı vardı. Oğlanları da vəzifəli, sayılıb-seçilən kişilərdir, qızları da pis deyildi, elə birinin əri Novruzluda kolxoz sədri olmuşdu, sonralar da rayonun hansısa idarəsinə rəhbərlik edirdi. Bir sözlə, Xalam savadsız ev qadını olsa da, ailə statusuna görə Mamamdan, yeni öz bacısından yüksəkdə idi. Həm də erköyündü. O nə qədər erköyündü, Mamam da o qədər qürurlu idi, ondan itaət tələb eləyən bacısına tabe olmaq, ona yalmanmaq xarakterində deyildi. İki doğma bacının can deyib can eşitdiklərini heç kəs görmədi.

Xalam öz statusunu yaxşı dərk edir, onu bir qədər də şişirdir və iddia nümayiş elətdirməyi sevirdi. Yaşda da Mamamdan xeyli böyükdü, bəlkə də bir on beş yaş, hər halda, ikisinin arasında yeddi oğlan doğulmuşdu. Deməyim odur ki, Nənəmin iki qızı olsa da, ona qulluq eləmək heç birini qayğılandırmırdı.

Mehribanlıq məqamında Nənəmə kitab oxuyurdum. O zamanlar "Kəlilə və Dimnə" çox populyardı, Papam da almışdı o kitabı. Nənəmə həmin kitabdan hekayələr oxuyurdum. Məmnuniyyətlə qulaq asırdı, o vaxtaca ki, gözləri yavaş-yavaş yumulur, ağzı aralanır və xırda-xırda xoruldamağa başlayırdı.

Nənəm Molla Nəsrəddinin lətifələrini daha çox bəyənirdi. Mən oxuduqca xıdır-xıdır gülür, "Başıma xeyir!", "Yaxşıca deyir!", "Qareer aybını örtün!" kimi ifadələrlə eşitdiklərinə münasibətini bildirirdi.

* * *

Evdə arvad olmadığından yeməyə dadlı bir şey də tapılmırdı, hərdən Surayya boşqabda bir pay dadlı nəşə gətirirdi. Tamahı çəksə də, Nənəm erməni gətirən xörəyə əl vurmur, öz payını da mənə verirdi. Mən də əvəzində məxsusi onun üçün iki yumurta alıb qayğanaq bişirirdim. Nənəm dişsiz ağzını marçıldada-marçıldada çörəyin içi ilə qayğanağı iştahla yeyirdi. Ağzını nimdaş kələğayısının ucu ilə silib Allaha şükür eləyəndən sonra mənə alxış eləyirdi. Bəlkə, gəncliyimdən başlayaraq, məni müşayiət eləyən xoşbəxtlik məhz o qayğanaqdan sonra Nənəmin elədiyi alxışın nəticəsi idi? Bir də onu su qızdırıb çimizdirəndə, qoca bədənini, ağarmış başına su tökəndə arvad xoşbəxtlikdən ağlayırdı. Tərtəmiz geyinib taxtına çıxandan sonra dümağ ipək saçını darayıb nazik hörüyə alanda bir "Oxay!" deyib məni yaxına çəkir və istiliyini çoxdan itirmiş nazik dodaqlarını üzümə yapışdırırdı.

- Əli dadına çatsın, Əli! Sən olmasaydın mənim bu arsız canıma qurd düşərdi. O kişidən istəmişəm, səni min budaq eləsin. Azarın da düşsün Sayadın Sitaranın ürəyinə!

* * *

Mən artıq on birinci sinifdə oxuyurdum. Bir tərəfdən, məktəbi bitirib Bakıya, arzularımın şəhərinə getməyə tələsirem, bir tərəfdən də, Nənəmin dərini çəkirem. Mənsiz bu arvadın halı necə olacaq, buna kim baxacaq? Arvad özü də qorxu keçirir, hərdən dilə gəlirdi:

- İndi sən də İrəf kimi Bakıyeydəssən?
- Bə nədi, burda inistut var?
- Bəs mənə kimə tafsırif gedəssən, ay namard?
- Eybi yox, onda qədrimi bilərsən. Qarğış eləməyə adam da tapmıyassan.
- Qorxma, mənim qarğışım səni tutmaz. - Üzündə xəlif təbəssüm görünür.
- Oyrəli sürünə-sürünə meçidə getmişdim. Adına şam yandırdım.
- Qarğış şamı?
- Dilin-ağzın qurusun! Qarğış nədi? Mən saa qarğış eliyənəm? Allahdan təvəqqe elədim ki, səni yarıyannardan eləsin. Maa da bir ucuz ölüm versin, sən gedənəcən. - Bu yerdə Nənəm ağlayır. - Çox ləngidim ey mən...

Mən də kövrəlirəm. Onu qucaqlayıb qırıqlar doğramış qarayanız üzündən öpürəm.

- Meçidə gedib özünə qarğış eləyirsən? Vərdeşkar olmusan ey!

Peyğəmbərimizə aid edilən bir hədis var: "Heç vaxt sabahın dərini bu gün çəkmə!" Həqiqətən, sabahın dərini çəkməyə dəyməz, bir halda ki, o sabahın nə gətirəcəyi sənə məlum deyil, bir halda ki, sabah sənin üçün açılmaya da bilər. Necə ki, Nənəmlə mənə narahat eləyən məsələ öz-özünə həllini tapdı. Sapsağlam arvad durduğu yerdə yığıldı, özü də bərk yığıldı, neçə yerdən qol-qabırğası, ayağı, omba sümüyü sındı. Elə bu yığılmaqla da bir daha qalxmadı, on-on beş gün çəkən əziyyət və ağrılar içində canını tapşırırdı. Onu Novruzlu qəbirsanlıqında daima gileylə yad elədiyi ərinin, Şahverən babamın yanında dəfn elədik.

İndi isə bir az geri qayıdaq.

* * *

Onuncu sinfi bitirmişdim, yayın bitməsini gözləyirdim ki, on birə başlayım. Çox da darıxdırıcı yaydı. Yaxşı ki, həmin yay həyətdə loto epidemiyası başladı: hamı - arvadlı-kişili, uşaqı-böyükü birdən-birə bu xəstəliyə yoluxdu. Saat on bir - on iki olan kimi arvadlar, işə getməyən kişilər və gimrik uşaqlar bir vaxtlar bizim həyətdə yaşamış Calal müəllimin dul bacısı Nənəşin açıq artırmasına yığılıb lotoya başlayırdı. Mən də bu kiçik qumara uymuşdum, özümlə heç cür bacarmırdım. Dərslərimi təkrar eləmək, gələcək imtahanlara hazırlaşmaq əvəzinə, üç kartın qabağında oturub, heç bir fərasət, ağıl tələb eləməyən baxtabaxt oyundan uduş gözləyirdim. Heç vaxt da udmurdum, elə bil oyun məndən açıq çıxırdı avaralıq elədiyimə görə. Bir tərəfdən də Papamın danlaqları! Dünyanın bütün keflərindən gen-bol istifadə eləyən kişinin qorxduğu bir şey vardısı, o da qumardı. Elə ki otururdum lotoya, bir gözüm Deyirman həyətinin əsas girəcəyinə dikilirdi. Bəzən oyunun ləzzətinə başım elə qarışırdı ki, Papam yaddan çıxır, onun gəldiyini görmürdüm. Dəstgah da onda başlayırdı. Kişi bir elə millətin qabağında yumurdu gözünü, açırdı ağzını:

- A padles, sən genə lato oynuyursan? Ə, bəs ağzını əjdaha kimi açan o inistuta kim girəjək? A lato çıxardanın var-yoxunu! - Tüpürür. - Düş qabağıma, padles, sənən evdə danışajam!

Mən bilirdim ki, belə məqamda susmaq ən yaxşı müdafiədir, hərdən bir "elədi, papa, düz deyirsən" demək də pis nəticə vermir. Başımı aşağı salıb

günahkarcasına Papamın qabağı ilə həyəət girirəm. Bu yerdə Nənəm əleyhimə könüllü ifadə verməyə başlayır:

- Səhər açılannan ordadı, Məhəmməd! İmanım daşa dönsün yalan deyirəmsə! Həyəət-baja nə gündə, evdə su yox, vedrələr bomboş, ağaşdar yanır susunnan. Deyirəm, danışırım, qarğayıram... kimə deyirsən? Mən deyirəm, mən eşidirəm, mən boyda arvadı danzına da almır. - Bir ağız öskürür.

- Bax, saa demişəm, Məhəmməd, bir də deyirəm, bunnan saa oğul olmuyajax!

- Az, sənnən soruşan yoxdu! Ağzına gələni də danışma!

- Mən it oluf uluyaram əyər onnan saa oğul olsa! O arvaddar ev-eşik

qoymadılar səndə, oluf-qalanını da bu dağıdajax! Nəyin var qoyajax qumara... Nənəmin dörd oktavalıq məşhur öskürəyi dadıma yetir, monoloq yarımçıq kəsilir, Papam davam eləyir:

-Sən də oldun Mənafin tayı, Əli? Dedim, a beqeyrət, qumar oynama, arvadbazdix eləmə, işgi işmə, vaxtında evinə gəl, arvadiyın-uşağıyın üstündə ol! Kimə deyirsən?!

Nənəm davam eləmək istəyir, amma yenə də öskürək güclü çıxıb arvadı gömgöy göyərdir. Məni gülmək tutur, başımı daha da aşağı salıram ki, gülüşümü boğa bilim.

- Məhəmm... öh-hö-hö-hö... - Arvadın daha bir təşəbbüsü fiaskoya uğrayır.

Mən artıq gülməyimi saxlaya bilmirəm. Papam təəccüblə mənə baxır:

- Gülür, ə! Mən burda hirsinnən çatdıyıram, bu gülür! Ə, sən bizi ... sarımisan, Əli?

Mən gülməyimi çətinliklə saxlayıb ciddiləşməyə çalışır və özümü müdafiə üçün nəse uydurmaq istəyirəm:

- Papa...

- Zəhrimar, papa! Mən də bunu ağıllı bir adam bilirdim!

- Kimdi, ə, ağıllı?! O Bakıyeydif İrəf kimi meytəvə girsə mən it oluf uluyajam.

Burda komik-dramatik vəziyyəti bir anlığa dondurub, nəhayət, deyim ki, Nənəmin dilindən bir neçə dəfə eşitdiyiniz İrəf adı mənim xalam oğlu məşhur alim, qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsinin müəlliflərindən biri Rafiq Əliyevin adının təhrif olunmuş formasıdır, özü də eksklüziv olaraq Nənəmə aiddi. Onu da deyim ki, fəvqəladə istedadına, çalışqanlığına və uğurlarına görə Rafiq Əliyev hələ o vaxtların özündə belə şöhrətin tam içində olmasa da, artıq astanasında idi. Nəslin bütün gənclərinə göstərilən, nişan verilən parlaq nümunə, bir növ, pis çıxmasın, həsəd yeri yədi. Əlbəttə, Rafiqin bundan qətiyyəni xəbəri yoxdu, amma xəbəri olub nə edəcəkdə, adamların ağzını bağlamayacaqdı ki! Bir şeyi də deyim ki, Allah Rafiqə xoşbəxt və parlaq həyat üçün hər şey vermişdi, üstəgəl gözəl insani xüsusiyyətlərin hamısını özündə cəmləyən sadəlik və ədalət! Bu iki keyfiyyət içində bütün müsbət cəhətləri birləşdirir desəm, yəqin ki, hamı razılaşar, amma söhbət Nənəmdən gedir.

Arvad məni incitmək, məndən nəyinsə qisasını almaq, məndə həsəd və paxıllıq duyğusu oyatmaq istəyəndə İrəfdən çox istifadə edirdi. Hətta onunla bağlı rəvayətlər uydurur, nağıllar danışır. Mənə eşitdirmək üçün guya ikinci bir adamla söhbət eləyirdi:

- Qurbanı olduğum İrəf təkəcə başına Bakıyeydif meytəvə, orda, nədi o, oturuf məllimnən düz qabax-qənşər. Nə soruşuflar cababını verif, cabbarıca danışif yerri-yataxlı, o nə deyillər, huşum ha qalmıyif, hə, məllimlərin laf böyüyü deyif, a bala, bu dediylərin sənnik dəyil, sən bir tikə uşaxsan, bulları sən hardan bilirsən? Nənəsi ölmüş qaydif deyif ki, bəli, hamısın özüm örgənmişəm. Məllim də deyif, bərəkallah, səni yekəldən atıya-anıya! - Burda Nənəm yaylığının ucu ilə ağzının qıraqlarını silib təzədən üzünü

gözəgörünməyən həmsöhbətinə tutur. - Ona gələn azar maaəlsin! Camahat da burdan duruf deyir mən də oxuyajam, meytəvə girəjəm. Ay girdin hay! Elə halveymiş hər yerinnən duran gedə meytəvə girə! Oyrəli tilfonnan danışif Sayada deyif ki, bəs, nənə, mənə göndərillər Urusetə. Sayad da deyif ki, get qadan alım, hara deyillər get, özünən də müğəət ol! Sayad maa da deyir, qoy getsin, nənə, Uruset yaxşıdı, məllimi çağırif. Mən də-höh-höh-hööö-öh-öh... - Burda arvadı möhkəm bir öskürək tutur. Elə bir öskürək ki, az qala içi-ıçalatı bu saat yerə töküləcəkdı.

Mən oxuduğum kitabdan aralanmıram. Əksinə, barmaqlarımla hər iki qulağımı tuturam. Nəhayət, öskürək səngiyir, Nənəm dəyişmiş və tamam düşmüş səslə mənə müraciət edir:

-Ay üstünə od tökülsün, görmürsən çatdadım? Dur bir istikan dağ su ver dayna maa?!

Mən kitabın səhifəsini çevirib çox sakit səslə deyirəm:

- Çağır İrəf versin, o yaxşıdı.

-Buy, İrəfin qadası düşsün sənün ürəyinə!

Bu nəcib arzudan sonra Nənəmin ünvanıma söylədiyi qarğışlar bir-birini basdalayır. Mən kitabı örtüb evdən çıxıram. Bir az həyəət-bacanı dolanıram, gecəni rahat yatmaq üçün aptekə dəyib Nənəmə "Kodein" alıram. Bu dərmandan bir həb atanda arvad gecəni yaxşı yatırdı. Çox sonralar bildim ki, "Kodein" narkotik tərkibli dərmanmış.

Papam monoloquna davam eləyir:

- Demə elə Mənafın bir tayı da buymuş! Onu da söydükcə hırıldıyrdı. Deyirdim, ay oğrac, mən saa öyüd verirəm sən də altdan-altından irişirsən? - Səsinin tonu dəyişir, deyəsən mənə danladığını unudur. - Nə desə yaxşıdı, Əli? - "Toçnı" elədi, mən yaddan çıxıram. Mənaf girir qanımin arasına. - Bax sən öl, saa sən öl deyirəm, qayıdasan ki, əşi, qağa, mən də sən eliyənnəri eliyirəm dayna! Dedim, ə, bəs saa bəyaxdan dediyim nədi, a beqeyrət? Mən eləmişəm, altını da çəkirəm, sən eləmə dayna! Bax maa, ibrət götür dayna! Qayıdif qırmızıca üzümə nə desə yaxşıdı, Əli? Bax sən öl, birin oyan-buyan deyirəm sə canım ölsün! Deyir, axı sən indi də eliyirsən, qağa. Pah mənə qınıyan sənün... - Səssiz gülüşdən çiyinlərim titrəyir. Papam söyüşünü bitirib davam eləyir. - Ə, bəs mənim saa dediyim nədi, Mənaf, a qancığın qarnınnan çıxan? Mən eliyənnəri eləmə dayna! Kimə deyirsən?! Dörd dəfə tükən açdırdım, hamısını yedi-dağıtdı, əskik əskik dalınca. Bu yeyir, gəzir, qumar oynuyur, lotulara yedirir hökumətin pullarını, meydanda qalırım mən bədbax! Ona ağız aç, buna yalvar, onu dəsmalla, bunu dəsmalla, qutar bu oğracı türmədən, sora genə yalvar-yaxar buna tükən açıdır, genə hər şey təzdən başdasın. And içir, aman eliyir, qurana əl basır, bir beş-altı ay adam balası kimi dolanır. Mən də sevinirəm. Elə ki, əlinə birəz pul gəlir, çönür olur həməşəki Mənaf! Hər şey təzdən başdıyır. Tüü! Ə, mən niyə yarımadım oğuldan-uşaxdan?!

- Ə, belinnən gələn Mənafdan saa oğul olmadı, bunnan olajax?

- Az, dedin eşitdik dayna, Zinyət! Yum dayna o qəşəng ağzını!

- Ə, sən bilmirsən ki, Məhəmməd, dana damnan çıxar, oğul... öh-öh-öh-hö-höhhh... - Öskürək bu dəfə senzura rolunu vaxtında oynayır.

Papam ıçalatı titrədən öskürəkdən gömgöy göyərmiş Nənəmə baxıb başını bulayır.

-Ə, mənim günümə bax, sahatıma bax... Qalmışam bir qoja ifləmə arvadın əlində, bir də... Əli, bax, bu sən öl, saa sən öl deyirəm, bilirsən ki, bu ləğviyyət dünyada sənnən çox istədiyim bir kopolu-kopaqqızı yoxdu, səni bir də lato oynuyan görə, hamının yanında böüzm eliyəjəm səni. Baxmıyajam ki, saa birəz hürmətim var! Eşitdin, padles?!

* * *

Qorxudan ta loto oynayırdım, oynayanda da bildirdim ki, böyük risk eləyirəm. Əlbəttə, hədələsə də, o mənə əl qaldıran deyildi, amma qonşuların qabağında danlanmağı çoxdan özümə sığışdırmırdım. Odu ki, oynayırdım, amma oyuna baxmaqdan da özümü saxlaya bilmirdim. Məni oyuna baxmağa vadar eləyən bir səbəb də Donara idi.

Mənə simpatiyasını açıq-aydın bildirən, fürsət düşəndə saçına əl atan Donara, evdə olurdusa, gəlib özü oynamasa da, oynayanlara baxırdı, özü də dayanırdı yanımda və heç kəsin görmədiyindən arxayın olub, böyürdən yanını mənə söykəyirdi. İlk vaxtlar mən buna əhəmiyyət vermirdim, amma onun bu hərəkəti bir neçə dəfə təkrar olunanda hiss elədim ki, bu toxunmaq təsadüfi deyil. Sonra gələn günlər də mənim yanılmadığımı təsdiq elədi. Donara getdikcə bədəninin daha çox hissəsini mənə yapışdırmağa çalışırdı. Boynuma alım ki, həyəcanlanırdım. Onun nazik donundan bədəninin yumşaqlığını böyrümlə hiss edir, canıma keçən istisi onsuz da mənə neçə vaxtdı rahatlıq verməyən gizli istəklərimi coşdururdu. Belə məqamda Donara baxışlarını məndən yayındırır, üzümə-gözümə baxmaqdan çəkinir, münasibətin leqallaşmasını istəmirdi. Guya heç nə baş vermirdi. O, loto oynayanlara söz atır, nəse nəğil eləyir, danışır, gülür, guya oyunun gedişini diqqətlə izləyirdi. Arada mənə daha bərk sıxılmağı da unutmurdu. Mənim bütün bədənim əsir, çoxdan qalınlaşmış səsim az qala batır, təzəlikcə dikəlmiş hulqumum qalxır-ənir. Donaranın da halında dəyişiklik baş verdiyini görürdüm. O, özünü nə qədər sərbəst aparsa da, bədənindəki titrəyişi gizlədə bilmirdi.

Bizim bu dilsiz münasibətimiz getdikcə sürət yığır, qadını bilmirəm, məni çox məşğul edir, xəyallarında qəribə intim mənzərələr yaradırdı...

- Ay üstünə od tökülsün, yat dayna, nə atılıf-düşürsən o qıratıda? Niyə qoymursan bir çimir eliyim? Axı, mən ölmüş səhəri diri-gözdü açırım?!

Mən özümü yuxuluğa vurub cavab vermərəm.

* * *

Artıq loto oyunu məni qətiyyənlə maraqlandırmır, mən ancaq Donaranın işdən qayıtmasını və həyətə çıxmasını gözləyirəm.

Bizim münasibətimizdən heç kəsin xəbəri yoxdu. Çünki artırmanın surahısının aşağısı açıq deyildi, ona görə də bizim qurşaqdan aşağı hissəmizi döşəmədə oturub loto oynayanlar görə bilməzdi. O vaxt bu mənə belə gəlirdi, demə, məsələ o qədər də gizli deyilmiş, heç vaxt lotoya qoşulmayan Surayya məsələdən hali imiş.

Bir dəfə məni yenə də zorla nərdə çəkib daşları saya-saya oynayanda ağız qızıqıb demişdi:

- Əə-li!
- Nə var?
- İstədiyən qız var?
- Saa nə? Qoja arvadsan, söz başına qəhətdi?

Surayya növbəti dəfə gizlicə əlinin altında apardığı daşı bir-iki xal irəliyə sürüşdürüb (oyunu yaxşı bilmirdi, amma fırlıdaq eləməyi bacarırdı) deyir:

- A yeddi manat yarım, mən qojayam?
- Bəs nəsen, cavan qızsan?
- Pah! Bəlkəm, o bedrasını saa söyküyən cavandı, xəbərimez yoxdu?
- Nə cavan, az? - Sifətimin qəfil qızardığını hiss eləyirəm. - Bedra nədi?
- Vay astuvas! Bu bilmir bedra nədi?

- Az, nə deyirsən ey? - Əlindən yapışıram. - Daşı da qoy yerinə, pasadkiya salma!

- Ara, baxma ye belini toqqa ilə sıxıb sağrısını dombaldıb! Dalına da hörük salladıb, asma qızdı bu. O, məndən cəmi on beş yaş balacadı!

Mən pərtlikdən söz tapmıram.

- Mən oynamıram!

- Vaa?!

- Yeri özünə hərif tap! - Nərdi şaraqqlı ilə örtüb qalxıram. - De get!

- Ara, mən nə dedim ki, sən belə xoruzdanırsan? - Oyunun yarımçıq qalması Surayyanın kefini pozur. O erməni dilində mırtlanır. - Vay axçıl!

Bu söhbət sonralar olmuşdu, loto oyununda düşən bir davadan sonra. Davanın da səbəbkarı, əlbəttə, Mila idi, Qəzənfərin qızı. Dalbadal uduzan Mila Səfərin oğlu dəlisoy Rzanı gözlədiyi daşı çıxarıb gizlətməkdə günahlandırdı. Məsələyə dərhal Milanın nənəsi Güleyşə qarışdı, bir tərəfdən də, Rzanın anası Şeyda tumanını çəkdi başına. Möhkəm bir dava düşdü, ədəbsiz nə söz var, gəldi ortaya. Söyüş məsələsində heç kəs Şeydaya çata bilməzdi. Arvad bir həftəlik ifrazat ehtiyacını bircə saatin içərisinə sığışdırma bildi. Güleyşə həslədi, Qəzənfər gələne qədər antrakt elan edib müvəqqəti geri çəkilməli oldu.

Bəli, davanın ikinci hissəsi, bəlkə də, əsas hissəsi axşam Qəzənfər evə gələndə başladı. Bu dəfə Şeyda gerilədi, çünki bu xına o xınadan deyildi, burda Qəzənfərin dilindən başqa yumruğu da vardı. Elə bu davadan sonra həyətdə loto oyunu yasaq olundu. Qəzənfər yağlı bir söyüş qoydu bu həyətdə bir də loto oynayana.

Hələlikse, həyətdə loto oyunu da davam edir, bizim Donara ilə flirtimiz də, amma mən artıq adicə böyür-böyürə təmasla kifayətlənmək istəmirəm, əlim ürkək-ürkək fəaliyyətə keçir, özüm də bilmədən xeyli cəsarətli və naşı bir hərəkətə yol verirəm. Elə bu da Donaranı qorxudur. O, qəfil çönüb tənə ilə üzümə baxır və heç nə demədən "bedrasını" məndən aralayır. Bu məni dayandırır. Onda Donara dişinin arasından havaya ancaq mənim eşidə biləcəyim bir səsle "Dəli olmusan?" sualı buraxıb üzünü məndən çevirir və acıqla evinə tərəf yönəlir. Mən axmaq vəziyyətdə onun dalınca baxıram. Qadın bir ayağını yüngülcə çəkə-çəkə uzaqlaşır. Gözdən itənə kimi onun dalınca baxıram. Hiss eləyirəm ki, onun belə "qratsioznu" axsaması da məni həyəcanlandırır.

* * *

Donara bir müddət lotoya baxmağa çıxmır, çıxanda da məndən aralıda dayanır, guya məni görmür. Bəlkə də, onun, Surayya demiş, toqqa ilə sıxıb qabartdığı "bedrası" mənə təsadüfən toxunmuş, fikrində flirt-zad yoxmuş. Bəlkə, mən özüm, necə deyərler, qara niyyətli uşaq olmuşam, amma yox, bu boyda təsadüf ola bilməzdi, sadəcə, o istərdi ki, bu perspektivsiz münasibət örtülü qalsın.

Sonralar Donara nəinki lotoya tamaşa eləmir, heç həyətdə də çıxmırdı. Çox vaxt işdən gec gəlir (yuxarı bir idarədə makinaçı işləyirdi), ya da ərdə olan bacısıgildə ləngiyirdi. Hər halda, qonşulara belə dediyini qulağım almışdı. Donara məni daha maraqlandırmırdı, onunla yaşadığım həyəcanlı anları da unutmuşdum, başım qarışmışdı daima mənimlə iyəşən, sataşan, söz atan Milaya ki, Dəyirman həyətinə sensasiya baş verdi: bir səhər Donaranın artırməsindəki asma əlüzyuyanın qabağında, əynində ağ ipək mayka yuyunan çəlimsiz cavan bir kişi göründü. Uşaqılı-böyüklü, kişili-arvadlı hamı deydi birbirinə. Tək yaşayan qız uşağının evində, özü də səhər tezdən kişi?! Deməli, o kişi Donaranın evində gecələyib?! Bilirsiniz bu nə deməkdir? Hardan?! Bunun nə demək olduğunu bilmək üçün gərək Dəyirman həyətinə yaşayaydın!

Yarəb, bu necə sensansion mövzu idi?! İmprovizə üçün necə imkanlar açırdı?! Bitməz-tükənməz, sona qədər çözülməz mövzu! Belə yerdə Nənəm deyirdi: "Allah, itin-pişiyin olum!".

Günün istənilən vaxtı həyətdə iki-üç qadın döş-döşə dayanıb pıçhapıç eləyirdisə, söhbətin nədən, kimdən getdiyi səhvsiz məlum eləyirdi. Hərənin də öz versiyası vardı. Qonşuları qınamaq da olmazdı. Ağdamda, Dəyirman həyətinə yaş otuzu haqlasa da, hələ ərə getməmiş qız uşağı statusunda olan bir qadının evinə yad kişinin gəlməsi inqilabi hadisə, fəvqəladə vəziyyətdi. Yaxşı ki, bu naqolay vəziyyət uzun çəkmədi.

Bir axşam camaatın həyətdə laqqırtı vurduğu bir vaxtda məhlə qadınlarından çoxdan yan gəzən Donara özü, söhbətə məşğul olub hərdən də nəyəsə qaqqıltı ilə gülən camaata yaxınlaşıb ədəb-ərkanla salamladı. Arvadlar bir adam kimi susdu. Hamletvari dramatik pauza bir müddət davam elədi. Nəhayət, Surayya dilləndi:

- Hardasan, az, Donara, a yeddi manat yarım, aya-günə dönmüsən? Özün də, maşallah, xeylax qəşəngləşmişən?

Donara sonsuz maraqla onun cavabını gözləyən qadınları süzdü, baxışlarını dolandırıb qadınlardan xeyli aralıda dayansam da, mənim üstümdə saxladı:

- Əziz qonşular, bilin, agah olun, axır mən də nişannandım!

Hamının ağızı açıla qaldı. Hannan-hana Güleyşə dilləndi:

- Bə bizim niyə xəbərimiz yoxdu, az? Qorxursan gözümüz dəyər?

- Kimdi, az, istəklin? O səhərrər artımda əl-üzünü yuyan cavan oğlan?

Donara, deyəsən, bütün hücumlara hazır gəlmişdi, gözünü də qırpmadı və yenə də mən tərəfə baxıb meydan oxuyur kimi dilləndi:

- Heylədi, Nənəş xala! O cavan oğlan mənim nişannımdı, beş yaş da məndən uşaxdı.

- Vay astuvas! Axçı, beş yaş cavana niyə? Qorxmursan?

- Mən yaşda subay oğlan tapmadım, Surayya xala, hamısı çoxdan evlənib.

Hazır cavab hamını güldürdü.

- Maşallah! Sən gej ayılıf, güj ayılmısan! - Bunu da Knarik dedi. - Yaxşı eləmişən, kişi cavan olsa yaxşıdı, zəhləm qoja kişilərdən gedir.

Yenə də arvadlar qaqqıldaşdı güldülər.

- Bu gün-sabah da toyumuzdu.

Dediyi kimi Donaranın toyu olmadı. O, zurna-balabansız, haysız-haraysız kəbin kəsdirib, özündən beş yaş "uşax" dediyi həmin kişi ilə bir evdə yaşamağa başladı. Hamı da quzu balası kimi sakitləşdi. Xoşbəxtlik olan yerdə mövzu tez bitir, sonluq da, bir qayda olaraq, qapalı finalla başa çatır. Personajlarımdan birinin dediyi kimi: "Xoşbəxt adam maraqsız olur". Elə ailələr də! Ümumiyyətlə, xoşbəxtlik adama az şey öyrədir, elə ona görə də onun resepti çox sadə, bəsitdir. Bəlkə, elə bu səbəbdəndi ki, Donara söhbəti aktuallığını tez itirdi. Sonralar mən, necə deyərlər, böyük həyata vəsiqə alıb Bakıya gedəndən bir-iki il sonra eşitdim ki, Donaraya işlədiyi idarədən təzə ev veriblər, Dəyirman həyətinə köçüb gedib. Onda Ağdamda təzə-təzə üç-beş mərtəbəli hökumət evləri tikilirdi. Sonra da eşitdim ki, Donara ərindən boşanıb və həmin izdivacdan doğulan körpə qızı ilə tək yaşayır.

* * *

Heç vaxt inanmazdım ki, nə vaxtsa uşaqlığımla bağlı xatirələr yazacam və o yazıda "bedrası"ni bir neçə dəfə mənə söykəmiş qadına bu qədər yer ayıracam, çünki mən əmindim ki, o kiçicik flirt-xatirə mənim yaddaş qəbirsanlıqımda çoxdan dəfn olunub. Başqa cür ola da bilməzdi. Donara ilə

aramda olan o səssiz-səmirsiz, sözsüz-sovsuz ilişkide heç bir sevgi, romantik duyğu, mənəvi məzmun yoxdu, ona görə də unudulmalı idi. Amma mən yanılmışam. Görünür, yaddaş da, xatirələr də yuxu kimidir, çoxdan unuduğun, həyatında heç bir rolu olmayan hadisəmi, epizodmu, uzun illərdən sonra yuxuna girən bir nağıl kimi qəfil hardansa pırtlayıb çıxır, səni təəccübləndirir, dostum Mustafa Çəmənli demiş, yaddaş qəfil çiçəkləyir. Onu da deyim ki, mənim əks cinsə münasibətimdə romantik duyğuların yeri həmişə cüzi olub. Mən çox bərk uyduğum qızlara belə, nə sevgi məktubu yazmışam, nə şeir qoşmuşam, amma saatlarla küçədə yayın istisində, qışın soyuğunda gözləmişəm ki, bəlkə, təsadüfən evdən çıxdı, bəlkə, dükana getdi, bəlkə... Bir az qabağa gedim, buna kinoda fləş-fücer deyirlər...

Bakıdayam. Gündüzlər zavodda işləyir, yataqxanada qalır, axşamlar universitetdə oxuyuram. İşlədiyim zavodda rast gəldiyim bir rus qızı ilə iki il davam edən qızğın sevgimi təzəlikcə üstələyən, onu darmadağın edən yeni sevgiyə uymuşam bütün varlığımla. Hansı şairinsə belə bir şeiri var: "Sevgini sevgi unutturur, dərdi dərd, İsanı da Məhəmməd!". Şeir hafizəm olmadığından mətnin düzliyinə zəmanət verə bilmərəm, məzmun isə dəqiqdir. Bir sözlə, dəhşət vurulmuşam. Qızı bir gün görməyəndə özümə yer tapa bilmirəm, partlayıram darıxdığımdan.

Bakıya bərk qar yağır, lap quşbaşı, özü də sakit, küləksiz quru qar. Qabaqda iki istirahət günü, zavod işləmir (bu əla!), universitet bağlı, nəinki mobil telefon, heç adi telefonun da hamıda olmadığı ümitsiz bir zaman. İndi deyilən kimi, mesaj göndərmək imkanı sıfır. Əynimdə nazik göy kurtka, başım açıq, boynum şarfsız, ayağımda nazik çəkmə. Qızgilin evlərinə yaxın dalanda qarın altında titrədə-titrədə elə dayanmışam ki, küçəyə açılan qapını görə bilim.

Bir saat, bəlkə, iki saat keçir. Soyuqdan göyermişəm. Şəksiz bilirəm ki, onu uzaqdan da olsa, görməsəm, evə (yataqxanaya!) getməyəcəm. Nəhayət, tale üzümə gülür: ümidlərin öldüyü bir vaxtda qapı açılır, Qız küçəyə çıxır. Dərhal da məni görür, bəlkə, o da məni axtarırmış, ümid eləyirmiş ki, hardasa buralarda, yaxında ola bilərəm, bəlkə də, yaxında olduğumu hiss edirmiş. Elə bildim, bu qarlı havada hardansa günəş peyda oldu, özü də göydən çıxmadı bu günəş, Vidadi 157-nin rəngi bilinməyən köhnə, sınıq-salxaq həyət qapısından çıxdı. Soyuqdan titrəyən canıma qəfil isti gəldi. Elə ona tərəf qaçmaq istəyirdim ki, həmin qapıdan, əlində iri sumka, kök bir qadın da çıxdı. Qalın palto geyinmiş qadın Qızın anasıydı. İnsafsız reallıq romantikanın yerini asanlıqla tutdu, onda gördüm ki, Qızın əlində göy rəngli emallı hamam ləyəni var. Bildim ki, onlar iki tin aşağıda olan hamama gedirlər. Türklər demiş, ciddi bir xəyal qırıqlığı yaşadım, amma xeyli toxtamışdım, uzaqdan da olsa, Onu görmüşdüm. Qızın narahatlığını hiss eləsəm də, əl çəkmədim, düz hamamın qapısınadək müşayiət elədim onları. Bu danışdığım çox sonraların söhbətidir, universitetdə oxuduğum 60-cı illərin lap axır illəri, məsələn, 1969-cu il. Hələliklə mən Dəyirman həyətindəyəm... Yox, tələsməyə, daha bir xatirə zühur etmək istəyir, bunu da danışib qayıdıram Dəyirman həyətinə.

Yenə də Qızı görmək istəyirəm. Yay tətildir, zavoddan məzuniyyət götürüb Ağdama getmişəm, amma on gündən çox qala bilməyib qayıtmışam Bakıya. Məni dartıb gətirən qüvvənin sahibini görməkdən öteri ölürəm. Avtobusdan düşən kimi yataqxanaya yox, sevimli Vidadi küçəsinə yollanıram. İstidir. Məhlənin əsas sakinləri dağ yəhudiləridir, hamısı siçanlı-siçovullu həyətlərindən çıxıb döşənişiblər asfalt səkiyə. Tər təkən arvadlardan biri yalın əli ilə boynunu-boğazını kisələyib çirk çıxardır. Burnu az qala yerə dəyən kişi papiros fışqırır. Tüstü tək onun ağzından-burnundan deyil, ikiqat olmuş

bədəninin hər yerindən çıxır. Adama elə gəlir ki, yavaş-yavaş tüstüləyən kişi, nəhayət, alovlanacaq. Uşaqlar qara-qışqırıqla ora-bura qaçırlar. Əksəriyyət öz dilində danışır, qır-bır küçəni başına alıb. Görüşmək imkanı sifirə bərabərdir. Bax, onda ağılıma elə bir fənd gəldi ki, ixtiraçı olduğuma qəfil inandım. Sonralar bu ixtiraçılıq qabiliyyəti mənə dramaturgiyanın ən vacib şərtlərindən birini mənimsəməyə yardımçı oldu. Bu da gözlənilməz hadisələr, situasiyalar və peripetiyalar yaratmaq bacarığıdır.

Davam edək: mən başımı dik tutub qətiyyət və inamla səkilərə sərələnməmiş adamların yetik baxışları altında açıq əlaqəpıdan ovuc boyda həyəətə girirəm. Bir neçə qonşunun yanaşı yaşadığı ikinci mərtəbəyə üzümü tutub özümü çağırıram:

- Əli! Əli!

Səsimə birinci Qız çıxır. Üzündə təəccüb və çaşqınlıq var. Deyəsən, nitqi də quruyub. Qızın dalınca artıq mənə tanış olan anası və elə onunla da bərabər qonşu qapıdan ağırçəkili yaşlı rus qadın çıxır. Qızın üzündə xəfif, cəsarət edirəm, sevgi təbəssümü var. O, dillənmədən bu xuliqanlıqın sonrakı inkişafını izləyir. Qızın anası maraqla mənə baxıb şişirdilmiş mehribanlıqla soruşur:

- Kimi axtarırsan, oğlum?

- Mənim xalam oğlu burda kirədə qalır, xanım (xala yox!), onu axtarıram.

- Kirədə qalan...

Rus arvad aman vermir:

- A mojet on Miri işsit?

Qızın anası soruşur:

-Adı Miridi?

- Xeyr, xanım, mənə Miri yox, Əli lazımdı, Əmirov Əli, xalam oğludu.

Qız heç nə demir, hiss ələyirəm ki, oyunun tez bitməsinə istəyir.

- Yox, oğlum, burda elə kvartirant yoxdu.

Mən səsimin bir az da qalın çıxmasına çalışıb ədəblə deyirəm:

- Yəqin, adresi səhv veriblər, xanım, bağışlayın!

Mən həyətdən çıxıram, istəyimi uğurla yerinə yetirdiyimə görə özümdən xeyli məmnunam. Həm də hiss elədim ki, qadının, bəlkə də, gələcək qayınanamın, xoşuna gəldim.

Küçə adamlarının arasından keçib məhlədən bir qədər aralıda, göz tutmayan yerdə dayanıram. Bilirəm ki, Qız mütləq çıxacaq.

İlahi, bu necə böyük xoşbəxtliqdə! Dəli istəklə sevdiyini qız canına tər hopmuş asfalt üzərində leş-leşə söykənib sanki parterdə oturmuş tamaşaçıların yetik baxışları altında sənə doğru gəlir! Heç nəyi, heç kimi vecimə almayıb onun qabağına qaçıram, elə "parter" in gözü qabağında sərin nazik əlindən yapışıram. Onu küçənin ortasında öpməkdən güclə saxlayıram özümü. İnanmayın, saxlaya bilmirəm.

Qoqol küçəsi ilə üzü aşağı düşüb dənizkənarı bulvara tələsirik. Necə xoşbəxt gündü!

İndi isə qayıdaq geriye, Dəyirman həyətinə. Buna da kinoda fləş-bək deyirlər.

* * *

Mənim uşaqlıq və yeniyetməlik çağlarımda qəlbim həmişə kiminsə sevgisi ilə döyünüb. O da doğrudur ki, sayını unuduğum sevgilərin ömrü bir-iki aydan çox çəkmirdi, hər yeni obyekt əvvəlkinə tezliklə unuttururdu, bəzən obyektin heç xəbəri də olmurdu mənim qısamüddətli sevgimdən, amma Dəyirman həyətinə mənə dəxli olmayan çox böyük və həyatda ilk dəfə rast gəldiyim dramatik bir sevgi də yaşanırdı. Bu sevginin dramatikliyi onun həm də beynəlmiləl olmasında idi.

Ağdamda, az da olsa, azərbaycanlı kişinin erməni qadınla evlənmə praktikası vardı, amma azərbaycanlı qızın erməni oğlana ərə getməsi faktı yox dərəcəsindəydi, hər halda, mən eşitməmişdim. Mən "Əsli - Kərəm"lə, "Bahadır - Sona" ilə artıq tanışdım, hər iki əsərdə də oğlan azərbaycanlı, qız ermənidir. Dəyirman həyətində isə... Nəinki Dəyirman həyətində, bütöv Ağdamda görünməmiş hadisə! İndiki mətbuat dili ilə desək: Şok! Şok!! Şok!!!

"Almaz və Robert" tamaşası

Bəli, Dəyirman həyətində bütün məhləni məşğul edən, həyət arvadlarına müzakirə üçün fəvqəladə material verən bir məhəbbət tamaşası yaşanırdı: "Almaz və Robert" tamaşası. İl dəqiq yadımda qalmasa da, bilirəm ki, hadisə altmışıncı illərin lap əvvəllərində baş verirdi.

Məkan, əlbəttə, Dəyirman həyətindəydi.

Dahi dramaturq dünya böyük teatr, insanlar isə bu teatrın aktyorlarıdır deyəndə haqlıymış, amma Oskar Uayld da səhv eləməmişdi, deyəndə ki, hayif, o teatrdə rollar çox pis bölünüb. Bəli, böyük dramaturqların dediklərinə uyğun olaraq, Dəyirman həyətində də dramatik bir tamaşanın oynandığı teatra, səhnəyə çevrilmişdi və, deyim ki, burda rollar ədalətlə, düzgün bölünmüşdü.

Tamaşanın əsas qəhrəmanları azərbaycanlı qız Almaz, Səfər kişinin birinci arvadından olan qızı, oğlan isə Knariklə Arsenin böyük oğlu Robert idi. Qalan rollar adına-sanına, məhlədəki avtoritetinə, fəallığına görə qonşular arasında ədalətlə bölünmüşdü. Kütləvi səhnələrin iştirakçıları isə əl-ayaq altıda qalan, heç nəyi ilə seçilməyən məhlə adamları və uşaqlardı.

Sosial mənşəyə gələndə, Səfər kişi Dəyirman həyətində ən kasıb, ən imkansız adamı sayılırdı, yeni o da, onun ailəsi də belə düşünür və bu düşüncəyə uyğun yerlərini bilir, həyatı bir təhər yola verirdilər. Səfər kişinin birinci arvadından Mehman adlı bir oğlu, Almaz adında bir qızı, uşaqlığında raxit keçirdiyi aydın görünən çox kifir ikinci arvadından isə, üç-dörd sınıq-salxaq uşağı və əlavə olaraq ikinci arvadın yanınca gətirdiyi Gülər adlı ögey qızı da vardı. Bir sözlə, ailənin neçə başdan ibarət olduğunu demək mənə onda da çətindi, nəinki illər sonrası.

Dramaturji dillə ifadə etsək, bu çox mürəkkəb quruluşlu, natamam və dağınıq kompozisiyalı ailə nəylə dolanırdı, demək çətindi. Evdə heç kəs işləmirdi. Deyəsən, bir Səfər kişi pensiyə alırdı. Arvadı Şeyda çox kifir olsa da, ərindən xeyli cavandı, ona görə də elə bir ucdan özünə oxşayan uşaqlar doğurdu.

Robertin ata-anasına gəldikdə isə, nə deyim, erməni kasıb olmur, erməninin ən kasıbı da Knarik kimi hər səhər bir kasa qaymaq və bir təndir çörəyi yeyirdi ki, bu da o illərdə məhlə miqyasında firavanlıq göstəricisi kimi qəbul olunurdu. Arsen, dediyim kimi, dəlləkdi, hər gün də cibində diri pulla gəlirdi evə. Qırağa da pul xərcləməzdi, getdiyi yer üç nəfərin bir yerdə işlədiyini dəllək dükanıydı, gəldiyi də ev. Axşam saat ondan tez gəlməzdi evə. Əgər bircə manat özünə xərcləsəydi, hardasa dəllək yoldaşları ilə "stalovoya-zada" getsəydi, elə həmin gecə Knarik onu yüz iyirmi kiloluq əndamı ilə "xışdıyıb boğardı". Hər halda, Knarikə yaxşı bələd olan Papam belə deyirdi. Deməli, sosial statusuna görə Səfərin ailəsi ilə Knarikin ailəsi hardasa tən gəlsələr də, maddi cəhətdən xeyli fərqli idilər. Onu da deyim ki, qonşuların bir çoxu kimi, Knarik də Səfərin həmişə ehtiyac içində çapalayan yarımca ailəsinə əl yetirirdi, artıq qalan yeməklə, köhnəlmiş nimdaş pal-paltarla. Bu işdə Səfərgilə Baqrat kişinin ailəsi, xüsusilə arvadı Arusyak, Yurikin anası daha çox yardımçı olurdu. Səfər də onların kişi əli tələb edən xırda-para məişət işlərinin qulpundan yapışır, bir növ, yaxşılıqların əvəzini çıxırdı.

Almaz gözəl olmasa da, yapışıqlı, qarabuğdayı, bir qədər kəskin və əsəbi sifət cizgiləri olan iti xarakterli, iti dilli, xeyli cəsarətli, deyim ki, mərd və qürurlu qızıdır. On üç-on dörd yaşında o qız haqqında mənim təəssüratım beləydi. Etiraf edirəm ki, ona dərin rəğbətım vardı. Səfərin ailəsində dişəvurulası yeganə adamdı. O vaxtlar Almazın on səkkiz yaşı ancaq olardı.

İkinci qəhrəmanımız Robert də pis deyildi: ortaboşlu, qarayanız, tökmə bədənli oğlandı. Yaşla çalan və həmişə harasa axan işıqlı ala gözləri sifətindəki əgər-əskikləri malalayır. Robertin ən yaxşı cəhəti onun xasiyyətində idi: çox istiqanlı, ürəyiyumşaq, böyük-küçük yeri bilən cavandı. Di gəl, avaranın biriydi, heç bir faydalı işlə məşğul olmurdu. Mən bilən, məktəbi də yarımçıq qoymuşdu. Səhərlər saat onda-on birdə yuxudan durur, o vaxt Knarik qaymaq-çörəyini yeyib qurtarmış, Arsen də, Allah bilir, neçənci başı qırxmış olurdu, əl-üzünü yumamış artırmada bir siqaret çəkir, sonra, bəlkə, bir stəkan şirin çay içib yollanırdı Ağdamın bulvar deyilən mədəniyyət və istirahət parkına, özü kimi beş-altı avara ilə laqqırtı vurub xırda qumar oynamağa. Saat üçdə-dördə də gəlirdi nahara. Sonra başını qoyub yatır, axşama yaxın həyətin kişiləri işdən qayıdıb gələndə, o da günorta yuxusundan durub həyət adamları ilə lağlağıya başlayırdı. Bax, belə lağlağılı axşamların birində də onun Almazla məhəbbət macərası başlamışdı.

Əvvəl heç kəs buna fikir vermirdi. Oğlanla qız hamının gözünün qabağında - həyətin ortasında, qırağında, sonra lap künc-bucağında yanaşı oturub söhbət eləyir, deyib-gülür, zarafatlaşırlar... Bir dəfə onların zarafatlarına mən də şahid olmuşdum. Robert qıza ermənicə dalbadal mən səni sevirəm deyirdi.

- Almaz, yes kes sirumem.

Qız ya deyilən mənəsinə bilmirdi, ya da özünü o yerə qoymurdu. Bəlkə də, o sözü oğlanın dilindən təkrar-təkrar eşitmək istəyirdi.

- Başa düşürsən?

- Niyə başa düşürəm? - Oğlanı çiyindən itələyir. - Qanmaz özünsən!

- Bəs onda niyə cavab vermirsən?

- Eeey... Əl çək də!

- Yes kes sirumem.

- Mən ermənicə başa düşürəm, adam dilində də!

- Sağ ol! Erməni dili adam dili deyil?

- Bilmirəm! Siz danışanda elə qır-bır düşür ki!

- Sən bir qulaq as: yes kes sirumem! Bu heç qır-bırdı?

Mən məktəbdə fransız dili keçirdim, ona görə də Robertin dediyinin fransız dilinə oxşadığını dedim.

- Yox bir, alman dili! Mən təmiz ermənicə deyirəm: Almaz, yes kes sirumem!

Artırmada oturub tum çirtlayan Knarik Robertin dediyini eşidib ona təpinir:

- Robik!

Robert anasını vecinə almır.

- Eşidirsən, Almaz, yes kes sirumem!

Knarik bu dəfə çəmkirir:

- Robik, tsenit kitre!

Bax, onda Almaz bir az acıq, bir az hikkə, bir az da şiltaqlıqla:

- Sən qələt eliyirsən! - dedi.

- Mən qələt eliyirəm? - Robert qızın qolundan yapışır. - Mən deyirəm yes kes sirumem, sən də...

- Mən səni sevmirəm!

Bundan sonra bir xeyli dartışma, itələşmə, söz davası, gülüşmə, Knarikin təpinməsi, qonşuların atmacaları...

Oğlanla qızın bu münasibəti bütün yay ərzində yavaş-yavaş lazımı formanı alır, zarafatlar, atmacalar ciddiləşir, flirt dövrü bitir, təbii hisslər üzərində cücərən məhəbbət məntiqi məcraya can atır. Gənclər hiss edirlər ki, hər bir münasibətin, konkret desək, məhəbbətin kulminasiya nöqtəsi var və onlar məhz o nöqtəyə, zirvəyə yaxınlaşıblar. Hamının gözü qabağında baş verən atmacalar, zarafatlaşmalar, söz oynatmaları, itələmə və qaçdı-tutdular dövrü bitib. Nəse ciddi bir şey olmalıdır.

Dəyirman həyəti də cana yığılmışdı, artıq bu həngəməyə dözə bilmirdi. Məsələ öz-özünə yetişmişdi, hadisələr partlamaq səviyyəsində idi. Kulminasiya, budu ha, özünü yetirib, saspens də bir tərəfdən!

Şərhlər, müzakirələr, qınaqlar və, əlbəttə ki, tənələr, özü də hər iki cəbhədən, amma milli məsələyə hələ açıq-açığına toxunan yoxdu. Gizləndə isə azərbaycanlılar Almazi, onun biqeyrət qardaşını və atasını qınayır, ermənilər də Roberti.

Valoda görə Knarikdən həmişə yanıqlı olan Surayya gözdən iraq yerdə yanaşı oturub qayğılı-qayğılı söhbətləşən sevgililəri Arusyaka göstərib qoşa əli ilə Knarik tərəfə qaramat çevirir:

- Qa ye! - yəni "Kül başına!".

Arusyak da başını bulayıb ermənicə nəse demişdi. Bu xırda mükəlliminin şahidi Nənəm olmuşdu. Marağ arvadı götürər, Arusyak tərəfə işarə ilə Surayyadan soruşar ki, az, o harsın nə deyirdi heylə hirsdi-hirsdi? Surayya, təbii ki, "harsın" sözündən pərt olar və açıqla Nənəmə deyər ki, mən nə bilim, axçı, bilmək istəyirsən, özündən soruş.

- Az, mən onun adın bilərəm ki, soruşum da? Sarımsaxdı-nədi ölmüşün adı?!

- Sarımsax! Yox bir, soğan!

- Az, bə nədi?

- Arusyak!

- Az, o adı desəm ağzım əyilər mənim.

- Əyilər, demə də, soruşma da!

Burda Surayya dodağının altında bir "De get!" deyir, sonra da fırr eləyib keçir içəri, evinə. Nənəm də onun dalınca qoşa ovcu ilə yaxşı bir qaramat çevirir:

- Aleyy! Qareer aybını örtün! Kopaqqızı ala-qara it kimi nətəər çəmkirdisə, söz soruşmağıma da peşman oldum! - Nənəm rəngini çoxdan dəyişmiş ağ xallı qara kələğayısının bir ucu ilə ağzının qıraqlarını silir. - Qancığın qarnınnan çıxanın fırladacağına bax! Gətirdi saldı məni erməninin-gürcünün arasına, ayırdı elimnən-obamnan! Kimin haqqı nəydi yanımdan Zinyət mama, nətəərsən demiyif keçəydi, şəlliyərdim dədəsini-nənəsini dalına! İndi budu, bir erməni harsını qabağımda fırr eliyir.

Bu giley, təbii ki, Papamın qarasinaydı. Arvad şəhərə köçüb gəlməyini nə özünə bağışlaya bilirdi, nə Papama. Bəlkə də, demişəm, amma təkrarın ziyarı yoxdu, arvad "erməni-gürcü" deyəndə erməni öz yerində, gürcü sözü Faynşteynlərə aid idi, cuud əvəzinə gürcü deyirdi.

Beləliklə, bütün həyət bildi ki, məsələ xeyli ciddidir: Almazla Robert arasında sevgi yaşanır, hələ bu azmış, sevgililəri gecənin bir aləmində, bütün məhlənin yatdığı vaxt həyətin hansı küncündə isə öpüşən görmüşdülər. Görən də kim olsa yaxşıydı? Əlbəttə, Qəzənfər! Arvadı "qaçandan" sonra uzun gecələrini haralardasa qısaldan bu subay kişi evə qayıdanda Robertlə Almazı həyətin qaranlıq bir yerində qucaqlaşmış öpüşən görmüşdü. Səhərisi bütün Dəyirman həyəti artıq Qəzənfərin informasiyasından xəbərdardı.

Əvvəl-əvvəl hamı bu məsələ haqqında pıçıldadırdısa, bu öpüşmə məsələsi hadisələrin gedişini qızıqdırıb konfliktli dərinləşdirdi. Hadisələr sürətlə milli rəng

almağa başladı. Gizli danışılanlar aşkarda səsləndi. Bu məhlədə heç vaxt elə bir aktualıq kəsb eləməyən milli məsələ gündəmə gəldi. Azərbaycanlılar Almazı qınayır, ermənilər isə Roberti. Bu yerdə Knarik məsələyə daha dözümlü yanaşır, indiki dillə desək, yüksək tolerantlıq nümayiş etdirir:

- Qələt eliyir onu deyən! Noolsun erməni deyil, zato yaxşı qızdı. - Bu yerdə səşindən alır və ermənəcə davam eləyir. - Bir az ailəsi tayımız deyil, amma neynim, uşağım istiyir.

O vaxtlar Knarik hələ Baqratı süpürgə ilə döyüb, yekə dalını ona göstərib ədəbsiz təklifdə bulunmamışdı. Aralarında diplomatik münasibət kəsilməmişdi, hərdən Arusyakla dərdləşirdi erməni dilində. Beynəlmiləl məhəbbət məsələsi ümumi müzakirəyə çıxanda Arusyak Knarikə məsləhət görür ki, Roberti çəkirdirsən bu yoldan, onlar evlənsələr də, axırı yoxdu. Heç vaxt erməni ilə türk xoşbəxt ola bilməz. Knarik cavabında deyib ki, axçı, cəhənnəmə, istəməzlər, boşanarlar. Robert qız deyil ki! Qoy qızın dədəsi Səfər fikir eləsin. Onda Arusyak kəskin bir arqument qoymuşdu ortaya: bəs uşaqları olsa, onda necə? Damarında türk qanı axan nəvəni sən necə doğman biləcəksən? Knarik duruxub: axçı, bu heç mənim ağılıma gəlməyib. Arusyak isə sakitləşmir, bıçağını dərinə işlədir:

- Bu zarafat-zarafat oyunu deyil, axçı, ciddi məsələdi. Türk bizim qan düşmənimizdi.

Knarik bu sözün qabağında deməyə söz tapmayıb, bəlkə də, ağılından keçirib ki, bu türk necə qan düşmənidir ki, Arsen davada olanda Yunus onu heç nədən korluq çəkməyə qoymadı. Balalarını da öz balaları kimi saxladı, yoxsa acından ölərdilər. Arsen qayıdıb gələndə də kişi balası kimi dedi ki, ə, Arsen, arvadını da, oğlanlarını da sağ-salamat qaytarıram özünə. Bəlkə də, Knarik heç belə düşünməyib, amma Arusyakın dediyini də qəbul eləyə bilməyib və ələcsizlikdən sağ əlini iri döşlərinin üstünə qoyub Mariya Maqdalina kimi üzünü göyə tutub:

- Vay astuvas!

Bu söhbətlərin tərcüməsini mənə nərd oynayanda Surayya danışdı. Papama da çatdırmışdı. Papam hirsələnmişdi:

- O Baqrat yaxşı kişidi, arvadı poxunyəndi! Daşnakdı kopaqqızı, gözlərin-nən kin, xəbislik yağır. Barı bir arvad ola adamı yandırmaz, dalı iki yüz qramdı.

Burda Surayya Papamın sözlərinə ciyərdən gələn bir qəhqəhə çəkir. Qıraqdan söhbətə qulaq verən və heç vaxt Arusyakı sevməyən Knarik də Surayyanın qəhqəhəsinə qoşulur. Papam ilhama gəlib davam eləyir:

- Sən öl, Baqrat kişi adamdı ki, o arvada yaxın dura bilir. Yüz il arvadsız qalam ha, ona gözümün üjünən də baxmaram. Az, Surayya, sən bilmirsən ey, adam kişilikdən düşər! - Arvadlar partlamaq dərəcəsinə gəlirlər. - Nəyə gülürsünüz, az, bəlkə, yalan deyirəm? Bu sifətdə arvad olar? - Üzünü uğunub getmiş Knarikə tutur. - Bəlkə, düz demirəm, Knarik? O, arvaddı? Arvad olar sən kimi! Yanına bir şapalax çəkif gedəsən bazara, qayıdıb görəsən ki, hələ titriyir quyruq kimi. - Arvadlar, deyəsən, artıq tumanlarını islatmışdılar. Papam isə sakitləşmir. - Elə Surayyanın özü də pis dəyil, istifadə müddəti hələ keşmiyif.

- Axçı, ta mən öldüm! - Surayya gülüşün arasından çırt-pırtı oxşayan qəribə səslər çıxardır harasındansa.

- Allah güldürsün səni, Mamed! - Knarik nə təhər qızırsırsa, çoxdan evdə geydiyi rəngi solmuş nazik krepdişin donunun ətəyi ilə özünü yelləyir, sonra elə həmin ətəyini xeyli yuxarı çəkib tərlemiş buxağını, yaşarmış gözlərini silir. Ağılından göyə çalan dizləri də çöldə qalır. Papam yumru-yoğun ağ dizləri görüb yeni qüvvə ilə cuşə gəlir:

- Bə mən kopolu bəyaxdan nə deyirəm?!

Qəzənfərlə söhbətdə isə, Papam məsələyə daha ciddi, milli təəssüb hissi ilə yanaşır:

- O Səfər də oğrac adamdı, qınına çəkilib tısıb, guya bu qız onunku deyil. Denən niyə çəkmirsən ipini? Qızdı dayna, indi onun pis vaxtıdı, sineyvaz yemişi kimi yetişən vaxtıdı, bircə pıçax üjünə bənddi ki, paralansın ortasınnan. Düz demirəm, Qəzənfər?

- Bə nədi, Mamed dayı?!

- İndi o qızın heylə yaşdı, bir az da qızıxıfıdı, qanmır neynədiyini, bəs denən sən atası deyilsən bu bihəyanın? Nədi, bəlkə, erməniyə yeznə demək istiyirsən, beynamıs kopolu? Gədə də bir gədə ola! Avara, nəşəxor, qumarbaz!

Qəzənfər kişilənir:

-Sən öl, Mamed dayı, heylə bir şey ola ha, mən Səfər-zad tanıyan deyiləm, o qızı da, o erməni diğasını da inək balasın tafdiyan kimi tafdiyajam, bax, bu həyətin ortasında.

Papamın üzündən istehzal bir təbəssüm keçir:

- Səndəki qeyrətə bələdəm, Qəzənfər, amma nahaqdan qan tökmə, gül kimi balan var.

Qəzənfər istehzanı hiss eləyəcək naziklikdə deyildi. Odur ki, şöşələnməkdə davam edir:

- Mamed dayı, sən bizim ağsaqqalımızsan, amma bu işdə, mən ölüm, sən qırxada dur, qarışma!

Bu xamır çox su aparacaqdı, əgər Almaz özü məsələyə nöqtə qoymasaydı.

* * *

Bir gün yenə qonşuların həyətin ortasında oturub qeybətləşdiyi vaxt söhbət gəlib çıxdı hələ də aktuallığını saxlamış Almaz və Robert məhəbbətinin üstünə. Tədricən söhbət müzakirəyə, müzakirə mübahisəyə, mübahisə davaya çevrildi, hətta məsələ milli rəng almağa doğru inkişaf edirdi. Ağız deyəni qulaq eşitmirdi. Söhbət elə qızıxmışdı ki, Almazın və ya Robertin danışılanları eşidə biləcəkləri də heç kəsin vecinə deyildi. Yaxşı ki, Robert evdə yoxdu, şəhərin cavanlarının, daha çox avaralarının axşamlar yığışdığı bulvarda idi, yoxsa möhkəm dava salardı. Hətta öpüşmə məsələsini həyəte Qəzənfərin yaydığı biləndə bıçaqla ona hücum eləmiş, yumşaq yerini bir balaca cızmışdı. Onda qan görəndə Qəzənfər bərk qorxmış, xalası Fatmanın həyətinə soxulub qapını daldan bağlamışdı. Arvadların qara-qışqırıqlarının müşayiəti ilə kişilər cumub Roberti tərksilah etmişdilər. Onda Robert yerdə çox çapalamış, torpağı kürəyi ilə çox eşmiş, nəhayət, gücsüzlüyünü hiss eləyib hönkür-hönkür ağlamışdı.

Həmin hadisə, Qəzənfərin bıçaqdan qorxub bir "erməni diğasının" qabağından qaçması, hələ azmış kimi, qaçıb "Fatmanın g...nə girməsi" (ifadə Papama məxsusdu) bir müddət Robert-Almaz məsələsinin özünü belə kölgədə qoymuşdu.

Papam bütün bu məsələni bir ağsaqqal müdrikliyi ilə yekunlaşdırmışdı:

- Ə, Qəzənfərin yekə-yekə qırıldatmağına baxmıyın ey, dızqağın biridi!

Bu yekunla da Qəzənfər avtoritetinin bir hissəsini bıçağın cırdığı şiviyot şalvarı ilə bir yerdə itirmişdi, özü də həmişəlik. Elə Papamla söhbətdə Qəzənfər cavanları "tafdiyajam" deyəndə kişinin istehza ilə qımışib "Səndəki qeyrətə bələdəm" deməsinin səbəbi də buydu.

Qayıdaq açıq müzakirəyə. Artıq ağız deyəni qulaq eşitmir. Elə bu yerdə Nənəm dörd oktavalıq öskürəyini "si" pərdəsində bitirib sinəsini boşaldır və açıq-saçıq bir sual qoyur ortaya:

- Az, ay beyınsaflar, bir maa da deyin görüm kim kimi öpüf dayna?

Çox gərgin bir məqamda verilən bu sual dramatik məclisə bir komediya havası gətirir. Surayya ciyərdən gələn bir qəhqəhə ilə gülür, qalan arvadlar da ona qoşulur.

- Nədaaz, nəyə gülürsünüz, g...ü açılan var burda?

Arvadlar daha bərkdən qaqqıldaşır. Onda həmişə Nənəmə istehza ilə yanaşıb onu ciddiyyə almayan Gülöyşə arvad az qala qışqıra-qışqıra deyir:

- Ay arvad, sən fil qulağında yatmısan?

- Harda, harda?

- Az, sən hələ bilmirsən ki, Səfərin qızı Knarikin oğluyun geje hamı yatandan soora həyətdə öpüşürmüş.

Nənəm sağ əlini dizinə çırpır:

- Buy, əvin yıxılsın, fələk! Az, erməniynən öpüşürmüş?

Arusyak qarışır söhbətə:

- Nə olub, az, erməniyə, Zıynat xala?

- Az, ta bunnan artıx noolajax?

Gülöyşə Robertdən bıçaq əhvalatına görə yanıqlı olduğundan fürsəti əldən vermir:

- Balam, öpüşənnər qalif qırxda, pıçaxlanan mənim oğlumdu.

-Elə onu de! - Bu, Nənəşin replikasıdı.

-Onda dedim, indi də deyirəm, qurban olsun Knarikə! Yoxsa Qəzənfərin öz canıçün basdırardım qoduxluğa o qudurğan gədeni!

- Çox sağ ol, Gülöyşə xala! Yanında üzüqarıyam! Allax balalarını saxlasın, ağbirçəyimizsən. - Təbii ki, bunu Knarik deyir.

Nənəm gəlmək istəyən öskürəyini çətinliklə boğmağa nail olur:

- Az, bəs qızın dədəsi, o beqeyrət nə deyir buna?

Papam Nənəmə təpinir:

- Az, sən kiri, təzdən qan salma! Yeri get evə, sənin burda tay-tuşun yoxdu.

- Nədəə, dustağam mən? Yoxsa dilim yoxdu danışmağa?

-Niyə yoxdu, var, özü də şah ərşinidi, amma ta xalxın kişisinə beqeyrət nədi deyirsən bu qədər adamın içində?

Nənəm az qala qışqırır:

- Ə, bəs erməniynən öpüşən qızın dədəsi beqeyrət dəyil nədi?

Hardansa, kulisdən Səfərin artıq davakarlığına yaxşı bələd olduğumuz həyasız və söyüşcül, elə ona görə də hamının, elə Papamın da çəkindiylə arvadı Şeydanın hirsdən-hikkədən uzaq rahat, arın-arxayın səsi gəlir:

- Səfərə beqeyrət deyən dədəsinin goruna s...m!

Həyətdə qəfil sükut çökür və handan-hana Papamın nitqi özünə qayıdır:

- Aldınmı, az, payını?

Nənəm, deyəsən, birdən ayıldı. Söyüş ona gec çatmışdı.

-Kimdi az, s...mağa yer axtaran o qancıx? Çıxsın qabağıma cabaf versin görüm qızı gejelər həyətdə erməni diğasıynan öpüşən kişi beqeyrət dəyil bə nədi? Hələ demirəm ki...

Nənəm doğrudan da demədi, daha doğrusu, deyə bilmədi, amma qorxudan yox, Nənəm hələ-hələ qorxan arvad deyildi, öskürək bağladı arvadın gül ağzını. Həm də qəfildən elə bir hadisə baş verdi ki, çox sonralar da , arvadlar onu həyəcansız danışa bilmirdilər.

Nənəm elə təzəcə öskürəyə başlayıb, Əlibaba Məmmədov demiş, "mi" pərdəsinə çatmışdı ki, bir az əvvəl Şeydanın səsi gələn tərəfdən qəfil qara-qışqırıq qopdu; qabaqda paltarı su içində ayağıyalın Almaz, dalınca bir az əvvəl səsi, indi özü çıxan əyriyaq raxit Şeyda, onun dalınca dördüncü sinfə qədər bir yerdə oxuduğum yoğun bədənli, qısa ayaqlı Gölər, onların da dalınca bir sürü müxtəlif yaşda, ölçüdə uşaq nəse dəyə-deyə, qışqıra-qışqıra həyətin

ortasına yüyürdü. Yürüş iştirakçıları, deyəsən, Almazı saxlamaq, əlindən nəyisə almaq istəyirdilər, amma ona çata bilmirdilər.

Mən Almazın əlində kibrit qutusunu birdən gördüm. Qız qaça-qaça kibriti yandırmağa çalışırdı. Deyəsən, tək mən deyildim kibriti görəni. Arvadların qışqırığı ilə Almazın oda bələnməsi bir oldu. İndi bildim ki, onun üstü-başı sudan yox, nöyütdən islanıbmiş.

* * *

Ovaxtlar qadınların özünü yandırması Ağdamda epidemiya halı almışdı. Özünü bu işgəncəli yolla qətlə yetirmək adamlara, topluma, lap elə taleyin özünə üsyan, ağlasığmaz etiraz aksiyası idi. Bircə dəfə görmüşdüm belə dəhşətli intiharı kənddə, məhləmiz Boccalıda.

Fəridə adlı o qadının da nəsə bir sevgi məsələsi vardı. Özü də şəhərdəndi, müvəqqəti Novruzluda, bizim Boccalıya yaxın çaxır zavodunun həyətinə yaşayırdı qardaşı ilə. Qardaşı da həmin zavodun şəhərdən gəlmə direktoru idi. Eşitdiyimə görə, bu gözəl qadın ya ərdə olmuşdu, ya da... Nəsə, azad xasiyyətli birisi idi. Bizə bir az qohumluğu çatan, yaşı otuzu haqlasa da evlənməmiş dəli-dolu Səmədlə möhkəm sevişirdi. Bu eşq macərasından bütün kənd xəbərdardı. Zavod direktorunun şəhərli bacısı ilə istədiyi yerdə gəzib-dolanın Səmədə kənd cavanlarının çoxu həsədlə baxır, paxıllığını çəkirdilər.

Səməd Fəridə ilə bir-iki il gəzib dolanmış, yaxşı məktəb keçmişdi. Valideynlərinin təhriki ilə, nəhayət, evlənməyə məcbur olanda, kəndin hörmətli bir ailəsinin başaşağı, tərbiyəli və çox gənc qızını seçmişdi. Xəyanətə dözməyən Fəridə özünü yandırmışdı.

Mən evimizin artırməsindən zil qaranlıq gecədə qışqıra-qışqıra canlı məşəl kimi qaçan əcaib alov qadını öz gözümle görmüşdüm. Bu mənzərəni unutmaq çətindi, amma o zaman mən çox kiçik olduğumdan yadımdan çıxarmışdım. Çox sonralar bir özbək filminde özünü yandıran qadınla bağlı oxşar epizodu görəndə guya unuduğum mənzərə bütün parlaqlığı və məşumluğu ilə xatirimdə yenidən canlanmışdı. Rejissor elə bil mənim gördüyüm o real səhnəni çəkmişdi. Filmdə də özünü yandıran qadın məşəl kimi qaranlıqda qaçırdı, özü də qışqıra-qışqıra.

Almaz da bir yerdə dayana bilmirdi, qaçırdı, amma səsini çıxarmırdı, əvəzində həyətdəki bütün arvadlar qışqırırdı. Adamlar yanan qızı necə xilas etməyi bilmirdi. Kişilər çaşıb qalmışdı, heç kəs həyatını təhlükəyə atmaq istəmirdi. Alov isə sürətlə Almazı bürüyürdü. Bu dar macalda Cəfər Cabbarlının təzəcə oxuduğum "Od gəlini" pyesi yadıma düşdü.

Roberti birdən gördüm. Elə bil yerdən çıxdı. Oğlanın sifəti tanınmaz şəkə düşmüşdü. O, pencəyini necə çıxartdı, alova bürünmüş qızı pencək qarışıq necə qucaqladı... Qəribə idi, elə bil Robert barmağını basıb yanan şamın fitilini söndürdü. O, hələ də səsini çıxarmayan qızı qucağından buraxmadan qışqırır, bağırır, gah ermənəcə, gah da azərbaycanca məhlənin bütün sakinlərini əcaib söyüşlərlə söyürdü. Qonşular susmuşdu. Nənəmin də öskürəyi kəşmişdi. Heç kəs tüstüləyən bu iki gəncə yaxın durmağa cəsəret eləməirdi.

* * *

Almaz ölmədi, çox tez sağaldı, hətta bədəninin açıq yerlərində belə yanmış yerləri görünmədi. Hamı bunu möcüzə bildi, o cür alovun içindən salamat çıxmaq ağıla sığmırdı. Ən möcüzəli hadisə isə sonra baş verdi. Bir ay, bəlkə, iki ay evdən çıxmayan, heç kəslə kəlmə kəsməyən, hətta hamama belə getməyən Almaz günlərin adi bir günündə qoşulub qaçdı bakılı bir oğlana,

bəlkə də, oğlan bakılı deyildi, amma Bakıda yaşadığı şübhəsizdi. Robertə gələndə isə... Robert Almazın dərdindən içkiyə, sonralar isə nəşəyə qurşandı. Onsuz da çəkəndi, nakam məhəbbətdən sonra isə oldu əsl nəşəxor.

Səhərlər ta bir kasa qaymaqla kifayətlənməyən və gün-gündən şişən Knarik hamının acığına Roberti tez-tələsik evləndirdi, özgəsini deyil, doğmaca bacısı qızını evinə gəlin gətirdi.

Bir neçə ildən sonra Almaz iki xırda uşaqla Ağdama, doğma Dəyirman həyətinə qonaq gəldi. Onda Robertin də artıq iki balaca qızı vardı. Elə bil bu həyətdə yaşanmış dramatik məhəbbətin iştirakçısı bu iki adam deyildi. Əgər Robertin baxışlarında əvvəlki məhəbbətin şərtləri özünü zəif də olsa bürüzə verirdisə, Almazın daş kimi donmuş sifətində bunu görənlər olmadı. Elə bil qız o kibrilə özünü yox, nakam məhəbbətini yandırmış, alovun gücü ilə o sevgini ürəyindən cin çıxardan kimi çıxarıb atmışdı.

Sonralar eşitdim ki, Robert səksəninci illərin əvvəllərində arvadını və iki qızını götürüb birdəfəlik köçüb gedib Krasnodara.

Papamın axırncı arvadı

Elə ki Nənəmin qırxı çıxdı, Papam evlənmək fikrinə düşdü. Əslində, bu, qərribə deyil, gözlənilən bir şeydi. Artıq üç ildi Şəfiqə yoxdu, bütün əlaqələr bitmiş, ayda-ildə bir dəfə gələn acı, tənəli-tikanlı məktublara arasы kəsilmişdi. Mən bilən, rəsmi boşanma da olmuşdu. Papam Şəfiqənin bir də Ağdama gəlməyəcəyini dəqiqləşdirəndən sonra kəbini məhkəməsiz-zadsız ləğv elətdirə bilmişdi. Evlənməyə əsas maneələrdən biri Nənəmdir, o da artıq haqq dünyasına qovuşmuşdu. Mən də on birinci sinifdəydim, beş-altı aydan sonra birdəfəlik Bakıya gedəcəkdim. Deməli, kişi tək qalacaqdı. Yaşı da hələ altmışa çatmamışdı. Papamı Qacarı oynamağa təhrik edən raykom katibi demiş, "samıy raz!".

Papamın evlənmək istədiyini eşidən Surayya başladı yengəliyə. Bazarda onun dükən qonşusu olan nənəməhrə bir arvadı nişan verdi, hətta arvadın ağzını da aramışdı. Surayya öz namizədinə mənə də göstərmişdi ki, yaxşı pul qazanan gəlindi, heç kimi də yoxdu. Mən gəlin sözünə gülmüşdüm.

- Buna bax a!

Mən bir az da bərk güldüm.

- Ara, nə gülürsən?

-Az, sən yüz kiloluq gamışa gəlin deyirsən?

- Ara, Knarikdən yekədi?

- Knarikin bura nə dəxli var? Biz Knariki alırıq?

- Axçı, buna bax da!

- O Papama yaraşan arvad döyül. Özü də qapqara!

- Vay astuvas!

- Mənim qara arvaddan xoşum gəlmir!

- Ara, ti priçom? Arvadı sana alırıq?

- Mən bilirəm, Papam onu bəyənmez!

- Vaaa... Niyə bəyənmir? Noolub ona? Gül kimi...

Mən onun sözünü kəsirəm:

- Az, bir o arvada bax, bir Papama də! Gör heç yaraşır kişiye? Sən ondan yüz dəfə qəşəngsən.

Sözüm Surayyanın xoşuna gəlir. O, ləzzətlə qəhqəhə çəkir.

-A yeddi manat yarım! Gəl bu qəşəng arvadnan bir tas oyna.

-Pulu qoy ortaya! Cığallıq da eləmə!

- Ara, mən eliyirəm cığallığı?

- Yox, nənəm eləyir!

- Vay astuvas!

* * *

Bir müddət də keçir. Hiss eləyirəm ki, Papam darıxır, tıncıxır. Yaş da o yaş deyildi ora-bura əl atsin. Yaxşı ki, Surayya da arvad tapmaq fikrindən əl çəkməmişdi. Tez-tez Papamla pıçapıç eləyirdi.

Nəhayət, Papam dilə gəldi:

- Nə deyirsən, Alik, bəlkə, mən bir dəfə də evlənim?

Mən kişinin məsləhət havasında verdiyi suala bir az istehza ilə cavab verdim:

- Bir dəfə də olar, iki dəfə də!

- Sarımisan məni?

- Ciddi sözümdü.

- Ə, bunun bu yekəxana danışığı öldürəjək dayna məni!

- Yekəxana niyə?

- Yaxşı bir musurmanca de görüm, evlənim ya elə subay qalım bu damın altında yalquzaq kimi tək-tənha?

İstədim deyəm, niyə tək-tənha? Sənin həyətin o tayında kirədə yaşayan doğma oğlun, gəlinin, iki nəvən, üçüncü də yol üstə! Bir baba kimi yağ onları yanına, amma onu yaxşı tanıdığım dan demədim. O, heç nəvələrinin ona baba deməsini qəbul eləməirdi; baba sözündən qorxurdu. Ümumiyyətlə, cavanlığı çəşqun keçən adam qoca sözündən dəhşət qorxur.

- Arvad var?

- A məni qınıyan!

- Nədi, evlənmək üçün arvad lazım döyül?

- Ə, sən məni... Arvadı Surayya tapıb!

- Armyankadı?

- Yox bir, nasranıdı! - Siqaret yandırır. - Nə bilim, Surayyanın keşmiş ərinin qardaşı qızıdı. Bir dəfə ər də olub, deyir, hərəsi sığa boyda iki oğlu da var. Əri oğraş ayrı arvada uyub, bu da tüpürüb hər şeyə, quruca canını götürüb çıxıb evdən.

- Bəs dediyin o sığa boyda oğlanlar hardadı?

- Deyir, qaynənəsinə tafsırif. Hamısı bir evdə yaşayırmış. İndi iki ildi burda anasının yanında. Bir taytax duzsuz anası var, türkeçaraynan başını dolandırır. Özü də Mələk məllimənin baxçasında tərbiyəçidi. - Burda Papam teatral bir qəhqəhə çəkir. - Tərbiyəçi ey! Artis Mamedin arvadı tərbiyəçi! Özü də uşax baxçasında! - Ciddiləşir. - Sən öl, Əli, bax, saa sən öl deyirəm, Surayyaya da demişəm, Əli o tərbiyəçini bəyənməsə, lap su sonası ola, almaram.

- Sən özün görmüsən onu?

- Cavannıxda görmüşəm, yumru bir qızdı, hələ ərə də getməmişdi onda.

- Qəşəngdi?

- Qəşəng deyəndə ki... Pis deyildi, yanaqlarında bir az sızanaqları vardı onda. Mənnən bir on yaş cavan olmalıdı.

- Gedib baxaram də!

- Bax, bu oldu kişi söhbəti.

* * *

Günlərin bir günü Surayya ilə bir yerdə getdim gəlini görməyə. Pis deyildi, dərhal xoşuma gəldi. Kifayət qədər yaraşlıq, dilli-dilavər, şəhərli görkəmi olan qırx-qırx beş yaşında qadıdı. Söhbətdən belə başa düşdüm ki, Papama ərə getməkdə heç bir tərəddüdü yoxdu. Odur ki, mənim xoşuma gəlməyə çalışırdı. Mən artıq içimdə bu izdivaca "hə" demişdim. Surayya isə narahatdı.

- Hə, nətəərdir, maddax, xoşuna gəldi?

Mən cavab verməyib çox mənəli təbəssümlə gülümsədim və getmək üçün qalxanda əda ilə qadına "Yəqin, bir də görüşərik" dedim.

Mənim elçiliyimdən bir həftə sonra Zümrüd, yeni Papamın təzə arvadı, bezi xırda-para avadanlığı ilə köçüb gəldi bizə və səhərisi gündən evin bütün təsərrüfat işlərini aldı əlinə. Mən birdən-birə tam sərbəstləşdim, özümü lazımsız hiss elədim. Dərs, məktəb və mütaliədən başqa işim yoxdu. Zümrüd məni heç bir işə buyurmurdu. O, özü ilə evimizə firavanlıq, bərəkət gətirdi. Yeməklərimiz dada-duza gəldi. Papam da xeyli dəyişmiş, rahatlanmışdı. Ev-eşiyyə diqqəti artmışdı.

Bir insan kimi də Zümrüd pis qadın deyildi, amma bunun mənim üçün elə bir əhəmiyyəti yoxdu. Mənim yönüm Bakıya idi.

O gün!

Günlər gah ləng, gah da becid keçir və ötən hər gün məni neçə illər həsrətində olduğum günə yaxınlaşdırır.

Nəhayət, gəlib yetişir o gün!

Ömrümün ən uzun, ən çətin on ilini yaşadığım Dəyirman həyətindən Papamın köhnə kostyumundan tikilmiş pencək-şalvarda, Papamın ayağını sıxdığı üçün geyinə bilmədiyi uzunburun qəhvəyi çəkməsində, Papamın əynimə uyğunlaşdırılmış nimdaş plaşında Ağdam-Bakı qatarına minirəm. Dizlərimin üstündə yenə də Papamın çoxdan istifadə eləmədiyi ağzı-burnu əyilmiş köhnə hamam çamadanı, cibimdə iyirmi səkkiz manat pul boş kupədə tək-tənha oturmuşam. Məni nə ötürən var, nə qarşılayan olacaq. İçimdə sevincdən çox nigaranlıq, narahatlıq və naməlumluq qorxusu var.

Qatar irəli-geri dartır, çalxalanır, dərindən nəfəs alıb tərpanir. Sürət artdıqca məni sıxan nigaran hisslər azalır, üstümə çökmüş ağırlıq tədricən çəkisini itirir. İndi çox aydın bilirəm, hətta hiss edirəm, bu qatar məni xəyalımda yaşadığım böyük şəhərə, taleyimin şəhərinə - Bakıya aparır...

İyun - iyul, 2015-ci il

Ağdamın astanası

◆ P o e z i y a

Qasım NƏCƏFZADƏ

QAFİYƏ

Sahil bağının sağ tərəfində
Yeriyən oğlan
Sol tərəfində eyni istiqamətə yeriyən qızla - qafiyə.

Doğan ayla
Üzünə yuxutək qonan və dua istəyən
təbəssümün - qafiyə.

Yerinin içində
Bir çimdik istilik axtaran ayaqların
Sərbəst şeir olsa da,
Mənim gecə saatlarında tez-tez maşının əyləcini basan
Ayaqlarımla qafiyələnir, istilənir.

Payız sonları yağan soyuq yağışlar,
Mənim "oktyabr" şeirim qafiyəsidir, gözəl yağır.

Mən özüm bu saat sənə tənhalığının qafiyəsi kimi
şeyrlər yazıram.

Harda bir boşluq görsən, qaça-qaça gəl, gözəl.

Bu balaca dünyada görsən ki, hər yan açıqdı, və
sən də üşüyürsən,

Adamlar səni narahat edirlər
İncidirlər,
Küsdürürlər,
Onda məni qafiyətək yaz həyatına.

Mənim qabarlı əllərim sənə aldığım paltarların
qafiyəsidir deyə
Gözəl yaraşır.

İnsan öləndə qafiyə ucundan ölür...

QOCALIQ PULU

Maliyyə naziri, xahiş eləyirəm, nə olar,
Qocalıq pullarını bayramlardan sonra verməyin.
Məsələn,
Fevral ayının pulunu 8 martdan sonraya saxlamayın.
Dekabrı yanvarın 20-nə qədər yubatmayın...
Onlar da sevə bilirlər,
Yeni ili hələ unutmayıblar,
8 martda gül almaq istəyirlər, gül haqqı,
Hələ ki həyat yaşayır onların vərdislərində,
Heç olmasa həyata hörmətiniz olsun.
Cənab nazir, sən görsən ki,
Bankomat kartlarının əlində qocalar necə əsirlər,
Bankomat karlarının əllərindən necə düşürlər qocalar?
Və görsən ki, onlar sənə beş-on manatlıq kartlarını
Əvvəl əl dəsmalına,
Sonra qəzetlərə,
Sonra salafanlara,
Qımışmış əllərinə,
Sonra göz yaşlarına necə bükürlər?...
Həyatda
Ağlamaq adlı bir şeyin olduğunu xatırlarsan.

SƏMƏNİNİN BELİNƏ QIRMIZI LENT BAĞLA DEDİM

Səməninin belinə qırmızı lent bağla dedim
Gedib kənddə bir dəniz taxıl əkərəm dedim
Zəmini ayaqyalın sularam dedim
Sünbüllərə təzə şeirimi söylərəm dedim.

Sünbülün kölgəsində yataram dedim,
Yağış yağsa, sünbülün altına girərəm dedim
Səni necə sevdiyimi bir sünbülə deyərəm dedim
Sünbül də sünbüllərə söyləyər dedim
Səni görmək üçün yanına gəlmək istərlər dedim.

Kənddə bir dəyirman, bir təndir tikərəm dedim
Taxılı dəyirmanda üydərəm dedim
Təndirdə sənə çörək bişirərəm dedim
Sənə bir təndir çörəyi gətirərəm dedim

O çörəyi necə şirin yeyərsən dedim
O sünbül bu çörəyin içindədir dedim.

Səməninin belinə qırmızı lent bağla dedim.

ÇÖL HAQQI...

Daha bundan sonra ayaqlar ölsün
Atlar öldü, çöl.
Üzəngi çürüsün, yəhər çürüsün
Biz öldürdük atları
Bilirsənmi, çöl.

Öldü qoşma atlar, gəraylı atlar,
Dolan bulud kimi endirdi gözün.
Atın başınacan qalxdı göy otlar,
Yandırdı çölləri, yandırdı düzü.

Sən ağlama belə,
Qoy atları
otlar ağlasın.
Atdan öyrənmişdim sevməyi,
İtdən öyrənmişdim,
Qoy atları
itlər ağlasın.
Sən yaxşı ağlamırsan,
Belə ağlama.

Odur eey, Aşıq Ələsgər gəlir at belində
Amandı, Aşıq Ələsgər bilməsin!

SON

Heç bahar gəlməzmiş mən girən bağa,
Yolu sağa-sola getdim, qurtardım.
Yaşıl yarpaq qoydum sevda yarama,
Yaram dedi, sərinlədim, qurtardım.

Əliyalın qaldım, əlimə bax, bax,
Yazı qabarını əlimə qoş, qoş.
Sevda əkdim, oğul-uşaq görmədim,
Elə qaldım, bax, evi boş, əli boş.

Girdim ruhum içinə,
Misraları qapı kimi çəkib
Örtüm üstümə.
Baş çıxartdım hərflərin içindən,
Dedim, deyin Qəşəm bitdi, qurtardı.

Baş söykədim "a"lara, "ə"lərə,
Haqqa vardım, mənə dərdim, qurtardım.

Gizlinlərdən nişan aldım yerimi,
Gizli sözdüm, mən soruldum, qurtardım.

KƏNDİN BAXTI

Eyy camaat,
Qalxın ayağa
Yoncanın çiçək vaxtı
Ağacın alma dəmi
Qoyunun quzu vaxtı
Bu kənd yeməli, yeməli...

Ey, on ildi qoyub gəldiyim kəndim,
Gözəlin haqqı
Bax elə and içirəm
Səndən bir incikliyim yox.
Deputat da seçirsən
Başqasını seç,
Heç məni seçmə
Tək mənə bircə yorğa atın bəs.
Ağsaqqalın haqqı
Heç nə istəmirəm
Mənə bircə kirpik tozun bəs.

Bəlkə,
Bəlkə, ağacında sonuncu yarpaq
Qalır mənim xətrimə
Kölgəsinə adam dolur
Dolur mənim xətrimə.
O uşaq taxta tarın
Çalır mənim xətrimə.
Oynayır bu havaya
Ayağıyalın qızciğaz
Oynar mənim xətrimə.

Ancaq bir xahişim var
Atlarınız nədən öldü?
Niyə öldü atlarınız?
Bax budur deyirəm,
At haqqı, bu qanı yerdə qoymayacam!

UNUTDUĞUM

Gəncə unutduğum vaxtdı,
yolu avtobusdu-qırmızı,
İnstitutu -dördillik
fontanı - bir axşamlıq
davası - bir küçəlik...

Həmişə vağzalında payız olar
Bakı qatarı külək gedər.

Adamlar vaqona yarpaq dolar
adamlar tələsər, qacar.
Vaxt vağzalı
payız kimi qovurar.

Unvermağı bir köynəklik.
Qaranlıqda lələləri bir bıcaq.
Göy gölündə vaxt donub,
Gəlin gedək vaxt oyadaq.

Hər bıçağın ağzında bir qız var
hər qızın adında bir tələbə.
Hər qorxunun dalında bir kənd var
kənd titrəyir döngələrdə hələ də.

Bir kölgəlik ağacı yadımdadı,
kölgənin yarısını quşlar
özləriylə götürdülər,
yarısını yarpaqlar
aşağı endirdilər.
Onda biz
ağacın altında iki nəfər idik
ağac bizə baxıb sevinirdi.

Gəncə unutduğum vaxtdı,
məni ora nə avtobus aparar,
nə qatar.

UŞAQLARA SALAM

Əlinə bir düşmən bayrağı keçsə onu ayaqlamaqla
iş bitmir,
Yatmış bir adamı öldürməklə məsələ həll olunmur
Açılan bütün topların əvəzinə salam!

Quşun xəbəri varmı düşmən tərəfdə uçur, ya biz tərəfdə,
Allahın quşu da ola bilmədik, quşlara salam.
Biz torpaqları böləndə səhv elədik, bizə salam olmasın
Daşlar hər yanda daşdı, daşlara salam!

Gəlin, gəlin uşaqlara biz heç nəyi öyrətməyək,
Qoy özləri öyrənsinlər.
Düşmən haqda biz onlara bir kəlmə də söyləməyək
Bilsinlər ki, yer üzündə düşmən yoxdur
Hamı dostdur.
Ah, yenə də kimsə uşaqların qulağına pıçıldaıyır
Qara düşmən sözünü
Ona görə,
Böyüklərin şairi ola bilmirəm
Uşaqların şairiyəm, uşaqlara salam olsun.

ŞƏKİL SEVDASI

Daha şəkli gözəl çıxmır bu xanımın
Gedir qonşulara əlində albom.
Maşalla söyləyir arvadın biri
Sanki gözəlliyindən
utanır xanım.
Salıbdı meylini şəkillərinə
Köhnə şəkilləri
verir ərinə.
Ərinin də bir əsgər şəkli var...
Şəkil ötürürlər
Biri-birinə.
Qırışmış əlini şəklin altında gizlədib,
Sən Allah, şəkildə əlimə bax - deyir.
Buna bax, buna
Keçən il çəkdimişəm - deyir
Qayınanam sağ idi onda.
Şəkilləri ərinin tüklü sinəsinə düzür qadın
əri boğazına qədər şəkil.
Elə bil əriylə kart oynayır qadın
ən gözəl şəkli ürəyinin üstə qoyur
tuz kimi
əri qalxır quduz kimi
öpür, öpür
qucaqlayır şəkildəki qadını.
Səhər, səhər, yenə də
Qadın
Tapır şəkillərin ən köhnəsini.
Əri gələne kimi
Köhnə şəkillərdən
Özünü oğurlayır.
Sonra
Köhnə şəkillər ilə...
"Sevgi-sevgi" oynayır.

EV ƏŞYALARI...

Otuz illik soyuducunun əsas arzusu
Otağın o biri başına adlamaqdı.
Tırıldayır bax
Tırıldamaq darıxmaqdı.
Evin içində bir addım atmaq
pəncərədən çölü görmək,
Şümal bədənini hamıya göstərmək
Arzusu
ayağı kimi çürümüş artıq.
Bir dəfə evin xanımı da demişdi belə

soyuducu orda yox, burda yaxşıdı
sonra yaddan çıxdı hər şey.

Televizor on ildi köhnə yerində
bütün verilişləri təkrar...

Paltaryuyan maşının
ən çox yuduğu corablardı
Ən böyük arzusu
bir corab qədər yerimək...

Şifonerin əyilmiş ayaqları altına
təzə kağız parçası qoyulmuş
bir az şifonərə təzəlik dəymiş...

Evi dəyişməsəniz də
hərdən evdə əşyaların yerini dəyişin
ev gözünüzə təzə dəysin.

SƏN ÖLƏN GÜN

Gözəlim,
Əgər ölüm gercəksə
Sən ölən gün,
Əllərin yumulan gün
Sevgi boşdu.

Yeri cəkin gətirin,
Göyü cəkin gətirin,
Mən inanan deyiləm,
Ölümdən sonra yaşamaq var.

Adam aldadırsınız,
Adam oynadırsınız.
Ürək öləndən, sevgi öləndən
Sonra
neçə yaşamaq olar?

Sevdiyim gözlərin yumulacaqsa,
Yaşıl ağaç kimi quruyacaqsa,
Bir addım yer səni susduracaqsa,
Mən necə inanım sevgiyə, məhəbbətə?

Allah bilir, səni neçə sevirəm,
Bu boyda sevgimdən sonra ölsən,
Bu boyda sevgimdən sonra sussan,
hələ özümün cox inandığım,
hələ özümün arxalandığım
Məhəbbətim də boşdu.

Boşdu Eyfel qülləsi,
Qız qalası!
Bu dünyada milyon-milyon qalası
Hər nə var,
Boşdu, başımızı aldadırlar.

PİŞİK

Pişik üçün yemək stolundan yuxarı
göy üzü yoxdu.

Stolun altına düşən
İnsan ayaqlarını
Pişik hər şeydən əvvəl
Nəyinsə quyruğuna oxşadar.

Pişiklərin qara ayaqqıbıların
Altında yemək tapmaq ümidi
Nə gözəl...

Yaxında kürləşən sərçələr
Sanki bir zarafatdı
Pişiklərin gözü önündə
Ölümnən nəticələnən...

Ona bax
Ayaq izləri qarın üstə necə qalır,
Hərdən qayıdıb öz ayaq izlərini
Yad kimi iyləyir pişik.

Pişikdən soruşsan: insanın adı nədir?
Deyər sümük.

DEYİRƏM...

Anam yoxdu...
Atam tək qalıb nəvələrinin içində
Domino oynayırlar...
Uşaqlar yan-yörəsinə
Zamanın parçaları kimi səpilib
əl çalırlar babalarının
uduzduğuna.
Deyirəm anam sağ olsaydı
Atam domino oynamazdı.
Oynasaydı, uduzmadı.
Gəlinləri nahara çağırır atamı,
Yubanmır.
Anam sağ olsaydı...

GÖZƏL ANAM

Sənə şeir yazmadım, gözəl anam
 Gözləri yol anam
 əli yol anam,
 qəbri də özünə oxşayan anam
 qəbrinin üstünə şeiri də dostum yazdı.
 Səndən sonra atamı evləndirdim.
 Gözəl anam
 Sən saxlayan atamı bəs kim saxlasın?
 Bir səhər evimizə bir gəlin gəldi,
 Qazanlar, qaşıqlar durdular üzə.
 Bacılarım daha çox ağladılar.
 O qadın evimizi dəyişdirdi.
 Atam aldansın deyə
 Mən ona ana dedim.
 Dilimdəki "Ana" sözünə
 Aldandı atam.
 Mən ona "ana" deməsəm
 Bu saat o qadını boşayar atam.
 Bir gün səhər o qadın
 Sən sağan inəyimizi sağdı
 İnek qoymadı.
 Sən sağan inəyimizi atam ağacla vurdu...
 Bir vurdu, iki vurdu...
 Yəqin ki, deyərdin: əlin qurusun.
 İnəyin ayaqları əsdi
 Onda mən ağladım, gözəl anam
 Bu şeiri də yazdım, gözəl anam,
 İnnən belə gedib qələmimi sındıracam.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!**2016-cı İL ÜÇÜN****“AZƏRBAYCAN”****jurnalına abunə yazılışı başlamışdır.****“AZƏRBAYCAN”**

**jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,
 illik abunə qiyməti 18 manatdır.**

İNDEKS: 76300

◆ N ə s r

*Vaqif NƏSİB***SƏNSİZLİK,
MƏNSİZLİK,
ONSUZLUQ**

◆ Üç hekayət romanı

"Qu quşunun son nəğməsi"*"Sizə bir roman gətirmək istəyirəm: Qu quşunun son nəğməsi".**Bu, Vaqif Nəşibin mənə telefonla dediyi sözdü və bu vəddən sonra içimdə doğan müəmmalə nıgaranlıq Vaqifin bir yox, üç başlıqdan ibarət əlyazmasını oxumağa başlayanda yaz dumanı kimi çəkildi.**Yadımdadır, mən vaxtilə Vaqifin "Oğul çiyini", "Yanıram, a dağlar", "Ceyrançöllü qoç Kərəməli", "Cəfəroğlunun qayıtməsi" əsərlərini də birnəfəsə oxumuşdum. O zaman ədəbiyyata məndən on il qabaq gəlmiş Vaqif Nəşibə həsəd aparmağımı təbii sayıram. Amma məsələ burasındadır ki, Vaqifin üç başlıqdan ibarət yeni romanı da məndə qibtə hissi oyatdı. Məncə, bizim nəsrdə belə şirəli dil, belə zəngin üslub olmayıb və, bəlkə də, olmayacaq... Bunu, yəqin ki, Vaqif özü də bilir, qələm dostum, şəksiz, onu da bilir ki, yaxşı yazmaq, olsa-olsa, yaradıcılığın yaz çağıdır, bəs sonra?...**"Oğul çiyini"ndə, "Yanıram, a dağlar", "Ceyrançöllü qoç Kərəməli" də olduğu kimi, yenə də məkan Ceyrançöldür. Müəllif son bir əsrin çərçivəsində bir nəslin faciəsini qələmə alıb, amma elə qələmə alıb ki, bu faciə ruh düşkünlüyünə aparmır, yenə Ceyrançölə aparır: o Ceyrançölə ki, onun dəlisi ağıllara deyir: "Oxuyun, adam olun..."**Deyirlər, uşaqlar saf olur. Deyirlər, insan qocalanda uşaqlığı qayıdır. Vaqifin baş qəhrəmanı da uşaqlığına qayıdan "uşaqlardandı".**O ki qaldı "Qu quşunun son nəğməsi"nə, mən əsla inanmıram ki, Vaqif Nəşib bu yazıdakı yaradıcılıq ehtirası ilə qələmi yerə qoysun.***Məmməd ORUC**
27. 05. 2015

Qərbin gündəliyi

Həmin gün bir dağ başından züý səsi ucalırdı. O züý avazı da yer kürəsinin cümlə çalğı alətlərinin səsi arasından üzü sonsuzluğa özünə yol açma bilirdi.

Həmin gün o dağ başı qara bir züý vasitəsiylə üzü sonsuzluğa öz avazını pərvazlandırdı...

Sonsuzluğun münasib və münbit bucağında canına insan daraşmış bir küre vardı. Onun da bir bucağında doqquz iqlimli bir məmləkət köçünü salmışdı. Ölkənin düşmənlə sərhədində daşlardan zireh geymiş bir dağ ucalırdı. Həmin dağın üzərində də uzaqdan daş bayrağa bənzəyən bir qala gündə bir daşını salıb, qocaldıqca qocalırdı.

Yaxınlarda, qalanın qonşuluğuna bir restoran köçünü salmışdı ki, hər gün züý üstə badə cingilttiləri ucaldıqca ucalırdı.

Qalanın içində bir dağdağan ağacı vardı. Ziyarətinə muraz tutub gələnlərdən hər gün alabəzək parça payı alırdı.

Restoranın bir küncündə də adamların bir qarabalası alını onluq meydanı eləyib züyünü çalırdı.

Sükunətli guşənin ağacına qumaş bağlaya-bağlaya, züyçünün alınına qırmızı onluqlar yapışdırma-yapışdırma, zaman bir dağ başında sükunətlə eys-ışrəti qonşu yaşadırdı.

...Həmin gün, bu həndəvərin tülküləri durmamışdan, xoruzları banlamamışdan bir bəndə yolunu dağ başına salmışdı. Bu da, döşü hər cür nişanla, medalla zirehlənmiş, Ceyrançölün Dəli Zamanı idi. Dağdağanla ağıl dağım-dağım bəndə həm bir-birinə bənzəyir, həm də dağla dərə kimi fərqlənirdi. Ağacın budaqlarında muraz qumaşlarından yer yox idi. Zamanın sinəsində də əməyi qara qəpiyə dönənlərin - bəndələrin medallarından. Zamanı dağ başına Ceyrançölün dəlioyndanlarından biri - Carçı Murtuz göndərmişdi.

-Sənin Alhüseyn babanla mənim Namaz qağam həməni dağ başında şəhid olublar.

-Ağırlıqlarından tərpenə də bilmirsən. Apar medallarını dağdağandan asıb, rəhmətliklərin ruhunu şad elə. Geri dönəndə arxanı dığalara tərəf çevirib atəşləyərsən də...

Həmin gün restorana axarlı-baxarlı dəli zaman da üç talesizi, üç bəxtiqaranı gətirib çıxarmışdı. Hər üçünün bədənində pıtırğanlara çevrilmiş ağırlarından, əzablarından boş yer yox idi. Hər üçü də gözlərini, özü də bəxti kimi qara züyçüyə və onun qara züyünə dikmişdi. Bəlkə də, həmin züyü hansı sehribazınsa tilsimli çubuğu bilib, onun vasitəsiylə ağırlıqlarını, uğurluqlarını ilan, çayan kimi canlarından çıxmaq istəyirdilər.

Adətən, züyçü havacatlarına keçməmiş dodaqlarını isladır, içinin yelini, selini boğazına doğru axıdır, həmin müddətdə də gözünün altıyla müştərilərinin sanını, sanbalını yoxlayırdı.

Dağın güney səmtindəki restorana özünü sala bilməmiş züyçü indiyə kimi həyatının quzeyində yaşamış, görüb-gördüyü itkilər, nisgillər, üzüntülər olmuşdu. Belə bir həyat da ona özükimilərini hər cür sir-sifət, bərbəzək arxasından necə var, elə görə bilmək qabiliyyəti bəxş etmişdi. Ona görə də gözünü ona dikmiş, bu həndəvərin adamına bənzəməyən üç nabelədin təmtəraqlı əyin-başı, gülümsər üzü, tox baxışı, içlərindən axan qara qanları züyçünün gözündən gizlədə bilməmişdi.

Qara qanları kəsmək üçün alını, ora yapışdırılacaq onluqları unudub dodaqlarını qara zurnasına uzatmışdı. Bir elatın qəmli havacatları əsrlərin qoynundakı yuvalarından uçub onun züyünə qonmağa, ordan da üç bəndənin varlığından keçib sonsuzluğuna doğru süzülməyinə başlamışdı.

Bufet arxasındakı sifətinə qırmızı şərəblərin rəngi çökmüş kök adam, arıq, qara adamın yumulu gözlərinin açılmasını gözləyə-gözləyə zəncir gəmirir və həmin an

az qala mırıltısı eşidilirdi: bu meymun yosunlu müf yenə niyə özünü yeyib-tökür, papağı boş qalmış qaşqasını boş qoyur.

Əvvəllər tırtırlar çıxana kimi, eşşək arabasıyla bazara, bazardan ayın-oyun daşıyan qonşusu Şahmarı, bazarı bağlanandan sonra kabab ətirli, ruzulu yerə həməən bufetçi gətirmiş və alını onluq zəmisinə çevirmək istəmişdi. Əvəzində, zəhmət haqqı kimi həmin onluqların tən yarısını dərib qız balasının cehiz daxilina atmağa başlamışdı.

Gözü yumuluca da qəşərindəkiləri görə bilən züychünün züyü də həmin an qara fırçaya çevrilmişdi. Həmin fırça qırmızı adamın qanını qaraldıb zəlilik eyləyir, üç bəndənin içini yanğın sonrası kösövə çevirirdi.

Ölümlər insanlar üçün uçurum başıdı...

Züychü bu adamların bu dağ başına, adını özündən xeyli uzaqdakı Göyözən dağından almış restorana keyflərini Göyözən kimi ucaltmağa gəlmədiklərini göydə almışdı. Havacatlarını qara durnalar kimi cərgələndirib onların ağırlığını, uğurluğunu uçurmaq istəyirdi. Bilmirdi, arıq-quru canıyla hiss eleyirdi ki, onlar ömürlərinin uçurumu başına təşrif gətiriblər.

Qırmızısifət adam bufetin dalından çıxıb, züychünün züyünü əlindən alıb başına çırparaq demək istəyirdi:

-Bəsdə ağlaşma qurduğun, a qudurmuş...

Onun əli və ağız açılmamış qapı açıldı, hamının Abyaşıl dediyi İbrahim dəli Zamanı içəri saldı:

-Gör kimi gətirmişəm, a Həsi, Ceyrançölün ən başbilənin! A Şahmar, sən də kəs bu qaramatını, torbadan şahmar ilan ha çıxarmırsan, Zamanın havasını çal, mən oxuyacağam, o da sındıracaq. Zamanın xətrinə qaşqana iyirmi beşlik yapıdıracağam.

Züychü yazıq-yazıq üç adama baxdı. Elə bil onlardan möhlət istədi. Züychü çalmamışdan Abyaşıl dodağını yaşlayıb oxumağa başladı:

Çal oynasın Əjdər əmi,

Çal oynasın gidi Zaman...

Özgə vaxtlar bir təklik, bir üçlük əvəzi, sini dınqıllayanda da dəyənəyini qaldırıb oynayan dəli Zaman hamını heyretə saldı. Abyaşılın cibinə soxduğu onluğu çıxarıb üstünə atdı:

- Hamınızın başına dəysin belə qazanclar, bu qala qarşısında çalib-oynamaqdansa, onun qaşqasından özünüzü atmalısınız, dəli köpəkuşağı...

Qırmızıyanaq bufetçi, gözlənilməz tamaşaya mat-məəttəl kəsilmiş müştərilər qarşısında restoranın şərəfini Göyözən dağından da yüksəklərə qaldırmağa çalışdı.

- Fikir verməyin bu batmışa, Ceyrançölün dəli Zamanıdı, dəqiqədəbir başına yel, əlinə bel verirlər.

Sonra da Abyaşıla çəmkirdi:

- Dəlini necə gətirmisənsə, elə də gənət...

Zaman çıxax-çıxa da ürəyini boşaltmağında oldu:

- Dəli siz qəqənənilərsiz ki, dədə-babanızın goru böyründə dəlixana açmışız. Abyaşılıarı içirib dəli abırına salırsız. Bura boğazını yaşlayıb özünü aldatmağa yox, özünü atmağa gəlmək lazımdı...

* * *

Ceyrançölün Dəli Zamanı "bütün teltiflərini" Didevan qalasına sığınıb ocaqlaşmış dağdağanın budaqlarından asmamışdan, qaladan restorana, quzeydən güneyə adlayıb ordakıların quyruğunu basmamışdan xeyli müddət əvvəl adının qonşuluğuna "cındır" kəlməsi qoyulmuş qəsəbə öz adi həyatını yaşayırdı.

Böyükləri ruzi arxasınca yollanıb işlərinin qulpundan yapışır, ahılları ötən günlərə boylanar, colma-cocuğu yaşına uyğun əməllərlə gününü başa vururdu.

Həmin gün Ceyrançölün mal meydanında üç uşağın başı da dədə-babalarının uşaqlığından miras qalmış bir oyuna qarışmışdı.

Qəribədir ki, həmin an bu həndəvərin üç künc-bucağında da uşaqlığın qayğısız oyunlarından söhbət gedirdi. Müsəllim Keçəl Hasanı çənəsi altıda salıb deyirdi:

-Bir azdan adam əlindən buralarda da tərənmək olmayacaq. At-eşşəyin otlamasına, tifillərin eşşəkbeli oynamasına yer də qalmayacaq.

Dünyanın dörd həndəvəri su olsa da, isladılmış dar ayaqqabılar kimi qurular bir qırıq da olsa, genişlənmir ki, genişlənmir. Ceyrançöl bazarının başındakı pinəçi Məmməd Hüseyinin sümük təkin quru qəlibləri kimi eyni qalır. Öz ölçüsündə qalan bu yupyumru aləmin içindəcə adamları arı kimi beçə verib, bir ucdan artmağa başlayır.

Uşaqların eşşəkbeli oynadığı mal meydanının qonşuluğundakı bazarda, institutdan kəsildəndən sonra fəhləliyə başlamış üç cavandan biri yük altında deyirdi:

- Dünənə kimi böyükdəki mal meydanında eşşəkbeli oynayırdıq. Ağılımıza da gəlmirdi ki, ilk addımımızdan çidarlanacağıq. Yük altıda salınacağıq, belimiz eşşək belinə olacaq...

Ceyrançöl çörəkxanasının böyründəki çayxanada yerini isidib, yeganə ən çörəkli müştərisi Vəkil oğlunun yolunu gözləyən Aşıq Abuzər boğazını artlayıb səsinə sahmana salmaq üçün çiy yumurta içməyə hazırlaşdı. Çörəkxana müdiri Vəkil oğlu iş yerinə dəyməmişdən çayxanaya ayaq qoyub, Abuzərə hər gün əmioğlusunu Səməd Vurğunun "Dağlar"ını oxutdurur, pəncərədən üzünü, buralardan görünməyən Göyüzənə tutub qulaq asandan sonra kişinin papağı altına bir onluq yapışdırırdı:

- Çörəklərini Məmiylə yollayacağam.

Yumurtanı aşığa gözlərinin yeri dəyişik düşdüyündən çəpləmiş, işi də ömürlük çəp düşmüş Xalixverdi gətirirdi. Gündə on dəfə bazarın bu başından - o başına vurub-keçən, sifariş qazanmağa çalışan bu adama, yumurtaların qırılıb, müştəriyə olmayanını arvadlar müftə verirdi.

- Apar ver, nəyvənd aşığın içsin...

Qaldı ki sifarişlərə, onlar mövsümi olurdu. Bazar əhli Xalixverdiyə yazda yer bellədir, yayda bağ-bostanı suladır, payızda meyvə dədirir, qışda odun yardırırdı.

Aşıq Abuzər həmin yumurtaları içib gün ərzində havacatlarını ağzından cücə kimi çıxarırdı. Onlardan biri də Xalixverdinin xoşuna gələn havacat idi ki, sözlərini Ceyrançölün ara şairlərindən Sabiq Qarayıqval türmədən çıxandan sonra yazmış, dostlarına oxumamışdan da izahatına vermişdi:

- Bu cındır Ceyrançöldə də, o yekə Gəncəbasarda da, bu böyük dünyada da adam kimi yaşayanları barmaqla saymaq olar, mənəm bu daşı əskik olmayan başım üçün! Qalanlar, onlar üçün eşşək kimi işləyənlərdən ibarətdi. Uşaqlıqda eşşəkbeli oynadıb belimizi eşşəkbelliliyə hazırlamağa çalışırlar.

Aşıq Abuzər həmin şeirin ancaq üzünün qaymağını, pəsdən oxuyurdu:

***Xəmir üçün göz yaşından ov una,
Dərdin, sərin, bəlkə, bir az ovuna,
Uşaqlıqdan düşdük dünya ovuna,
Ömürlükdü bizim eşşək belimiz.***

...Mal meydanının bir tək tamaşaçısı Dəli Zamanın iştirakı ilə uşaqların oyunu davam edirdi.

Arabir yol keçənlər atmacalarıyla Zamanı qızıdırıb uşaqların oyununu dağıtmaq istəyirdilər.

- A Zaman, dərstdən qaçmış cüvallağları niyə çomağının altına salmırsan?

Zaman onlardan ağıllı tərənirdi:

- Bu gün yarımkadı (bazar gününü, demək istəyirdi), ay ağı qar suyuna dönmüşlər!

Bu sözləri deyən adamın tale boyundan, buxunundan sirindən, sifətindən heç bir şey əsirgəməyib, bir tək aqlını qar suyuna döndərmişdi. Bu da Çaylı kəndinin bir tifiinin adının qabağına dəli kəlməsini ömürlük pərçimləmişdi. Tale aldığı ən baş keyfiyyətinin əvəzinə Çaylı balasının sifətinə məsum körpə təbəssümü həkk eləmişdi. Həmin saflıqdan süd qoxusu gəlməsə də, adamlara bir anlığa südəmərliklərini xatırladırdı. Elə həmin körpə təbəssümü hesabı Dəli Zaman cındır Ceyrançölün məzə bəbəsinə çevrilmişdi. Bəbələri ətcəbala qalması deyə, Ceyrançöl camaatı da onun əyin-başının qayğısına qalmış, "pərişandan bələyinə" kimi üst-başını bəzəmişdi. Ayağındakı pərişlar (yeni, xrom çəkmələr) Carçı Murtuzun bəxşişi idi ki, Çaylının poçt müdirliyindən Ceyrançöl torpaq şöbəsinə irəli çəkildiyi günün sabahı "bəbəyə" peşkəş edilmişdi. Tuman-köynəkdən, canlılardan ibarət çırıl-çılpaqlıqları qəbiristanlıq keşikçisi gətirib çıxarmışdı. Köşkünün böyründə torpağa tapşırılanların mərətlərini yetim-yesirə dağıtmaq ona tapşırılırdı ki, içinin ələ gələnləri ilə Ceyrançölün baş yesirinin ayıbını örtmək istəmişdi. Yayın qorabışirəninə də əynindən çıxarmadığı zabit şinelini və komandir papağını, ordudan tərxis olub Ceyrançölə gələndən, bir xeyli həməm libasla qapıları döyüb iş istəyəndən və oxu daşa dəyəndən sonra yetim Əsədulla əynindən çıxarıb Zamana "təhvil" vermişdi. Kefli-kefli söyləmişdi də:

- Mən buralardan "c"nin yanına "rı" qoyuram. Zabıtlıyımı də sənə təhvil verirəm. Sən öz başın, postunda möhkəm dur, bu dəli köpəkuşağına, görərem ki, ancaq sən komandirlik edə bilərsən.

Dəli Zamana həmin zamanlar dünyanın ən çox "təltif olunmuş" adamı demək olardı. Onun mükafatlanma mərasimi də Ceyrançöl camaatının göz açıb Zamanı zabit əlbisəsində gördüyü gündən başlamışdı. Təltif mövsümünün təşəbbüskarı da Ceyrançöl bazarında orden, medal alış-verişi eyləyən Şoşanoğlu olmuşdu:

-Ayə, səni görüb səksəndim. Təzə gəlmiş voenkumumuza oxşatdım. Qorxdum ki, mənim də başımı kəllədid, əsgərlərin cərgəsində ayaq döydürəsən...

-Səndən əsgərmi çıxar, komandirlərin sinəsinə taxdıqları nişanları cilib (oğurlayıb - demək istəyirdi) iki qəpiklik eyləyirsən.

- Yaxşı yadıma saldın, deyirəm, axı, bircə nəyin çatışmır - ordenin, medalın. Özüm sifəsinə eləyəcəm. Bu şirmayı əllərimlə döşünə ilk təltifini taxacağam.

-Mən nə eləmişəm ki, medal taxam, onları it əziyyətiylə aldıklarını bilmirəmmi?

Zamanın bir "qəhrəmanlığı"nın qoxusu bütün ceyrançöllülərin dilinə düşmüşdü. (İçə Qaratel qarışıq yeddi şəhidin acığını öz ağı çərçivəsində çıxmaq istəmişdi. Bu da arxasını ermənilər tərəfə çevirib yeddi dəfə əldən qoymasından ibarət olmuşdu).

- Mənim Alhüseyn babam birinci hayda (ilk erməni-müsəlman davasında, demək istəyirdi) on-on beş Uzuntala dığasının papağını boş qoyub, bu da məndən...

... Şoşanoğlu medalların pula getməyənlərindən (həm də Zamanın xoşuna gəlsin deyə iri və parıltılılarından) üç-dördünü Zamanın döşünə taxıb demişdi:

Qəhrəmanlığının gurultusu bu kar qulağına da gəlib çatdı. Al, bu andır medalı, sifte məndən olsun, əlim yüngüldü, bu mal başın haqqı. Halal xoşun olsun! Hazırda Çaylıdan Ceyrançöldə üç kişi var, biri Qələm Murğuz, kasıb-kusubun üzü yuxarıya şikayətini müftə yazır, o birisi Carçı Murtuz, dəmyə də olsa, yersiz-yyətsizlərə müf torpaq verir. Həməm üçlüyün ən sanballısı sən, Zaman Vəli oğlusan (çaylıların ağıyla Qarğa Vəli demək istəyirdi ki, yeri olmadığını başa düşüb qarğanı uçurdası oldu), çünki donluqsuz-zadsız bütün günü Ceyrançöl xalqının keşiyini çəkirsən.

Şoşanoğlunun bu hərəkəti həmin hadisəyə bir-iki göz kəsilənin ağıyla bir-iki gündə bütün Ceyrançöllə bir olub onun əlinin yingüllüyünün təsdiqinə çevirərək Zamanın şinelini ağırlaşdırmağa başladı.

Camaat yıxılmış hökumətin köhnə pula çevrilmiş təltiflərini (pula gedənlərinin Şoşanoğlu çoxdan dalına keçmişdi) Zamanın şinelinin yaxasından asmağa tələsdi.

Şoşanoğlunun həmin hərəkəti Ceyrançölün, demək olar ki, birinci dəlibazı sayılan Carçı Murtuzun sinəsinə yağ kimi yayıldı və özünün təntənəli təltifinə hazırlaşmağa başladı. Elə səhəri pay-püşlə yolunu mal meydanından saldı.

- Məni tanıyırsanmı, a Zaman?

- Niyə tanımıram, bic Namazın nəvəsi Carçı Murtuz döysənmi, babalarımız Didevanda diğaları qırıb-çatmayıblarmı?

Carçı Murtuz pay-püşünü və onların böyründəki xərcliyi ilə təltifləri çoxalmış komandiri tərkilə eyləyəndən sonra soruşdu:

-Yaxşı, indi de görüm Çaylıdan neçə kişi çıxıb. Ayə, sən mal meydanından Ceyrançölə komandirlik eləyən adamsan. Odun dağındakı qəhrəmanlığın da öz yerində...

- İndi çaylılar incisələr də, üstən bəhməz içərlər, cəmi üç kişi...

- Kimlərdi, de görüm...

- Qələm Murğuz, Ceyrançölün birinci materyalbazı, bizim sədrlərin hamısını da o, qapana qoyub, silisə verib... Sonra sən, Carçı oğlu Murtuz, amma insafın olsun, hərdən o yetim-yesirə sulu torpaq da ver, dəmyədə bişməsinlər.

- Mənim bu başım üstə, haqlı tənqiddən nəticə çıxarmağı hökumət də bizə öyrədir ki, səninki doxdur Vəzirin pensilindən də xeyirlidi. Yaxşı, üçüncüsünü, ən əsvəlini de görək.

Zaman bu yerdə utanan kimi oldu. Sifətində ala-bula qızartılar da boy göstərdi. Təvazökarlıqdan üzünü yana da döndərdi. İlk təltifçisi Şoşanoğlunun uçurduğu qarğanı da budağına qaytardı:

- Zaman Qarğa Vəli oğlu Alhüseynov...

Üzündəki uşaq məsumluğu, dilindəki sadələvhlük Carçı Murtuzun əlini bir də cibinə saldırası oldu. Bir onluq da Zamanın şinelinin cibinə soxub, beyninə məsləhətini yeritmək istədi.

- Ayə, mənim yanımda olar, çünki ikimiz də bir bulaqdan su içmişik. İtin-qurdun yanında qağana Qarğa Vəli demə. Əslində ona qara olduğuna görə Qara Vəli deyirdilər. Sonradan qara qarğalara oxşadıb, onların rənginə görə Qarğa Vəli dedilər. İndi bir də təkrarla görüm!

- Üçüncü kişi Zaman Qara Vəli oğlu...

- Bu, başqa məsələ, bilirsən, bizə təzə başçı gəlib. O da sənə Odun dağında lələkəndliləri odladığından xəbər tutub. Yerli hökumət də səni təltif etmək istəyir. Bunu da lələşinə tapşırıblar. Bu günlərdə bir yerə gənime, qormutun madyan qormutu olacaq.

Carçı Murtuz Dəli Zamanın mal meydanında təltifini əsl meydan tamaşasına döndərə bilmişdi. Ağabalanın çayxanası ətrafındakı gözdən qıl çəkən uşaqlardan, bir-ikisini şirinlik hesabına, pioner abırına salmışdı. Ceyrançölün "qəhrəmanı" şərəfinə söyləyəcəyi ikicə misranı onlara güclə əzbərlədə bilmişdi. Həmin meydan tamaşasını Ceyrançölün Zamandan bir az ağıllı vəzifə sahiblərindən bir neçəsi də məşinindən izləyəcəkdi. Fikirlerini də Carçının "Göyözən" restoranında təşkil etdiyi məclisdə söyləyəcəkdi.

Murtuzun göndərdiyi adam Dəli Zamanla bir xeyli məşq eyləyib, onu məsul təltifə əməlli-başlı hazırladı. Qormutunun artacağı eşqiylə Zaman həmkəndlisi Carçı Murtuzun yolunu həyəcanla gözləməyə başladı.

Vaxtli-vaxtında Murtuzun məşini mal meydanında, Zamanın bərabərində dayandı. Təzə kostyum geymiş, qalstuk vurmuş Carçı məşindən düşüb yerlisinə doğru addımladı. İki addımlığında ayaq saxlayıb rəsmiləşdirdiyi səsiylə Zamanı səksəndirərək, az qala ikinci dəfə dualıq eylədi:

- Farağat!

Carçının elçisindən dərşini almış Ceyrançölün alasəy bəndəsi gülməli şəkildə başını yuxarı qaldırıb, əllərini aşağı salıb, bədheybət heykələ çevrildi.

İnandırıcı çıxsın deyə, Carçı cibindən qırmızı lentlə bağlanmış bürməli kağızı açıb, deyəcəyi üç-dörd kəlməni ordan oxumağa başladı:

- Zaman Qara Vəli oğluna bu igidlik medalı dəfələrlə düşmən tərəfindən narahat edilən məzəmlilərin asayişini həmişəlik təmin etdiyinə görə verilir. O, həm də məzəmlilərin istəyi ilə kəndin fəxri vətəndaşı seçilir. Düşmən tərəfindən təhlükə yaranarsa, əminik ki, Zaman yenə özünü Məzəmə çatdıracaq, Odun dağından onlara həm göz, həm söz dağı verəcək.

- Zaman Qaravəlioğlu, buna söz verirsənmi?
- Məzəmlilərin xətrinə diğaları odlayaram!

Murtuz məxmər döşəkçə üstəki teltifi Zamanın şinelinin yuxarı başına pərçimlədi. Sonra maşındakı uşaqlara him elədi. Onlar da çiçək dəstələrini qəhrəmana verib zorla əzbərlədikləri sözləri cır səsləriylə havalandırmağa başladılar:

**Səni yetirib zaman,
Vermə düşməne aman,
Bizim qəhrəman Zaman.**

Sonra Murtuz əvvəl pulları Zamana verdi, sonra da pay-püşünü. İçində pul olan zərf də, pay-püş də qırmızı lentlə bağlanmışdı.

- Pulu qoy cibinə, qoy, uşaqlar yaman maritlayıb.

- Ağızları nədi, əlləri bir uzansın, bu süpürgələri (gülləri demək istəyirdi) başlarında qıraram.

Eşşəkbeli tamaşası da o biri tərəfdə qızışdı. Uşaqların ikisi növbəylə kürek-kürəyə verib, əllərini bir-birinə pərçimləyirdi:

**- Göydə nə var?
- Göy muncuğu...
- Yerdə nə var?
- Yer alması...
- Adın nədi?
- Alhüseyn.
- Alhüseyn, ay Alhüseyn.
Qələtini, günahını
Yumağa get yeyin-yeyin.
- Adın nədi?
- Alış!
- Alış adlı ay itik,
Lal Pitik,
Ay lal pitik
- Qırıldamağa çalış...
- İslam...
- İtirmisən babanı,
Bəyənmirsən obanı,
İçdən yanırsan lam-lam,
İslam, İslam, ay İslam.**

Tamaşa qurtaran kimi Zaman uşaqların başının üstünü aldı. Dəyənəyindən it, pişik, medal cingiltilərindən qurd-quş hürkən bu nataraz adamdan xeyli müddət idi ki, bu uşaqlar çəkinmirdi.

Zaman Carçı Murtuzun pay-püşündən bir-iki xışma onlara dağıdandan sonra "tamaşa" barədə fikir söyləməyə hazırlaşdı:

- Əvvəl-əvvəl ağzınızı şirinləşdirin, sonra da qulaqlarınızı ağzıma tərəf tutun!

Cüvəllağılar Zamandan pul umurdular. Bilirdilər ki, Murtuzun verdiyi qızıl onluqlar Zamanın cibinə girdikdən sonra qızıl ilana çevrilir, ordan onları yeddi boyun kəllə də dartıb çıxarmaq olmaz. Mürgülədiyi vaxt cibinə girmək istəyən bazar uşaqlarını dəyənəyinin altına saldığından da şahidi olmuşdular. Əvvəlcə eşşəkbeli oynayan uşaqlara ürəyi yandığından nəsihət verdi. Sonra da tənqidinə keçdi:

- Göydə nə var, deyirdiniz?
 - Göy muncuğu, yeni ulduzlar.
 - Bax, burda qələtiniz var. Gündüzlər göydə göy muncuğu yox, samalyot olar, samalyot...

Eşşəkbeli oynayan uşaqlara ürəyi yandığından nəsihət verdi. Sonra da tənqidinə keçdi:

- Eşşək belinə çox elə bənd olmayın, kitab-dəftərinizdən bərk yapışın. Yoxsa eşşəkləşərsiz. Ağılınız qar suyuna döner.

* * *

Zamanın mal meydanında üç uşağı qoyun-quzu kimi qabağına qatıb, dəyənəyiylə göyü göstərdiyi vaxt qonşu şimal ölkəsinin mərkəzindən bir təyyarə Bakıya doğru şığımağında idi. Tale həmin təyyarənin içinə əslən Ceyrançöldən olan üç bəndəni də yerləşdirmişdi. Çox qəribədi ki, onlar Ceyrançölün mal meydanında eşşəkbeli oynayan uşaqların adaşları idi. Həm də həmin an bir-birindən xəbərsiz Ceyrançölü xatırlayırdılar.

Təyyarədəki, həmin insanlığın üç bəndəsi də nə müddət idi ki, bir növ, insanlığa qarşı çevrilmişdi. Dünyaya yeni insan gətirməyin əleyhinə olan, həmin yolla insan nəslinin kökünün qansız-qadasız kəsilməsini arzulayan həmin bəndələri də kiçik bir Bermud üçbucağı adlandırmaq olardı.

Həmin an onlar, bir azdan qədəmlərini basacaqları torpaqlardakı keçdikləri yollara boylanır, ürəklərindən keçirirdilər:

Alhüseyn: Ən dözümlü ulaq biz köpəkuşaqlarıymışıq. Bu qədər dərdlə, azarla yüklənib ləhləyə-ləhləyə qəbrimizə doğru gedirik.

Alış: Dilimi qarnıma soxandan sonra mən yaşamadım ha, ömrün yükü altda düşdüm.

İslam: Uşaqlar məni oyunlarına yaxın qoymurdu. Onlarla heç olmazsa, eşşəkbeli də oynaya bilmirdim. Bu amansız dünya belimi dərd yükü altda eşşək belini eylədi.

Təyyarənin sükani arxasındakı birinci adam - Alhüseyn Kərəmoğlu Kəsəmənin ən əsilli-nəsilli bəyzadələrinin madarlarından idi ki, bunun da, dedə-babası kimi, əzabına qatlanmalı olmuşdu. Atasını Kərəm Qiyasbəyli qolçomaq kimi Sibirə sürgün olunduqdan sonra qarlı bir qış günü dünyaya göz açmışdı. Uşaqlığından elə həmin yerlərin səması kimi gözlərinin günəşi tutulmuş, torpağı kimi, canı üşütməli olmuşdu. Bir tək atasının sözlərindən isti, gözəl el-obası olduğunu öyrənmiş, Vətəni ancaq təsəvvüründə yaratmağa çalışmışdı. Anasının nə siqalını görmüş, nə laylasını, bayatısını eşitmişdi. Ağılı kəsdiyində o müqəddəs varlığın faciəsini həm atası, həm anası - Kərəm Qiyasbəylidən eşitmişdi: Məşədi Salmanın qızıydı. Buralarda da bacarıb namaz-niyazını əskik eləmişdi. Bir dəfə nadzorların ən yezidi namaz üstə görüb, qamçının altda salmışdı. Elə ondan da özünə gələ bilmədi. Səni mənə, canını torpağa tapşırırdı.

Kərəm Qiyasbəylili imkan tapıb, anasının qəbrini Alhüseyn balasına da göstərmişdi:

- Bax bu nömrələri başına da, dəftərinə də yaz! Həməni nömrəli gorda cijn yatır. Bilirsənmi vəsiyyəti necəydi: A Kərəm, axır baxtına gün doğası olsa, məni buralarda qoyma! Apar sümüklərimi Kəsəməni qəbiristanlığındakı doğmalarımın böyür-başında basdır. Oranın torpağına qarışanda yazların gəldiyin də görəcəyəm, Kür qarışıq bulaqların səsinə də eşidəcəyəm...

Bu sözlər atasına, boğazının qəhərlə, gözlərinin yaşla yanması hesabına başa gəlirdi.

- Ağrın alım, gələcəkdə imkanın olsa, mənimkini də ananını ilə bərabər oralara apar. Qiyas bəyin günbəzini soruş, sümüklərimizi onlara tapşır...

Həmin hərərdən gözləri yaşarmadı, buzları əriməyə başladı. Atasının sözləri də qar xırıltısıvari qulaqlarında səsləndi:

- Əgər buralardan qurtara bilsən, yolunu mütləq Ceyrançölə, Kəsəməne sal! İnanıram ki, şənliyimizdə sənə qahmar çıxan, ayağın altıda qoç kəsən qohum, simsar tapılacaq. Bilirsənmi sən kimin - Hacı Mansırın nəvəsisən. O Hacı Mansırın ki, yaylağa köç zamanları sürüsünün bir ucu Kür qırağında, o birisi Göycə gölünün ləpədyənində olardı. Ayə, a bala, ay oğul, o sürü baban Hacı Mansırın, həm də bütün Kəsəmən xalxının ki idi. Baban dirriyindən kasıb-kusubun damazlığını, Kəsəmənin, həndəvərinin toyunun, yasının qurbanlığını, ehsanlığını verirdi. O, gözü şüşəyə oxşayan, buz kimi soyuq ulduz papaqlılara nə özü, nə də kəsəmənlilər bunu qandıra bilmədi. Elə sürümüzün uzunluğu, yolumuzu ucsuz-bucaqsız, Sibirlərə salıb bizləri caleyi-vətən eylədi...

Doğma yerlərdən mal-qara vaqonlarında Sibirə qədər keçdikləri yol atasının sinəsinə xəritələrinə bənzər çal-çarpaz dağ çəkmişdi. Hər doğma yerlərin xəritəsini yarasına basmaq üçün əski kimi yandıranda başından da tüstü çıxırdı. Alhüseynə sonralar da elə gəlirdi ki, həmin tüstü - dumanı gözləriylə görüb. Sonralar hər atasını xatırlayanda başı tüstülü-dumanlı yanar dağlar, qarlı zirvələr gözündə canlanırdı.

Qürbətdə diriylən ölü ömrü yaşayan atasının birinci vəsiyyəti bəlli idi: onun və anasının sür-sümüyünü Kəsəmən qəbiristanlığına, nəsilərinin qaramat ocağı bir gümbəzə yetirib rahatlamaq.

Kaş kirpikləriylə Sibirin qar dənələrindən qığılcım kimi götürmüş balasına yazığı gəlib, ikinci vəsiyyətini eyləməyəydi: bu insanların qara qəpik qiyməti olmadığını bu qaroy gözlərimlə gördüm. Kaş Allahım göstərməyəydi! Sayalı nənən yolda canını tapşırırdı, qansızlar vaqondan çölə fırlatdılar. Cijini namaz üstə qamçılıyıb öldürdülər. Bizi də bu mərət yerin divarlarından asıb balıq kimi qurudurlar. Bütün bunlara görə, heç dilim qurusun da demirəm - bu dünyaya təşrif gətirməyimə it peşimaniyam. Məhəbbətin nə olduğunu, qana işləyib ömürlük ehtiyaca çevrildiyini bilirəm. Ağlını başından alan anam-sonam bir qız qənşərinə çıxsın, evlənersən. İndidən ananın da yerinə ikili xeyir-duamızı verirəm. Amma çalış, dünyaya uşaq gətirmə, oda-alova, it əziyyətinə salma! O, heç kəslə salam-kəlam kəsməyən saqqallı kişini görmüsən? Özbək deyil, o da bizim yerimizdi. Həmin o böyük alim, özündən də böyük bir kişinin sözünü söylədikcə söyləyir:

Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə!

Bəlkə də, ata-anasının, onlarla yan-yana, nömrələrlə manşırılanan yüzlərin, yüz minlərin gorruları yanmasın deyər, nəhayət, buludlar dağıldı. Böyük bir məmləkətin dörd həndəvərinə dəmir hasar çəkib, Sibirlərini bağlı, qalan yerlərini açıq həbsxanaya çevirmiş bir rəhbər öldü.

Çoxları kimi, Alhüseynin ailəsi də bəraət aldı. Bunun sayəsində təhsil ala bilib, şahinlik arzusuna çatdı. İlk uçuşundan sonra ata-ana qəbrinin ziyarətinə gəldi. İllərcə göz yaşı qurumuş yeniyetmə, nəhayət, ağlaya bildi. Özü də bunu hər biri bir gülün toxumuna bənzəyən yaz yağışına bənzətdi. Həmin zorla tapa bildiyi büllur damlalar arzularının toxumuna dönə bildi. Və həmin an orda ancaq və ancaq özünün və məzarların eşidəcəyi andı içdi: Bu yaz sizi Kəsəmən məzarlığına köçürəcəyəm. Qoy üstünüzdə o yerlərin nərgizi, bənövşəsi açsın.

Alhüseynin dünyası əvvəl ağa, sonra isə qaraya boyandı. Diplomuyla, andıyla məzarlara gözaydınlığı verdi: təyyarəçi ola bilmişəm. Sizi, qanad taxıb doğma yerlərə aparacağam. Və uşaq vaxtının bayram atəşfəşanlıqlarını xatırladı. Bunu, dünyanın nəyi varsa, bir anlıq olmasına, yanıb-sönməsinə bənzədirdi. Məzarlar üstə də o müjdələrini bir növ bayram atəşfəşanlığına döndərmişdi. Bu bir anlıq bayram bitmiş, istisi uçmuş, külü və tüstüsü qalmışdı.

Doğma yerlərdən uzaqlaşdırılmışları, bir növ, məğlub insanlara bənzədirdi. Vətəninin özünü görməmiş Kəsəmən adlı bir kəndin atasının söz-söhbətləriylə bir təhər xəritəsini çəkmiş oğlana həmin yerlərə dönmək çətindən müşkül gəlirdi.

Hələlik bilmirdi ki, məğlubların özlərinin məcburən tərk etdikləri yerlərə qayıda bilmələri özü də, bir növ qəhrəmanlığa bərabərdir.

Gözdə qalmış arzu və niyyətlərin bərpası kimi bir şeydi.

Köçəri quşlar yer qırova bələnməmiş, yuvaların çör-çöpü donmamış isti künc-bucaqlara qatarlaşır. İllər sonrası soyuq, qarlı yerlərdən gecikmiş bir qaranquş doğma yerlərə pərvazlanırdı. Həm də oralara yaz müjdəsi deyil, doğmalarının qara ayaz müjdəsini aparırdı. Görəsən, xəyalən xəritəsini çəkdiyi Kəsəmən yerində idimi? Adamlarından onlara simsarları qalmışdı? Qara qaranquşlarına sahiblənen tapılacaqdımı?

Hafizəsinə atasının son günlərində söylədikləri köçəri quşların qatarlarına bənzər sətirlərlə yazılmış, həm də bir növ məlumat kitabçasına çevrilmişdi: Birbaşa Kəsəməne getmə, Ceyrançöldə bir-iki günlüyə nəfəs də. Dediym adamları bir-bir axtar. Hansını tapa bilsən, onlarla şənliyə yolunu sal. Əvvəlcə Comuşçuoğullarının qapısını döy. Yəqin ki, bu nəsil Şuranın atlarının nalları altda qalmayıb. İtib-batmış olsalar, Məşə Səttar oğlu Əbdüləzimi axtar, yəqin ki, yeddi oğlundan biri Ceyrançöldə calğa tutlar kimi uzunca, dərinə kök ata bilib. Yox, onlar da cimbart olmuş olsalar, Ağabəylərdən Bəro kişinin qapısını döy. Yəqin ki, qonşuları paqonlu İsrəfil onları qanadının altına almış olar. Hələ o zamanlar, uşaqlarından birini qomsomol məktəbinə göndərmişdi İsrəfil. Bu adamlar həm şənliyimizin, həm də bizim nəslin ən simsar adamlarıdır. Rəhmətlik babanla həftə bazarına çıxardığımız malları onlara verirdik.

Təyyarəçi paltarındakı Alhüseynə Ceyrançöl küçələrində aydan gəlmiş adam kimi baxırdılar. Hər dəndən bir iki-üç uşaq da arxasınca düşürdü. Doğma yerlərə qədəm basandan elə bil içinə qor dolmuşdu. Həyəcanıyla körüklənir - həmə hənirdən yanaqları pörtürdü. Əsəd ağanın mehmanxanaya çevrilmiş ikimərtəbəli mülkündə otaq verməmiş, Məmi deyilən inzibatçı onu bir xeyli sorğu-suala çəkdi:

- Ceyrançölde xeyir ola, buralara lotçik gəlişi göydən düşmə kimi bir şeydi. Olmuya buralarda da ayraport açacaqsız?

- Əslən buralardanam, Kəsəməndən, Rusiyada yaşamışam. Dədə-baba yerlərini ziyarətə gəlmişəm.

- Eləmi, xoş gəlmisən, haqq eləmisən, belə əlinin içindən gəlib...

Sonra üzünü böyründəki qadına tutdu:

- A Salatın, bu Kamandır eloğlumuz çıxdı. İkinci mərtəbədəki o xanım-xatın otağa yerləşdir.

Sonra yerindən durub Alhüseynlə qucaqlaşdı.

Mehriban səs onu acı xətiyələrin pəncəsindən qurtarıb təzə tanışının qənsərinə döndərdi. Həm də təyyarəsininkindən də qat-qat iti bir sürətlə.

- Bir də xoş gəlibsən, gedək, böyükdəki çayxanada bir çaylayaq, həm də söhbətləşək.

Alhüseyn elə bil yeni bir dünyaya düşmüşdü. Ləhcələri canına yağ kimi yayılan adamların və özünün iştirakı ilə elə bil tamaşa izləyirdi. Çay dəsgahı zamanı fürsətdən istifadə edib, atasının nişan verdiyi adamları soruşmağa başladı:

- Ceyrançöldə Comuşçuoğullarının nəslindən kimlər ölüb, kimlər qalıb?

- İsmayıl, külfəti ölüb gedib, uşaqları da uçub köçüb şəhərli olub. Ayda, ildə bir dəfə gəlib dədə-baba ocaqlarının işığını yandırır, şənləndirirlər.

- Məşə Səttar oğlu Əbdüləzimin nəslindən...

- Mənim çəliklə gəzdiyimə fikir verdin, yəqin ki, bəxtindən bu Ceyrançölün camaatının itiyindən, kötüyündən lələşin kimi biləni tapılmaz. Əvvəl milisə işləyirdim. Avariyaya düşüb, o dünyadan güc-bəlayla canımı çəkib, ayağımı çəkəsi oldum. Bura göndərdilər ki, həm də əlləm-qəlləm qonaqlardan köhnə qulluq yerimə xəbərçilik eyləyəm. Hə, Əbdüləzim uşaqlarını deyirdin, onlar nəyiniz idi?

- Dədəm, babamla mal bazarında alış-verişləri olurdu.

- Ayə, onlara yaman divan tutuldu. Deme onlar əslən Arazın o tayından imişlər. Hamısını xoruza yükləyib çayın o tayına yola saldılar, mallarının, mülklərinin dalına keçdilər.

Alhüseynin ikinci simsardan da əli üzüldü.

- Bəs, Ağabəylər necə?

- Onları qonşuları İsrəfilov hökumət işlərinə caladı. Özü şəhərə vəzifəyə gedəndə də yan-yörəsinə cəlaşdırdı. Ağabəyin özünü də şəhərə aparmışdılar. Elə orda da torpağa tapşırıldı. Dədə-baba evlərini hökumətə bağışladılar. İndi burnunu silə bilməyənlərin yaslisi olub.

Qabağındakının tutulduğunu görəndə kefini açmağa çalışdı:

- Axtarıqlarından rəhmətlik Məşə Səttar həm də yaxşı ara həkimiydi. Doxdurların heç iməklədə bilmədiyini o kişi ayağa qaldırırdı. Həmənin pir olmuşun yaxşı bir sözü vardı: yarasını göstərməyəne bağayarpağı yapışdırmazlar. İndi, ay əziz yerlimiz, dərdini söylə, bəlkə, bağayarpağını biz yapışdırma bildik.

- Kəsəməne bir yaxın adamla yolumu salmaq istəyirəm. Otağımdakı qutularda qürbətdə canlarını tapşırmış ata-anamın sümükləridi. Onları, vəsiyyətlərinə görə, qohum-əqrabalarının günbəzində basdırmaq istəyirəm.

- Sözü'nün mustafasını dünəndən desəydin, sənə bir adam qoşardım ki, bu gün Kəsəməndə olardın. Heç indi də gec deyil, Əlipaşa tapıb, tanış eləyəcəyəm. O, özü də əslən Kəsəmənlidi. Rəhmətlik atasının siğalının istisi kəsəmənlilərin əksəriyyətinin başında qalıb. Dədəsi Miralayı, o müəllim babanı da Uzun Ələkbər, Dəli Qədir kimi mərdiməzarlar sürdürdülər. Səsi-sorağı Qazaxıstandan gəldi. Bu yaxına kimi Kəsəməndə dədə məsləyini davam elətdirirdi. Kəndin həm müəllimi, həm şairi, həm tamadası idi - irəli çəkib, "Ceyrançöl" qəzetinə redaktor qoyublar. İndi tək Kəsəmən yox, bütün Ceyrançöl başını and yeri eləyib.

...Alhüseynlə Əlipaşa bir müddət susub, bir-birlərinə göz qoydular. Elə bil tale, yollarının birinin üstə illərlə ayrı düşmüş iki dostu, həmdəmi görüşdürürdü. Onlarda həmin doğmalıq hissələrini yaradan çəkdikləri əzablar, əziyyətlər idi. Kəsəmənin bu hər iki övladının ömrü sürgünlərdə keçmişdi. Onlara göz qoyan Məmi kövrəlmişdi. Qəhər sözü'nün yolunu kəsəcəyindən ehtiyatlanırdı. Odur ki, çayla boğazını isləyib danışdı:

- Deyəsən, mənim qulluğum burda sona çatır. İş başında olmasaydım, mən də sizinlə yol yoldaşlığı eləyərdim. Amma söz verirəm ki, dəfnə özümü yetirəcəyəm.

Əlipaşa sualını həm özünün, həm də Məminin əvəzindən verdi:

- Soruşmağı ayıb olmasın, Kəsəmən xalxı hamısı bir-biriylə bir sijim hörgüsü qohum-əqrabadı, kimlərdənsiniz Alhüseyn?

- Hacı Mansırın nəvəsiyəm. Kərəm Mansır oğlunun balasıyam...

Ömürlər də insanların içinə düşdükləri dünyanın gecələri, gündüzləri kimi ağlarından, qaralarından ibarətdi. Tale Kərəm oğlu Alhüseyni, Hacı Mansırın nəvəsini doğma yerlərə, bəlkə də, ömrünün ən qara və bəyaz günlərini yaşamaqdan, varlığını əbədi nəqş elətdirməkdən ötrü göndərmişdi. Hələlikdə içinə yenicə düşdüüyü aləmdə onu duyğulandırır, ən həyəcanlı günlərinə tab gətirmək üçün bir növ məşq elətdirirdi. Taleyinin qarşısına çıxardığı adamların özləri də, sözləri də həmin məsələdə köməyinə yetişirdi.

Məmi üzrxahlıq eləyib işinin başına dönəndən sonra, uzun yollar keçib bir-biriylə görüşə bilmiş iki Kəsəmən oğlu bir az da açılışdı. Həmin məsələdə təşəbbüsü, doğma yerlərə Alhüseynəndən əvvəl qədəmlərini basmış Əlipaşa ələ almışdı.

- Yaxşı ki, biz Qazaxıstanda özümüzünkülərin arasına düşmüşdük. Həmin ehtiyacdən əl-ələ verib, necə deyim, uzun bir yallı həlqəsinə dönüb, dilimizi, dinimizi, adət-ənənəmizi unutmamağa çalışırdıq. Mənim bir tək müəllimim üstümdə nanə yarpağı kimi əsən atam idi. Mən hər şeyi ondan öyrənib dilimizi saxlaya bilmişəm.

- Maşallah, pis deyilsən, bir xeyli buralarda qalsan, ləhcənə Kəsəmənlin, Ceyrançölün balı, bəhməzi qarışacaq. Mənimki kimi sənün də quru görünən çörün-çöpün arıtlanacaq. Oralarda günlərin bir günü geri dönəcəyine inanırdınmı?

- Sözü düzü, yox. Elə bilirdim ki, həm dərdlərimin ayazından, həm oraların saxtasından buz bağlayıb, bir qürbətçi heykəlinə dönəcəyəm. Kərəm qağam inanırdı, bəlkə də, bütün ruhu, canıyla inanmaq istəyirdi. Allahın ona, anamın ruhuna yazığı gəldi...

- Amma mən inanırdım. Hələ oralarda belə bir şeir də yazmışdım:

***Torpaq qəribşeyer itəndən ayrı,
Dərdini qürbətdə ötəndən ayrı,
Oğul düşərsə də Vətəndən ayrı,
Quzeydə qar olsa, əriyər, gələr.***

- Tək ikimizə yox, bütün qürbətçilərə yazmışan. İnanıram ki, orda doğulanların hamısını doğma yerlər quzu balası kimi çəkib gətirəcək.

- Bir də onu demək istəyirəm, axı, Sayalı nənən tərəfdən biz mamoğlu, bibioğlu düşürük. Rəhmətlik Hacı Mansır baban bizim nəslin ən gözəlini seçib, durnanı gözündən vurmuşdu.

Onlar sehirlə bir qüvvəylə qalxıb, bir-birinə sarıldı.

- Qağam Sayalı nənəm üçün də qəbir daşı düzəltdirib, üstə adını yazdırmağı vəsiyyət eləmişdi. Qəbrinə də Mansır ağanın Tiflisdə üstünə adını yazdırdığı medalyonu qoyacağıq.

Şair, tamada və redaktor Əlipaşa Qafqazlı Alhüseynəndən möhlət istəmli oldu.

- İcazə versəydin, bir günlüyə Kəsəməne mən tək gedib, camaatı gəlişinə hazırlayırdım. Sən onu da bil ki, şenlik o qaramat illərdə gözlərini balalarının gedər-gəlməz yollarına dikib, dualarını, alxışlarını əskik etməyiblər.

Əlipaşanın təklifi Alhüseynin ürəyindən oldu. Amma yeni tanış olduğu, illər aşnası bildiyi adamdan ötrü qəribşeyəcəyini hiss elədi.

- Mehmanxanada elə adama rast gəlibsən ki, necə deyim, insan gülü vurmusan. Bu Məmi ki var, Qarapapağın ən xalis nəslinin törəməsidir. Üstəlik, Kəsəmənlə də süd qohumluqları var. Dədəsi Mayıl bir müddət oralarda üç para kəndin kolxoz sədri olub. Qızlarının birini də qulluğundan bac kimi kəsəmənlilərə verib. Məmi səni birçə dəqiqə də darıxmağa qoymayacaq. Ceyrançölün müəllimini, həkimini, şoferini başına yığacaq.

Əlipaşa Alhüseynə dədə-baba ocaqlarının kolxoz idarəsinə çevrildiyini söyləmək istəmamişdi. Sürgün edilənlərin hamısı kimi, onların mülkünü də müsadirə edib Bilal adlı zərbəçi kolxozçuya vermişdilər. Hərdən Kəsəməne yolu düşəndə, ata ocağıyla qarşılaşanda şeirinin bir-iki misrasını pıçıldamağı ilə kifayətləndi:

***Atamla dəfn oldu mənim o çağım,
Gözümdən getməyir bir an o çağım,
Ay ana qucağım, ata ocağım,
Hürür doqqazında Bilalın iti...***

İçində əzizlərinin son nişanələri olan qutuları da Alhüseynəndən qabaq kəndə aparmaq istəyirdi. Bu təklifdən özünü itirən Alhüseyni Məmi ürəkləndirdi:

- Belə lazımdı, atam, anam, hazırlıq görülməli. Əlipaşaya demişəm bizi kənddə gözləsin. Saarif var, qaraulçu oformut olunub. Deyirəm, sabah səni Ceyrançölün gəzməli-görməli yerləriylə tanış eləsin. Ayə, batmışın şoferliyinə baxma, savadda oxumuşların çoxundan geri qalan deyil. Maşınında sazını da özüylə gəzdirir. Yaxşı çalıb-oxumağı var.

Onlar Tamaşa körpüsünü keçib, Canallının köhnə qəbiristanlığın arxada buraxanda Alhüseynin qarşısında ilahi mənzərə açıldı. Dərindən nəfəs alıb yüngülləşdi. Ağırlığı-uğurluğunun dağlara uçduğunu az qala özü də görə bildi. Ceyrançölün dəmir körpüsünü keçəndən Alhüseyn üçün qürbətdə

itirdiklərindən ibarət, günəş şəfəqlərinə bələnmiş sərgi açılırdı. Ayaqyalın, çayda çimməyə tələsən uşaqlar, uşaqlığını və onun qızdırmalı bir xatirəsini yada saldı. Oralarda bir dəfə də olsun həkim məsləhətiylə məcburi etdiyinə qədər ayaqyalın gəzə bilməmişdi. Valdis həkim (latış professor) çəlimsiz uşağa baxıb söyləmişdi:

- Bədəni günlər, aylar, illər ərzində həddindən artıq elektrikləşib. İnsanların hərəkətləri bədənləri cərəyanlaşdırır. Münbit yerlərdə yaşayanlar, yaxşı qidalananlar bu, başları üstəki ildırımın ötürə bilər. Ürəklərdə çaxan bütün infarktlar həmin elektrikləşmədən yaranır. Yer kürəmizin özünü də, təəssüf ki, elektrikləşmə üzərində qururlar. Günlərin bir günü onun özünü də elektrik infarktı vuracaq. Uşağı havalar sınıandan donana kimi torpaqda ayaqyalın gəzdirib, bədəni yüngülləşdirin.

Saarifin doğma yerlərdən ağızdolusu danışması da Alhüseynin donmuş hissələrinin buzlarını əridirdi. Sürgündə onun ürəyində Vətən isti yuva kimi yarana bilməmişdi. Onun nəzərində insanlıq üçün yer kürəsi boyda yumru bir ərazi vardı. Onun da bir tərəfində zalımlar, o biri yanında məzlumlar dayanırdı. Zalımlar - Ağamaliyevlər bəy, qolçomaq evlərində zoğal arağı, zülm qurbanları Kərəmlər Sibirdə əritdikləri qarın suyunu içirdi.

Özündən asılı olmayaraq, atasını xatırlayır, bütün mənzərələrə dörd gözle baxmalı olurdu. Atasının ömrünün son günlərində əridiyini, quruduğunu acı-acı xatırlayırdı.

Ən sonda Damcılıda,- zamanın bir aşızənə qarşısında bu yerlərin doğma balasına çevrilə bilməsi üçün özünün də zamanın bir aşızənəndən keçməyə başladığını hiss elədi. Onun gözləri önündə "Damcılı" adlı su saati işləyirdi. İllərcə Sibirlərdə donmalı olmuş minlərin, milyonların buzları əriyirdi.

Buludlanmış qonağı yüngülləşdirmək üçün, Saarif sazının köynəyini çıxardı:

- İndi sənə "Kərəmi" çalacağam. "Əsli və Kərəm" dastanını eşitməmiş olmazsan. Ustad aşqlarımız da onları bu havacatda alışdırıb, yandırmışlar.

Saarif sazla qol-boyun olanda Alhüseyn onu Kərəmə, sazını Əsliyə bənzətməli oldu və hər ikisinin alışıb-yanmasını gözlədi. Onu da başa düşdü ki, zaman atası Kərəm, anası Sonaxanım kimi vəfadarları həm yandıra-yandıra, həm də dondura-dondura öldürmüşdü. Sazın qopardığı tufan Alhüseynin üzünü Kəsəməne, onu gözləyən çətin sabaha çevirdi. Kaş onları "Kərəmi" üstə dəfn edəydilər! Bu havacat üstə sümüklərinin donu açıla bilərdi.

... Alhüseyn Kərəm oğlu Ceyrançöldə darıxdırıcı günlər yaşayacağını düşünmüşdü. Amma ilk gündən itirdiyi dünya ilə tapışdığını duyub, ətrafı gözüne təpməyə başlamışdı. Bəlkə də, əcdadlarını ruhunun köməyiylə buralara əlüstü isinişmişdi. Həmin hərərətdən qəlbində yeni hissələr cücərməyə başlamışdı. Ona elə gəlirdi ki, həmin yaşına kimi yaşadığı həyat bəyaz qarlara bələnmiş soyuq, qorxunc, qara-qura olub. Özünə doğma yurd tapıb bu yerlərdə təzədən doğulur.

Alhüseyn Kərəm oğluna elə gəlirdi ki, yenidən göz açdığı dünyada ürəyinə pozulmaz naxışlarla həkk olan ən qara və ən ağ günlərini yaşamışdı. Qara günün izlərini, Canalı qəbiristanlığındakı nəhəng qəbir daşlarının yazılarına, ağ gününün sevgililərin sal daşlarda üstəgəllə həkk olunmuş adlarına bənzədirdi. Ən qara gününün özündən də darılmırdı. Onu nəslinin zülmətlərindən qurtuluşuna bənzədirdi. Ata-ana qarşısında ən müqəddəs borcunu yerinə yetirməsini həyatının ən çətin sınağından üzəağ çıxması hesab edirdi.

İnsanlar ömürləri boyu varlıqlarında bütün sənətləri qabiliyyətləri çərçivəsində yaşadırlar. Eşqlərini şeirlə, nəğməylə tərənnüm edir, peşələrin külüngləriylə qarşılarında Bisutunları yarmağa çalışırlar.

Kəsəmən yolunda Alhüseyn Kərəm oğlunu öz iştirakıyla bir faciə gözləyirdi. Onun dədə-baba ocağında doğmalarıyla ikinci vida faciəsi. İkinci doğuşun südüylə yaranan həmin tamaşa ancaq sümüyüylə varlığından çıxıb biləcəkdə.

Kəndin girəcəyindəki mərəkədən çaşbaş qalıb Saarifdən soruşmalı oldu:

- Olmaya maşın qəzası - zad...
- Yox, ağrın alım, səni qarşılamağa çıxıblar.

Maşından düşən kimi qara bulud kimi dolmuş mərəkə Alhüseyni duz kimi yalamağa başladı. Özünü saxlaya bilməyən cavan həmin məhəbbətə duzlu göz yaşlarıyla cavab verməli oldu.

Sonra ayaqları altıda qurbanlar kəsilməyə başlandı. Dünyanın qurtaracağında sandığı balaca bir kəndin bu böyük əhdi, vəfası qarşısında özünü itirib qaldı. Onun yerinə göz yaşları danışib ürəyindəkiləri deyə bildi. Kəndin girəcəyində onu Kəsəmənin kişiləri qarşılayıb, ürəyindəki qara xalı kəsdikləri qoçların qanıyla qırmızıya boyadılar. Ata ocağında yolunu arvad mərəkəsi gözləyirdi. Ceyrançölün ölü üstə ən təsirli dil deyənləri ağıları ilə cümlə dünyanı qaraya çəke bilərdi.

Həyətin ortasına iki tabut qoyulub, altına və üstünə xalı sərilmişdi. Qara geyimli qarların ağı, oğlanın da gözünün yaşı açıldı, nə açıldı:

**Əzizim kəsə məndən
Yol keçər kəsə, məndən
Niyə ayrı saldılar,
Sizləri Kəsəməndən...**

Alhüseyni kəndin girəcəyində Saarif, Əlipaşa Qafqazlıya təhvil vermişdi. O da bu yerlərə hələ tamam-kamal bələdçiliyi olmayan cavana fürsət tapıb hər şeyi başa salırdı.

- Tabutdakılar ata-anandılar. Doğmaları onları burda, təzə ölmüş kimi basdıracaqlar.

Ata-anasının laylası Kür qırağı bu kənddə çalınmışdı ki, Alhüseyn onları eşidə bilməzdi. Onların ağı şəklindəki zil qara oxşamaları da yenə doğma şenliklərində baş tuturdu. Nəinki onları dinləyir, qarasına boyanırdı. İnanırdı ki, ata-anası ağı şəklindəki qara laylasını eşidə bilir:

**Sibirlərdə can tapşırımış
Quru sümüyüylə gələnim, laylay,
Zülümün toyu ilə köçən qara gəlinim, laylay**

Atasının özü də... həm də bir anlığa sümükləri özünə çevrilir. Sibirlərdə balaca Alhüseynə "kişi ağlamaz" deyən adam ilk və son dəfə ağlaya bilir.

**İgid, ər əmim, laylay,
Göyəzən boyda gənim laylay,
Kəsəməninə dönmüş
Qaçaq Kərəmim, laylay...**

Əlipaşanın məsləhətçiliyiylə Alhüseyn növbəylə ata-anasının tabutunun altına girdi.

- Daha murazları gözlərində qalmaz. Hər ata, ana son yurd-yuvasına oğul çiyində getmək istər.

Saarif bir günlüyə bələdçilik etdiyi Alhüseynin arzusunu Əlipaşaya çatdırıbmiş. Kərəmin, Sonaxanımın sümüyünü, Səyalı nənənin adını günbəzdə, doğmalarının yanında dəfn eləyəndən sonra Əlipaşa mərəkəyə dedi:

- Siz şenliyə dönün, Alhüseynlə biz özümüzü çatdıracağıq. Bir az da qalıb, kökləriylə köklü-köməcli vidalaşmaq istəyir.

Millət dağılışandan sonra məqsədini bildirdi:

-Sarif mətləbini ucundan-qulağından söylədi. Aşiq Avdını gətirmişəm. Bəxti qaralarımızın "Kərəmi"sini o çalıb, dağı, daşı yandıracaq.

İlk dəfə qoca dünyanın qocaman qəmxanasında saz çalmalı olan aşiq sazını köynəkdən çıxardı. Və birinci dəfə ən yanıqlı "Kərəmi"sini çaldı. Alhüseyn inandı ki, dağa-daşa od vuran havacat ata-anasını yandırmayacaq, donlarını açacaq ki, yazıqlar da özləri bunu istəyirdi...

Alhüseynin bir neçə günlüyə Kəsəməndə qalması məsləhət görüldü. Həm qohum-əqrabasıyla qaynayıb-qarışmalı, həm də yasdən çıxarılmalıydı.

Görünür, burda da taleyin özünün barmağı varmış. Alhüseyn üçün ömürlük davam edəcək, həyatın bir aktyorluq dramını hazırlayırmış.

Əlipaşanın ayrılmasından qonağın tutulduğunu görüb, Sarif ürək-dirək verməli oldu:

- Bu Ləzgi Məhəmmədin oğlu Əlipaşadan da dilli-diləvardı. Bu həndəvərin birinci ovçusu, balıqçısıdı. Səni Kürle, Qarayazıyla tanış eləyəcək. Çöllərdən ayrılıb, heç kəndə gəlmək istəməyəcəksən. Atan Kərəmlə Ləzgi Məhəmməd bir müddət dostluq eləyiblər. Biz də üç gündən sonra Qəhrəman müəllimin qızının toyuna gələcəyik.

Atasının Ləzgi Məhəmməddən söhbətlərini xatırladı. Uşaqlar üşüməsin deyə, kənd məktəbinin şüşələrini salır, döşəməsinin, qapı-pəncərəsinin bütün dəlmə-deşiklərinə yamaq vururdu. El içində, obasında qanlı olduğundan Kəsəməndə məskunlaşdığı söylənən Məhəmmədin taleyini elə, yeni məskəmindəcə həll eləmişdilər. Qardaşlığı, kənd məktəbinin direktoru xalq düşməni kimi Sibire göndəriləndən sonra, düşmənlərinə onun yerini nişan verib, Kəsəmənin ortasındaca gülləyə gətirmişdilər. ...Qarayazı meşəsində Alhüseyni təbiətin gözəlliyilə bərabər həm də quş bazarı gözəlirmiş. Elə bil həmin quşlar həmin gün oralara oğlanın ata-ana dəfnində yükləndiyi dərdi, ələmi dimdikləyib uçurmaq üçün dəstələnmişdilər. Səslərlə "dimdikləndikcə" Alhüseyn quşlar haqqında da düşünməli olurdu: adamlarla qonşuluqda yaşayan bu səyyar nəğməkarlar, bəlkə də, adamların ovqatları üstə köklənirlər. Həzin, qəmli nəğmə deyənləri yaralara məlhəm qoymaq istəyir, cik-ciklərin şənəri məhəbbət tərənnümünə çevrilir. Sağsağanları müjdələrini verir, qara qarğaları yeri-göyü qaraya çəkmək istəyir.

Bir dəfə, təhsilə yollandığı şəhərdə mehmanxanada yer tapmayıb, bir bağda yatdığını xatırladı. Dörd həndəvərində bir-biriyə səslənən anadillər ötüşmüşdü. Anadil quşları da quşların anaşları kimi, yersiz-yuvasızlara ürək-dirək verməyə çalışırlar.

Qəribədir ki, Kür qırağından Şenliyə kimi onu koldan-kola səkən çalı quşları şən havalarıya ötürdü. Səfərindən məst olmuş cavan həmin sədaların içində gizlənmiş müjdənin fərqinə vara bilmədi.

Şahmatı insanın beyin döyüşü hesab edir, altmış dörd xanadakı oyunu gedişlərinin sayı-hesabı olmayan bir mübarizə sayırlar. Dünya boyda bir taxtada insanların tale oyununun fərqinə varır və varmırlar. Tale, əzablı ömründən sonra Alhüseynin yolun Kəsəməne salıb, kənd toyunda oynamalı imiş. Həmin oyunla da, əzabları hesabına qəbul etdiyi qərarlarını ağırlıqları, uğurluqları kimi tökməliymiş. Toy ərəfəsi Əlipaşayla görüşməsi özü, oğlanın bayramına çevrildi.

- Gözünü dörd aç! Ceyrançölün ən ceyran gözlü qızlarını Küründən su içdirən Kəsəmən yetirir. Bu gün onların hamısı da bu toyda olacaq.

Kəsəmənin həmin toyuna Alhüseyn ömrünü vaylarla keçirib gəlmişdi. Onun varlığı bütün fəsillərdə qara buludlara çevrilmişdi. Həmin buludlar da bir varlıqda yerləşə bilmək üçün, tunlaşmış, daşlaşmışdı. Canı-başı və yaddaşı ağır acılarla təpəsindən dirnağına kimi yüklənmişdi. Qarayazı meşəsində tovuz kimi cilvələnən təbiəti seyr edərkən cürbəcür rəngbərəng fikirlərini alabəzək quşların nəğmələri üstə bəstələməyə çalışmışdı. Həmin an, o məhəbbətə əsir olacağını düşünmədən insanın yaranışına yeni yol fikirləşirdi: doğrudan da hər şeyin anası torpaqdı. Bu güllər, çiçəklər, ağaclar ondan doğulur, boya-başə çatır. Kaş, bizləri

də bu ana torpaq doğub ərşəyə çatdıraydı. Bəlkə, o zaman, eyni ananın balaları bir-birinə bu qədər zülm etməzdi. Yuvasının ağzında, yaz ağzı ilanlar qabıq qoyur. Kaş, heç olmazsa bizlər də ağrılarımızı, acılarımızı köhnə yerlərdə qabıq kimi qoyub, təzə məkanlara sürünə biləydik. Və ya bir qüvvə hafizəmizdən onları pozub, bizlərə belə bir əfv fərmanı verəydi.

Atası kənd toylarından da bir xeyli söhbət açmışdı: qızlar ən görkəmli yerlərdə səfini çəkib, gözəllikləriylə meydan sulayır. Kənd cavanları öz ceyran ovuna həmin şənliklərdə çıxır.

Alhüseyn öz ceyran ovunu ağılına belə gətirmirdi. Bir qoşa ulduz barışına, bir məhəbbət tamaşasına baxmağa, onun qara zurna ilə bəstəsini dinləməyə hazırlaşdı. Əlipaşanın bir sözü onun içindən isti bir cərəyan kimi keçdi.

- Qara zurnanın havacatları sümüyə düşsə, sən də bir sındırıb donunu açarsan...

Sibirin bütün qürbətçiləri kimi, Alhüseyn də mühacir üşütməsini əyninə alt paltar kimi geyinmişdi. Donmuş mavi alova bənzəyən həmin "alt paltarının" Ceyrançölə qədəmləri dəyəndən əriməyə başladığını hiss eləmişdi.

- Sizinkilər, yəni baban Qiyas bəy, Qazağı oynayıb, onu bəy havası hesab eləyirmiş. Əllərini qaldırmamışdan qabaq da barmaqlarının yolunu cibindən salıb çalğıçıların başına Nikolayın qızıl onluqlarından səpirmiş ki, havasını canı-ürəkdən çalsınlar.

Kəsəmənin kolxoz sədri Əmiraslan oğlunu evləndirmiş ki, Ceyrançöldən baş həkim - qardaşı Teymuraslan da külfətiylə təşrif gətirmişdi. Tibb institutunda oxuyan qızları Sonaxanım hələ yuxudan doymadığını bəhanə edib, yolunu kəndə və toya salmaq istəməmişdi. Bəlkə də, məzəmmətlərinin ağzını açan ata-anasının deyil, taleyinin hesabına inadının buzlarını sındırmalı olmuşdu. Anası Kəsəmə arvadlarını tatalğac gətirmişdi.

- Bilirsən ki, onların ağlaşmasının səsi gedib haralara çatır. Xoşça niyyətləriylə saraylar tikilir, qeybətləriylə dam-daş sökülür. Sənin əmioğlunu bəyənib getmədiyindən, o üzdən də toyuna sındırıb gəlmədiyindən zurna çalacaqlar.

Özgə vaxt, bəlkə də, həkimin heç ağılına da gəlməzdi - atasına həmin sözləri tale dedirtmişdi.

-Qiyasbəyin, ata-anasının sümüklərini gətirib dedə-baba torpağına tapşırırsan nəvəsi də orda olacaq. Doğma el-obasında biçərənin gördüyü birinci toy-düyün olacaq. Bəxti qaralarımızın uşaqları oralarda urus kimi bir şey olub əldən gedir. Onu həmin toyda bütün şənlik yasdan çıxarmaq istəyəcək.

Həmin kəlmələr Sonaxanımı tərpedə bilmişdi. Sibirlərdə böyüyüb həm urus kimi bir şey, həm də təyyarəçi olmuş oğlanı görmək istəmişdi.

Məclisin şirin yerində toyun masabəyisi Əlipaşanın səsi ucaldı:

- Qiyasbəyin "Qazağı"sı çalınsın, elimizə, obamıza qədəm basıb, ölənlərinin ruhunu, qalanlarının canını, gözünü şadlandırmış nəvəsini oynadacağıq!

Sonra çalğıçılara yaxınlaşıb başlarına qırmızı kağız onluqlar səpələdi.

-Rəhmətlik Qiyasbəy bəy həmin havanı qızıl onluqlarla çaldırırdı. Bizimki sovetin onluqlarıdır...

Qara zurna dillənən kimi qollarını qaldırıb, Alhüseynə tərəf süzməyə başladı. Oğlan özünü itirmişdi. Bu dəfə yerində buz deyil, od parçasına dönmüşdü. Bunda, bəlkə də, ondan xəbərsiz sir-sifətinə gözləri dikilmiş Sonaxanımın da rolu vardı. Alhüseynin sifətində üzürxahlığı, çarəsizliyi uşaq məsumluğu ilə bərq vururdu.

- Mən oynamağı bilmirəm, bu yaşım qədər...

- Bəri çıx, əllərini qaldır, üzərində olduğun meydan özü səni oynadacaq. Dədə-baba torpağındasan, doğma ruhlar qanını qaynadacaq, balasını oynadacaq.

Alhüseyn qara zurnanın sədalarına uyuşa bildi. Doğrudan da doğma şənliyin bir toy şənliyində qara zurnayla donu tam açıldı. Əlipaşa ilə bərabər Əlipaşa kimi oynaya bilib çoxunun gözünün yaşını, çoxunun da ağzının tərif yolunu açdı.

bildi. Və özü də özünə, özündə baş verən bu dünya möcüzəsinə mat-məəttəl kəsildi.

Səhəri ən simsar adamları bir məclisə yığıb şənliyi beləcə soyutmaq istəmir-dilər. Alhüseyn həmin qonaqlıqdan nə qədər çalışdısa, yaxasını çəkə bilmədi. Sonaxanımı Kəsəməne gətirə bilən tale onun da yolunu həmin məclisə saldı.

Çünki tale Alhüseynin qarşısına, cazibəsindən çıxma bilməyəcəyi bir cüt göz çıxarmışdı.

Alhüseyn son günlərində pambıqlısı içində büzüşüb taleyindən gizlənməyə çalışan atasının öskürəkləri arası macal tapıb dediklərini eşitdi:

- Evlənmək fikrinə düşməyincə qızların gözlərinə baxma. Bu, sevdanın özü də bir növ ovçuluq kim bir şeydi. Ov bərəsində vurulmalıdı. Bərəsində gözünü qaldırıb ovuna tuşlamalısan. Qoşalüləni hər gələne tuşlasan, özün ovlana bilərsən.

Alhüseyni buna da sehirlə qüvvə məcbur etdi. Ömründə birinci dəfə qarşısındakı qızın gözlərinə baxdı. Gözəlliyi ilə göylə gedən Sonaxanım da peşəsiylə göylə əlləşən oğlanın gözlərinə tuş gəldi və rəfiqələrinə zarafatla söylədiklərini xatırladı:

- Mənim ağ atlı qəhrəmanım qanadlı atla gələcək.

Həmin gün məclisin əvvəlində iki gözün şimşəkləri çaxdı. İki ürəyə onların nuru səpələndi. Bunu ancaq və ancaq Alhüseynlə Sonaxanım görə və duya bildi.

Taleyn hökmü ilə Dəli Kür sahilinin dəli görüşlərindən biri ağıllıca-başlıca baş tutdu. Ondən Ceyrançölün üzde olan ailələrindən biri də razı qaldı: hər halda qızlarının qarşısına gedə-güdə çıxmırdı. Ceyrançölün ən əsilli nəslinin bir övladı boy göstərirdi. Bircə onun donunu açıb, necə var, elə görə bilmək qalırdı. Alhüseyn Kərəm oğlunun son ömrü-günü maraqlananların ovcunun içində güzgüdəki kimi necə var, elə görüncə bildi: Sibirdə qonşularından biri böyük təyyarə konstrukturu imiş. Həmin adamın ailələrinə rəğbəti varmış. Uşaqılıqdan atasının bir arzusu Alhüseynin zehninə, canına, qanına hopubmuş: kaş, qanadımız olaydı, uçub Kürün qırağına, Kəsəmənin yaşıl bir yamacına yaşılbaşlar kimi qona biləydik! O da təyyarəçi olub, özünün varlığı, atasının ruhuyla həmin yerlərə qonmaq istəmişdi. Moskvada böyük vəzifə tutmuş qonşuları köməyinə çatmışdı. Aviasiya Akademiyasını qırmızı diplomla qurtarıb, elə mərkəzdə də işə başlamışdı (Keçmişinə görə ona mülki aviasiyada yer vermişdilər). Moskvada üç otaqlı mənzili var. Az müddətdə birinci dərəcə alıb.

Sonaxanımın anasının dili dinc durmamışdı:

- Bəs ömürlük oralarda qalıb urus kimi bir şeymi olmaq istəyirsən?

Əlipaşa mətləbi onların istəyi üzərində xırdalamağa çalışmışdı:

- Baxır, onun evlənilib yoldaşı ilə hara köç salmaq istəmələrinə. Moskvanın üç otağını gözüyumluca Bakının mərkəzində dörd-beş gözə dəyişmək olar.

Onlar nişanlandılar. Kürqırağı dədə-baba ocağında Alhüseyn toyunu çaldırıb, Kəsəmən qəbiristanlığına adı qayıtmış Sayalı nənəsinin, sümükləri dönmüş ata-anasının ruhunu şad eylədi. Oğlan xoşbəxtliyinin allı, güllü yazıyla buzunu, donunu əridib buz parçasına çevrildi. Təyyarəsində həm də xoşbəxtliyinin qanadlarını taxdı. Sonaxanımına baxıb, yeni arzulara düşdü: bir oğlumuz, bir qızımız olar, ata-anamın adlarını üstlərinə yaraşdırıb, gorlarında bənövşə, nərgiz açıdırarıq.

Ən çətin qarğışları bəndələr özlərinə eyləyir. Bunların ən ağırlarından biri də bu daşlı-kəsəkli dünyanın sakinlərinin ilk gördükləri, ilk silahlarını yaratdıqları daşla bağlıdı: sənə ürcah olduğum günə daş yağaydı! Qara baxtıma qara daş yağaydı və s. Demə, bəzi xoşbəxtliklərin sonluğu da belə bir yağmurla qurtara bilirmiş.

Alhüseynlə Sonaxanım ilk övlad nübarını gözləyirdi. Sonaxanımı müayinə edən həkim ağ xalatını geyinə kimi Alhüseyn qara qarğaya bənzədirdi. Qulağına da şum yerinə şığıyan qarğaların qarlıtı gəlirdi. Ürəyinə həmin səslərin

hisi-pası tökülürdü. Dodaqları səyriyir, ürəyindən keçənləri duaya çevirirdi: Allah, özün kömək ol, bu qara qarğanın qarılısını eşitdirmə! Qarğaların arxasınca deyirdi də: deyirlər, qırılmışlar üç yüz il yaşayır. Yəni, bu dünyanın qara xəbərləri ağlarından bu qədər çoxdu ki, qarğaları quşların hamısından çox yaşadır. Belə getsə, onlar axırımıza çıxacaq. Bütün dünyanı qarğa basacaq...

Alhüseynin ağına gələn başına gəldi və talelərinə qara qarğa qarılıdı. Məlum oldu ki, Sonaxanımın doğum təhlükəsi var. Alhüseynlə o qəti qərar verməli idi. Ya uşaq, ya Sonaxanım yaşamağı idi. Sonaxanım öz qərarını kişi qızı kimi vermişdi. Qızıma canım qurban, adını Sonsona qoyarsınız. Alhüseyn onu bəxtiyar etmiş, əsl məhəbbət yaşatmış qadını qurban vermək istəmirdi: heç cür imkan vermərəm! Sən özün mənim həm ilk, həm də son Sonamsan.

Həmin gün elə hey gözləri önünə Kəsəmə qəbiristanlığı, qulaqlarına qara qarğalara bənzətədiyi qarların ağıları gəlirdi:

***Əzizim, kəsə məndən,
Yol keçər kəsə, məndən,
Ölən Poyludan olsun,
Ağlayan Kəsəməndən.***

Sonaxanım qərarında qəti idi:

- Mən özüm də həkiməm, bilərəm ki, yaşamaq ümidim də var. Amma Allah eləməsin, ölsəm, ata-ananın ayaqları altda basdırarsan. Qara gəlinləri kimi yanlarına köçərəm. - Göz yaşlarının kəsdiyi yerdən sözüne davam edirdi:

- Şəklimi böyütdürüb, evin hər otağından asarsan. Belə olanda Sonsonamız gözümün qabağında böyüyəcək...

Alhüseyn üzünü yana çevirməklə üzünün islandığını gizlədirdi.

-Məzar daşıma mənim də şəklimi vurdurma. Kəsəmənin kində də, Ceyrançölündə də ağ, qara mərmərlərdə şəklini gördüyüm bəndələrin hamısının üzündən elə bilmişəm ki, içinə yazıqlıq qarışmış yalvarış yağır. Onları doğulduqları gündən ömürlərini ilan kimi çalan dünyaya yenidən dönmək üçün ilan kimi dil çıxarırlar.

Alhüseyn də Sonaxanımını Sonsonasına qurban vermək istəmirdi. Yolunu qara qarğa bənzətədiyi həkimin yanına salıb arvadının xilasını üçün qarılısını eşitdi:

-Biz həkimlər and içmişik. Həmin andı pozub ana, ya bala qatili ola bilmərəm. Sənə bir türkcəyə arvadın yaxasını tanıdacağam.

Həmin yaxa sahibinin ağızından Sonsonanı çalacaq zəhər tökdü:

-Bu otların suyunu südüne, çayına, xörəyinə qat, uşağı salacaq.

Alhüseynə soyuq günlərin birində növbəti ilıq məsləhətini vermişdi:

-Ay oğul qırığı, bu kəlmələri də qulaqlarının sırğası elə. Hər bəndənin bir böyründə ağıllı, o birində dəli şeytan olur. Çalış, həmişə bir az səbr eləyib, sözü hansı şeytanın dediyini öyrənib, qərarını verəsən.

Alhüseyn görünür, son qərarını verərkən dəli şeytanını dinləməli olmuşdu. Çünki Sonsonasını qurban verməklə Sonaxanımını dəlixanlıq etmişdi.

Sonaxanımın ziyarətinə gəlmiş ata-anası Alhüseyndə günah görə bilməmişdi. Xəstəxana həyatında bələli başını əlləri arasında gizlətmək istəyən adamı üstəlik yenidən dünya işığına da çıxarmaq istəmirdilər. Həmin sözlər bir ağızdan iki adamlıq deyilmişdi:

-Səndə bir günah yox, a bala, onun canına qiymək istəmədin. Yazınızı qara yazıblarmış.

Sonradan da Ceyrançöldən böyük ürəklə belə bir xeyir-dua da göndərmişdilər: istəsə, evlənsin, dünyaya övlad da gətirib, adını Sonsona qoysun.

Həmin sözlər Alhüseyni atasının, Sibirin soyuq günlərində təsvir etdiyi, kəndlərdəki Ləzgi Məhəmmədin dəmirçi körüyünə döndərmişdi. Həmin kəlmələri körüyündə bişirib suya yox, dəryalara atmalı olmuşdu:

-Görüm, adamlarını, içi mən qarışıq itirib, bu dünyanın özü sonsuz qalsın! Mənə indi deyən tapılmalıdı ki, ömrün Qarayazı meşəsindəki təbiətlə, Kəsəməndə Sonaxanımla görüşdüymən məhəbbətlə yaşadığın günlərdən ibarətdi, vəssəlam. Daha insan görkəmindən başqa bir şey deyilsən sən, Alhüseyn Kərəm oğlu. Və bu dünyadan yeganə çıxış yolun sənsizliyindi...

... Qatdığı zəhərlə bətdən düşmüş bapbalaca Sonsonası məzarda, həmin itkidən ağıl itirmiş Sonaxanımla azarda, özü üzüntüsü tükənib, bitməyən bir güzarda olan Alhüseyn yerə-göyə sığışa bilmirdi. Özünün təsis etdiyi dünyanın zil qara rəngli xəcalət ordeniylə təltif etmiş, arsızlar arsız adlandırmışdı (bu, əmək fəaliyyətinə görə döşünə şərəf nişanı taxılan zaman baş vermişdi). Sonrakı həyatını arsızlar arsız ömrü hesab edib, yerdə və göydə yaşamını davam etdirirdi. Özünə qalsa, gözünü qırpmadan dünyanın bir uçurumuna - sonsuzluğuna atırdı. Amma bunu, ucbatından yaranmış bir bala məzarına, - bir ana azarına - Sonsonasına, Sonaxanımla xəyanəti hesab edərdi. O, Sonaxanımla ata-anasına ağ kəfəndə qara gəlin kimi köçürdükdən sonra öz qara çərçivəsi arasına girmək istəyirdi.

Təyyarə sükani arxasındakı adam hər ilin bir günündə yaşadığı şəhərə üz tutarkən səmada Sonsonasını görə bilirdi. Qızının bir yaş böyüdüyünə əvvəlcə göy üzünün mavi ekranında, sonra da evindəki köhnə albomun saralmış səhifəsində şahid olurdu.

Bir ara başına gələnlərdən təntiyib, Sonaxanımla ölümünü gözləmədən dünyadan aradan çıxmaq istədiyində həmin səma və albom köməyinə çatmışdı. Birinci dəfə səmada saçına ağ lent bağlanmış balaca qız uşağını görəndə çaş-baş qalmışdı. Nə yaxşı ki, məsum, qayğısız sifət ona Sonaxanımla cehizi ilə bərabər ata evindən gətirdiyi albomu xatırlada bilmişdi. Həmin albomda Sonaxanımla körpəliyindən, gəlin paltarında ər evinə köçdüyünə qədər şəkilləri var idi. Bir ömrün şəkillənmiş anları bu şəkildə cərgələnmiş, qatarlanmışdı.

Səmadakı qız uşağının ancaq dodaqları tərpsə də, Alhüseyn onun dediklərini eşitmiş, Sonasının (Sonaxanımla, evinə qədəm basandan "Sonası" deyirdi) sözlərini xatırlamışdı:

-Qızımızın saçı ələ gələn kimi ağ lent bağlayacam. Qoy anası kimi günü ağ olsun.

Səmadakı qız balasının dodaqlarından da həmin sözləri eşidə bilmişdi:

-Saçıma anam ağ lent bağladı. Bundan sonra hər gün də bağlayacam - dedi.

Düzdü, qız balasıyla birinci səma görüşündən sonra təyyarənin idarəsini itirib, sənişnləri silkələməsi olmuşdu, amma tezcə özünə gəlib, əvvəl təyyarənin, sonra da özünün ömür sükani ələ ala bilmişdi. Həyatdan aradan çıxmaq fikrini başından çıxarıb evə, Sonasının ən qiymətli cehizinin yanına tələsmişdi. Albomda səmadakı qızın yaşına uyğun şəkil tapıb, onu gördüyü günü Sonasının ad günü hesab eləmişdi. Həmin gündən həmin şəkillər Sonaxanımlaından dönüb, Sonsonasınınına çevrilmiş və onu həyata bağlaya bilmişdi. Anlamışdı ki, Sonası onun üçün heç olmasa, şəkillərdə həmin şəkildə yaşayacaqdı. Alhüseyn özünü unudana, arağın şəffaf damlalarıyla irmaqlara, göllərə, deryalara qarışa bilənə kimi içirdi. Hər dəfə də qarşısında üç badə olurdu (onların hər üçünü də özü nuş edirdi, amma belə hesab etmirdi). Atasının bir vaxt söylədiyi sözləri xatırlayıb, həmin kəlmələrdən boylanıb sağındakı ağıllı, solundakı dəli şeytanı görə bilmişdi. Sonsonasının ad günlərində tənhalığında boğulmamaq üçün həmin qaranoylarıyla "badə qaldırırdı".

Təyyarə sükani arxasındakı adamın gözü doğma şəhərə çatana kimi səmaya dikilmişdi:

-Bu gün on səkkiz yaşı tamam ola bilərdi Sonsonasının. Həmin gün Sonasını (səmada olduqca ani görə bildi. İki ağ bulud üstündə qızıyla bir cavan (Alhüseynə bənzəyirdi) üzü gündoğana çapırdı. Qızının sözlərini belə şifrələyə bildi: biz nigah masasına tələsirik, sonra görüşərik...

Təyyarə enməmişdən qulaqlarına, Ceyrançöl səmtindən şəffaf su şırıltısıvari yeniyetmə səsi gəldi:

Alhüseyn, ay Alhüseyn,
Qələtini, günahını
Yumağa get, yeyin-yeyin...

... İnsan ki, günaha batır, bir azdan həməən qələt onun ömrünə kölgəsini salır. Və həməən kölgələr gündən-günə, aydan-aya, ildən-ilə böyüməyə başlayır və həməən adamın ömrü uzanıb-uzanıb, özünə boy qazanıb bir günah xiyabanına dönür.

Alhüseyn təyyarədən enməmiş öz günah xiyabanına enib, özünü albomdakı Sonasının şəklinə çatdırmamışdan əvvəl birinci cərgələrdəki əli qandallı iki gəncə də baxmalı oldu. Elə bil həmin görüşü də taleyinin özü onun gündəliyinə salmışdı. Həmin cavanlar da, öz növbələrində onları mənzil başına sağ-salamat çatdırmış adama nəzər salmalı oldu və bir-birlərindən xəbərsiz hər ikisinin sifəti bir təşəkkür təbəssümünə boyandı. Həmin təbəssümlər nədənsə Alhüseynə Ceyrançölü, həm də onun bir qürub zamanını xatırlatdı.

Sükan arxasındakı adama təyyarə pillələrindən birinci enmək şərəfi nəsim olurdu (əlbəttə, birinci cərgədəki əli qandallıların yerini deputatlar, yüksək vəzifəli məmurlar tutmasaydı). Alhüseyni gördüyü mənzərə təəccübləndirdi. Nərdivanın sağına, soluna iki maşın özünü çatdırmışdı - biri milis, o biri təcili yardım maşını. Hər ikisinin də böyründə milislər növbə çəkirdi. Ani nəzər saldığı cavanları yadına saldı. Maşınların onların "şərəfinə" gəldiyini anlayıb meydan tamaşasını seyr eləməyi qərarlaşdırdı.

Əvvəlcə milis maşınının "müşətərisini" endirdilər. Milislərin müşayiəti ilə pəncərələri dəmir barmaqlıqlı maşına əyləşdirdilər. Onlar yenə göz-gözə gəldilər. Qeyri-iradi bir-birlərinə gülümsəməli oldular. Bu dəfə ikisinin də xəyalında eyni yer - Ceyrançöl canlandı. Hər ikisinin də dodaqları tərpendi. Pıçıltıyla deyilən sözləri hər ikisi də eşidə bildi.

-Ceyrançölə salam söylə...
-Sən də Kəsəməninə, Dəli Kürünə...

Alhüseyn meydan tamaşasında pıçıltılı da olsa rol aldığından məmnun qaldı və onu davam etdirməyi qərarlaşdırdı.

Sonra təcili yardım maşınının günahkar xəstəsini düşürdülər. Yan-yancağı milisli, həkimli şəkildə maşına əyləşdirdilər. O da macal tapıb Alhüseynin sifətini insan mənzərəsi kimi seyr elədi. Alhüseyn də öz növbəsində cavan bir oğlanın simasında dairəyə salınmış insan çarəsizliyini. Bu dəfə də hər ikisi Ceyrançöl deyilən bir yeri xatırlayıb, onun buludlu, dumanlı bir gününün içinə düşdü. Alhüseyn oğlanın gözlərinin buludlandığını gördü və onun arzusunu oxuya bildi.

-Mənim yerimə uçub o gözəl yerlərə özünü çatdır. Yaşıl bir talada uzanıb mavi səmalara bax. Mən o yerlərdən ayrılanda oranın səmasında ağ göyərçinlər sevinclərindən mayallaq aşırıdılar.

Bu dəfə pantomim tamaşasının rolçusu kimi sözlərini üzünün cizgiləri ilə söyləyəsi oldu:

-Cavan oğlansan, düşdüyn mühasirəni yarıb çıxma biləcəksən. Bax, onda özün yolunu oralara salıb göy çəməndə uzanıb səmaya, göyərçinlərə istədiyən qədər baxarsan.

Meydan tamaşasındakı rolunu bitirib günahlarının kölgəli küçəsiylə evinə doğru addımladı. Ata rolunda qızının on səkkiz yaşını keçirməyə tələsdi.

... Masa üstünə Sonasının ağ paltarda onu ağ kəpənəyə oxşadan şəkli qoyulmuşdu. Üç badə də öz yerində! Alhüseyn üzünü ağıllı şeytan tərəfə tutmaqdan çəkinirdi. Onun deyəcəkləri gözləri önündən qarışqa ayaqlarına bənzər yazılarla keçmişdi: insanların başqalarını yox, özlərini aldatmaqları ikiqat günahdı. İnsanların əksəri quruda, bu balaca araq badələrində qər q olur. Bu gün özünü aldada bilərsən.

-Bu gün sənin on səkkiz yaşın tamam olur, Sonsona. Təsəlli ömrümüz sonsuzluqdu. Sonsuzluğa qədər sənə xoşbəxtlik arzulayıram. Ad günün də, nigah günün də mübarək olsun!

ADSIZLARIN AD GÜNLƏRİ

(Günahlar hesabı dünyaya yolu kəsilən bəbələr barədə balaca bir hekayət)

Bu barədə üç bəndə ilə zamansız və məkansız üç müsahibə: Dünya yolu kəsilən bəbələr barədə nə deyərsiniz?

İbrahim Topçubaşı (yetkin yaşından): o bəbələrin cərgəsinə keçərdim, dünyaya gəlməməyi seçərdim.

Arif Abdullazadə (məzar daşından): Tövbə, bu dünyaya gəlməyə tövbə...

Şaiq Rəsul (bəlalı başından):

Dünya məbəd deyil tövbələr üçün -

Bu böyük günahı ürək dağlayır.

O süddən kəsilmiş bəbələr üçün

Hər yağışlı günü dünya ağlayır.

Dünyamızın qonşuluğunda bir dünya vardı, kəndlərinin qonşuluğunda görünməz kəndləri, şəhərləri ilə iç-içə görünməz şəhərləri salınmışdı...

İşıqlı dünyaya uşaqları ağ leyləklər gətirirdi. Onlar da üzüağ və "ağ" valideynləri yanında ağ və "ağ" günlərinin içinə düşüb ağlaya-ağlaya, mahnı oxuya-oxuya, oynaya-oynaya ömür sürməyə başlayırdı.

Qonşu dünyanın bəbələrini isə qara leyləklər. Onların yolunusa qara çərçivədə cinayətkar ata-ana şəkilləri gözləyirdi. Həmin bəbələr də görünməz bir ömrü ağlaya-ağlaya, mahnı oxuya-oxuya, oynaya-oynaya sürə bilirdi.

... Sonsona deyilən heç dünyaya gəlməmişdən adı dünya gözəli Sonxanım adlı bir bədbəxt ana tərəfindən qoyulan qız, ömrünün və mövsümün baharında "Gülüstan" adlı bir bağa yüyürdü.

Dayandır deyilən, adı ata-ana tərəfindən qoyulmayan, ömrü onlar tərəfindən doğusuz batan cavan da Sonsona kimi ürəyinin hökmü ilə üzünü elə həmin bağa tutmuşdu.

Bir az sonra illərlə bir-birlərinə doğru ilk məhəbbət yürüşünə çıxmış iki cavan, nəhayət, üz-üzə, göz-gözə gələ bildi. Onların çiçəkləndiyini gören həmin bağın çiçəkləri öz al rənglərindən gənclərin yanaqlarına ərmağanını verdi.

Bu yoxluq varlıqları, görünməz varlıqlarının gücü, qüvvəsi ilə hərəkət edirdi. Susa-susa, heykəlləşə-heykəlləşə bir-birləriylə danışmağa başladılar. Sonsona-sıyla Dayandırın gözləri mavi səma və dəniz rəngində, səsləri quş pırlıtısı, çiçək pırlıtısı şəklində idi.

Həmin an həmin gözlər vasitəsiylə maviliklər bir-birinə qovuşub bir məhəbbət sonsuzluğu yaratmağa çalışırdı.

Quş pırlıtları, gül pırlıtları bütün aləminə qovuşdurub ilk məhəbbət ülviliyinə çevrilirdi.

-Mən Sonsonasıyam, elə bilirəm ki, illərlə başlatdığım bir yürüşün sonuna çatıram.

-Adım Dayandırdu. Mənə də elə gəlir ki, öz məhəbbət yürüşümü dayandırmalı oluram.

Kəlmə kəsdiklərindən sonra hər ikisi qarşısındakının rənginin al qırmızıya boyandığının fərqi vardı.

Sonsona: Çiçəklərin qırmızısının əksi sir-sifətinə düşdü.

Dayandır: Lalələrin kəpənəklər kimi uçuşub yanaqlarına qonduğunu gördüm də...

Araya ani sükut çökdü. Yəni sonsuzluğun uğultusundan başqa hər şey səsini içinə çəkdi.

Dayandur: Yadıma düşdünüz, mən sizi ötən yayların birində Kürqırağı kəndimizdə görmüşdüm. Ata-ananızla yolunuzu Kəsəməne salmışdınız.

Ata adının şaxtası Sonsona yanaqlarındakı lalələri söndürdü. Anasının ona hamilə olduğu vaxt atasıyla Kəsəməne getdiklərini xatırladı. Bətdə bir-birlərini görə bildiklərindən heyrətləndi.

Sonsona: Atam Alhüseyn sürgündən qayıdandan sonra hərdən yolunu Kəsəməndən salıb, dədə-baba qəbirələrini ziyarət edirdi. Elə bil onların yanında yerləşmək üçün o doğma adamlarından, doğma torpaqlarından bir bəraət diləyirdi.

Dayandur qızın yanaqlarındakı lalələrin atasının adını çəkməyiylə hürküdüb uçurduğunu başa düşdü:

-Onu da deyim ki, həmin görüşümüz ana bətnində olanda baş tutmuşdu.

-Məgər bu mümkünmü?

-Əlbəttə, son traktatımda bundan bəhs etmişəm. Hətta dünya mürsidlərindən Mövlanənin özü də bizlərin dünyasını görə bilir. Bəşərlərinin bir zülmətdən zühr edib, başqasına getdiyini söyləyir. Ömürlərini işıqlı dünyada əzab-əziyyətli sınaq adlandırır.

O sınağa etiraz ola bilməz. Amma əvvəli də, axırı da zülmət deyil. Götür bizləri, heç o sınağa girməmiş onlarınkindən da işıqlı dünyada yaşayırıq. Onlar dünyalarını dəyişəndən sonra sınaq qiymətlərinə görə də zülmətə düşür. Sonrakı mərhələləri od və su arası Cənnət və Cəhənnəmdən ibarət olur.

Dayandur danışdıqca qızın gözləri böyüyür, içərisinə dünyalar yerləşirdi.

-Necə də gözəl anladırınsınız. Bunları mən heç bilmirdim.

-Əvvəl-əvvəl mən Cəlaləddin Rumi Mövlanə müridi olmaq istəyirdim. Bəşəri olduğu kimi görünməyə səsləyirdim. Mövlanə şəhərinə dərvişanə gedib çıxmışdım. Üst-başıma ağız büzmələrindən darılmışdım. Elə mürsidimin kəlamlarını yada sala-sala:

**Çox insanlar gördüm, əynində libası yox,
Çox libaslar gördüm, içində insanı yox...**

-Bəs sonra?

-Gördüm yox, bu, bir yerə qapanmaq, bir yerdə ayaq döymək, bir zəka işığının başına fırlanmaqdan başqa bir şey ola bilməz. Nə varsa hər şey damlalarından, zərrələrindən vəhdətlərinə yol alır. Sonra bir əlaqələndiricilik görevini sahiblənmək istədim. Şərq zəka işıqlarını qərblə birləşdirmək, o işıqla elmin yollarını aydınlatmaq istədim. Yolumu Oksford universitetinə saldım. Əvvəl tələbəsi, sonra müəllimi oldum.

Özlərindən xəbərsiz tanışlığa başlamışdılar. Dayandur özünü qarşısındakının güzgüsündə göstərə bildiyini başa düşüb növbəni ona ötürmək istədi.

-Sizi, sonuncu qardaşımızın saldığı uzanıb Qaf dağlarının ətəklərinə çatan bu gülüstanda heç görməmişdim.

-Görə də bilməzdiniz. Anam həkim olmağımı, insanların düyün düşmüş azar-bezarlarını açmağımı istəmişdi. Mən də illərdi İbn Sina ocağında təhsil alırdım. Hazırda oraların xocalarındanam. Axır ki, ömürdən möhlət alıb üreyimin bələdçiliyi ilə buralara yüyürüb çatdım...

-İxtisasınızı, hansı sahəni seçmişiniz?

-İlahi yaradılışına kənar müdaxiləsiz müalicə, yəni insan orqanizminin ruhi və təbii müalicəsi. Ruhi enerji əllər vasitəsiylə olur. Həkimin gözləri xəstəni ovsunlayıb ağrısını unutturur. Bu sənətə seçilənlərin əvvəl-əvvəl gözlərinə, sonra da əllərinə baxıb, onları sınaqlara buraxmaq lazımdır. Hər kəsə enerjini çəkə biləcək əl, ağrını keyidə biləcək göz verilmir. Qaldı təbii müalicəyə, bu bir növ ilahinin həkimlərlə sual-cavab sınağıdır və illər, qərinələrə davam edir. Bəşərin qarşısına dərmanı ətrafda olan dərdlər çıxır. Həkimlər onu caduda -

pitidə yox, otlar, güllər arasında axtarıb tapmalıdı. Həyatda heç nə mənasız yaranmayıb. Qaratikan gülünün, qanqalın özünün də içində dərd dərmanı gizlənə bilər.

Yadlarına düşdü ki, illərlə bir-birlərinə doğru yüyürsələr də, hələ adlarını bilmirlər.

-Adım Dayandırdu, uşaqları çox olduğundan valideynlər mənim yolumu dayandırılar.

- Gözəllər gözəli anamın adı Sonaxanım olub. Özündən də gözəl bir qız dünyaya uçuracağına inanıb. Adımı Sonsona qoyub...

Ayrılıq vaxtlarının yetişdiyini bir-birlərinin gözlərindən oxudular.

- Mənə Dərəçiçək arıçılarında Ballı Namaz vərəmumu, sarıçiçək tozu, arı südü getirməli.

- Mən də gələcək diplomatlarla görüşməliyəm.

Onların kəlmələrinin vida mehi əvvəl ətrafdakı gülləri, çiçəkləri jalələndirdi, sonra kəpənəkləri, quşları ləpələndirdi.

- Sabah...

- Günüortadan sonra...

- Maşınla gələcəyəm, şəhər kənarında ömrümüzə baxmağa gedərik.

- Özümüzə də nəzər salırıq.

İç-içə, yan-yana, bir-birini görməyən və eşitməyən iki dünya yaşamagında idi. Onların birində valideynləri tərəfindən dünyalarına buyurulmuş, onların zövqünə uyğun adları qoyulmuş bəndələri yaşayırdı. Sonsuzluğu öncələrində öz sınaq dövrlərini keçirirdi. İçinə düşdükləri öz oxu ətrafında fırlanan dünyalarını heç ölüm kamerası da hesab etmirdilər. Öz yumru fırlancaqlarında atın, eşşəyin, filin, meymunun üstə ləzzətlə fırlanır, oynayırdı, hırıldaşırdılar.

Ata-ana tərəfindən yolları kəsilmişlərin birbaşa sonsuzluğuna düşənlərin həmin hərlənbaba oyunundan canları qurtarmışdı. Onların həyatı sonsuzluğun rəngləri və səsləriylə idarə olunurdu. Yalnız özlərinin görə, eşidə bildikləri həmin rənglər və ahənglər qonşuluqlarındakı dünyanınkindən geri qalmırdı. Mərhum olduqları məhəbbətdən mirasvari qazana bildikləri adət-ənənələrlə qonşu dünya adamlarından da üstün yaşaya bilirdilər. Onların dünyasında təbiətlə cəmiyyətin zəncirvari, qırılmaz vəhdəti vardı. Yəni, təbiətin nəyi varsa adamların, onların da hər şeyi təbiətininki idi. O, məlum və məchul bəndələrin ən kəmhövsələləri cinlərinin tutduqları zamanlar zəncirlərini qırmağa çalışan köpəklərin səsini çıxarırdı. Sevinclərinin zirvəsinə çatanların ürək telləri üstə alabəzək quşlar cəh-cəh vururdu. Axır ki, dörd hündəvərləri öz bəndələrinin əməlləriylə cilalanır, ətraflarının selləri, yelləri də dünyadaşlarının gücünə, qüvvəsinə çevrilirdi. Dünya içindəki dünya adamlarının uzun zaman ərzində yaranmış adət-ənənələri də vardı. Həmin ənənələrdə onları il ərzində bir neçə dəfə bir araya yığırdu. Bunların da ən tənənəlisi (az qala hamının iştirak etdiyi) doğmamışların rəmzi doğum günləri idi. Öz adlarını özləri qoymuş bəndələr "həmin əlamətdar günləri" - "adsızların ad günləri" adlandırmışdı. Həmin tədbirdə iştirakın şərtləri hamısına belli idi. Onda, il boyu ən böyük nailiyyətləri olanlar iştirak edə bilərdi. İştirakçılar bir kimse tərəfindən seçilmir, əməllərinə görə özlərini həmin ali məclisə layiq görürdülər. Qonşu dünyanın bir zamanlarındakı kimi (Qatırçı Murad, fanarçı Yabloçkin, şuağöz Rentgen və b.) bu adamlar da adlarını yalançı fərmanlarla deyil, əməlləriylə qazanırdı.

Ən hüznü tədbirləri qara bayramları idi. Həmin mərasimləri insanların ən çox qırıldığı Ovsensiumvari yerdə keçirirdilər. Tədbir iştirakçıları qara rəngli pavilyonların sərgi salonlarından keçib, tədbirin əvvəlindən axırına kimi cıncırını çıxarmırdı. Hər salonda dünyanın əvvəlindən indisinə kimi yaranmış matəm nidaları, ağır, elegiyalar sonsuzluğun ahənginə uyğunlaşmış şəkildə səslənirdi. Əlində silah - daş yarımvehşi bəndədən, əlimdə tamam - kamal vəhşi bəndəyə kimi fanı sayıla biləcək adamlar salonlarda, müxtəlif janrlarda sərgilənirdi. Daşla

ilk başıdaşını öldürən adsız canidən buynuzlu İsgəndərə, ötən əsrlərin buynuzlu-buynuzsuz batılarına, barbaroslarına, napoleonlara, hitlərə qədər hamıyla görüşmək, lənətləmək mümkün idi.

Üç qara pavliyondan keçənlər işıqlı bir zalda nəfəs dəriridi. Həmin zalın özünün də vəzifəsi vardı. Bu beşguşəli zalın divarlarının hərəsində bir qitənin ən qəddar övlad qatillərinin portretləri sərgilənirdi (divarların birində Sonsonanın atası Allahyarın onun həmkəndlisi Qaytan arvadın da şəkliləri var idi ki, bir ölkədən onun da Kürqırağı bir kəndindən iki sakinin iştirakı nadir hadisə sayılırdı). Məmləkətlərinin daxil olduğu qitə sərgisinin hazırlanmasında yerliləri rəssam Elcan Selcan da iştirakçı idi. Son zamanlarda onun mətbuata verdiyi müsahibə aydın səmada ildırım kimi çaxıb, üzü Kəsəməndən bütün ölkə adamını heyretə salmışdı.

-Nümayəndələrimiz növbəti səfərlərində canilər sərgisində Kəsəmənliləri Qaytan arvadın şəkliləri görməyəcək. Biçərə ananın indiyə kimi günahsızcasına lənətləndiyi danılmaz sübut olunmuşdu.

Həmin vaxta kimi Qaytan arvadın öz altı aylıq balasının ömrünü Qarayazı meşəsində qaraya gətirdiyi ən ağır günah sayılırdı.

-Uşağın ölü düşməsinin səbəbkarı nə Qaytan, nə əri Xeytan olmuşdu. Çörəyini kömürlə qazanan Qarayığval Xeytanın həmin gün Qarayazı meşəsində başının üstünü Qıldığsız Abdulla alıbmiş. Qarayazıda qurumuş ağacları, budaqları kəsib artlayan, basdırıb, kömür bişirib ruzusunu üzünün hisi-pasıyla qazanan Xeytan həmin gün dəli şeytanın fitvasıyla meşəbəyi Abdullanın qəzəbinə tuş gəlmişdi. Başqa vaxtlar meşəni qıranlara parıltılı gözlərini tamah qoşalüləsi kimi tuşlayan Abdulla bu dəfə Xeytanın üstünə həqiqi qoşalüləsini tuşlamışdı.

-Abdulla, kömür satılanda payın çatacaq. Bir az hövsələni qamçıla.

-Ayə, təmiz adımı kösövün, kömürünləmi qaralamaq istəyirsən? Mənim pay-püş aldığımı görüfənmi, a qara tula?

Xeytan arvadı Qaytanın gözü qabağında ləyaqətinin Qıldığsız Abdullanın yorğa atının ayaqları altıda tapdalanmasını istəməmişdi.

-O tufəngi gedib tülküyə, dovşana tuşla! Kişisən atdan düş, adam kimi qurşaq tut!

Abdulla atdan düşmüşdü. Üstünə şığıyan Xeytanın başına tufənginin küpüylə hirsini həkləyib canını qurtarmaq istəmişdi. Həm də qabağındakını yerə sərəndən sonra bir şey ummayıb, çıxıb getməyi qərarlaşdırmışdı. Ağına gəlməmişdi ki, Xeytanın qarnı burnunda arvadı Qaytan əli dəyənkəli üstünə cuma bilər. Bax, hər şey də ondan sonra başlamışdı. Abdulla arvadı tufəngiylə tənqidib, qarnına yağlı bir təpik ilişdirmişdi. Hamilə qadının uşaq salacağını görüb, ordan atüstü uzaqlaşmağa çalışmışdı.

Elə bil Tatlı Bayramı tale özü ora gətirib çıxarmışdı (sonralar sinəsini deşən sirri açıb, Bayram kişi, Qaytan arvadı övlad qatilliyindən xilas eləmişdi). Tatlı Bayram əvvəl-əvvəl qarnını tutub ağırdan zingildəyən arvada ürək-dirək verməyə çalışmışdı.

-Birtəhər döz, anam, sonam, ağrın sinəcək. Vaxtsiz balalayacaqsan.

Sonrakı gördükləri kişini dəhşətə gətirmişdi. Qaytanın uşağı düşmüş, o da qanlı balasını Kürə tullamışdı.

-Murazımızı gözümüzdə qoyanın görüm, murazı gözündə qalsın! Heç olmamış kimi ax get, su ömrü yaşa!

Bax, burda Bayram kişi öz divanını qurmağa (tutmağa da demək olar) başlamışdı. Sarısını udmuş Abdullanın yaxasından yapışmışdı:

-Ayə, qıldığsız köpəyoğlu, sən bu dünyanın özündən də kəmfürsətmişsən... Sənin kimi qansızlara bu qara torpaqlarda yer olmamalıdır.

Onun əlini-qolunu bağlayıb, Kürə atıb, çıxıb getmişdi. Bir müddətliyə Qıldığsız Abdulla yoxa çıxmış, Qaytan da doğma balasının qatili sayılmışdı. Uşağının

ölümündən sonra (özündən getdiyinə görə Xeytan əsl səbəbini bilməmişdi). Qaytandan boşanan Xeytan ağzıgöyçəklərin çirkin uydurmalarına inanmışdı. Kəsəmənlilər də xeyli müddət Qaytanın uşağına qəsd elədiyini düşünmüşdü.

Bayramın, axır ki, həqiqət sinəsini deşib çıxmış, Qaytan arvadın şəklini övlad caniləri sərgisindən çıxarmışdı.

* * *

Dayandurla Sonsona ömürlərində ilk dəfə dünyanın bütün rənglərinə boyana bildilər. Cahanın cümlə xoş ahəngləri birləşib, gurlaşib qulaqlarında nəgmə kimi səsləndi. Bütün xoş rayihələri öz görünməz yağışlarıyla varlıqlarına çiləndi. Bu hissələri görüşüb ayrıldıqdan sonra keçirdilər. Hər ikisinin gözləri yol çəkməyə başladı. İnsanların gözlərindən də yollar çəkilir. Həmin yollar bər-bəzeyini onların ovqatlarından alır. Xoşagəlməz adamlar üçün yolların üstünün közlər şüşə qırıntıları doldurur, gəlişlərinin qabağını almaq istəyir.

Dayandurla Sonsonanın yol çəkən gözləri məhəbbət axtarışlarının sona çatdığı Gülüstana dikilirdi. Həmin yollar hər iki gəncin yaz ovqatının çiçəkləri ilə bəzənirdi.

Gülüstana onlar bir gün içində dəyişmiş, içərisinə dünyalarını göyqurşağı rənglərini yığmış gözlərini gətirdilər.

Hər iki gözdə sonsuzluq rəmzi mavilik bütün çalarları ilə bərq vururdu. Qız ürəyinin bələdçiliyiylə qovuşa bildiyi oğlana gözlərində dənizlərin, deryaların məsmaviliyini gətirmişdi. Və gözlərində ürəyi bax beləcə çiçəkləyə bilmişdi.

Dayandur da buludsuz səmaların gömgöylüyünü gözlərinə yığa bilib, sonsuz məhəbbətinin rəmzinə çevirmək istəmişdi.

Dünyanın dörd yana, insana ziyansız od-alovu məhəbbət yanğınlarıdır. Onlar belə bir yanğına ilk düşdüklərindən təşviş keçirdi. Elə bil sözləri həmin təşnədən qurtarmaq naminə yarandı.

Sonsona: Dəniz sahilində olmaq istərdim. Həm də insan ayağı dəyməmiş qıyısında.

Dayandur: Dənizkənarında əsrdən gizlənib ibtidasında qala bilmiş yer tanıyıram. Orda adamlar yox, dalğalar, küləklər, qarlar, yağışlar izlərini qoymaq istəyib, qayaları, daşları cilalayıb, naxışlayıb, mamont, dəvə, təpəgöz, adam timsallı etmişlər. Çox vaxt adamların tünlüyündə tənhiyədə özümü ora verib, ötən əsrlərə baxmağa çalışmışam.

-Onda gedib əvvəl dünənlərə, daşlaşmış ibtidalara, sonra da bu günlərə şəhərdə qalmış özümüze tamaşa eyləyək...

İnsanların cəsərlərinin biri də gözlərə şax baxa bilmələridi. Qarşılardakılardan gözlərini oğurlayanlar içərilərində günah toxumu əkilənlərdi. Həmin toxumlardan ilanlar, çayanlar, əqrəblər yaranır. Bircə məhəbbətdə gözlərin gizlənməsi günah tərəfə yazılmamalıdır. Onların bəraəti yanaqlarda açdıqları qızılgüllər olur.

Bu dəfə cavanların yanaqlarının qızartısı sonsuz dənizlərin və səmaların maviliyindən doğdu. Çünki sevenlərin çoxundan fərqli bir-birinin gözüne baxa bilmişdilər. Tamaşa edib də bir-birinin yanaqlarından cümlə bahar lalələrinin rəngi ilə qarşılaşmışdılar.

Sonsona: Gedək məsmavi dənizimizə...

Dayandur: Qoynuna düşüb dünyanın bütün rənglərinə çəkilek...

Bircə gözlərin fəsilləri təbiətinkiylə uyğunlaşmır. Təbiət ildə sırasıyla özünün dörd fəslini geyir. Gözlər gündə neçə dəfə həmin fəsillərə boyanır. Adamların ovqatlarından yaranır həmin fəsillər, hətta bəzən bir saat içində gözlərində onların dördünü də yaşadanlar olur.

... Daş-kəsək əsrin yolunu kəsdiyindən maşını sahilədən xeyli aralı saxlamalı oldular. Sal daşların üzəriylə əl-ələ verib mavi yatağa doğru addımladılar.

Həmin an qonşuluqdakı dünyada onun da ağıl telləri dolaşmış düşənlərin bir şəfəxanasında bir ana gözlərinə qar yağmışdı. Oturduğu yer dərd ağırlığından dünyanın həmin küncünü əymişdi. O ağırının rəmzi kimi iki gözde qar, çovğun tüğyan edirdi.

Xəstəxana həyətində ağaclar altındakı oturacaqda Alhüseyn başını əllərinin arasına alıb elə bil həm Sonaxanımdan, həm də dünyasından gizlənmək istəyirdi. Sonaxanımının gözüne görünmədən onu ziyarət etmək Alhüseynin hər səfəri sonrası verdişinə çevrilmişdi. Onun da gizlətdiyi gözlərdə son bahar hökmünü sürürdü. Başının üstəkildən tutmuş dünyanın bütün ağacları yarpaq tökümünü yaşayırdı.

Sonsona da, Dayandur da dayanmalı oldu. Bu dəfə yollarını yol işarələri deyil, gözəllik qanunları kəsdi. Qızın heyrət nidaları daşlara, qayalara çırpına-çırpına dənizə doğru uçmağa başladı:

-Sənin tərifiyindən də artıq imiş buranın möcüzəsi.

Doğrudan da əsrin dəmir caynağı buralara dəyə bilməmişdi. Dənizin bir kənarında torpağın bir parçası nəhəng balıqçulağında gizlənə bilib, öz inciliyində qalmışdı. Təbiət dəniz və quru əliylə daşları, qayaları bənzərsiz əsərlərə çevirib, adsız, soyadsız, ən adlı-sanlı sərgisini açmışdı. Mamontlardan, dinozavrlardan tutmuş xərcənglərə, çömçəquyruqlara qədər olmuş, ölmüş canlılar daş-qaya abidələrinə çevrilmişdi. Dənizin bu sahilini torpaq, su, səma qovuşan adlandırmaq olardı. Torpaq, insan və heyvan heykəllərini daş balaları kimi qoynuna alıb öz daş dövrünü yaşayırdı. Həmin gözəndən, könlüdən iraq daş abidələr də ancaq dənizə özlərini göstərib, onda güzgülənə bilirdi. Səma dənizin bir parçası üzərində ucsuz-bucaqsız sonsuzluğun nəhəng, masmavi qu quşuna bənzəyirdi. Onda çimməyə hazırlaşdı.

Bütün bunlar dalğa-dalğa içindən keçdiyindəmi, ya dənəndən başlayan yanğısını səngitmək istəyindənmə Sonsona tezəcə dənizin qoynuna atılmaq istədi. Həmin an dəniz həm Sonsona, həm Dayandur üçün mavi cazibə yatağına çevrilmişdi. Dayandur həmin qüvvədən birtəhər özünü saxlaya bilib, qızın qərarını gözləyirdi. İllərlə yüyürüb dənəndən görüşünə yetişə bildiyi Sonsonası onun qarşısında soyunub dənizə girəcəkmə. Dənizi unudub gözüyü Sonsonasından çəkə bilmirdi.

Qızın əlləri yaxasının düymələrinə doğru getdi. Açılışı olmamış təbiətin bir gözəllik sərgisi qoynunda bakirə bir gözəlliyin açılışı başladı. Sonrasa Dayandur masmavi dəniz rənginə çəkildi. Çünki qız təbiətin bir parçasının doğulduğu kimi qaldığı yerdə özünün doğulduğu vəziyyətinə qayıtdı. Yəni, tamamilə çılpqlanıb, illərin qazandırdığı gözəlliklərinin açılışını etdi. Qızın məmələrinin gilələri dirilik suyu mənbəyi şanıllara bənzəyirdi. Belə şanılların bənzərini bətnlər bətni torpaq bənzərsizini varlıqlar vəhdəti ilahi yarada bilərdi.

Dayandur Sonsonasının dənizə tərəf addımladığının, yüyürdüyünün şahidi ola bilmədi. Bir göz qırpımında dənizin qoynunda gördüyündən mavi gözəllik tərəfindən cəzb olunduğunu düşündü. Mavi bir vəhdət bir vücudu özünə çəkib ağılı, ruhunu təmizləmək, dənizləşdirmək istəyirdi.

Dənizin mavi əlləri sahilədəki daş heykəllərə çevrilməyə başlayan Dayandura da çatdı. Bəlkə də, bütün bunları dəniz etdiyindən oğlanın özü özünün necə çılpqlandığından, necə dənizə atıldığından xəbəri olmadı.

Suları mavi paltar kimi geyinəndən sonra özünə gələ, ətrafını görə bildi. Həmin an gözü qarşısında səmadan enmiş bir mələk, dənizdən çıxmış bir pəri vardı. Həmin pərinə göylər ona endirmiş, ləpələr onun qarşısına çıxarmışdı. Gördüklərinin bir yuxu olmadığına inanmaq üçün var səsiylə hayqırdı:

-Sonsona!!!

Sonsona ona baxıb gülümsədi. O da, görünür, yuxudamı, gerçəkədəmi olduğunu müəyyənləşdirməyə çalışdı:

-Dayandur!!!

Baxışlar birləşdi, qığılcımları dənizə töküldü.

Bir yayının ilk günlərini yaşayan suların sərinliyi də onların atəşini söndürə bilmədi. Həmin atəş iki gənci məhəbbətin kam nöqtəsində birləşdirdi. Ətraflarında ləpələr dalğalanmır, sanki sular qaynamağa başlayırdı. Mavi alovlar gucağında cavanlar bir-birinə sarmaşib atəşlərini söndürməyə çalışırdı. Həmin əməliyyatlar da şüurlarının deyil, hissələrinin müşayiəti ilə baş tuturdu. Həyatda ilk dəfə məhəbbətin ləzzətini dadırdılar. Həmin an döşlərin gilələri bir-biriylə birləşib varlıqlarındakı bütün hissələrinin zəngini çalırdı. Dodaqlar dodaqlara, gözlər gözlərə qovuşub, varlıqlarını bir-birinə calamağa başlayırdı. Bunların öz razılıqları ilə, onlardan asılı olmadan davam etməsi gəncləri arxayınlaşdırdı. Təbiət qoynunda təbii hissələrlə hərəkətlərində bir günah görmürdülər.

Gec-tez məhəbbətlərinin vəhdətinə çatacaqlarını anlayan iki yetkin gənc bunun nikah öncəsi və ya sonrası baş tutacağına fərqi yox idi. Belə bir gözəlliklər məskənində baş tutmasını da, bir növ, ilahi fürsət bilib, öz vüsal bayramı hesab edirdi.

Mavi bir qübbə altında, mavi sular qoynunda bir məhəbbət yanğısı baş tutdu. İlahi bir eşq Sonsonayla Dayanduru bir-birinə sarmaşdırdı.

Onlar sahilə doğru irəlilədilər. Bu dəfə tamam başqa addımlarla. Biri bir sevginin dirəyi, o biri bir ocağın anası kimi...

(Həmin vaxt qonşuluqdakı dünyada, zaman ata dirəyini vaxtsiz kəsmiş bir ocaq sönmüş, kösöv qarasına boyanmışdı. Bu dəfə həmin ocağın nə müddətdi həm dirəyi, həm ürəyi olan bir ana gözlərini yummuşdu. Madar oğluna bir dünyanın ağırlığını, qara-quralarını qoyub getmişdi).

Dayandurla Sonsona mavi məhəbbət yataqlarından ayrılıb sal daşların - nikah şahidlərinin hüzuruna döndü. Özlərini günəşə çəkmək üçün bir qum talası tapdılar. Uzanıb mavi gözlərini mavi səmalara dikdilər. Belə anlarda gözlərin açıq, yumulu qalmasının fərqi olmur. Qapalı gözlərlə də sonsuzluğun maviliyini görmək olur. Belə zamanlarda səadətindən məst olanlar bir-biriylə səssiz-səmirsiz də danışa, bir-birini eşidə bilir.

Sonsona: İndi bildim bu balıqlar niyə eşidə bilmirmiş, axı, balıqçulaqlarını dənizlər sahilə atır.

Dayandur: Mənə elə gəlir ki, bu qum dənələri ölmüş damlalardır. Onlar dənizlərinin qonşuluğunda yaşayır. Kəndlərin, şəhərlərin qonşuluğundakı məzarlıqlara bənzəyir.

Cavanlar bir müddət hərəkətsiz, səssiz-səmirsiz təbiətin bir parçası olmağa çalışdılar. Həmin müddət həyatla bütün tellərini kəsib əsəblərini dincə qoymaq istədilər. Həmin azacıq vaxtda içlərindən çayları axan, bulaqları qaynayan, çiçəkləri açan, quşları uçan dünyaya dönmək istədilər. Az-maz bacardılar və özləri üçün darıxıb, özlərinə qayıtmağa hazırlaşdılar. Əvvəlcə gözləri bir-birlərini tapdı. Sonra da əlləri, sonra da dilləri...

Dayandur: Görünür, sevgimiz dəryalar qədərmiş.

Sonsona: Bəlkə də, ona görə ilk nikahımız dəniz qoynunda kəsildi.

Sonsona, Dayandur kimi ata-anaları tərəfindən dünyaya yolu kəsilənlər başqa bir aləmdə göz açıb yaşamaqlarını bacarırdı. Onlar da tale labirintlərindən keçə-keçə layiq olduqları sir-sifətə, boy-buxuna qovuşur, həyatlarında ilham, zəka dərrakələrinə görə yerlərini alırdı. İşıqlı dünyadan onları məhrum etmiş ata-analarını öz əməllərində qazandıqlarından məhrum edirdilər.

Beləcə, bir-birinin qonşuluğunda iki dünyayı-aləm ömrünü sürürdü. Dünyada varlıqları peşimançılıqla mumiyanlanmış ata-analar qətlinə hökm verdikləri balalarının yerini hər ayları, illərində, qapqara ocaq yeri kimi görürdü. Qonşu aləmdə Sonsonalar, Dayandurlar üçün həmin varlıqlar qara çərçivə içərisində kömürə bənzəyirdi.

Dayandur: Sabahdan qurudakı nikahımızın hazırlığına başlayaq?

Sonsona: Quruda şahidlərimiz, yəqin ki, bu daş varlıqlar olmayacaq.

-Sizə sağdışım, soldışımla elçiliyə gələcəm.

-Mən də bacılıqlarımla yol gözləyəcəm.

Bir-birlərinə baxıb gülümsədilər. Bir-birlərinin ürəyini oxumağa çalışdılar. Bunu bacardılar da: axı, heç nişan üzüklərimizi almamışıq.

Sonsona: Zərgərpalan mağazasından xoşlanıram. Hər ətrafından keçəndə özümü saxlaya bilməyib içəri girir, daş-qaşlarına tamaşa etməli oluram. Elə bilirəm ki, zümrüdləri, yaqutları şöləsindən üzümə, gözümə pay verir.

Öz ayarlarına zəmanə vaxtında qiymətini verməsə də, insanlar, canına daraşdıqları dünyanın zərini, incisini də ayarlamışdılar. Təmiz ayarlı üzükler də barmaqlarda məhəbbətın ayarlarına çevrilir, çətin anlarında sevgililərə barmaq dişlətməli olurdu.

Sonsonanın mağaza seçimi Dayandurun üzünün və gözünün nurundan uçuran kimi oldu.

-Mümkünsə ondan yan keçək.

Sonsonanın həmin mağazada Dayandurun əkiz qardaşı Bayandurun işlədiyindən xəbəri yox idi. Onu da bilmirdi ki, ataları Məşədi Əbdüləzimə görə onların yolu haçalanıb. Dayandurun evində Məşədi Əbdüləzimin şəkli çərçivəyə salınıb, övlad qatilləri sırasına keçirilmişdi. Bayandur bir müddətdən sonra atasına bəraət verib, qara çərçivəsindən onu azadlığa buraxmışdı.

İç-içə yaşayan dünya sakinlərinin bir-biriylə mümkün olan və olmayan yeganə sonsuzluğundan vasitəylə ünsiyyətləri var idi - yuxarılarla. Hər iki aləmdə də hələlik möcüzə kimi yaşayan, sirri açılmayan yuxular onları darıxdırır, duruxdurur, hərdənbirsə gerçək mətləblərdən hali edirdi. Görünməz dünyanın, görünməz bəndələrinin evlərindəki, qara çərçivələrdəki ata-analarının-əşidilməz harayları gəlirdi. Kəsilə bilməyən həməən uğultular "övladlarına" yetişə bilmirdi. Düzdü, bəziləri şəkillərin dodaqlarının tərpendiyinin şahidi olmuşdu. Onlardan biri də, bəlkə birincisi də Bayandur idi. Həmin zamanlar ekiz qardaşlar bərabər yaşayırdı. Bayandur qəlbini deşən sirri ilk dəfə Dayandura açmışdı:

-Tez-tez atamızın dodaqlarının tərpendiyinin şahidi oluram. Elə bil nəse demək istəyir.

-Bibioğlun Qororxanla baş-başa verib o qədər başa çəkirsən ki, gözün alacalanır.

Sonralar atası Bayandurun yuxusuna girməyə başlamışdı. Gündüzlər deyə bilmədiklərini yuxuda bəyan etməyə çalışmışdı. Ata deyilən varlığı şəkildə görə bilmiş cavan ilk dəfə yuxusunda onu canlı şəkildə seyr edə bilmişdi. Səliqə-səhmanla geyinmiş (zərgər incəliyi ilə bəzənmişdi də demək olardı) Məşədi Əbdüləzimin qoltuğunda qara cildli bir kitab da var idi. O, həmin kitabı qarşısına, əlini də onun üstünə qoyandan sonra hər iki və ya heç bir aləmdə görünməyən atalıq andı içmişdi:

-Bu Quran mənim o dünyamı da kəssin, əgər yalan söyləyirəmsə...

Övladlarının həyata yollarını kəsdiyini boynuna almışdı. Bunun əsl səbəbini söyləmişdi:

-Qonşumuz Markaryanın arvadı müştərimiz idi. Özü də nə alsa məccani verir-dim. Əri də erməni, üstəlik də, NKVD-i olanda nə olar, həmin haqqı bir-iki misqal itirməyibmiş. Əlaltılarından bibini bic doğuzduran Çəmbərəkəndli Səlim vasitəsilə sımarcını göndərmişdi: zövcəsinin yaşamağını istəyirsə, abort elətdirsin. Bir həftəyə ikisini də mal-qara vaqonunda Sibirə göndərəcəyik. Yolda arvad özü də öləcək, qarnındakı da. Ananız Zəhrabəyimın yaşaması üçün sizləri qurban verdim.

Bunu sonralar bibisi Sonanın oğlu, öz ömrü də külə dönmüş Qororxan da təsdiqləmişdi:

-Sizi bilmirəm, mən yuxulara inanıram. Mənə öz taleyimi anam hali etmişdi. Saqqızını oğurlayandan, məni boynuna salandan sonra Səlim köpəyoğlu vəzifədə qalmaq üçün anamı hədələmişdi: Uşağın məndən olduğunu bildirsən,

mən qulluqdan, sən yurd-yuvandan ayrılacaqsan. Sibirə, qardaşın Məşədi Əbdüləzimin yanına cəhənnəm olacaqsan. Bax, anam yuxularının birində sizin qara gününüzdən söz açmışdı. Atanızın ananızı qurtarmaq üçün bu yola əl atdığını söyləmişdi.

Atası dəfələrlə yuxusuna girib, eyni təmkinlə sözlərini təkrarlayandan sonra Bayandur inanmış, onun haqqında düşünməyə-daşınmağa başlamışdı. Nəhayət, əvvəl Sibir, sonra qəbir çərçivəsinə düşmüş atasını otağındakı qara çərçivədən çıxarıb, öz adını qardaşının qara dəftərinə salmışdı.

Sonsona həmin acı hekayətdən xeyli dumanlandı və buludlandı. Üstəlik, mağazada gördüyü, üzündən təbəssüm əksik olmayan cavanın Dayandura bənzərliyinin fərqi vardı. Üstəlik öz şübhələrini uçurmağın vaxtının çatdığını da hiss elədi. Çünki, əvvəllər də qara çərçivədəki ata şəklinin bir-iki dəfə dodaqlarının tərpendiyinin şahidi olmuşdu, amma həmin müddət bunu yorğunluğunun bəhrəsi, - gözalacalanması hesab eləmişdi.

Sonsonasını da bir ömür bahası düşdüyü ömürdə ən ağır günləri (daha doğrusu, kösöv qaralı sürməli gecələri) anasını yuxuda gördüyü zamanlar idi. Qəribədir ki, hər dəfə də anasını, üzünü görmədiyi dədə-baba kəndi Kəsəmənin ağı deyən qarıları arasında görürdü. Həmin ağı xorunun solisti də anası olurdu.

Doqquz ay qoynumda saxlaya bilmədiyim

Anam, Sonam, Sonsona balam, vay...

İməklədin, yüyürdün, saçına lent bağlaya bilmədim,

Anam, Sonam, Sonsonam, lay-lay, a lay-lay ...

Qarılar da bir ağız olub, ağıyla dünyanı qaraya çəkəndən sonra lənətlərinin ağızını açdı:

Ömrünü ilan kimi çalan Alhüseyn bavanın,

Görüm qızıl ilan kimi başı əzilsin!

Qulağı Quran səsi eşitməsin!

Düzdə qalsın, leşinə qarğalar düzülsün...

Sonsonaya elə gəlmişdi ki, atasının dodaqları yüz dəfə, min dəfə tərpsə də, sinəsindəkiləri açıb töksə də, heç bir bəraəti ola bilməz. Onun günahının hökmünü müqəddəslər müqəddəsi bir ana verir. Amma necə olursa olsun qəlbində bir maraq hissi baş qaldırmışdı. Həm də başa düşürdü ki, dünyanın hər yanında ən qatı cinayətkarların da son sözünü dinləyirlər.

Atasının dodaqlarının yenidən tərpsəməsini gözləmədən, deyəcəklərini ölçüb-biçməkdən öncə alma parasına bənzər əkiz qardaşların münaqişəsinin nəticələnməsini gözlədi.

-Amma biz heç rastlaşmamışdan, sizlərin qanlı bıçaq olduğunuzu bilməmişdən, nişan üzüyümü Zərgərpalandan almağı niyyət etmişdim.

Dayandur, həmin kəlmələri söylərkən özü dünyanın ən canlı zərgərlik əsərinə dönən Sonsonasına baxdı: Murazının gözündə qalmasını heç istərəmmi? Bəlkə tək gedib üzüyü sən ordan, mən də başqa dükandan...

-Bizim eşqimizin rəmzlərini mənə bərabər seçməliyik. Üstəlik də, hara qaçsan da qardaşlığından çıxma bilməyəcəksən...

Qıza baxa-baxa Dayandur elə bil bir dağın güneyindən quzeyinə düşdü. Həmin quzeydə də atasının qara çərçivədəki şəklilə üz-üzə dayandı: bu dəfə hər gün eşitdiyi bir hüzn acısını ona bu dəfə quzeyin sızılıtlı selləri, suları dumanlana-dumanlana, çiskinləne-çiskinləne çalır. Qara çərçivədəki şəkil oğlan üçün dağların quzey səmtinin tükənib bitməyən üzüntüsü kimi bir şey idi. Üstəlik, axşamlar selini, suyunu artırıb onu qəm dəryasında qərq edirdi. Hər axşam evində matəm mahnısı səslənir və gündən-günə də qəmli avazını artırır.

Sonsonasının gözləri önündə quzeyin kölgələrinə təcürdən dırnağa batmaq istəmədi. Onun günəşlənmiş üzünün, gözünün, özünün köməyiylə gūnaşağıya çıxmağa tələsi.

-Onda hələlik xınabaş Təyyarın dükanına, toyqabağı qoşa qumru şəklimizi çəkdirməyə qaçaq.

Təyyarın dükanı önündəcə ayaq saxlayıb Sonsonasından soruşdu:

-Səmaya bax, orda quş topası görə bilirsənmi?

Qız mat-məttəl əvvəl ona, sonra bu tərəfin quş sarıdan cıncırı çıxmayan səmasına baxdı.

-Görə bilmirəm, bu səmtdə adamların hay-küyü əlindən quş bazarı açılmağına da inana bilmirəm.

-Mənsə görürəm. Bilmirsən onlar hansı quşlardı? Təyyarın şəkil çəkməmiş aparatından uçurduğu quşlar.

Həmin gün qoşa qumruların şərəfinə xınabaş adam səmadakı topanın sayını bir az da artırdı.

-Aparata baxın, bu dəfə oradan cüt alabaxta uçacaq.

Ayrıldıqları zaman Sonsonasının gözlədiyi cavabı, gözlərini bu dəfə səmaya deyil, şəhərdən çıxmaq istəyən yolların birinə tutub verdi:

-Ömrüm boyu Sonsonam qədəmlərini qoyduğu yerə başımı qoymağa hazır olacağam...

İç çətinliklərinə düşər olduğu zamanlar Dayandur gözünü dikdiyi yollarla şəhərdən uzaqlaşmaq istəyirdi. Özü də qırovdan gümüşlənən yamaclardan birinə - ordan da dağlara baxa-baxa qubarlanmaq istəyirdi. Həmişə də qırovla gümüşlənən düzün üşütməsiylə ürəyindən eyni fikri keçirirdi: Sənəlcə adamlara, - ahın dağlara, dağlara, deyirlər. Əsrlərdi bu cırdan və nəhəng bəndələrin ahları, amanları buludlanıb qəm çalağanları kimi dağlara uçur və zirvələrə qar kimi yağmağa başlayır. Və dağların başı əbədən qarlı qalır ki, qarlı qalır...

... Həmin axşam tərəddüdlər içində evinə dönməz Dayandur yaşadığı dünyada ömrünün ilk möcüzəsini gördü. Hüznünün içində düşməyin vaxtı çatanda matəm marşı çalınmadı. Ha gözlədisə eşidə bilmədi. Heç vaxt gözlərini qaldırıb baxmadığı qara çərçivədəki şəkllə baxışlarını qara kəpənək kimi uçurdu. Bax, həmin zaman həmin möcüzə baş verdi. Ata şəkli canlanıb yazıq görkəm aldı. Sifəti həmin an dünyanın bütün qürublarının ən sarımtılına boyanmışdı. Gözlərini sildi, özünü də silkələyən kimi oldu. Amma yox, qürub içindəki dodaqlar bir cüt avara bənzəyirdi. Elə bil onlar bir ata ad-sanını rüsva deryasında əbədi qərqindən xilasına çalışırdı. Bütün varlığı nəhəng gözə çevrilib dodaqlara dikildi və ata sözlərini (bəraətini) necə var elə eşidə, həm də onlara inana bildi.

Səhəri Sonsona Zərgərpalana onun gözləmədiyi ovqatla gedən oğlana mat və məttəl kəsildi.

Pəncərədən qoşa qumruları Qororxan gördü. Təəccübü sözlərini qırıb-tökməyə başladı. Bayandur kəkələyən qohumuna su içirdib, sözlərini yapışdırmağa çalışdı.

-Qardaşın Dayandur gəlir!!!

Beş-on addımlıq yol illər sonrası keçilirdi. Özünü itirmiş Bayandur da qoşa pəncərəni gözünə nəhəng sevinc çeşməyi kimi taxıb qardaşını seyr edirdi.

Sonsona Dayandurun son hərəkətindən donub, ləl-cəvahirət dükanında gözəllik abidəsinə çevrildi. Dayandur donub qalmış qardaşına doğru qollarını qaranquş qanadları kimi açıb barışıqlarının bahar müjdəsini verdi. Onları qanları çəkib, alma paraları kimi birləşdirdi. Və inci dükanına həmin gün insan hissələrinin ən şəffaf inciləri səpələnməyə başladı. Gözlərin, sonradan çiçəklərə çevrilə bilən yaz yağışları.

Dükandakılar bir müddət özlərinə gələ bilmədilər. Həmin an onların özləri də insan daş-qaşları kimi sevinclərindən alışıb-yanırdılar.

Bayandur qardaşının Sonsona ilə nişan üzüyü almağa gəldiyini biləndə yenidən özünü və gözünü saxlaya bilmədi. Dükanın inci sayını göz yaşları hesabına bir az da artırası oldu.

Qoşa qumrovları qısa bir müddətə dükanda qoyub Bayandurla Qororxan müdir otağına keçdi. Seyfi açıb, ən layiqli hədiyyələri seçdilər. Nişan üzüklerini hər ikisi taxıb sözlərini dinməz-cə-söyləməz-cə çatdırdılar. Bayandur cibindən iri bir qutu çıxardı:

-Qardaşımın Sonsonasına, mənim də anam, sonam bu gözəl qıza, onun gözəlliyinə tay ola bilməyən boyunbağı da bir qayın hədiyyəsi.

...Toy hazırlığı başladı, tanışlar-bilişlər xəbərdar edildi. Dünya qonşuluğu dünyada belə mərasimlər ora toplaşanların, əslində, hamısının ən şad, həm də bir növ ad gününə çevrilirdi. Şənlik əhli bir-birləriylə yaxından ünsiyyətdə olur, qaynayıb-qarışırdı.

Bircə toyun keçiriləcəyi yer qalmışdı. Toy xərclərini büsbütün üzərinə götürmüş Bayandur "Gülüstən" sarayını deyib dururdu:

-Hər guşəsinə adınızı güllə, çiçəklə yazdırıb, oranı əsl gülüstana çevirəcəyəm. Yalandan fişənglər atdırıb qonaqların yeməyinə kağız-kuğuz qarışdırmayacağam.

Son sözü Sonsona deməliydi. İlk gördüyündən ürəyinə yatan qızı da Bayandur dilə tuturdu:

-Heç bir şeydən çəkinmə, Dayandura da qulaq vermə...

Qız nişanlisinə açılışa bildi. Həmin an dodağı da, yanağı da qönçələri xatırladırdı. Yazqabağı sözlərindən gül pıçılıtları eşidilirdi:

-Biz əslən Ceyrançöllüyük, oranın Kürqırağı Kəsəmən kəndindən. Arzum, sözüm bəlkə də sənə qəribə gələcək. Anamın toyu həmin kənddə, Kür qırağının ən mənzərəli yerində olmuşdu (qızın nəyə görə atasının adını çəkmədiyini Dayandur başa düşürdü). İstəyirəm, mümkün olsa, biz də toyumuzu orda edirik. Bayandur da avtobuslar tutar, qonaqları həm bizim, həm də təbiətin toy-bayramına apararıq.

Həmin sözlər Dayandurun üzünü yenə şəhərdən çıxan yolların birinə çevirdi. Amma həmin yol bu dəfə onu qırovla gümüşlənmiş bir düzə, ordan ahlarla ahillənmiş dağlara aparmırdı. Baş-başa vermiş ardıcıları Kürün zümrüd qaşına, sayrışan çiçəkləri incisinə bənzəyən Qarayaziya aparırdı.

-Çox gözəl olar, yolunmuş çiçəklərlə nə Gülüstanı, nə də adlarımızı bəzərik. Təbiət özü qayğımıza qalar.

-Bayandurun ürəyinə dəyməzmi?

-Bayandur üçün bu bir muştuluq, bir müjdə ola bilər. Niyə, məlumunuz olsun ki, əslində, biz yerliyik. Özü də Kürün ən yuxarı başında, Ehraamla onun birləşdiyi yerdə dedə-babamız köcünü salıb. Şıxlıdan Hacı Mansırın nəslindənik. O vaxt bizləri də hökumət qurdalayanda atam Məşədi Əbdüləzimlə dostları Orta Asiyaya köçməyi məsləhət görüb. Ara sakitləşəndən sonra Bakıya yerləşib Məşədi Səttarla şərikli Zərgərpalandakı dükənləri açıblar. Bizim Şıxlıyla sizin Kəsəmən Kürün boyunbağısı kimi şeydi. Adamlarının da hamısı bir-biriylə simsar, qohum-əqrabadi.

Toyun Kür qırağı, Qarayazi meşəsində keçirilməsi hamının ürəyindən oldu. Üstəlik tale də toyqabağı Sonsonaya bir müjdəvari xəbər verib ürəyini yüngülləşdirdi. Onun, gecələrinin qara ekranında anasıyla növbəti görüşü oldu (hər dəfəsindəki kimi, anası yenə zümrüd rəngli paltarında idi. Sonsona özünə zümrüd daşı seçmişdi. Anasının da daşının zümrüd olduğunu fikirləşirdi). Bu dəfə qadının əlbisəsinə elə bil hər iki cahan zümrüdlərinin parlaqlıqları da düşmüşdü: Qızım, bu günlərdə xəstəxanada ziyarətimə ahıl bir adam gəldi.

İllərin qarları, yağışları həyatının sevincli, əzablı naxışlarıyla varlığı tamamilə dəyişmiş adam. Bir tək həmə-n-həmə qalmış çeşməyindən tanıdım. Bu, hamiləliyimin ilk zamanlarında atanın üstümə gətirdiyi yəhudi həkim idi. O zaman çeşməyinə baxıb, gözlüklü ilana oxşatmışdım. Demə, çox elə yanılmamışdım. Sözlərindən sonra onu çeşməkli ilanlıqdan çıxarıb, çeşməkli kərtənkələ hesab etmişdim. Sən demə, məndən bala çalmağ zəhərini ömrüm boyu övlad qatili bildiyim Alhüseynə o veribmiş. Öz dilindən eşitdim:

-Bu günahla o dünyama səfər etmək istəmirəm. Bu ağrını ilk gündən ürəyimə salmışam, indi bütün varlığımıza rişəsinə atıb. Ərin Alhüseynin qarşısında seçimi mən qoydum. Doğumunuz təhlükəli idi. Ana-baladan tək biri yaşaya bilərdi. Alhüseyn də sizi seçdi. Bəlkə, bura qədər günahım çox da ağır sayılmaz. Amma uşağınızı salmağınıza da, bir növ, kömək elədim. Ona bir ara həkiminin ünvanını verdim. Həmin ünvanda çox bəbələrin dünya yolunu kəsmiş bir sonsuz arvad yaşayırdı. O da ilan dillərinə bənzəyən otlardan ərinə verib çayına, xörəyinə qarışdırmağı öyrətdi. Mən qara dünyama onsuz da günahkar kimi gedirəm, sizdən heç əfv də diləmirəm. Bircə ərinizin sizi seçdiyini bildirmək istəyirəm. Onun sizin yox, balası qarşısında günahı var...

Bu sözlərdən sonra anası bir müddət qaranlıqlara qarışdı. Həmin zülmətdən hıçqırıq səsi eşidilirdi. Bu da Sonsonaya yuxusunun bitmədiyini, ümid zümrüdüne bürünmüş anasının yenidən zühr edəcəyini anladır. Elə də oldu: Mən öz payıma Alhüseyni bağışladım. İndi onun bircə hakimi qalır - Sonsonası. İndi düşünüb-daşınıb öz hökmünü sən verməlisən. Saçına lent bağlaya bilmədiyim quzu balam...

Toyuna bir həftə qalmış Sonsona axşamlar hər gün qara çərçivədəki ata şəklinə göz qoymağa başladı. O da atasının dodaqlarının tərənməsini gözlədi. Amma bu baş vermədi. Hər dəfə onun başı sinəsinə əyildi. Bu da bir atanın, ölüm hökmünü verdiyi balası qarşısında bəraətinin olmaması demək idi. Ata başları övladlar qarşısında xəcalət bayraqları kimi əyilir. Həmin baş əyilsə də pıçıltılarını gizlədə bilmirdi: Seçim qarşısında qaldığını öyrəndin. İndi hökmünü bu sarıdan çıxar. Mən səni seçsəydim, ana ölümünə razı olardınmı? Əslində, mənim üçün Sonsona balam anasına ömür qurban etmiş bir fədakardı.

Toy səfərinə bir gün qalana kimi Sonsona düşünməli və daşınmalı oldu: mən anama ömür qurban vermişəm. Yəqin ki, yaşasaydım da yeri gələrsə ona ömrümü fəda edərdim. Amma həmin qərarı mən yox, atam verib. Anamın da, mənim də əvəzimdən. Xəbəri olmadan belə ana üçün ömür qurban verməkmi üstün olar, ya ana ömrü hesabına möhlət alıb yaşamaqmi? Nəhayət, anasına fəda olmağı gərəkli saymışdı. Əvvəl-əvvəl varlığından bütün gümanları, şübhələri ələmiş, sonra da əlini şəkllə uzadıb onun qara çərçivələrini sökmüşdü.

... Qarayazı meşəsinin zümrüd bir talasında Kür maviliyi ilə sahil zümrüdünün qonşuluğunda gözəl bir şənlik oldu. Dayandurla Sonsonanın bəyliyi, gəlinliyi ilə qonşuluqdakı adsız dünyanın adsızları özlərinin rəmzi adlarını hayqırıb ümumi yaş günlərini keçirdilər. Təbiətin otu, gülü, yarpağı kimi onların da həmin gün hər hərəkəti Kür suyundan içib, Qarayazı torpağından cücərib təbii oldu. Kimi öz yeni bəstəsini çaldı, kimi öz yeni kəşfindən danışdı, kimi öz ürəyini deşən arzusunu çiçəklətdi. İçki payı çox düşmüş arıq, qaraşın şair və rəssam Rəsul Üsulsa iki sənətiylə qanad çalıb, nəhəng kəpənəyə dönmək istədi. Əvvəlcə, elə ordaca çəkdiyi bir rəsmi göstərdi.

-Bilirsiniz, mən məşhur bir şairin gizli sevgilisinin qonşu dünyaya yolu kəsilmiş övladıyam. Abortumu atam istəyib, anam da onun ənamına şirmikib razı olub. Evimdə hər ikisi qara çərçivədədi. Şekillərindən abırlı adamlara oxşayırlar. Geri dönen kimi rəsmlərinin yanından bunu da asacağam...

Şəkildə ata yerini gözlüklü bir ilan tutmuşdu. Ana ilana zəhər verən kərtənkələ görkəmi almışdı.

* * *

-Amma bu gün bu gözəl təbiətin qoynunda o cür dünyaya gəlməməyimə də sevindim. Buranın gülünə, koluna, ağacına baxıb düşündüm ki, əsl ana, ana torpaq kimi olar. Kaş, biz də ondan Qarayazı meşəsinin ağacları kimi doğula biləydik. Bu barədə yeni bir şeir də yazdım:

*Sahili iki yadlı
Guya məhəbbət adlı, -
Çox zaman işrət dadlı
Min ayıblı dünyaya
Bir ayıbdan gəlirik.
Ömür, o yanı qaya,
Ömür bu yanı qaya,
İki zülmətdən maya,-
Min qayıblı dünyaya
Bir qayıbdan gəlirik.*

*Bu ağıl kəm ağıldı,
Bu nağıl nəm nağıldı
Ömür gəldi, dağıldı, -
Kaş ki, ölümsüz boyda
Bir dastandan gələydik.
Gültək açıb da gözü,
Yarpaq bitirib sözü,
Ağac yetirib özü -
Hamımız torpaq boyda
Bir bostandan gələydik.*

... Demə, Bayandur qardaş toyunu göy qurşağından da rəngbərəng etmək üçün sonluğunda bir atəşfəşanlıq təşkil edibmiş. Yerdəki güllərin əksi bir müddətliyə göy üzünə düşdü. Həmin gün Kür qırağı, Qarayazı meşəsinin çiçəkləri sayrışan bir talasında bir məhəbbət bayramı qonşu dünya üçün adsızların ad gününə çevrildi. Gözlərin, könüllərin atəşi atəşfəşanlığa dönüb göy üzünü bəzədi.

Bəlkə, həmin gün bir qara atəşfəşanlıq da baş tuta bildi. Həmin biçarələrin evlərində qara çərçivədəki ata-anaların gору od tutub yandı...

(Ardı var)

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2016-cı İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı başlamışdır.

“AZƏRBAYCAN”

**jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,
illik abunə qiyməti 18 manatdır.**

İNDEKS: 76300

◆ P o e z i y a

Ağamir CAVAD

GÖR NƏ QƏDƏR...

Tərəddüdlər aşıb-daşır ürək-beyin arası,
Əvəz edir bir-birini arzuların sırası.
Qəlbimizə xal salıbdır məhəbbətin yarası,
Kədər dolu həsrət axır ürəklərin çatından.

Eşqimizlə dağıtmışıq yolumuzun dumanın,
Öz-özünə inanmasan, kimə çatar gümanın?
Yedəyində əyləşmişik bu cilovsuz zamanın,
Yol ölçürük ömrün-günün bu yəhərsiz atında.

Əməlimiz yarıb keçir bu cahanın imkanın,
Məhəbbətlə dinən gəlsin, bu haqq, bu söz meydanı.
Davam edir kainatın Adəm-Həvva dastanı
Ulduzların sıralanmış bu yer adlı qatında.

Kamilləşən imanımız qan görəndə güləmmir,
Ayrı düşən ilqarımız sevgimizlə bələnmir.
Min illərdir arıtlayıb ələyirik, ələnmir,
Xeyir şərə qarışıbdır insanların zatında.

Bilməyirik nə ad verək yalnız özün güdənə,
Başa qulluq eyləməyən baş əyəcək gödənə.
Qəm şərbəti içirirsən sənə qurban gedənə,
Gör nə qədər sevgi ölüb ayağının altında.

İLANI YUVADAN ÇIXARAN ADAM

İlanı yuvadan çıxaran adam,
Şirin dilin qədər başın ucadır.
Görmüşük haçadır ilanının dili,
Söylə, sənin dilin niyə haçadır?

Əlin də ilantək sərindi elə,
Sevincin içində qəhər gizlənilib.
İlanın dili də şirindi elə,
Amma dili altda zəhər gizlənilib.

İlan köynəyitək dil dəyişirsən,
MİN rəngə boyanıb qəlbinin səsi.
Fitnə dəyişirsən, fel dəyişirsən,
Elə zəhər saçır soyuq nəfəsin.

Tutub ahəngini hər bəmin, zilin,
Bilinmir içinə necə sığmısan.
İlan quyruğutək tərənir dilin,
Qəlbinə bir ürək zəhər yığmısan.

Daim pusqudadır o şirin dilin,
Eldən uzaq olsun zəhərli xətan.
Belə istedadın başına dəysin,
İlanı yuvadan çıxaran adam.

HEÇ NƏ OLA BİLMƏDİN

Sənə torpaq desəm, torpağım yanar,
Su desəm, sellərim çağlamaz, coşmaz.
Sənə od söyləsəm, od da odlanar,
Sənə hava desəm, havam çatışmaz.

Yanğı yatırmağa olammadın su,
Ocaq olammadın qızınsın ürək.
Havanı çəkmədin ürək dolusu,
Torpaq da olmadın çiçək bitirək.

Soyuq duyğularla boşaldın, doldun,
Qoynunu açmısan çovğuna, qara.
Nə od, nə su oldun, nə torpaq oldun,
Nə də hava oldun havasızlara.

BƏNÖVŞƏ ÖMRÜ

Çiçəyi butadan təzə çirtlayan
Qönçə yaz ömrüdü bənövşə ömrü.
Cahana sığmayan, qəlbə sığmayan
İşvə, naz ömrüdü bənövşə ömrü.

Ətri, rəyihəsi məlhəmədi cana,
Eşqindən dünyanın ruhu oyanar.
Bir sözlə əriyib sovrulan cana
Şəkər, duz ömrüdü bənövşə ömrü.

Həniri ürəyə olacaq həyan,
Gözəllik eşqindən varmıdır doyan?
Qəlblərə od salıb ocaq qalayan
Yanar köz ömrüdü bənövşə ömrü.

Unudub qədrini bilmirik bəzən,
Gələr ağırlığı bu dünyaya tən.
Ömrün baharında bəxtini gəzən
Ərgən qız ömrüdü bənövşə ömrü.

Gözlər eşq nuruyla boşalıb-dolan,
Baxsa varlığını edəcək talan.
Deyilə bilməyib dodaqda qalan
Sirlilə söz ömrüdü bənövşə ömrü.

Üzü, təbəssümü nur, işıq saçar,
Xəyalı quş kimi göylərdə uçar.
Ürəkdə əbədi bir cığır açar,
Bəxtin iz ömrüdü bənövşə ömrü.

Həmişə saf gəzən, təmiz dolanan,
Hiyləyə rast gəlsə, könlü bulanana,
Həqiqət axtarar, dözməz yalana,
Haqqın düz ömrüdü bənövşə ömrü.

YUXARI

Həyadı üzün işığı,
Həya üzündən yuxarı.
İz var izindən aşağı,
İz qoy izindən yuxarı.

Dünya güldü söz deyənə,
Sözdən ümid gözləyənə.
Dağ çəkirdi düz deyənə,
Dağı düzündən yuxarı.

Haqqa açdın qol-qanadın,
Göylərə yazıldı adın.
Nə söz dedin, çıxammadın
Tanrı sözündən yuxarı.

Oduna yandın dünyanın,
Daşına döndün dünyanın.
Təkinə endin dünyanın,
Qalxdın özündən yuxarı.

YOL AÇ GEDİM

Sağım divar, solum divar,
Görünməyir öndə nə var.
Qaranlığın bağrını yar,
Çıraq, mənə yol aç gedim.

Əl-ələ ver qələmimlə,
Sevincimlə, ələmimlə.
Heyran edən aləməmlə,
Varaq, mənə yol aç gedim.

Dünyanın hər varı mənim,
Göyü mənim, yeri mənim.
Namərdlərdən qoru məni,
Yaraq, mənə yol aç gedim.

Saf eşqimdən bəhər verən,
Dizlərimə təpər verən,
Sabahımdan soraq verən,
Soraq, mənə yol aç gedim.

Səmalarda uçmaq üçün,
Yurduma nur saçmaq üçün,
Min bir sirri açmaq üçün,
Maraq, mənə yol aç gedim.

Cana doyduq bunca şərdən,
Qan bağlayaq hər zəfərdən.
Keç alovlu cəbhələrdən,
Bayraq, mənə yol aç gedim.

Uğur dilə pənahıma,
İşıq çilə sabahıma.
Tanrının haqq dərgahına,
Burax, mənə yol aç gedim.

OXU

Haqqı dərk etməkçün təbini öyrən,
Həyatın min illik dəbini öyrən.
Qəvvas ol, dəryanın dibini öyrən,
Dünyanın sahilin ümmantək oxu.

Çalış günah etmə, yuya bilməzsən,
Səhvlərin çoxalsa, həya bilməzsən.
Gül olub bülbülü duya bilməzsən,
Bülbülün naləsin zindantək oxu.

Şan-şöhrət eşqinə çox salma meyil,
Ucalmaq istəsən Allaha əyil.

Həyatda heç bir şey əbədi deyil,
Vüsal gününü də hicrantək oxu.

Qoyma yalan sözlər gəlsin dilinə,
Dar gündə yaxın ol doğma elinə.
Müqəddəs qorpuzu alıb əlinə,
Bu həyat dastanının ozantək oxu.

Aşiqə bac verən dünyanı tanı,
Soyuq baxışlardan hifz elə canı.
Arif ol, yaxına qoyma şeytanı,
Bir mələkmisallı insantək oxu.

Yazan nə yazıbdır, yerini öyrən,
Gövhər tapmaq üçün dərini öyrən.
Qəlblərin ən gizli sirrini öyrən,
Ustad ol, eşqini dastantək oxu.

Hər əsən küləyə çıxma özündən,
Ad, ünvan götürsün tarix izindən.
Qəlbində ocaq çat Tanrı sözündən,
Haqqı şüar eylə, Qurantək oxu.

* * *

Bu səhnə
 nə gözəl səhnəcik;
Dünyaya açılıb pəncərə,
 pəncərə önündə
 oturub sərçəcik.
Düşüb min xəyala.
Bu dünya eşqinə sığmayan
 ən kiçik qəfəscik.
Boylanır dünyaya,
Pəncərə - Allaha açılan
 ən böyük nəfəslük.
Oxuyur sərçəcik...
Hər nəğmə
Sərçənin bir Tanrı ünvanlı duası.
Oxuyur sərçəcik,
bu kiçik pəncərədən
 dünyaya yayılır sədası.
Oxuyur sərçəcik...
 Cik...cik... cik...

Nazim ƏHMƏDLİ

DÜNYA DONACAQ ELƏ BİL

ulduzlar yaman irilib,
göylər yanacaq elə bil.
buludlar yaxına gəlib
yerə qonacaq elə bil.

hara çəkilib səs-səmir,
göyüzü gecəni əmir;
mən ildi dönmək istəmir
ruhum dönəcək elə bil.

ömür əzabdan asılıb,
haqq var-hesabdan asılıb;
ürəyim sərpdən asılıb.
düşüb sınacaq elə bil.

həsrətim köz kimi olub,
dərd acı söz kimi olub;
adamlar buz kimi olub,
dünya donacaq elə bil.

DƏLİ KÖNÜL, NƏ DƏRSƏN DE

Dəli könül nə dersən de,
dardı həsrətin yolları.
gədəkləri duman basıb,
qardı həsrətin yolları.

yol yürüdüm döşə kimi,
tor qurulub meşə kimi
ürəyimi şüşə kimi
qırdı həsrətin yolları.

zaman nə gec axır zalım,
fələk baxır zalım-zalım,
canımda qalmadı halım,
yordu həsrətin yolları.

oba köçür, talan qalır,
fani dünya yalan qalır,
gedən gedir, qalan qalır
gordu həsrətin yolları.

SEVGİ

sevgidən uzaq həyat yox,
dərddən uzaq göz yaşı;
bəzən gül-çiçəkli yaz gətirir
bir çiçəyin yaddaşı.

qarşı dağlar kimi
duman çəkilir başımdan,
min illərin sevgisi
çəkilmir yaddaşımdan.

çəkilmir yaddaşımdan
min illərin yuxusu.

mən yaz yağışından,
qız baxışından,
sellərin- suların axışından
ıldırımın çaxışından yarandım.

bir Allahdan savayı
qorxdugum bir kimsə yox,
çığırısam, yığılar dağlar,
yığılar buludlar...

saçlarımın ağından,
ürəyimin istisindən,
dizimin təpərindən
gəlir sevgim;

hayqırısam sınar göyüzü,
sınar, buz tutmuş sular...
mən dəli bir sevginin oğluyam,
könlümdə həsrət quzular.

KİM NƏ DERSƏ, DESİN

kim nə dersə desin,
haqqa üz tut, könül
olanlar dönməz daha,
unut, unut, könül.

daha yollar uzun, uzun
ömür böyləcə qısa,
daha umud da qalmır,
qalmır bu gələn yaza.

həsrət soyuq qış kimi,
ağrılar isti-isti
daha dərddən danışma,
danışma, daha bəsdı.

dərd istəmirəm daha,
neynirəm onu...
bahara yaraşmır
payızın donu.

neynirəm, neynirəm
ağrı-acını,
mənə çox gördün Allah
bircə bacımı.

MƏN DƏ YOLA ÇIXMIŞAM

mən də yola çıxmışam
gedirəm, veyil-veyil,
dünya bir təhər olub,
ağlım başımda deyil;

gedirəm veyil-veyil,
gözümdən yuxu qaçıb,
gecə əlaqaranlıq,
yolun yarısı uçub;

gözümdən yuxu qaçıb,
halım qalmayıb daha;
uçurumun kənarından
duam çatır Allaha.

baxıram Göy üzünə,
Göyüzü bom- boş qalıb
uçurumdan o yana
hələ bir yoxuş qalıb.

Göy üzü bom-boş qalıb,
ulduzlar hara düşüb...
Allahın səsi gəlir,
Allah da dara düşüb.

ulduzlar hara düşüb,
Göyüzü nə gündədi?
Yer üzü də çat verib
dağlar kündə-kündədi;

mən də yola çıxmışam,
gedirəm, veyil-veyil,
bu yol hara aparır,
ağlım başımda deyil.

ELƏ QAR YAĞIR KÖNLÜMƏ

elə qar yağır könlümə,
min illərdi yağırmiş ki.
baxıram düzü-dünyaya,
hər yan dərə-dağıymış ki.

hər şey, hər şey ağ yalandı,
Vətən niyə loxmalandı;
ata yurdum yağmalandı
elə bil heç yoxuymuş ki.

göydə uçan quş qıcanır,
yay qıcanır, qış qıcanır;
dörd tərəfdən diş qıcanır,
hər tərəfim yağıymış ki.

dünya bir yazı kimidi,
gələcək arzu kimidi;
ömür axar su kimidi,
gördüyümüz yuxuymuş ki.

KÖNLÜM

yenə bulud-bulud olub,
yenə yağır, yağır könlüm.
ürəyim yumruq boydadı,
bu dünyadan ağır könlüm.

ah, çatışmır havam, bir az
ürəyimi ovun, bir az;
özüm dəlisovam bir az,
neyləsin bu fağır könlüm.

qış gəlib, bozax gedibdi,
qar gəlib sazaq gedibdi.
həsrətim uzaq gedibdi,
həsrətimi çağır, könlüm.

əsən dağların yelidi,
içimdə ruhum ləlidi;
dərd var saçın bir telidi,
dərd var naxır-naxır, könlüm.

bişdim, əridim içimdə,
daşdım, kiridim içimdə.

sel kimi dərddin içində
yağır oldu yağır könlüm.

deyilən nə varsa nağıl,
elə hər yandan dərd yağır.
əlimdən nə gəlir axır,
Allah göydən baxır könlüm.

İNDİ BİLMİRƏM NƏ YAZIM

indi bilmirəm nə yazım
bu ağ varağın içində.
qara qələmim fırlanır,
fırlanır ağın içində.

dünya bir quşun üstündə,
yaz, payız qışın üstündə;
adım bir daşın üstündə
daş da torpağın içində.

bilmirəm nə düzümdü, bu,
daşa dönmüş üzümdü bu.
odum sönüb, közümdü bu,
qalıb ocağın içində.

nə çilədi, nə yağdı ki,
boz buludlar oyaqdı ki.
o dağın başı ağdı ki,
qarın, sazağın içində.

yol-yolaq bürkülü qalıb,
ürəyim bükülü qalıb.
dərdimin şəkili qalıb
yaşıl yarpağın içində.

◆ Səyavuş Məmmədzadənin 80 yaşı

Sahmat gedişlərindən savayı

Səyavuş Məmmədzadə, mənim nəzərimdə elə bir ədəbiyyat ensiklopediyasıdır ki, oxuyub başa çıxmaq mümkünsüzdür. Ən qəribəsi odur ki, lap erkən yaşlarında oxuduğu əsərlər hafizəsindən silinməyib; obrazları, hadisələri aydınlıqla xatırlayır. Belə bir yaddaşa, ədəbi zövqlə o, daha uzaqlara gedə bilərdi. Bəs, nə mane oldu?

Mənə, xasiyyətindəki qeyri-adi saflıq və hamıya inam hissi.

Bu günlərdə Səyavuşun səksən yaşı tamam olur. Səyavuş Məmmədzadə səksən yaşında da səkkiz yaşlı uşaq qədər munisdi. Tez-tez görüşməyimizə səbəb sahmat deyil, aramızdakı ünsiyyətdi. Həmişə deyir ki, yalnız ünsiyyətə möhtacdı. O, insanlara fərq qoymur, qarşısındakı ya böyük alim olsun, ya təzəcə tanış olduğu bir süpürgəçi, ikisünə də eyni dərəcədə ürək qızdırır.

Və mənə bir də qəribə gələn onun yazmaqdan, tərcümə etməkdən doymamasıdır. Füzulinin "Leyli və Məcnun"unu rus dilinə çevirməsini böyük sənət uğuru sayır. Və 80 yaşının astanasında elə bilir ki, ən böyük sənət əsərini yazacaq. Bu, xosbəxtlikdir.

Aramızdakı yaş fərqi ünsiyyətimizə mane olmur və mən hər görüşəndə ondan nəşə öyrənirəm; sahmat gedişlərindən savayı.

Məmməd ORUC

Konstantin SİMONOV**BERNARD ŞOU İLƏ GÖRÜŞ**

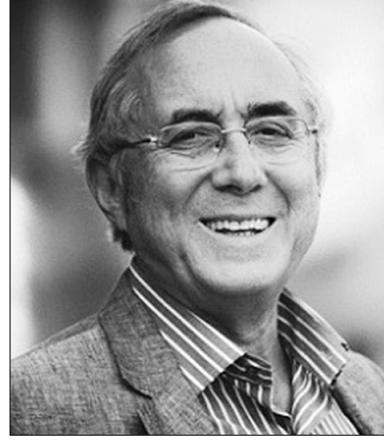
Deyəsən, yormuşduq ev yiyəsini.
Buxarı üstəki kəfkirli saat
Qalxıb ayrılmağa verdi səsini;
Yolçu yolda gərək! Yaşıl bağ - bağat
Yolboyu bürümüş İngiltərəni,
Qarşılar burada gələn - gedəni.
Əvvəl görüşümüz müşgül iş idi,
Belə burcutmalar bir vərdiş idi.
Cavab makinada taqqıldanmışdı,-
"Mister Şou yatır... soyuqlamışdı"
Sonra gözləmədən məktub aldıq biz,
Qələmlə cizgilənmiş rahat yol - iriz,
Ünlü qocalardan fərqli olaraq,
Rəsmi ədaları gözdən salaraq,
Ağsaqqal yazıçı, öz adətincə,
Yolu da göstərmiş bizə, beləcə,
Dumanlı Londonda minib maşını,
Çatdıq üç saata mənzil başına.
Rəflərdə yaprımış əski kitablar,
Munis dostlarından qalmış yadigar.
Ötən yüzilliyin ruhu ahəstə
Gəzirdi ocağı xalılar üstə.
Gülümsər sifəti, mavi gözləri
Naxışlamış narın qırış izləri.
Bəs acı istehza oxları hanı?
Təbəssüm tərpedir cod bığlarını.
Bizə zillənmişdir bayaqdan bəri,
Bizim ölkəmizi görmüş gözləri.
Baxışı yumşalır, yuxalır, dinir,
Xatirə mehrilə qoca isinir.
Siz deyın, burada, öz diyarında,
Tikanlı gülüşlər yağdırdığında
Onu belə görən tapıldımı?
Varsa da, bu, həmin ixtiyardımı?
Moskva səfərini yadına salır,-
Orada keçirmiş "yetmişbeşini",
Müxbirlər o zaman məəttəl qalır,
Bəlkə də danırlar bu gedişini...
-Ömür vəfa etsə, haqlasam yüzü,

Sizə bilet alıb gələrəm, düzü...
 Sovetlər Birliyindən elə həvəslə
 Danışır yenə də sinə dolusu,
 İstehza ustası, şaka yolşusu.
 Haçandı bir qonaq gəlməmiş evə,
 Söz əhlindən kimsə qədəm qoymamış,
 Yazı-pozumuzla tanış olmamış.
 Ustadı tərpedən niyyət bu dəfə
 Yönelmiş bambaşqa, geniş hədəfə:
 Ömrünün sonunun astanasında,
 Mənfəət, çapqınlıq, şər dünyasında
 Bir ayrı aləmin elçilərini,
 Bir ayrı aləmin yolçularını
 Görmək istəyirmiş qocaman ədib.
 İkicə elçini bütöv el bilib,
 Bütöv məmləkəti, bütöv bir xalqı
 Qucurdu bizlərə olan marağı...
 Yağışlı havada qalxır ayağa,
 Çıxır başıaçıq, yola salmağa.
 Yalvar - yaxara da baxmayır, gedir,
 İrland adətinə istinad edir.
 Çəkməsi batsa da pəlçığa, suya,
 Kimdir indi onu tuya, saxlaya?!
 Darvaza ağzında, aman vermədən,
 İki tiri çəkir qulaq yerindən,
 Qarıya söykənən daşı ayaqla
 Yana itələyir; aralı qala.
 Bizi düşündürən bir fikri yəqin;
 Tez çıxıq, qocaya soyuq dəyməsin...
 Nə yağış, nə külək deyil vecinə
 Çıxır xiyabana, yolun üstünə.
 Gözləri yol çəkir, başı da açıq,
 Sanki söhbətimiz qalıb yarımçıq,
 Sanki yenə nəşə demək istəyir,
 Yağış da bir ucdan hey çisələyir...
 O uzun xiyaban, mərhum xiyaban
 Yadıma düşəcək zamanbazaman.
 Yola üz qoyanda, maşın dönəndə,
 Darvaza ağzında durmuş hələ də,
 Sağ əli asılı qalmış havada,
 Sanki uğurlayır bizi: "Əlvida..."

Çevirəni:
Səyavuş MƏMMƏDZADƏ

◆ Yeni tərcümələr

Çağdaş Türkiyə poeziyasından seçmələr

Yolçuluq, özləm, cəsarət və qovğa şairi

Müasir türk şeirinin görkəmli simalarından olan Atol Behramoğlu 1942-ci ildə Çatalcada doğulub. Azərbaycan kökəlidir. Ankara Universitetinin rus dili və ədəbiyyatı bölümünü bitirib. Tələbə ikən "Bir erməni general" adlı ilk şeir kitabı işığa çıxıb və gənclik şeirlərində Orxan Vəli Kanık, Atilla İlhan və İkinci Yeniçilərin təsiri hiss olunur. 70-ci illərdə "Papyrus", "Şeir sənəti", "Yeni gerçək", "Xalq dostları" adlı nəşrlərdə dərc edilən şeirləriylə özünəməxsus poetik konsepsiyası formalaşır və yaradıcılığında ictimai mövqə ön plana çıxır. Realist və ictimai şeir prinsiplərini gözə almaqla şeirlərini yeni mövzu və formalarla zənginləşdirir. Sözügedən dövrdə işığa çıxan "Bir Gün mütləq" adlı kitabında da 60-cı illər cəmiyyətinin manifesti sayıla biləcək bu qəbil şeirlər yer alır.

Siyasi baxışlarına görə sol qanadı təmsil edən, Türkiyə İşçi Partiyasının qurucularından olan (1962) Atol bəy siyasi səbəblərdən bir neçə dəfə ölkəni tərk etmiş (1970-1980-ci illər arasında) və iki il Londonda, Parisdə, iki il də Moskvada yaşamışdır. Avropadakı mühacir həyatı, Luis Araqon və Pablo Neruda ilə yaxın münasibətlər, Sovet İttifaqında rus ədəbiyyatı ilə dərin tanışlıq şairin bioqrafiyasında "Yolçuluq, özləm, cəsarət və qovğa şeirləri" adlı bir kitabla öz əksini tapmışdır.

Ümumən baxdıqda, siyasi mücadilə, mühacirət və digər çeşidli qayğılarla uğraşdığı 70-80-ci illər Atol Behramoğlu üçün həm də yaradıcılıq baxımından çox parlaq dövrlərdəndir. Bir-birinin ardınca işığa çıxan "Nə yağmur...nə şeirlər", "Mühasirədə", "Mustafa Subhi dastanı", "Dördlükler", "Yaxşı bir yurddaş aranır" adlı şeir kitabları da məhz həmin illərin məhsuludur. O kitablar ki, müəllifə şöhrət qazandırmaqla yanaşı, həm də böyük çilə gətirir və ölkəsində dissident kimi tanılır. 1980-ci il hərbi çevrilişinin ardınca bir çox siyasi şeirlərin yer aldığı "Nə yağmur... nə şeirlər" kitabının ikinci nəşri məhkəmə qərarıyla toplanıb ləğv edilir, müəllif özü isə göz həbsinə alınır.

Şairin siyasi kabareləri (meyxana səpkili siyasi həcv - red.) də məşhurdur. Türkiyədə kabare janrında ilk örnəklərdən olan bu şeirlər "Yaxşı bir yurddaş aranır" adlı kitabda toplanaraq təkrar-təkrar yayımlanmışdır.

Cəsarətli vətəndaş mövqeyi və modernist düşüncə tərzilə seçilən Atol Behramoğlu şeiri aşırı yüklənmədən - ritorika, təşbeh və pafosdan təmizləyərək adi xalq danışığı dilində yazır, formadan daha çox məzmunla önəm verir. Hətta bəzən məzmun o qədər önə çıxır ki (məsələn, "Yaşadıqlarımdan öyrəndiyim bir şey var" şeirində olduğu kimi), şairin şeir söylədiyini deyil, yaşantı və duyğularını, sadəcə, ipə-sapa düzdüyünü düşünürsən. Onu geniş kütlələrə sevdiren faktorlardan biri də məhz bu cür aydın və sadə ifadə tərzidir.

Dünya 60-cıları sırasında imzası görünən cəsarətli və özgür türk şairi ölkəsindən kənar da sevilir. Şeirləri bir çox dillərə çevrilmiş və Türkiyə PEN Yazarlar Klubunun

"Dünya şeir günü böyük ödülü"nə, Rusiya Federasiyasının beynəlxalq Puşkin nişanına, Asiya-Afrika Yazarlar Birliyinin "Lotus" mükafatına layiq görülmüşdür.

Söhbət həm də istedadlı dramaturq və professional tərcüməçidən gedir. Ataol bəyin ssenariləri əsasında İstanbul Bələdiyyə teatrlarında bir çox tamaşalar qoyulmuşdur. Puşkinin, şeiri və nəsrı daxil, bütün yaradıcılığını, Çexovun pyeslərini, həmçinin, bir çox dünya şairlərini rus, ingilis, fransız dillərindən türkcəyə çevirib kitab halında nəşr etdirmişdir. Ədəbiyyata xidmətləri bununla da bitmir. "Son yüzil böyük türk şeir ontolojisi", "Dünya şeir ontolojisi" (Özdemir İncə ilə birlikdə), "Çağdaş rus şeir ontolojisi" kimi qiymətli nəşrlər də məhz onun tərtibatında işığa çıxaraq bütün türk oxucularının malına çevrilmişdir.

Yazarların təşkilatlanması üçün də əmək vermiş, 1979-cu ildə Türkiyə Yazarlar Sendikasının baş katibi olmuş, 1995-1999-cu illərdə isə iki seçki həmin quruma rəhbərlik etmişdir.

Hazırda 73 yaşında olan və yaradıcılığının müdrik pilləsinə yetişən Ataol Bəhramoğlu İstanbul Aydın Universitetində müəllim və "Cümhuriyyət" qəzetində köşə yazarı kimi fəaliyyətini davam etdirir.

Şairin poeziyasından dərləyib çevirdiyimiz nəfis bir şeir çələngini Azərbaycan oxucularına təqdim edirik.

Bəsti Əlibəyli

EŞQ İKİ NƏFƏRLİKDİR

Dəyişər səmti rüzgarın,
Qəfil solar yarpaqlar.
İtirər yolunu dənizdə gəmi,
Boşuna bir liman arar:
Bir yabançı təbəssüm
Oğurlamış səndən sevdini;
İçində yığılan zəhər
Sadəcə, özünü öldürəcəkdir;
Ölümdür yaşanan təkbaşına,
Eşq iki nəfərlikdir.

Bircə xatirə qalmamış
Gecələr boyu sevişlərdən.
Min illərcə uzaqda
Min kərə sığalladığın tən.
Yazacağın şeirlər
Çoxdan yazılıb bitmişdir,
Ölümdür yaşanan təkbaşına,
Eşq iki nəfərlikdir.

Ovuda bilməz artıq
Səni bildiyin mahnılar.
Qurtular kədər zəncirindən
Sular tərsinə axar.
Bir xəncərtək çəksən də sevgini,
Onu ancaq öldürməyə yarar.
Sevdanın uçan quşu
Baş götürüb getmişdir,
Ölümdür yaşanan təkbaşına,
Eşq iki nəfərlikdir.

Çağrılmış bayatısan, ancaq
 Köhnəlib gözdən düşmüş.
 Pəncərəyə söykənib gecələr,
 Bir cocuq hıçqırır xəyallarında.
 Çünki heç bir kəpənək
 Təkbaşına yaşamaz sevdasını.
 Sevərkən heç bir böcək,
 Heç bir quş yalnız deyildir.
 Ölümdür yaşanan təkbaşına,
 Eşq iki nəfərlikdir.

1993

AYRILAN YOLLAR

Eşqi doğuran nədir,
 O yaxınlığı iki canda?
 Ayrılıq nə zaman başlar,
 Nə zaman bitər sevda?

Qurdtək içindən gəmirər,
 Çürüyər sevgi ağacı.
 An gələr ki, eyni məkandasız,
 Ayrı duyğusal zamanlarda...

BU YANGIN YERİNDƏ

Yaşamaq, bu yanğın yerində
 Hər gün yenidən ölərək.

Zalımın əlində dustaq
 Cahilə qurban olaraq.

Yalanla kirli havada
 Güclə nəfəs alaraq.

Qorumaq gerçəyi, çox zaman
 Təkləndiyini bilərək.

Qorxağı, dönüyü, dinməzi
 Görüb də qəzəblə dolaraq.

Toplaşır ölən dostlar
 Torpaqdan dikələrək.

Kiminin boynunda ilməyi,
 Kimi qanını silərək.

Qucaqlayır məni Mətin Altıok,*
 Alma vecinə,- deyərək.

* - Mətin Altıok - şair, 1993-cü ildə Sivasda kütləvi terror zamanı həlak olan aydınlardan biri.

"Yaşamaq vəzifədir bu yanğın yerində;
Yaşamaq, insan qalaraq."

DÜŞMƏK

"Təyyarə indi düşəcək" -
Belə dedi yanımdakı.
Bilməsəydim əgər azəricədə
Düşməyin enmək olduğunu,
Yəqin ki, o anda
Ürəyim düşəcəkdi.

İNSANLAR

İnsanlar da ölkələrə bənzəyir;
Sərhədləri, bəlli əraziləri,
Bayraqları,
Qanunları,
Prinsipləri var.
Kimi dağlıq bir ərazidir,
Kimi quraq,
Kimi bərəkətli,
Kimi darısqaldır,
Kimi əngin, göz işlədikcə.
Kiminin sərhədlərindən
ciddi pasport yoxlamasıyla keçilə bilər,
Əl-qolunu yelləyərək girərsən kimidən içəri.
Demək istədiyim bu, qızım:
Nə olduğundan kiçik gör insanları,
Nə də önəm ver gərəyindən çox,
Amma anlamağa çalış;
Nədir
və nə qədər genişlənə bilər əraziləri.

QIRX YAŞIN ASTANASINDAKI ŞEİR

Xırda həyəcanlara son verdim,
Çünki rüzgarla eyni yaşdayam,
Çünki günəş qardaşım,
Bir ırmaqla sevişməkdəyəm.

Mənə artıq təmkinli olmaq,
Mənə sadəlik yaraşır.
İçimdə şeirin gözəlliyi
Yaşamaq sevinciylə yarışır.

Gözəllər gözəli ömrüm,
Günbəgün sənə sevdalanmaqdayam.
Çox böyük zəhmətlə toxunmuş
Bir zərif, bir nazlı naxışdayam.

Xırda qayğılara, ehtirlərə son verdim,
Çünki kainatla eyni yaşdayam.
Əzəli- axırı olmayan, sonsuz
Baş gicəllədən axışdayam.

SEVGİNİN ÖNÜNDƏ

Bütün insanları dost bil, qardaş bil, qızım!
Cevginin meyvəsidir insan, nifrətin deyil.
Zalımın önündə şax tut qamətini,
Sevginin önündə əyil, qızım.

TÜRKİYƏ, ÜZGÜN YURDUM, GÖZƏL YURDUM

Türkiyə, üzgün yurdum, gözəl yurdum!
Boynubükük günəbaxan çiçəyi,
Şeirir və eşqin gələcəyi.

Türkiyə, üzgün yurdum, gözəl yurdum!
Dağ havası, portağal balı,
Alcaqkөнüllü, hünərli, sevdalı.

Türkiyə, üzgün yurdum, gözəl yurdum!
Yazısı qara yazılmış gəlin,
Qurumuş südü məmələrinin.

Türkiyə, üzgün yurdum, gözəl yurdum!
Nəhəng bir vulkantək dərinədə yanan,
Həramilərin əlində qalan.

Türkiyə, üzgün yurdum, gözəl yurdum!
Güngörmüş, Bilgə torpağım,
Yunus, Pirsultan və Nazım.

Türkiyə, üzgün yurdum, gözəl yurdum!
Bozлак*, ağı, halay və zeybək**
Sac üstündə isti çörək.

Türkiyə, üzgün yurdum, gözəl yurdum!
Üzü qırıq-qırıq olmuş anam,
Ağlayan narım, gülən heyvam.

Türkiyə, üzgün yurdum, gözəl yurdum!
Üzüm çardağında günəş işığı,
Ən gözəl gələcəyin yaraşığı.

Türkiyə, üzgün yurdum, gözəl yurdum!
Altdan-altdan zənciri qımıldayan,
Bitmiş sanıldığı yerdə başlayan.

May 1980

* - Bozлак - Orta və Şərqi Anadoluya xas olan bir türkü havası

** - Zeybək - oyun havası

ÖLKƏ NƏDİR?

Ölkə nədir, deyə sual verdim
xəyalpərvər birinə.
Xülyalardır dedi ölkə,
sonrasından mənə nə?!

Ölkə nədir, deyə sual verdim
çöldə açan çiçəyə.
Qoxumdur dedi ölkə,
sonrasından mənə nə?!

Ölkə nədir deyə sual verdim
göydə uçan şahinə.
Ovumdur dedi ölkə,
sonrasından mənə nə?!

Ölkə nədir deyə sual verdim
yerdə sürünən ilana.
Yuvamdır dedi ölkə,
sonrasından mənə nə?!

Ölkə nədir deyə sual verdim
cibi dolu birinə.
Pulumdur dedi ölkə,
sonrasından mənə nə?!

Ölkə nədir deyə sual verdim
cibi dəlik birinə.
Bir tərs-tərs süzdü məni,
Dedi ki, get işinə.

1983

**MOTSART, MAYAKOVSKI,
PENDİR, ÇÖRƏK, QƏRƏNFİL və s.**

Çağdaş insan Motsartı dinləyər
pendir-çörək yeyə-yeyə,
şaqqıltıyla örtər
dolabın qapısını.
Zədələnməmi bundan
xarüqələdə musiqi?-
On səkkizinci əsrin
bəkarəti.

Sevgilim,
sevgiyim Motsart
həyatımıza daxil olar
əl üz yuyanda,
ağrıyan boğazımızı
qarqara edərkən.

Çağımız - pendir, çörək, Mayakovski,
Qan, göz yaşı, ümid, sancı.
Bu qaçaraqda belə sənə
bir qərənfil almağı unutmaram.
Axşamüstü, avtobusda
bir akrobat fəndiylə
qoruyaram əzilməkdən
cibimdəki qəpik-quruşla
aldığım qərənfil,
və səni
qan-tər içində qucaqlaram.

1973

SƏNİN ƏLİNDƏN TUTMUŞDUM

Sənin əlindən tutmuşdum - yaz keçib gedirdi...
Yaz keçib gedirdi, biz keçib gedirdik...
Yazın əlindən tutmuşduq.

Bir azdan gələcəksən, baxışacağın,
Baxışacağın həm var, həm yox kimi...
Həm var, həm yox kimi öpüşəcəyik.

Aramızda söylənməmiş sözlərin uzaqlığı,
Aramızda yaşanmamış şeylərin uzaqlığı,
Yaxınlaşan ayrılığın sezgisi tənimizdə.

Həyat keçib gedir, biz keçib gedirdik,
Bir dənizin üzgün sahilində.
Bir xəstəlik kimi irəliləyirdi payız.

Dolğun işıqlı payız...
Və yaxınlaşan ayrılıqlar önündə biz
Qış duyğularına bürünmüşük.
Bayırdan ağlamaq səsi gəlir cocuğumuzun.

YAŞADIQLARIMDAN ÖYRƏNDİYİM BİR ŞEY VAR

Yaşadıklarımın öyrəndiyim bir şey var:
Yaşadınmı, dolu-dolu yaşayacaqsan hər şeyi;
Sevgilin bayğın düşməli öpülməkdən;
Sən bayğın düşməlisən qoxulamaqdan çiçəyi.

İnsan saatlarca baxa bilər göyün üzünə,
Baxa bilər saatlarca dənizə, quşa, cocuğa.
Yaşamaq yer üzündə, onunla qaynayıb-qarışmaqdır,
Qırılmaz köklər atmaqdır oraya.

Qucaqladınmı, bərk-bərk qucaqlayacaqsan dostunu,
Bütün əzələlərin, bədənin, ehtirasınla girəcəksən davaya.

Və bir kərə uzandımmı ipisti qumluğa,
Bir qum dənəsi, bir yarpaq, bir daş kimi dincələcəksən.

İnsan bütün gözəl musiqiləri dinləməli, dinləyə bildikcə,
Həm də bütün varlığı səslərlə, melodiylarla dola-dola.

İnsan balıq kimi atılmalı həyatın içinə,
Bir qayadan zümrüd dənizə atılmış kimi.
Uzaq ölkələr, tanımadığın insanlar çəkməli səni,
Bütün kitabları oxumaq, bütün həyatları
öyrənmək arzusuyula yanmalısən.
Dəyişməməlisən heç bir şeylə
bir dolça su içməyin xoşbəxtliyini,
Nə qədər sevinc varsa həyatda,
onu yaşamaq istəyiylə dolmalısən.

Və kədəri də yaşamalısən, bütün varlığınla, namusla,
Çünki sevinc qədər möhnət də kamilləşdirir insanı.
Qanın qarışmalı, birgə dövr etməlidir həyatla,
Damarlarında dövr etməli həyatın tükənməz, təzə qanı.

Yaşadıqlarımdan öyrəndiyim bir şey var:
Yaşayanda bişkin yaşayacaqsan;
İrmağa, göyə, bütün kainata qarışacaqsan.
Çünki ömür dediyimiz bir fürsətdir həyatı tanımaq üçün
Və həyat lütf edilmiş bir ərmağandır insana.

DÖRDLÜKLƏR

Oyandı yatağında cəllad bir gecə,
"Tanrım", - dedi, - "bu nə çətin bilməcə:
Öldürdükcə çoxalır adamlar;
Mən tükənirəm öldürdükcə..."
1974

Burjuylar hündür divarlarla
Hasarlamışlar həyət-bacalarını.
Amma bir giləs ağacı gördüm ötən gün,
Bayıra uzatmışdı ən çiçəkli budağını.
1972

Dilənçilərin akkordeonları
Bir romantizm qatır Avropa həyatına.
Kütləvi qətlər törədən faşistlərin
Klassik musiqi dinləməsini xatırladır bu mənə.
1972

◆ H e k a y ə

XURAMAN

Dağılan dünya

Tələbəliyin ilk günündən Farizin qaragöz, dilli-dilavər Gülaya quşu qonmuşdu. Hazırcavab, od-alov Gülaysa, sakit, utancaq kəndçi balasına məhəl qoymur, bütün dərs boyu onu izləyən oğrun baxışları görmürdü. Oğlanların çoxunun Gülaydan xoşu gəlmirdi. Çox dilli idi, heç bir sözü, atmacanı cavabsız qoymurdu. Qrupda oğlanlı-qızlı hamıya dov gəlirdi.

Farizsə təmiz, saf qəlbini büllur kimi gözlərindən oxuyurdu Gülayın. Sözü üzə deyən, bu qızın həm də mərhəmətli olduğunu qəlbən duyur, bu dəlisov qıza günü-gündən daha çox bağlanırdı.

Bir gün dərsdən çıxıb evə gedirdilər. Gülay adəti üzrə hamıdan qabaqda pilləkənləri düşürdü. Birdən qız "oyy" deyib dayandı, əyilib yerdən tufლისinin dabanını götürüb ağlamsındı:

- Zəhrimara qalmış, sınmağa vaxt tapdı da.

Yoldaşları Gülayın yanından gülüşə-gülüşə ötüb keçdilər. Farizsə dayanıb canıyananlıqla:

- Gülay, düşək heyətdə otur, mən tufლისinin dabanını düzəltdirib getirim, - deyəndə Gülay təəccüblə soruşdu:

- Doğrudan?

Yalandan ayaqqabı düzəldən hələ görməmişəm, - dedi.

Hər ikisi şirin-şirin güldü. Fariz Gülayın qolundan tutub heyətə düşürtdü. Qız oturacaqda oturub onu gözlədi. Oğlan yaxınlıqdakı ayaqqabı təmirçisinə ayaqqabının dabanını vurdurub qayıtdı. Gülay sevincək tufლისini geyindi. Söhbətləşə-söhbətləşə dayanacağa gəldilər. Elə o gündən də Gülayın Farizə diqqəti və münasibəti dəyişdi. Aylar, illər ötdü, gənclər bir-birini böyük məhəbbətlə sevdilər. Amma hər ikisinin qəlbində bir əndişə vardı. Oğlan düşünürdü ki, bu erköyün şəhərli qızı uzaq dağ kəndində yaşamağa razı olacaqmı? Qızsa fikirləşirdi ki, dünya dağılsa da ata-anası onu uzaq rayona ərə verməyəcəklər. Sonuncu kursda hər ikisi təyinatlarını Farizgilin rayonuna almağı qərarlaşdırdılar. Gülay valideynlərindən xəbərsiz təyinatını aldı, onlara vida məktubu yazaraq Farizə qoşulub rayona getdi.

Farizin valideynləri qızı çox böyük hörmət və məhəbbətlə qarşıladılar. El adətiyənən bir neçə ağbirçək, ağsaqqal götürüb qızın valideynlərinə minnətçi düşdülər. Onların razılığı ilə gözəl bir toy elədilər. Rayona gələn

ata-ana qızlarının üz-gözündən yağan xoşbəxtliyi görüb taleyin qismətilə barışdılar.

Rayon mərkəzindən xeyli aralıda, qalın sıx meşəliklə örtülmüş dağın ətəyində, çayın kənarındakı bu gözəl kənd də, kənd camaatı da Gülayın ürəyincə idi. Qonşu uşaqları şəhərli gəlinin hər hərəkətini izləyir, gördüklərini bütün kəndə duy vururdular:

- Şəhərli gəlin bilirsiz dolmanı necə bükür? Bizimkilər kimi əti əliylə yox, qaşıqla götürüb yarpağın üstünə qoyur.

Bir gün də bulaqdan su gətirəndə səhəngin ağzını yaxşı bağlamadığından çiyinə alanda su üstünə dağıldı. Gəlin cumculuq suyun içində evə qaçanda uşaqların gülüş fədəfinə çevrildi. Böyüklər uşaqlara təpinib, gəlinə ürək-dirək verdilər:

- Darıxma, qızım, hər şeyi yavaş-yavaş öyrənəcəksən. Bizimkilər də analarının qarınıda öyrənməyiblər, böyüklərdən görüb - götürüblər.

Beləcə insanları da özü kimi təmiz, saf olan bu dağ kəndinə necə alışdığı, doğmalaşdığı özü də bilmədi. Ən çox sevdiyi yer isə Farizlə hər gün baş çəkdiyi, unudulmaz, şirin anlar yaşadığı, sevgi guşəsi adlandırdıqları qoca bir palıd ağacının altı idi. Elə kəndə gəldikləri gün Fariz onu bura gətirmiş, ağacın gövdəsinə bıçaqla həkk etdiyi yazının tarixçəsini danışmışdı. Heç demə, hər yay tətilində Gülayın həsrətini ovutmaq üçün yaradıb bu guşəni. Evlərinin üst tərəfində, meşənin qalınlığında tapdığı bu qoca palıdın gövdəsinə özünün və Gülayın adını bıçaqla qazıb: Fariz + Gülay = Dünya. Gülay ilk dəfə bu yazını oxuyanda təəccübləndi:

- İlk dəfədir bərabərdən sonra Dünya yazıldığını görürəm, adətən sevgi, eşq, məhəbbət yazırlar. Sən niyə Dünya yazmışsan?

- Çünki, ikimiz bir dünyayıq. Ancaq ikimizin bildiyi, ikimizə məxsus dünya, bu adi dünya deyil, sonsuz, nəhayətsiz, bizdən sonra da yaşayacaq bir dünya. Hansımız tez ölsək, ruhumuz bu dünyada, yeni bu ağacda qalacaq, təsəllimizi bu ağacdan, bu ruhdan alacağıq.

Hər gün gözədən oğurlanıb qaçırdılar bura. Bəzən aylı gecələrdə pəncərədən düşüb üz tuturdular meşəyə. Farizin təsvir etdiyi həqiqi dünyalarını yaşayırdılar.

Bir il sonra Farizə oxşayan bir oğulları oldu. Sanki dünya dünyaya qovuşdu, sevgi sevgiyə qarışdı.

Bir gün... Gülayın dünyası dağıldı, dövranı döndü, çarxı çevrildi, Farizi erməni gülləsinə tuş gəldi. Demək olar ki, kənd hər gün vay-şivən, ağlaşma səsinə durdu. Kəndin say-seçmə oğulları düşmən snayperləri tərəfindən bir-bir dənələnirdi. Artıq kəndə qrad mərmiləri də düşür, evləri dağıdır, insanları öldürürdü. Kənddən çıxmaq lazım olduğunu bilsələr də, heç kəs çıxmaq istəmir, bunu dillərinə gətirmirdilər. Gülayın valideynləri qızlarını dönə-dönə çağırırsalar da, bütün cəhdləri boşa çıxmışdı. Gülay kənddən çıxmaq istəmirdi. Qəribə idi ki, Gülay Farizin bir dəfə də olsun qəbrinin üstünə getməmişdi. Bu hamını təəccübləndirsə də, heç kəs üstünü vurmur, söz belə salmırdı. Bir gün Farizin anası Sona ərini yanladı:

- Ay Saleh, bu gəlin hər gün arada harasa qeyb olur, bir- iki saatdan sonra qayıdır. Qayıdanda da o qədər rahat, sakit, xoşbəxt görünür ki, yoxsa...

Saleh kişi arvadının sözünü ağzında kəsdi:

- Ay arvad, dünyasında elə şey olmaz. Ağılı başına topla, gic-gic danışma.

Arvadının dediklərinə əhəmiyyət vermək istəməsə də, ürəyinə qurd düşmüşdü; bu gəlin hara gedə bilər. Bir gün Gülay evdən çıxıb meşəyə üz

tutanda ürəyi gizildədi, sümükləri eyməndi. Tez də “ürəyimə gələn düşmən başına gəlsin, ilahi” deyib özünü toxtatdı. Gizlincə gəlinin ardınca getdi və gördüyü mənzərədən dəhşətə gəldi. Gülay qoca palıda sarılıb fəryad çəkirdi:

- Fariz, sən niyə burda qalırsan, axı, mən sənsiz çox darıxıram. Heç olmasa gecələr gəl evimizə, biz ki, belə danışmamışdıq.

Sanki kimsə danışmış kimi dinşədi. Sonra ağacın dibinə çöküb diz üstə dayandı. Əlini xəfif-xəfif palıdın gövdəsinə çəkib gülümsədi. Az sonra barmaqlarının ucuna qalxıb əli ilə sıgalladığı yerdən öpdü dönüb arxasına baxa-baxa uzaqlaşdı.

O gedəndən sonra Saleh kişi ağaca yaxınlaşanda gördüklərindən sinəsində dərin bir inilti fəryada çevrildi:

- Dünyanızı dağıdanın tifağı dağılsın, ocağı sönsün, bala!

Dağ boyda kişi ikiqat oldu, papağını dizinə çırpıb dəli hökürtüylə doyunca ağladı. Birtəhər özünü ələ alıb evə qayıdanda Gülayın öz otağında körpəsiylə danışdığını eşitdi:

- Mənim şirin balam, mən ata ilə görüşməyə gedəndə sən ağlama, o sənin ağladığını bilir. Ona görə də mənə qoymur yanında çox qalam, göndərir sənənin yanına. Qurban olum, bir də ağlama, yaxşı?

Uşaq şirin-şirin qığıldadı, Gülay bunu razılıq kimi anlayıb körpəsini bağrına basdı:

- Ay sağ ol, ağıllı oğlum mənim, atasının bircəsi, anasının nəfəsi.

Saleh kişi çiyinə yüklənmiş dərdin ağırlığına dözməyib yerə çökdü. İçəri giren Sona ərinin avazı sifətini, gilələnmiş gözlərini görüb qorxdı:

- Ay kişi, nə oldu sənə? Sən Allah, özünü ələ al, bu darımaçda bizi başsız qoyma, gəlinlə tiffi fikirləş, heç olmasa onları bir yana çıxar.

Saleh kişi gördüklərini arvadına danışmadı. Dərdinin üstünə dərd yükləmək istəmədi, onsuz da Sona oğlundan sonra ruh kimi gəzib dolaşırdı. Onu da ayaq üstə saxlayan talesiz gəlinlə qara qundaq idi.

Artıq vəziyyət elə həddə çatmışdı ki, uşaqları, qadınları bir gün də kənddə saxlamaq olmazdı. Yük maşınları məhəllə-məhəllə gəzib arvad-uşağı yığırdı. Hər kəs götürə biləcəyi qəder boğça bağlayıb maşınlara atır, uşaqları anaları ilə birgə üstüaçıq kuzova yerləşdirirdilər. Saleh kişi ailəsini maşına mindirəndə Gülayı görmədi. Sona ərinin döyükdüyünü görüb:

- Saleh, Gülay uşağı mənə verib harasa qeyb oldu, gör hardadır? Bəlkə, evə qayıdıb, nəse unudub, - deyəndə nə baş verdiyini anladı. Gözdən yayınıb kənddə qalmaq istəyirdi gəlin. İki-üç gündür kənddən çıxmaq haqqında söhbət gedirdi və bir dəfə də olsun Gülay söhbətə qoşulmadı, getmək istəyib istəmədiyini dilinə gətirmədi. Amma Saleh onun qırımından nə düşündüyünü anlayırdı. İndi də harda olduğunu dəqiq bilirdi və Sonaya:

- Sən uşağı saxla, mən bu saat anasını gətirəcəm, maşını qoyma kənddən çıxa, kəndin ayağında özümü sizə çatdıracam, - tapşırıb atını mahmızladı. Gülay yenə ağaca sarılıb ağlayırdı. Qoca palıdın yarpaqları titrəşir, budaqları əyilib qalxır, sanki gəlini özündən aralamağa çalışırdı. Gülaysa ürəkparçalayan səslə inləyirdi:

- Yox, Fariz, mən səni qoyub heç yerə getməyəcəyəm.

Saleh kişi birtəhər gücünü toplayıb atını irəli sürdü, əl atıb artıq huşunu itirməkdə olan gəlini yerdən qaldırdı və içi qan ağlaya-ağlaya kənddən çıxmaqda olan axırıncı maşına çatdırmağa tələsdi.

◆ P o e z i y a

Fəridə HACIYEVA

NƏ YAXŞI Kİ, VARAM

Yollara yağış yağır,
Yağır apara məni.
Qəmə batıb qalmışam,
Gəlir qopara məni.

Hər günüm düyün-düyün,
Tilsimə düşən mənəm.
Yerdən bezar düşmüşəm,
Göylə görüşən mənəm.

Dünyama üz tutmuşam,
Gəzirəm öz-özümü.
Nə yaxşı ki, varam, var,
Ondan gəlir dözüüm.

QİSMƏTİMİ YAZANDI

Baş açmadım xeyir hanı, şər hanı?
Bu dünyanın yalanında dolandım.
İllər ötdü, bircə bunu bilirəm,
Gördüklərim hər nə varsa, yalandı.

Vaz keçmədim bu dünyanın şərindən,
Əl uzadıb salam verdim hamıya.
İnsanları gözəlliyə səslədim,
Səslədim ki, yeri-göyü tanıya.

Göz gəzdirib kömək oldum gələnə,
Bu günümün savabını qazandım.
Başım üstə yaradanın əli var,
Addım-addım qismətimi yazandı

VARLIĞIMA QALANIR

Ürəyimə od düşüb,
Nədən düşüb bilmirəm.
Sığımb öz-özümə,
Dərdlərimlə dilbirəm.

Nə gecəm, nə gündüzüm,
Nə baharım, qışım var.
Tarazlığım yox daha,
Bilməm neçə yaşım var.

Ağrılarım baş alıb,
Göz önündə dolanır.
Qəmim bir dəvə yükü,
Varlığıma qalanır.

İLƏHİ SƏDASINDA

Ürəyim gizildəyir
Bu havanın səşindən.
Nələr duyulur, Allah,
Nəğməli nəfəsindən.

Dolanıram büsbütün
Bu ahəngin içində.
Baxıram yerə-göyə,
Könlüm yaman seçimdə.

Bu nə səs, nə gözəllik,
Qanad açıb uçuram.
İlahi sədasında
Dünyamdan söz açıram.

QƏMƏ YOLDAŞ OLURAM

Hava tutulub yaman,
Ruhumun həmdəmidi.
Göy üzü duman, çiskin,
Könlümün öz dəmidi.

Dünyama nur çiləyir
Doğulan nəğmələrim.
Tanrım üz tuturam,
Ona sarı əllərim.

Qəmə yoldaş oluram
Gözəlliyin içində.

Hər sözüm, hər söhbətim
Mələk donlu biçimdə.

DOLANMAĞIN DÜZÜNÜ

İçimdə bir eşq sevdası coşquda,
Ümman mənəm, dalğalara dönmüşəm.
Yer də, göy də mənə əlin uzadır,
Bu dünyada eh.., nələri görmüşəm.

İstədiyim gözəlliyin özüdür,
İnsanlığa könül verib dolandım.
Kim deyir ki, şeytan yoldan çıxarır,
Nəfsin düzsə, bu söz-söhbət yalandı.

Tərsə düşmək naxələflik, nadanlıq,
Mən sevirəm bu dünyanın üzünü.
İçimdə bir eşq sevdası coşquda,
O öyrədir dolanmağın düzünü.

MƏNİ QORXUDAN

Gəl incik ayrılacaq bir-birimizdən,
Ayrılıq yükünü daşıya bilək.
Nə sən dərd çəkəsən, nə mən, əzizim.
Tək-tənha, səssizcə yaşaya bilək.

O ötən günləri bir yuxu bilib,
Ayrılacaq bal dadan ilk sevgimizdən.
Bir dünya bilirdim öz yuvamızı,
Şirinlik çəkildi gül evimizdən.

Bir də açan deyil o güllü bağça,
Daha yadlaşmışıq, hər şey arxada.
Nə sən dönəcəksən, nə mən, bilirəm,
Neyləyim, bax budu məni qorxudan.

GÖZƏLLİYƏ BÜRÜNÜR

Hava dolub, göyün üzü buludlu,
Tutulmuşam, qəlbim yaman çırpınır.
Sirlə dolu bir aləmə düşmüşəm,
Varlığımda bir təlatüm çırpınır.

Hey.., baxıram bu dünyaya gözucu,
Haldan-hala salır məni qovğalar.
Arzularım sığan deyil dörd yana,
Allah, məni yer üzündən al, apar.

Hava dolub, göyün üzü buludlu,
Nəğmələrim narın-narın süzülür.
Yağış yağır göydən yerə nur kimi,
Yerlər bu an gözəlliyə bürünür.

TƏK QALMIŞAM

Dəstə-dəstə güllər idik,
Solduq, töküldük.
Ləçək-ləçək açılmamış,
Allah, büküldük.

Dünya boyda sevincimiz
Hara yox oldu?
Dönüb gördüm tək qalmışam,
Sındım, ovuldum.

Bu ömrümün dadı gedib,
Yavanlığı yox.
Çıxdaş olub doğmalarım,
Toxdamıram, yox!

ŞÜKÜR BU GÜNƏ

Ömrümün gözəl çağıdı,
Bəxtəvərəm, bəxtəvər.
Nəvələrim gül parçası,
Qədəmləri təzə-tər.

Danışıklar şirin-şirin,
Xoş sözlərə heyranam.
Könül coşub, pərvazlanır,
Nəvələrə qurbanam.

Hər birisi varım, mülküm,
Şükür, ilahi, şükür.
Arzuların qanadında
Mən olmaram naşükür.

QƏM BADƏSİN DADA-DADA

Qanım qaradı yenə də,
Bu dünya məni çaşdırır.
Ömrümə bir payız düşür,
Hər nə varsa qarışdırır.

Yerə-göyə əl qatıram,
Ürəyimi atıb oda.
Mən ümməna baş vururam,
Qəm badəsin dada-dada.

Xeyiri şərdən ayırıb,
Üz tuturam aydınlığa.
Əlim tanrıya sarıdı,
Son qoyuram qaranlığa.

ULDUZ DOLU GECƏDƏ

İlahilər bu könlümün məlhəmi,
Yaşayıram, dünyam mənim içimdə.
Dörd bir yanımdır gözəllikdir, gözəllik,
Aman-allah, seçimdəyəm, seçimdə.

Bu torpağa, bu havaya, bu suya,
Üz tuturam, şükr edirəm min dəfə.
Hara baxsam, üzə gülür ilahi,
Tuş gəlmişəm istədiyim hədəfə.

Yeri-göyü dənələdim ruhumla,
Tanrım mənə kömək oldu necə də.
Ulduzlara əl uzatdım nur saçam,
Hey fırlandım ulduz dolu gecədə.

Adil ŞAMİLOĞLU

ÜFÜQ-ÜFÜQ SÖKÜLÜRƏM

Vərəqdə sözümün yağı,
Qaralır üzümün ağı.
Qızarıb gözümün ağı,
Üfük-üfük sökülürəm.

Tüstülənir çölüm, içim,
Bu bərəni necə keçim?
Əriyirəm için-için,
sətir-sətir sökülürəm.

Gün əriyir, duman qalır,
Yaxşı gedir, yaman qalır.
Vüsalına güman qalır,
Yarpaq-yarpaq tökülürəm.

Küləyində sovrulmuşam,
Alovunda qovrulmuşam.
Bu torpaqdan mən olmuşam,
Öz mənimə çəkilirəm.

MƏNƏ

Büdrədim eşqimin dumanlığında,
Andı, dayaq oldu o gözlər mənə.
Azdım saçlarımın qaranlığında,
Yandı, mayak oldu o gözlər mənə.

Xəyalım göylərin ənginliyində,
Alışdım gecənin sərinliyində.
Batdım gözlərinin dərinliyində,
Topuqdan görüdü dənizlər mənə.

Ay göyün üzündə itdi bir anlıq,
Sökülməkdə idi alatoranlıq.
Dan yeri qızardı, köçdü toranlıq,
Açdı qollarını gündüzlər mənə.

PAYIZ LÖVHƏLƏRİ

Aldı bu dağları qoynuna sis, çən,
Günəş buludlara büründü getdi.
Galağan tərəfdən yeriyan duman,
Qaşın ətəyindən süründü getdi.

Araz ürəyində qara xal oldu,
Cəyirçay qurudu, dərddən lal oldu.
Vüsali səslədim bir xəyal oldu,
Uzaq üfüqlərdə görüdü, getdi.

Durnalar səmaya alay çəkdilər,
Cənuba boylanıb haray çəkdilər.
Yarısı başıma halay çəkdilər,
Yarısı Təbrizə bölündü getdi.

HƏSRƏT

Bu həsrətdən göyə çıxdı harayım,
Necə gəzim, səni necə arayım?
Bir əsrdir sənsiz keçən hər ayım,
Günlərim var, uzun olub ilimdən.

Ayrılıqdan külə döndü bənizim,
Məhəbbətim, coşub daşan dənizim.
Vüsali qurban olum, Təbrizim,
Ayrılığın betər imiş ölümdən.

Savalanın qucağında yatım qoy,
Bir hicranın axırına çatım qoy.

Xan Arazın sularında yatım qoy,
Bu sevinci alma mənim əlimdən.

SƏNİNLƏ GETDİ

Yatır ürəyimdə daş xatirələr,
Gözümdən nəm tutan yaş xatirələr.
Mənə nə qaldı ki... boş xatirələr,
Çoxusu, çoxusu səninlə getdi.

Yaz günü yağışlar sətirlənərdi,
Şah tutun altında çətirlənərdi.
O şəhdən, çisəkdən ətirlənərdi,
Dünyanın qoxusu səninlə getdi.

Ulduzlar göylərdə düzüm-düzümdür,
Gözümdən od alıb yanan gözümdür.
Bilmirəm gecəmdir, ya gündüzümdür?
Gözümün yuxusu səninlə getdi.

ƏYALƏT ŞAİRLƏRİ

Hərdən ağ kağızlara boşalarlar, dolarlar,
Uzaqlaşıb dünyadan xəyallara dalarlar.
Könül rübablarını həzin-həzin çalarlar
Əyalət şairləri.

Özünə, həm sözünə bir az diqqət istəyər,
Bu tərsməzhəb dünyada düz, həqiqət istəyər.
Bir az sevgi, şəfəqqət, saf məhəbbət istəyər
Əyalət şairləri.

Qapıdan qovulsalar, atılmazlar bacadan,
Cavan şair olarmı əlli yaşlı qocadan?
Onsuz da eşidilməz, danışmazlar ucadan
Əyalət şairləri.

Mərkəzdən uzaqsa da uzaq deyil özündən,
Mərkəz çap etməsə də el danışar sözündən.
Bezilib bu dünyanın yalanından, düzündən
Əyalət şairləri.

Bu yerləri unutmaq, atmaq ona ar gələr,
Geniş şəhər ruhuna, ovqatına dar gələr.
Üç gün, beş gün, bir həftə...dönər, qayıdar, gələr
Əyalət şairləri.

Şamiloğlu,sözlərin çox da dürlü-dürlüdür,
Bu dağlarsız ölüdür, bu dağlarla diridir.
Bir az qəribanədir, təbiətən sirlidir
Əyalət şairləri.

Şəmkir

◆ Ə d ə b i y y a t ş ü n a s l ı q

Gülşən ƏLİYEVƏ-KƏNGƏRLİ

“Şeyx Sənan”: sufizmdən romantizmə

Şəxsiyyətin qidası tarix, nəfəsi müasirlikdir. Müasirliklə nəfəs almayan sənətkar tarixə müraciət edib, onu öz zəmanəsinə gətirə bilməz. Tarixə ən düzgün münasibət mehız tarixlikdir. İnsan torpaq və səma arasında bir vasitə olduğu kimi, sənətkar da tarix və müasirlik arasında canlı bir körpüdür.

Ədəbiyyatın təcrübəsi göstərir: yazıçı tarixi müasirliklə qızdırma bilməyəndə tarixi-bədii əsər yarana bilməz. Tarixə sənətkar münasibətinin üsulları müxtəlif, mahiyyəti birdir: tarixin təcrübəsinə - tarixilik prinsipinə əsaslanıb tarixin faktlarını və ruhunu müasirlik müstəvisinə çıxarmaq! Azərbaycan ədəbiyyatında ilk tarixi dram - Nəriman Nərimanovun “Nadir şah” pyesi 1899-cu ildə yazılıb. Bu minvalla dramaturgiyamızda tarixiliyin tarixi XX əsr hadisəsidir.

Tarixə müraciətin ən çətin forması romantik münasibətdir. Buna baxmayaraq, tarix bir ədəbi-bədii cərəyan kimi həmişə romantizmə qida verib, onun estetik konsepsiyasının formalaşmasını sürətləndirib.

Ədəbiyyatımızda ilk romantik tarixi dram milli romantizmin banisi Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan” (1914) faciəsidir. Öncədən qeyd edək ki, “Şeyx Sənan”ın tarixi faciə olması mübahisəlidir. Eləcə də onun sufizm nümunəsi, yaxud əfsanə olması fikrini mütləqləşdirmək çətindir. Bəlli olanı budur ki, Şeyx Sənan tarixi bir rəvayət, sufi bir hekayət əsasında yazılmış mənzum romantik faciədir. Mehız bu əsərlə ədəbiyyatımızda yeni bir janrın mənzum tarixi dramaturgiyanın əsası qoyulmuşdur.

Hüseyn Cavid zamanın fəvqündə duran, fikrin və xəyalın romantik uçuşunu kosmik ənginliklərə yüksəltməyi bacaran qüdrətli sənətkardır. Onun romantikasında fikrin qanadlarını ən uzaq fəzalara uçuşlar üçün tükənməz enerji ilə təmin edən yüksək tarixilik duyğusu var. Fəqət H.Cavidin dünyanın böyük romantik sənətkarlarından fərqləndirən qüvvətli bir cəhət var: Hüseyn Cavidin romantizmi Şərqi və bütün dünyanın ən kamil fəlsəfi cərəyanı olan sufizm bulağından dirilik suyu içib. Onun qəhrəmanları Haqqın dərğahına gözəllik və sevgi qanadlarında gedib çata bilərlər. “Mən fəqət hüsni-xuda şairiyəm // Yerə enməm də səma şairiyəm” - misraları H.Cavidin bütün çərçivələri söküb-dağıdan, əngin səmalara qapı açan romantik fəlsəfidir. Xudanın hələ heç kimin görmədiyi hüsnü ən kamil hüsndür. H.Cavid bu məchul, fəqət əbədi gözəllik mənbəyi olan ilahi hüsnü tərənnüm edir.

Füzuli Leylini yaratdığı kimi, Cavid də ülvi bəşər övladı olan Xumarı ilahi hüsnün, ilahi eşqin daşıyıcısı kimi yaradır və onun Şeyx Sənanla əl-ələ tutub haqqa doğru uçuşunu mayasında ilahi səadət olan nurlu faciə kimi yaradır. Sənan və Xumar öz anlayışları ilə insanları bir-birindən ayıran uçurum dərələri ölümləri ilə birləşdirərək,

insanlığın Tanrıya yetməsi üçün körpü rolu oynaya bilirlər. Beləliklə, də H.Cavid öz yaradıcılığında yerləri və göyləri birləşdirməyə nail olur.

20-ci illərin siyasiləşmiş vulqar-sosioloji tənqidi "Şeyx Sənan"ı din əleyhinə yazılmış əsər kimi qiymətləndirirdi. Dövrün teatr tənqidçisi Xəlil İbrahim Cəfər Cabbarlıya cavab təriqi ilə yazdığı "Möhtərəm "Cim"ə cavab" məqaləsində ("Kommunist" qəzeti, 23.XI.1921) "Şeyx Sənan" "mövhumata qarşı inqilab və təcəddüd" kimi dəyərləndirilirdi. Cəfər Cabbarlı "Ədəbi mübahisələr" ("Zəhmət" qəzeti, iyun 1922) məqaləsində Hüseyn Cavid yaradıcılığını geniş təhlil etmiş, həm müsbət, həm də mənfi cəhətlərini göstərmişdir. M.N. imzalı müəllif "bədnam şairimiz Hüseyn Cavidin yazdığı əsərləri get-gedə həyatdan uzaq olmağa başlamışdır" ("Zəhmət" qəzeti, 05.VI.1922) qənaətini irəli sürür. 20-ci illərdə artıq bir dramaturq kimi nüfuz qazanmış Cəfər Cabbarlının ümumən "Şeyx Sənan"a münasibəti müsbət idi: "Şeyx Sənan"ın bütün vəqələri arasında sıxı bir irtibat vardır. Həm də əsərdə gözəl tiplər və bir çox həyəcani-bədiyyəyə səbəbiyyət verici mənzərələr vardır ki, bunun üzərinə möhtərəm ədibimizin iş bu müvəffəqiyyəti üçün səmimi qəlbədən alqışlamaqla bərabər, əsərin bir nöqtəsinə şairimizin nəzər-diqqətini cəlb etmək istiyoruz." 1924-cü ilin sonunda Əli Bayramov klubunda "Şeyx Sənan"ın ədəbi məhkəməsi başlayır. (O zaman belə məhkəmələr dəb idi!) Həbib Cəbiyev sədr, C. Cabbarlı prokuror qismində çıxış edir. Məhkəmənin qərarında deyilir: "Şeyx Sənan" hazırkı ictimai-tərbiyə nöqtəyi nəzərindən zərərli-dir." ("Kommunist" qəzeti, 16.01.1925). Vaxt keçəcək, belə qərarlar 1937-ci ildə ədəbi-siyasi ittihamlara çevriləcək...

**Mürşidi Şeyx Kəbirin əsərdəki-
Səni alçaldan ehtiras olacaq
Hansı şeydir səbəb fəlakətimə?!
Ah o yalnız qadındır, işte qadın!**

sözlərini əsas tutaraq C. Cabbarlı Şeyx Sənanı "ağıllı, fəqət öz cinsiyyət duyğularına adi, bayağı bir erkək, şəhvət və ehtiraslarına tapınan eyni zamanda gözəl və xoşsima bir tələbə" kimi xarakterizə edir. 20-ci illər tənqidi Sənanın mürşidi Şeyx Kəbirə dediyi:

**Mən otuz il dünyada zahidvar
Bilmədim qız-qadın nədir, zinhar?
Nə qədər bəndə varsa hissü həyat
Ehtirasətə düşməyəm, heyhat.**

sözlərini yalan, qeyri-səmimi münasibət kimi yanlış dəyərləndirir. Əlbəttə, C.Cabbarlının yaşadığı ictimai həyat - siyasi mühit üçün Şeyx Sənan həqiqətən yararsız idi. Çünki, Şeyx Sənan böyük romantik Hüseyn Cavidin

**Mən fəqət hüsni-xuda şairiyəm
Yerə enməm də səma şairiyəm**

deyən ilhamından - dərin xəyalından doğulmuşdu. Yer adamları səma ülviyyətini nəinki ifrat siyasiləşmiş bir rejimdə, heç indi də başa düşməyə qadir deyillər...

20-ci illərdə H. Cavidin əksər əsərləri, xüsusən "Şeyx Sənan" faciəsi ilə bağlı ən maraqlı fikirlər Azərbaycan cavidşünaslığının banisi Hənəfi Zeynallıya məxsusdur. O az qala bir kitab həcmində olan "Şeyx Sənan" haqqında mülahizələrim" silsilə məqalələrində ("Maarif və mədəniyyət" jurn., 1926-cı il, № 12, s. 47-49, 1927-cı il, № 1-2, s. 50-53. № 3, s. 44-46, № 4-5, s. 68-69) bəzən dövrün vulqar-sosioloji sapıntılarını hiss etdirsə də, "Şeyx Sənan" əsərinin ədəbi-bədii dəyərini doğru müəyyənləşdirir. H. Zeynallıya görə "Şeyx Sənan" "xalqın ruhunda yaranmış, xalqın duyğuları ilə bəslənmiş... tamaşaçılarda bir intibah oyadan" əsərdir. O, "Şeyx Sənan"ı sufi yolunun yolçusu "Salik" təxəllüsü ilə şeirlər yazan H. Cavidin taleyi ilə bağlı əsər hesab edirdi.

Görkəmli alim Yaşar Qarayev "Salik" ləqəbini "Hüseyn Cavid sənət məbədinə dəvət edən bədii məram" ("Ədəbi üfüqlər", Bakı, Gənclik, 1985, s.112) adlandırır. Sufizmə meyl H. Caviddə, hələ 1905-ci ildə İstanbulda oxuyarkən, müəllimi sufi-filosof Rza Tofiqin təsiri ilə yaranmışdı. "Şeyx Sənan"ı yazmasında isə Ü.Hacıbəylinin "Şeyx Sənan" operasının (1908) müəyyən təsiri də olmuşdur. Üstəlik H.Cavid, yaqın ki, o dövrün böyük ziyalı Mehdibəy Hacınskinin rus dilində "Şeyx Sənan əfsanəsi" kitabçası ilə də tanış imiş. Ən nəhayət, zənnimizcə, Hüseyn Cavidin romantik

faciəsinin əsasında böyük sufi Fəriddədin Əttarın "Məntiqüt-teyr" əsərindəki "Zikri Həzrəti-Şeyx Sənan əleyhissəlam" adlı iyirminci hekayəsi dayanmışdır. Xalq artisti Rza Təhmasibin mədəniyyət və sənət adamlarına yaxşı məlum bir xatirəsi bu baxımdan xüsusi maraq doğurur: "Cavid özünün ilk mənzum dram əsəri "Şeyx Sənan"ın ayrı-ayrı səhifələrini hələ 1912-1913-cü illərdə mənə oxumuşdu. Yadımdadır, Cavid "Şeytanbazar"da bir mənzil tutmuşdu. Oradan Şeyx Sənan dağı aydın görünürdü. Cavid, Əziz Şərif və mən bir neçə dəfə həmin dağa gəzməyə getmişdik. Cavid burada Şeyx Sənana istinad edilən qəbrin yanında xeyli dayanar, rıqqətlə ona baxardı. Sonra başa düşdüm ki, o ruhən və fikrən bu yerlərə yaxın olmağa bir ehtiyac duyurmuş." ("Ədəbiyyat və incəsənət", 2 mart 1963) "Şeyx Sənan"ı yazanda H.Cavidin 32 yaşı var idi və o dövrün böyük tənqidçisi H. Zeynallı onu "türk ədəbiyyatında görünməmiş hadisə" kimi qiymətləndirirdi.

H.Cavidin "Şeyx Sənan" faciəsinin konfliktini eşq və etiqad arasında əbədi ziddiyyət kimi müəyyənləşdirmək olar. Bu əsərdən bəhs etmiş bir sıra ədəbiyyatşünaslar da bu fikirdə olmuşlar. "H. Cavid Şeyx Əttardan ziyadə yazılı əfsanələrə əsaslanmışdır" qənaətinə gələn böyük ədəbiyyatşünas Əli Sultanlı "Şeyx Sənan"ı "XX əsr ədəbiyyatımızın ən qüvvətli obrazı" hesab edir və əsərin konfliktini belə müəyyən edir: "qəlbi və insani duyğuları Şeyx Sənanı ibadətmi, məhəbbətmi məsələsini həll etməyə çağırır" ("Hüseyn Cavidin faciələri", "Azərbaycan", № 7). Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında "Hüseyn Cavid" (1960) monoqrafiyası ilə Cavidə ilk dəfə ədəbi-tarixi bəraət qazandıran akademik Məmməd Cəfər yazır: "Şeyx Sənan" faciədir. Burada qəhrəmanın taleyi fəlakətlə nəticələnir. "Şeyx Sənan" fəlsəfi dram olmaqla bərabər, daha çox məhəbbət dramıdır." (Seçilmiş əsərləri, II c. B., 1974, 2014) Fikrimizcə, bu adi məhəbbət deyil, məxluqdan başlayıb xaliqə qədər yüksələn ilahi məhəbbətdir. Əks halda Şeyx Sənan və Xumar uçaraq uçuruma atılmazdı. Qədim türk düşüncəsində uçmaq-cənnət deməkdir... "Hüseyn Cavidin romantizmi" (1975) monoqrafiyasının müəllifi, tənqidçi Məsud Əlioğlu belə qənaətə gəlir ki, "Sənan sufilik məzhəbinə öz xoşu ilə bağlanmışdır; əqlinə, daxili mənəvi tələbatına uyğun saydığı bu fikri cərəyanı könüllü surətdə qəbul etmişdir". O, Xumarı "ideal eşqin təzahürü" hesab edir. Əsərdə Şeyx Sənan özü də bu eşqi "nuri-həqq" adlandırır:

***Gediniz, arqadaşlarım, gediniz,
Başqa bir şeyxə iqtida etdiniz.
İştə bən maili-vüsal oldum
Aradım nuri-həqqi, ta buldum.
Seyr edib kainatı həp yorulun
Arayın, siz də nuri-həqqi bulun
Unutun həp zavallı Sənanı
Unutun siz bu sərsəm insanı.***

"Faciə və qəhrəman" (1965) adlı dəyərli monoqrafiyasında mütəfəkkir tənqidçi Y. Qarayev yazır: "Şeyx Sənan" eşqin qüdsiyyəti haqqında mahnı, lirik, şairanə bir nəğmə idi, "Şeyx Sənan" eşqin dini etiqad üzərində tənənəsi idi, mövhumat və xurafatda, əqidə və zəhniyyətdə olan puçluğun, quruluğun və saxtılığın üzərində qələbəsi idi."

"Şeyx Sənan" haqqında ən geniş və müstəqil tədqiqatın müəllifi ədəbiyyatşünas Zahid Əkbərov "Hüseyn Cavidin "Şeyx Sənan" faciəsi" (1977) kitabında Şeyx Sənanın şəxsiyyəti ilə bağlı müxtəlif versiyaları araşdırır: Şeyx Sənan əfsanəvi şəxsiyyət olub; Fəriddədin Əttarın müridi olub (Hüseyn Bayqara); Şamda şəhər adı olub; yeddi yüz müridi olan məşhur şeyxin adıdır və s.

Hüseyn Cavidə görə, Şeyx Sənan islamı ürəkdən qəbul etmiş ilk türk ziyalılardan biridir.

***Səni annən doğurdu Turanda,
Yaşadın bir zaman da İranda,
Kəsbi-irfan için, fəzilət için,
Sonra İrani tərk edib gəldin,
Ərəbistanı ixtiyar etdin.
Gənc ikən kəsbi-iştihar etdin.
Lakin ən son yerin, zəki Sənan!***

***Olacaq son nəfəsdə Gürcüstan.
Qapılıb hissə olmasan gümrah,
Olacaq məqbərin ziyarətqah.***

Mürşidi Şeyx Kəbirin söylədiyi bu sözlərdə Şeyx Sənanın tək-cə zəki bir türk olması deyil, həm də taleyi öz əksini tapır.

Hüseyn Cavid Şeyx Sənanın eşqini böyütmək üçün etiقادını da böyük verir:

***Bana biganə, zəvqi-nəfsani,
Sevdiyim yalnız eşqi-ruhani...
Daha gönlümdə qeyri eşqə, inan,
Yer bulunmaz, xayır... xayır...***

deyən qüdrətli islam şeyxi Sənan Xumara vurulandan sonra -

***Vətənim, cümlə niyyətim, Kəbəm,
Şimdi yalnız odur, o, vaz keçməm. - deyir***

Müəllifin "hüsni-müstəsna" kimi təqdim etdiyi Xumar Şeyx Sənan haqqında belə deyir:

***Hələ dursun kəmalı, mərifəti,
Onda var sanki evliya sifəti.***

"Şeyx Sənan" faciəsində sufi dünyagörüşü, sufizm ideyaları daha çox Dərviş obrazında təcəssüm olunmuşdur. Əsərin tamaşalarından birində bu obrazı canlandıran görkəmli aktyor Sidqi Ruhulla xatirələrində yazır: "H.Cavidin "Şeyx Sənan" faciəsinin tamaşasında mən həmişə dərviş rolunu ifa edirdim. Mərhum Cavid mənə deyirdi: "Qardaşım Sidqi! Bu əsərdəki Dərviş mən özüməm. Unutmayın ki, siz mənə oynayırsınız". Bu sözlər mənə "Şeyx Sənan"dakı Dərviş rolu üzərində daha dərin, ciddi və diqqətlə işləməyimə və müvəffəqiyyət qazanmağıma səbəb oldu". Beləliklə, əsərdəki sufi təmayülü əks etdirən Dərviş həm də müəllifin estetik idealını ifadə edir.

H. Cavidin qəhrəmanı etiقادı-təriqəti məhəbbətə qurban vermiş, eşq yolunda boynundan xaç asmış, donuz otaran Şeyx Sənan Dərvişə "Aman ey piri-mürşid, mərhəmət qıl" deyir, onu "ruhi-müstəsna" adlandırır. Dərviş özünü belə təqdim edir:

***Saqın, hiç sorma! Bir divanəyim bən,
Dəmadəm çırpınır pərvanəyim bən.
Babam heyrət, anamdır şübhə... Əsla
Bilinməz bən kimim, ey şeyxi-vala!
Fəqət pəjmürdə bir səyyahi-zarim,
Şəriətdən, təriqətdən kənarim,
Həqiqət istərim, yalnız həqiqət!
Yeter artıq şəriət, ya təriqət.
Qulaq verməm bən əsla bir xitabə,
Pərəstiş eyləməm hiç bir kitabə.
Əvət, Quran, Zəbur, İncilü Tevrat
Birər rəya ki, zor təfsiri, heyhat!
Birər rəya bütün əlvahi-ələm,
Birər əfsanə, cənnət, ya cəhənnəm.
Əgər fəvqəlbəşər olmaq dilərsən,
Kənar ol daima cinsi-bəşərdən!..***

Və həqiqətən Şeyx Sənan bu sözləri eşidəndən sonra fəvqəlbəşərlik mərtəbəsinə yüksəlir. Buna isə səbəb onun "hüsni-müstəsna"ya, Tanrı sifətli Xumara olan məhəbbətidir. Şeyx Sənanı "Sən böyük bir şeyx, o dəli dərviş" -deyə Dərvişlə ünsiyyətdən çəkəndirmək istərkən Şeyx Sənan ətrafdakı şeyxlərə ibrətli bir cavab verir:

***Dəlilik başqa bir fəzilətdir,
Dinsiz olmaq da bir təriqətdir.
Dəlidir, sözlərində mənə var,
Sərsəridir, başında sevda var.
O deyil gərçi zahirən Mənsur,
Həp "ənəlhəq" diyor da, çırpınıyor.***

Burada sufizmin banilərindən olmuş Mənsur Həllacın xatırlanması əsərin sufi təmayülündən xəbər verir. "Şeyx Sənan" H.Cavidin yaradıcılıq təkamülünün sufizməndən

romantizmə doğru getdiyini əks etdirən əsərdir. Şeyx Sənanı “müəyyən dərəcədə şerti bir obraz” (Z.Əkbərov) adlandıran sovet alimi ona sufi-romantik obraz deməyə cəsarət etməmişdi.

Sufizmdə bir qadına olan məhəbbət tanrıya qovuşmaq yollarından biridir. Burada ibadət, poeziya, musiqi, rəqs kimi vasitələr mövcuddur. Filosof alim, AMEA-nın müxbir üzvü, professor S.Xəlilov yazır: “Konkret bir qadına olan məhəbbətin ilahi eşqə aparan yolda bir vasitə kimi dəyərləndirilməsi sufi poeziyasının heç də bütün klassik formalarına aid olmayıb, “məhəbbət dini”nin tərənnümçülərinə xasdır ki, bunların da ən böyük nümayəndələri İbn Ərəbi və Mövlanadır.

İbn Ərəbi qadına həsr olunmuş şeirlərdə həddindən artıq açıq-saçıqlığa yol verdiyinə görə lənətlərə məruz qalmış... Məhz bu xəttin nümayəndəsi olan F.Əttarı isə “Şeyx Sənan” hekayətində belə deyir: “Həqiqi aşiq heç bir dini tanıya bilməz, belə ki, onun imanını məhəbbət özüdür. Onu cəmiyyətdə tutduğu mövqə də maraqlandırmır, çünki aşılıqdan daha yüksək mövqə yoxdur.” (Cavid və Əttar. “Ədəbiyyat qəzeti”, 1 may 2009) H.Cavidin də bu konuda qənaətləri, güman edirik ki, bütün oxuculara bəllidir: “Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir!”, “məhəbbətdir ən böyük din” və s.

M.Füzuli yaradıcılığına həsr olunmuş yazılarımızda göstərmişdik ki, sufi poeziyada məşuqə rolunu əvvəlcə gözəl qadın oynayır, aşiqin sevgisinin ilahi gücü ilə o tədricən Allah səviyyəsinə yüksəlir - allahlaşır. Məşuqə, əslində, Allahdır.

H.Cavidin “Şeyx Sənan” faciəsində də belədir. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Sənan ilahi eşqin faciəsini yaşayır və o, əslində, bu faciənin qəhrəmanı kimi, ucalır. Cavidin cəsarəti və, əslində, əsərin sufi gücü bundadır ki, o, məşuqə olaraq xristian qızı Xumarı seçir. Şeyx Sənanın mürşidi Şeyx Kəbirin qızı ülvyyə rəmzi olan Zəhranı da seçə bilərdi.

Və daha bir fakt maraqlıdır: Xumar Şeyx Sənanın aləminə rüyada, xəyaldə daxil olur. Amma Cavid onu rüyada saxlamır, yerə endirir, Sənana real şəkildə təqdim edir. Sənan öz qeyri-adi, ilahi məhəbbəti ilə onu yerdən göyə - səmalara qaldırır, ona mələk kimi uçmaq qüdrəti bəxş edir. Şeyx Mərvan Şeyx Sənanı bir qadından ötrü dini-imanı atmaqda qınayanda Sənan - Xumar “qadın deyil, mələkdir” deyir, onu “ülviyyə heykəli” adlandırır.

Fikrimizcə, H. Cavidin “Şeyx Sənan” faciəsinin üç planı var: tarixilik, sufizm və romantizm. Çox güman ki, Şərq - Azərbaycan şeirində aşılıq simvolu Məcnun kimi, Şeyx Sənan tarixi şəxsiyyət olmuşdur. Şübhə yox ki, “Şeyx Sənan” dünya və Şərq, o cümlədən ümumtürk-Azərbaycan ədəbiyyatında intibahdan sonra ən böyük ədəbi-fəlsəfi cərəyan olan sufizm kontekstində yazılmış tarixi faciədir. Bunu təkəcə H. Cavidin “Salik”- sufizm yolçusu mənasını verən təxəllüsü yox, həm də “əsərdəki sufi Dərviş mənəm” deməsi və “Şeyx Sənan”ın sonuncu qeyri-real, yalnız sufi dərvişin görə biləcəyi uçurum səhnəsi də sübut edir.

Nəhayət, H.Cavidin ilk mənzum tarixi dramı olan “Şeyx Sənan” Azərbaycan romantizminin əsasını qoymuş şah əsərlərdən biridir. H. Cavid yaradıcılığını, ilk növbədə, “Şeyx Sənan”ı dahi Füzulinin həm sufizmindən, həm də romantikasından ayırmaq olmaz. Sufi ideya və romantik pafos “Şeyx Sənan” faciəsində bədii-fəlsəfi konsepsiyayı müəyyənləşdirir. Bu əsərdə müəyyən ziddiyyətlər də var: bəzən sufizm dinə qarşı qoyulur, zahidlik dövründə bu müəyyən qədər mövcud idi. Zahidlik-tərkidünyalıq-asketizm üçüncü xəlifənin nəfs nümayiş etdirməsinə, sərvət toplamasına etiraz əlaməti olaraq yayılmışdı. Bununla bərabər, sufizmi dini təməldən məhrum etmək olmaz. “Şeyx Sənan” sufizmi romantik pafosla təcəssüm etdirən mənzum dramatik faciədir. Bu əsər eyni zamanda Azərbaycan mədəniyyəti tarixində poetik teatrı yaradan ilk mənzum dram kimi də dəyərləndirilə bilər.

◆ İ s t i - i s t i

VÜSAL NURUNUN KEÇMİŞƏ «SƏYAHƏTİ»

«Azərbaycan» jurnalının sentyabr sayında gənc yazıçı Vüsal Nurunun «Dorantağ» romanını oxudum. Roman haqqında ilkin olaraq qısaca təəssüratımı bildirməyə ehtiyac duydum. Bəri başdan deyim ki, bu roman oxucuların da maraq dairəsindən kənar qalmayacaq, bugünkü roman bolluğunda (mənim fikrimcə, son illərdə bu janrın inkişafında yeni bir mərhələ başlayıb, amma, təəssüf ki, ROMAN adına layiq nümunələrin sayı o qədər də çox deyil), Vüsalın bu əsəri, heç şübhəsiz, özünün malik olduğu dəyəri təsdiqlədə biləcək.

Vüsalın bundan əvvəl də üç romanı ilə tanış olmuşam («Eybəcərlər adası», «999», «Prezidentin qızı»). Çox təəssüf ki, bu romanların heç biri ədəbi aləmdə və oxucularda ehtimal ki, bir reaksiya doğurmadı.

Süjet qurmaq, hadisələri o süjet ətrafında cəmləşdirmək, obrazların hər birinin taleyini izləmək, dil və təhkiyə mədəniyyətinə yiyələnmək, romanda qoyduğu problemi müasir həyatın tələbi kimi mənalandıra bilmək... Həqiqəti etiraf etmək lazımdır: bu sadaladığımız keyfiyyətlərin heç də hamısı o üç romanda öz əksini tapmamışdı. Vüsal normal bir süjet qura bilirdisə, bir də görürdün, bilərəkdən ya bilməyərəkdən uzunçuluğa, təfsilat bolluğuna yol verir, ya da oxucuları «şirnikləndirmək» üçün ucuz melodramaya qaçır. Özü də Vüsal həyatın qaranlıq lövhələrinə meyl edir, kriminal aləmdən lövhələr canlandırır və onun təqdim etdiyi obrazlar işıqsızlıq içində boğulurdular. Amma bu üç romanın Vüsala xeyri dəydi. Hər halda, müəyyən təcrübə əldə etdi və artıq dördüncü romanda bu təcrübə adına sözün həqiqi mənasında ROMAN deyə biləcəyimiz bir əsərin meydana çıxmasına səbəb oldu.

Məni kimsə, yəqin ki, dahi Belinskiden sitat gətirdiyimə görə qınayacaq, amma yenə bundan çəkinmirəm. Vissarion müəllim deyirdi ki, roman dram qədər lovğa və şıltaq bir forma deyildir; çünki roman bizi ayrı-ayrı hissələri və xırda parçaları ilə valeh etməkdən daha çox, bütünlükdə məftun edir. Vüsalın yeni romanında da ayrı-ayrı parçalar var ki, son dərəcə təsirlidir, onları oxuyanda müəllifin uğuruna sevinərsən. Ümumiyyətlə, «Dorantağ» bütövlükdə bir roman kimi maraqlıdır.

Dünya ədəbiyyatında utopiya və antiutopiya ənənəsini əks etdirən xeyli sayda əsərlər qələmə alınıb və bunun Azərbaycan ədəbiyyatında ən

sonuncu nümunəsi Anarın «Ağ qoç, qara qoç» romanıdır. Vüsal Nuru yeni romanında gələcəyə yox, keçmişə səyahət edir və onun antiutopik səciyyə daşıyan təsvirləri bizi VII əsrə aparıb çıxarır. Romanın məzmununu təfsilata varıb şərh etmək fikrində deyiləm, amma lap müxtəsər də olsa, buna ehtiyac var. Romanın qəhrəmanı - tarixi roman yazmaq iddiasında olan Yazıçı çox uzaq bir ölkəyə yox, təyyarə ilə bizim Naxçıvana uçar. Məqsədi budur ki, Əshabi-kəhf haqqında araşdırma aparsın. Bu niyyətlə o, deputat tanışının ona bələdçi kimi qoşduğu Hüseyn kişi ilə Əshabi-kəhfə gəlir, bu çoxəsrlik inanc məskəninin hər bir guşəsinə baş vurur, hətta bura ziyarətə gələn adamların avamlığına da ürəyində gülür. Eşidir ki, burada tədqiqat aparan bir alim olub, indi Babək rayonunda yaşayır və o, Əshabi-kəhf mağarasının sirrini bilir; vaxtilə burada hansı qədim xalqlar yaşayıb - bu haqda da məlumatı var. Amma Qərib kişi - indi dəli təsiri bağışlayan bu tədqiqatçı ona «nağıl» danışır və beləliklə, Yazıçı ondan heç bir şey öyrənməyəcəyini güman edir, qayıdır Əshabi-kəhfə və axtarışlarını davam etdirərkən bir tunelə girir. Sən demə, bu, zaman tuneliymiş və bizim Yazıçı tunel boyunca hərəkət edir, geri qayıda bilmir və gözünü açanda bir daxmada olduğunu anlayır. Gələcəkdən keçmişə səyahət belə başlanır və bundan sonra Yazıçının başına gələn əhvalatlarla tanış oluruq. «Demək, Ulu Ağ Ananın quyusu həqiqət imiş, zaman qapısını üzümə açmışdı. Mən zaman tuneline düşmüşdüm. Mən...Mən keçmişdə idim! Kinolarda gördüyüm, kitablardan oxuduğum və fantaziya hesab edib ələ saldığım yolçuluq başıma gəlmişdi! Buna inanmaq ağılsızlıqdı! Bunu anladıqca havalanırdım...Təəssüf ki, ağsaqqal düz deyirdi. Bu geridə qalmış, bu bellərində qılınc, çiyinlərində ox gəzdirib at minən, çadırlarda yaşayan, çiy kərpicdən daxmaları, deridən paltarları olan adamların arasındayam».

Təbii ki, bu antiutopik macərələr bizim üçün maraqlı görünməlidir. Görək, müəllif bizdən on üç-on dörd əsr uzaq dövrləri, o dövrlərdə yaşayan insanları necə təsvir edir və ora gəlib çıxmış müasir bir insanı hansı hadisələrlə qarşılaşdırır. Roman müəllifinin İslamın yenicə zühur etdiyi bir dövr haqqında təsəvvürləri, bilgi və məlumatları bizi qane edirmi? Və keçmiş müasir insanın mənəvi aləmində, psixologiyasında hansı təbəddülatlar yaradır?

Vüsal Nurunun əşirət dövrü haqqında müəyyən bilgilərinə qətiyyənlə şəkk eləmirik. Oxuyub, hansı materiallarla tanış olub, nə bilirsə, onları romanda əks etdirə bilib. Ancaq onun əsəri sırf realistik planda deyil; romanda fantasmaqoriya, mistik, irreal ünsürlər bir-birinə qovuşub və Yazıçının başına gələn əhvalatların bir çoxu real məntiqə sığmır. Məsələn, ilk sakinləşdiyi ailədə ərəblərin öldürdüyü Boldurqanın ruhu ona keçir. Boldurqanın arvadı Tumar duldur və ruhu Yazıçıya keçdiyi üçün Tumarı sevir. Ruhlara inanmaq Yazıçının sakin olduğu ailədə və o ailənin mənsub olduğu qəbilədə inanca çevrilib, Omay qız deyir ki, onun atası əsl ərənlər olub, yadlara qul olmayıb. Onun ruhu babaların ruhuyla birlikdə çölləri dolaşır, onları qoruyur. Yaxud, ağaca, heyvana, quşlara sitayiş eləyib onları simvol dərəcəsinə qaldırmaq əlamətləri də öz əksini tapır. «Qadın hələ də deyiniydi. Əllərini göyə qaldırıb, qartal axtarırdı ki, məndən şikayət eləsin». Bir başqa təsvir: «Yəhərdə qorxunc bir varlıq oturmuşdu. Başı nəhəng qarğa başıydı, qulaqlarından uzun caynaqlı qarğa ayabı asmışdı. Uzun və qıvırcıq saçlarını yel üfürürdü». Yenə bir başqa təsvir: «Üstündə əbədilik, bütün aləmlərin sahibi, qüdrətli ruh, qanadlı ölüm və yeni doğmuş Ay simvolları olan örtük yəhərə salınmışdı. İri buynuzlu qoç kəlləsi dəbilqə kimi atın başına

qoyulmuşdu. Yalınından üstü yazılı sümüklər asılmışdı və at boynunu tərپədikcə onlar şaqqıldayırdı. Quyuğuna başı üstündə olan ilan dəriləri hörülmüşdü».

Romanda hələ xalq kimi formalaşmamış, ancaq müəyyən toplum halında mövcud olan qəbilələrin bir-birinə qənim kəsildiyi, elə buna görə birləşə bilməyib ərəblərin - yadellilərin hücumlarına məruz qaldığı səhnələr də diqqətdən yayınmır. Bu qəbilələrin sakinləri hələ islami qəbul etməmişlər. Özlərinin nəyə isə dini inamları, baxışları var. Onların sitayiş etdikləri Tanrı Ulu Şanqaydır ki, bütün bəlalardan qoruyur insanları.

Romanın qəhrəmanı - Yazıçı bütün əsər boyu amansız vəhşiliklərin, vəhşətlərin şahidi olur. Həm özü bu dəhşətlərin, əzab və işgəncələrin obyektinə çevrilir, həm də bir-birilə vuruşan tayfaların, yadellilərin hücumlarını seyr edir. Ölümlər, qətlər, meyitlərlə dolu səhnələr bir-birini əvəz edir və bəzən müəllifin bunları necə soyuqqanlıqla təsvir etdiyinə heyrətlənirsən, hətta elə səhnələr var ki, ürək bulandırır və müəllifə qətiyyən haqq qazandırmırsan. Amma sonra fikirləşirsən ki, burası əşirət dövrüdür. Romanda ayrı-ayrı türk qəbilə başçılarının obrazları ilə də qarşılaşırıq və onların simasında qədim türk cəngavərliyinin, sözü bütövlüyünün, bahadırlıq missiyasının təcəssümünü görürük. Bayqurt xanla İbn Bazz və Xambalın dialoqunda Türk yenilməzliyinin şahidi oluruq. İbn Bazz Bayqurt xana təklif edir ki, gəlin, müsəlmanlığı qəbul edin, sizin cahillər savad öyrənər, Qurani-kərim oxuyar, xütbə dinləyər, namaz qılar, yasin əzbərləyər, kafir xristianlardan, lənətlənmiş yəhudilərdən ayrılıb cənnət qazanan mömün olarlar. Dul qadınlar da, qızlar da ərə gedərlər. Allah xofu bütün bəndələrdə olmalıdır, onun qəzəbindən qorxun və bizim müsəlmanlığı qəbul etmiş adamları qırıb-çatmayın. Özlüyündə bu məntiq inandırıcıdır. Amma ərəblərin din yaymaq adı altında işğal siyasəti də məlum.

«-Bayqurt xan, bu din sonuncu peyğəmbərin yoludur.

-İnsanı haqqa aparən peyğəmbər ağıldı. Mənə babalarım bunu öyrətdi.

-Babalarından xəbərim var. Kərincik qoca, Salur Qazan, Bolu xan, yüzlərlə igidləriniz sonuncu peyğəmbərin hüzurunda səcdə qılıb, iman gətirib. Sən də haqqa gəl, Bayqurt xan. Tövbə et.

Bayqurt xanla Ərsunqay qəhqəhə çəkib güldülər.

-Budurmu sizin həqiqətiniz? Bizim analar ər doğur, sizin analar o ərldəndən nağıl düzəldib danışıq. Əli qopuzlu, ağı saqqallı, meydana girib qan yatırdan, sözü söz, ad verdiyi oğlan ər olan qoca Kərincik dədəm insana olan eşqindən dönüb, yoxluğa səcdə qıldımı?...Sənin dediyin Allah döyüş meydanına girib qılıncları göydə saxlaya biləmi? Oxları havada quşa çevirə biləmi? Öldürmək istəyən adamın biləyindən tuta biləmi?»

Bu məntiq də inandırıcıdır, ancaq belə bir mükəlimə romanda konkret halda kimin haqlı olduğunu sübuta yetirmir. İslamın müqəddəs bir din olduğu sonralar təsdiq və etiraf olundu.

Yeddinci əsrə gəlib çıxmış Yazıçının başına çox əhvalatlar gəlir -o , gah eşşək arabasına mışlanmış halda uzun-uzadı yol gedir, gah ona ilahi varlıq kimi baxılır, gah maqlarla rastlaşır, gah da xristianların arasına düşür. Hər halda, bu, romandakı dinamikanı bir an belə zəiflətmir. Oxucu da müasir insanın-sivilizasiya əsrinə məxsus Yazıçının yarı fantastik, yarı irreal, yarı real «nağıllarının» təəssüratı ilə yaşayır və roman başa çatanda əşirət dövrü haqqında müəyyən təsəvvürə malik olur. Vüsal Nurunun təsvir etdiyi o aləm, hər halda, onun bədii təxəyyülünün məhsuludur.

Yazıçı sonda məqsədinə nail olur. «Mən Dorantağın hara olduğunu soruşdum, o da uzaqdan bizə boylanən nəhəng dağı göstərdi. Yerimdən

sıçrayıb ayağa durdum. Nədənə fikir verməmişdim, gözümün qarşısında pərdə olub elə bil, o dağı, həmin mağaranı görməmişəm. Əshabi-kəhf idi.

Və Boldurqanın ruhunu daşıyan Yazıçı sevdiyi Tumara da qovuşur.

Və sonda...fantastika, irrealıq bitir. Yazıçı bu aləmə qayıdır. Təbii ki, heç kəs onun VII əsrdən qayıtması əfsanəsinə inanmayacaq. O isə, tarixi romanını yazmağa başlayır.

«Dorantağ» əsəri haqqında bu ilkin yazıda, təbii ki, hər şeyi əhatə etmək mümkün deyil. Amma onu deyə bilərəm ki, V.Nuru artıq roman texnikasına yiyələndiyini sübut edə bilib.

Bəs müasir oxucu, bu günün reallıqları ilə yaşayan oxucu əsərdən nə əxz edə bilər? Keçmiş, artıq bizim üçün tarix olan dövrü - yarı real, yarı irreal bir aləmi əks etdirən bu əsərdən özü üçün hansı həqiqətləri, hansı məntiqi qəbul edər? Fikrimizcə, keçmiş öyrənən, şahların, sərkərdələrin, müharibələrin tarixini əks etdirən romanlarımız kifayət qədərdir. Xalqın keçdiyi yolun bütün mənzərəsi tarixi romanlarda tam əks olunmur və xalqın tarixinin daha qədim qatlarına, «ruhlar dövrünə» də qayıtmağın zəruriliyi ortaya çıxır. Bu yöndə yazılan neçə əsərimiz var? Bir Yusif Vəzirin «Qızlar bulağı»ndan və Mövlud Süleymanlının «Köç»ündən başqa nə var? İkincisi, bizdə belə bir müdrik fikir formalaşır ki, keçmişə boylan ki, gələcəyi görə biləsən.

Biz romanın qüsurlarından da yan keçməməliyik. İlk növbədə, qeyd etməliyik ki, müasir roman psixoloji qata biganə qalmamalıdır. Yalnız əhvalatlar düzümü, hadisələr silsiləsi ilə məhdudlaşmamalıdır yazıçı. Vüsal Nurunun romanında məhz psixoloji təhlillər azdır. Hadisələrin dinamikası səni cəlb edir, amma düşünmək, baş verən hadisələrin mənasına varmaq məsələsində bunu zəif hiss edirik. Yazıçının yenidən bu aləmə qayıtması versiyası da tam inandırıcı verilməliydi. Daha bir iradımızı da bildirək. Romanın qəhrəmanı -Yazıçı yarı mistik, yarı real bir aləmə düşür. Təbii ki, o, yazıçı olduğu üçün intellektual səviyyəsi də mütləq özünü biruzə verməlidir. Arabir biz bunun şahidi oluruq, amma şahidi olduğu, hər gün dəhşətli olaylarla rastlaşdığı məqamlarda onun intellekti nəzərə çarpır, ya da zəif nəzərə çarpır.

«Dorantağ», hər halda, maraqlı romandır və Vüsal Nurunun bu çağacan yazdığı əsərlərin içərisində seçilir, fərqlənir və biz bu cavan müəllifə uğurlar diləməklə sözüümüzü bitiririk.

Vaqif YUSİFLİ

◆ K i t a b l a r , r ə y l ə r

Adəm övladlarını qardaşlığa çağıran roman

Səxavət Talıblının ötən il "Azərbaycan" jurnalında çap olunmuş "Adəmin övladları" romanı bu yaxınlarda "Yazıçı" nəşriyyatında işıq üzü görüb. Əsər elə ilk səhifələrindən oxucunu təsiri altına alır, onu düşündürür, duyğulandırır. Əsəri oxuyub qurtardıqdan sonra da ordakı qəhrəmanlar, onların taleləri oxucunun gözü qarşısından çəkilmir, orda təsvir olunan həyat və gedişat barədə çoxlu suallar doğurur.

Roman maraqlı quruluşa malikdir. O, iki hissədən ibarətdir. Birinci hissə "Birinci rükət", ikinci hissə isə "İkinci rükət" adlanır. Beləliklə, roman bütövlükdə əsas qəhrəmanın iki rükət namaz üstündə öz həyatını daxilən saf-çürük etməsi, dəyərləndirməsi kimi anlaşılır. Burdan bir qənaət hasil olur - ən böyük ibadət insanın həqiqəti dərkindən ibarətdir. Bu isə romana müəyyən qədər dini-fəlsəfi məzmun verir.

Lakin əsərlə yaxından tanışlıq göstərir ki, bu, romanın sadəcə bir xəttidir, onun ikinci (əsas!) xətti isə real, həyati hadisələrlə bağlıdır. Bu baxımdan romanın adı xüsusi açıqlama tələb edir. "Adəm" adı həm ümumbəşəri addır - ilk peyğəmbərin, ilk insan-atanın adıdır, həm də konkret bir insanın - bizim müasirimiz olan İmişli rayon sakini, azərbaycanlı Adəm kişinin adıdır. Beləliklə, "Adəmin övladları" sərlövhəsi həm geniş mənada, həm də konkret, məhdud mənada işlədilir. Geniş mənada ilk insanın - Adəm peyğəmbərin övladları olan insanlar - azərbaycanlılar, ruslar, əfqanlar, ermənilər, taciklər və s. xalqlar nəzərdə tutulur. Məhdud mənada isə Adəm kişinin övladları olan Yaqub, Əhməd, onun nəvələri Səməd, Dilərə... göz önünə gəlir.

Adəm kişi sovet dövründə yaşasa da, islam dininə bağlı insan olub. Bu mömin, müdrik el ağsaqqalı öz əxlaq və davranışı ilə camaatın dərin hörmətini qazanıb. Bir ağsaqqal kimi onun bir sözünü iki eləyən yoxdur. Romanda deyildiyi kimi, "bu, Qaradonlu kəndinin yazılmamış qanunu idi." Bu cür kişinin ailəsində böyüyən oğlanları Yaqub, Əhməd, nəvəsi Səməd də dini ayınlərə həmişə hörmətlə yanaşır, həmçinin ümumbəşəri mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərə malik övladlar kimi yetişirlər.

Romanın əsas qəhrəmanı Adəmin nəvəsi Səməddir. Bütün hadisələr onun həyatı, taleyi ilə bağlıdır. Sovet ordusu sıralarında Əfqanıstana gedən, sonra Volqoqrada qayıdan, daha sonra isə Azərbaycana gəlib könüllü olaraq Qarabağ uğrunda döyüşlərə qoşulan Səməd saysız-hesabsız təhlükəli, qəribə, qeyri-adi hadisələrlə üzləşir. O, öz mərdliyi, qorxmazlığı ilə nağıl və macərə qəhrəmanlarına bənzəsə də, real və həyati bir obrazdır. Oxucu ayrı-ayrı döyüş səhnələrində onun şücaətinə heyran qalır.

Səmədin döyüş həyatı kimi, ailə həyatı da qəribə, qeyri-adi hadisələrlə zəngindir. Səməd anadan olanda əmisi Yaqubun da Dilərə adlı qızı olur. Adəm kişi nəvələrini göbəkədsi eləyir. Lakin ... onlar yalnız bir sıra ağlagəlməz hadisələrdən sonra bir-birinə qovuşa bilirlər. Romanın əsas məzmununu da məhz bu hadisələr təşkil edir.

Səmədin xarakterinin başlıca xüsusiyyəti onun Allaha olan böyük imanında təzahür edir. Bir hadisə bu baxımdan diqqəti xüsusilə cəlb edir. Üç sovet əsgəri - azərbaycanlı Səməd, rus Sergey və erməni Şamo hərbi kəşfiyyat zamanı beş-altı talibançının qayaların kölgəsində namaz qıldıklarını görürlər. Sergey və Şamo "yaxşı məqamdı" deyə atəş açmaq istəyirlər. Lakin birdən-birə Səməd babası Adəm kişinin, atası Əhməd kişinin namaz qılmalarını xatırlayır. Anası Züleyxanın sözləri yadına düşür: "Səməd, atan namaz qılır. Namaz qılan adama ilan da toxunmaz." Və... Səməd Sergeyə də, Şamoya da mane olur, onları namaz qılan müsəlmanları öldürməyə qoymur. Sonra iş elə gətirir ki, əfqanlar onları əsir tutur. Erməni Şamo əfqanlar tərəfə

keçir. Rus Sergey öldürülür. Səmədi isə namaz qılan əfqanları xilas etdiyinə görə öldürür, əksinə, sərbəst buraxıb sovet tərəfə keçirirlər.

Romandakı əsas obrazlardan biri də Səmədin əmisi qızı Dilarədir. O, Azərbaycan qızlarına məxsus olan vəfa, sədaqət, təmiz əxlaq, mərhəmət, fədakarlıq və sair yüksək insani keyfiyyətlərin canlı təcəssümü kimi verilib. Nişanlısı Səməd əsgəri xidmətdən sonra Volqoqradada qalıb, rus qızı Darayla evlənsə də Dilarə onu bağışlayır, hətta onun Daradan doğulan uşaqlarına analıq etməyə belə razı olur.

Romanda əfqan Məhəmməd, rus Valya və Dara, yəhudi Yakup, erməni Şamo hər biri özünün xarakterik milli və fərdi xüsusiyyətləri ilə canlandırılıb. Bunların arasında erməni Şamo özünün məkrli xarakteri, satqınlığı, qəddarlığı ilə diqqəti xüsusi çəkir.

Ümumbəşəri ideya ilə aşılənmiş romandakı hadisələr əsasən üç məkanda cərəyan edir - Əfqanıstanda, Rusiya və Qarabağda. Taleyin hökmü ilə bu yerlərdən keçən qəhrəmanın ardınca oxucu sanki bütün planeti dolaşır, dünyanın fərqli millətlərinin nümayəndələri ilə tanış olur və, ən nəhayətdə, bütün qarşıdurmalara baxmayaraq, insanlığın eyni kökdən yaranması qənaətinə gəlir.

Romandakı əsas konflikt azərbaycanlı Səməd və erməni Şamo arasındadır. Səməd təkcə xarici düşmən olan erməni hərbiçilərinə qarşı deyil, həmçinin azərbaycanlılar içərisinə soxulub təxribatlar törədən erməni Şamoya qarşı da mübarizə aparmalı olur. Belə ki, Şamo Əfqanıstanda satqın kimi fəaliyyət göstərdikdən sonra özü kimi quldur əfqanları başına yığıb sovet tərəfə keçə bilər. Qarabağa gəlib Şamil adı ilə azərbaycanlılara qoşulur, gizli qətl-qarətlər törətməyə başlayır. Səmədə həmişə nifrət bəsləyən Şamo ona zərbə vurmaq üçün Səmədin balaca oğlunu oğurlayıb Volqoqrada qaçırır, vaxtilə Səmədin evləndiyi Dara ilə evlənir. Bu izdivac Daranın anasının ölümünə, evinin əlindən çıxmasına, özünün dəli olub həyatla vidalaşmasına, Səməddən doğulan uşaqlarının küçələrdə qalmasına səbəb olur...

Roman müharibə əleyhinə, milli və dini ayrılıq əleyhinə yazılıb. Məlumdur ki, bu, bədii ədəbiyyatımızda ən çox işlənən mövzulardandır. İnsanların kütləvi surətdə bir-birini öldürməsi məsələsi yazıçıları həmişə düşündürüb. Bunun səbəbi nədir? Bu "sərsəm gedişi (H. Cavid) dayandırmaq mümkündürmü?". Şair M. Hadi bu suala "yox" cavabı verir, "bəşər" sözündə "şər" sözü var" deyir, ölümlərin səbəbini insanın xislətində, təbiətində görür. H. Cavid də "İblis" əsərində müharibələrin, qırğınların səbəbi kimi insanların öz içindəki iblisi - xainliyi göstərir. S.Vurğunun "İnsan" pyesində "Qalib gələcəkmə cahanda kamal?" - sualına cavab axtarılır.

"Adəmin övladları" romanının müəllifi də öz əsərində insanın insana qənim kəsilməsini göstərir və bu "sərsəm gediş" in dayanılmaz olmasına təəccüb edir. O, insanlara xatırladır ki, ey insanlar, siz qardaşsınız. Hamınız Adəm atanın övladlarısınız. Nə üçün bir-birinizi qırırsınız?

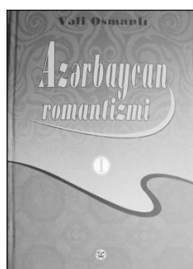
Bütün bu təqdirəlayiq cəhətləri ilə yanaşı, roman haqqında bəzi irad və tənqidimizi də bildirmək istərdik. Romanda çoxlu döyüş səhnələri var. Bu cür hərbi əməliyyatların həddindən artıq çoxluğu və həm də dəqiq tarixi ilə verilməsi romana publisistik məzmun verir. Nəticədə roman bəzən sənədli-publisistik əsərə bənzəməyə başlayır, "cəhbə gündəliklərini" xatırladır. Yaxşı olardı ki, bəzən bir-birilə bağlılığı çətin təsvir olunan, çoxlu döyüş hadisələrinin sayını azaltmaqla bədii təsvirə, surətlərin daxili aləminin açılmasına xüsusi diqqət yetirilə idi.

Əsərin əvvəllərində Səməd həyat yoldaşı Dara ilə öz evlərinə - İmişliyə gəlir. Atası Əhməd kişi onları qəbul etmir. Həmin hissədə Səməd atası ilə bir kəlmə də danışmır. Halbuki onların dialoqu çox maraqlı olardı. Hərbi hissədə çox aktiv olan, komandir kimi yüksək vəzifə daşıyan, hər şeyi yoluna qoymağı bacaran Səməd burda passiv, aciz bir surət kimi verilir, hətta bu epizodda onun varlığı belə hiss olunmur. Həm onun, həm də xristian qızı Daranın bu məqamlarda psixoloji-ruhi təhlilinə yer verilməsinə ehtiyac duyulur.

Bütün bu tənqidi iradlara baxmayaraq, "Adəmin övladları" aktual mövzuda yazılmış maraqlı bir romandır.

Sərvər ƏLİOĞLU

◆ K i t a b r ə f i

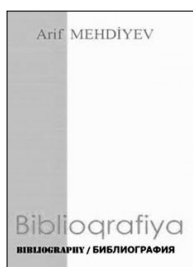

VƏLİ OSMANLI
AZƏRBAYCAN ROMANTİZMİ. II CİLD
BAKI, «ELM» NƏŞRİYYATI, 2015

Birinci cildə XX əsr Azərbaycan romantizm ədəbi cərəyanının nümayəndələrinin hər birinin irsi ədəbi portret şəklində araşdırılmışdı.

İkinci cildə bütünlükdə XX əsr romantizm ədəbiyyatının bədii təsvir sahələri müəyyənləşdirilib, tipoloji tədqiqata cəlb olunub. Zəngin bədii təcrübənin təhlili əsasında Azərbaycan romantizminin bədii-estetik özünəməxsusluğu dünya ədəbiyyatı kontekstində nəzərdən keçirilib.

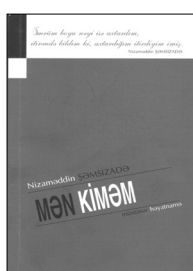
Kitabın redaktoru professor Şirindil Alışanlıdır.

ARİF MEHDİYEV
BİBLİOQRAFIYA
BAKI, 2015

Filologiya elmləri doktoru Aybəniz Əliyeva - Kəngərlinin tərtibçi-müəllifi olduğu bibliografik göstərici Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının sədri, Amerika Aeronavtika və Astronavtika İnstitutunun üzvü, akademik Arif Mehdiyevin 50 il ərzində - 1960-2010-cu illərdə Azərbaycan və xarici dillərdə nəşr olunmuş monoqrafiya, həmçinin elmi sessiya, simpozium və konfranslar münasibətilə yazdığı məqalələri əhatə edir.

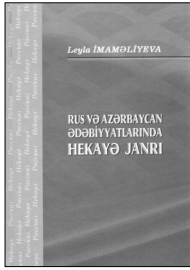
Bibliografiyada alimin ixtiraları, həyatı, elmi-pedaqoji və təşkilatçılıq fəaliyyətindən bəhs edən qısa очерк, habelə həyatının əsas tarixləri verilib.

NİZAMƏDDİN ŞƏMSİZADƏ
MƏN KİMƏM (MÜXTƏSƏR HƏYATNAMƏ)
BAKI, «YAZIÇI» NƏŞRİYYATI, 2015

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatı laureatı, professor Nizaməddin Şəmsizadənin bu kitabı onun əcdadı, həyatı, mühiti, taleyi, müasirləri və yaşadığı zaman haqqında müşahidə və mülahizələrini əks etdirən, öz dili ilə desək, müxtəsər həyatnamədir.

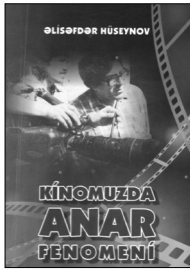
N.Şəmsizadə bu əsərində XX əsrin 70-ci illərindən XXI əsrin ilk onilliklərinə qədər müxtəlif ictimai formasiyaları çevrələyən yarım əsrlik bir dövrün ədəbi-tarixi olaylarına şəxsi həyat prizmasından qiymət verməyə çalışır. Fəlsəfi-publisist üslubda yazılmış əsər vətəni, millətini və dövlətini sevən, elm və mədəniyyətlə nəfəs alan insanlar üçün nəzərdə tutulub.

LEYLA İMAMƏLİYEVA
RUS VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATLARINDA
HEKAYƏ JANRI
BAKI, «MÜTƏRCİM» NƏŞRİYYATI, 2015

Bədii nəsrə ən çox müraciət olunan hekayə janrına həsr edilmiş bu monoqrafiya filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Leyla İmaməliyevanın çoxillik araşdırmalarının uğurlu nəticəsidir. Kitabda rus və Azərbaycan ədəbiyyatlarında hekayə janrının təşəkkülü, inkişafı və formalaşması mərhələləri apaşdırılıb, XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində rus və Azərbaycan ədəbiyyatlarında yazılan hekayələrin mövzu baxımından təsnifatı verilib, rus və Azərbaycan hekayələrindəki satirik hədəflərdən geniş bəhs edilib.

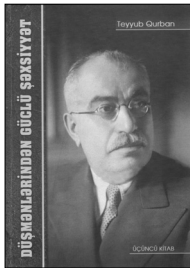
Bakı Slavyan Universiteti Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunmuş monoqrafiyanın elmi redaktoru professor Sahibə Qafarovadır.

ƏLİSƏFTƏR HÜSEYNOV
KINOMUZDA ANAR FENOMENİ
BAKI, «ELM VƏ TƏHSİL» NƏŞRİYYATI, 2015

Kitabda görkəmli yazıçı və kino xadimi Anarın Azərbaycan ekran sənətindəki fəaliyyəti, sənətin bu sahəsində onun istedadının özünəməxsusluğu, ekran dili xüsusiyyətləri araşdırılıb. Onun həm ssenarist, həm də bir rejissor kimi Azərbaycan kino tarixində yeri müəyyənləşdirilib.

Kitaba sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Vidadi Qafarov və Xalq artisti, kinorejissor Oqtay Mirqasımov «Ön söz» yazmışlar.

TEYYUB QURBAN
DÜŞMƏNİNDƏN GÜCLÜ ŞƏXSİYYƏT
BAKI, «OL» MMC, 2015

Kitab Xalq yazıçısı Qılman İlkinin və Xalq şairi Qabilin «Ön söz»ü ilə açılır.

Topluda Mir Cəfər Bağirovun çoxcəhətli siyasi və dövlət fəaliyyəti haqqında tədqiqatçı-şair Teyyub Qurbanın 1996-cı ildən üzü bəri arxiv sənədləri əsasında apardığı tədqiqatlar nəticəsində yazdığı məqalələr («Mir Cəfər Bağirov və Kremlin məkrli planları», «Mir Cəfər Bağirov və Cəmsid Naxçıvanski», «Mir Cəfər Bağirov və Hüseyn Cavid», «Mir Cəfər Bağirov və Səməd Vurğun», «Mir Cəfər Bağirov və Niyazi» və b.) toplanmışdır.

Kitabın redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Qorxmaz Quliyevdir.

FÜYUZAT
№3 (83), 2015

Ədəbi, fənni, siyasi, ictimai, müsəvvər, həftəlik türkce məcmuəyi-islamiyyə «Füyuzat»ın yeni sayı «Bakı-2015» ilk Avropa Oyunları ilə bağlı professor Teymur Əhmədovun məqaləsi ilə açılır. BDU-nun dosenti Akif Rüstəmovun «Jurnalistikanın funksiyaları», İradə Tuncayın Cümhuriyyət

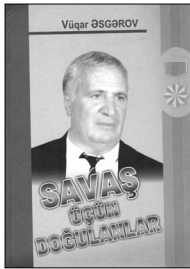
bayramına həsr olunmuş yazıları və Fransada təhsil alan azərbaycanlı tələbələrin ağır güzəranından və faciəli həyatından bəhs edən «Onlar 100 nəfər idi...», sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Məsməxanım Qubadovanın milli teatrımızın inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan siyasətçi və turançı ideoloq Əli bəy Hüseynzadənin həyat və fəaliyyətindən söhbət açan məqalələri sayın maraqlı yazılarındanır.

Bundan əlavə, Ağa Hacıbəylinin «Vətənin şərəf simvolu əsgər», İsmayıl Tanrıverdinin «Başibəlalı İrəvan qala» «Füyuzat»ın yeni sayında işıq üzü görüb.

MAHİR QƏRİBOV
BİR ƏSR BOYUNCA ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN
MÜNASİBƏTLƏRİ (Birinci Dünya müharibəsi
sonlarından günümüzədək)
BAKİ, 2015

Tarix elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Mahir Qəribovun «Bir əsr boyunca Ermənistan-Azərbaycan münasibətləri (Birinci Dünya müharibəsi sonlarından günümüzədək)» kitabında Birinci Dünya müharibəsinin sonlarından günümüzədək olan dövr ərzində Ermənistan-Azərbaycan münasibətlərindən bəhs edilir. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixinə nəzər salınır və Sovetlər Birliyi dövründə hər iki ölkə arasında olan sosial-iqtisadi əlaqələr elmi-statistik göstəricilərlə əks olunur.

VÜQAR ƏSGƏROV
SAVAŞ ÜÇÜN DOĞULANLAR
SUMQAYIT, «AZƏRİ» NƏŞRİYYATI, 2015

Kitabda Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda mərdlik və igidlik göstərmiş, Azərbaycanın ilk Milli qəhrəmanlarından biri Maşallah Babakəşi oğlu Allahverdiyevin həyat və fəaliyyətindən, keçdiyi şərəfli mübarizə yolundan söhbət açılır. Kitab yeniyetmə və gənclərimizin milli ruhda, əsl vətənpərvər kimi böyüməsində çox faydalıdır.

ZEMFİRA MƏHƏRRƏMLİ
OYUNCAQ
BAKİ, «RS POLİQRAF» MMC-NİN MƏTBƏƏSİ, 2015

Tanınmış yazıçı-publisist Zemfira Məhərrəmli «Döyüşə qızlar gedir», «Qarabağda savaş var» (İstanbul), «Turan yayın evi», «Qırx qız dastanı», «Карабахская война: сражались и женщины» (ingilis və rus dillərində) kitablarının müəllifidir. Bu kitablarda müəllif düçar olduğumuz qanlı savaşın dəhşətlərini, uğurlu-uğursuz hərbi əməliyyatların, habelə torpaqlarımızın bölünməzliyi uğrunda çarpışan oğul və qızlarımızın hünərindən bəhs edən sənədli hekayələri, portret oçerkləri toplanmışdır.

«Oyuncaq» kitabına isə müəllif povest və hekayələrini, mənsur şeirlərini, essələrini daxil etmişdir. Öz yaradıcılıq ənənəsinə sadıq qalan Zemfira xanım bu yazılarında da gerçək dünyamızın əzəli və əbədi dəyərlərindən söz açır.

